

PROSPER MERİME

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ

2008

2006-cı ildə "Şərq-Qərb" nəşriyyatında nəşr olunmuş "Prosper Merime. Seçilmiş əsərləri" kitabında texniki xəyata görə, əsərlərin fransızcadan tərcüməçisi Şamil Zamanın adı göstərilməmişdir. "Prosper Merime. Seçilmiş əsərləri"-nin bu nəşrinə Şamil Zamanın tərcüməsində 6 novella və "Kolomba" povesti daxil edilmişdir.

Fransız dilindən tərcümə edəni:	Şamil Zaman <i>filologiya elmləri namizədi, dosent</i>
Ön sözün müəllifi:	Əkbər Ağayev <i>filologiya elmləri doktoru, professor</i>
Bədii redaktoru:	Ağasən Bədəlzadə <i>filologiya elmləri namizədi, dosent</i>
İxtisas redaktoru:	Bilal İsmayilov <i>filologiya elmləri namizədi, professor</i>

Prosper Merime. Seçilmiş əsərləri.
Bakı, "Şərq-Qərb", 2008, 304 səh.

Prosper Merime (1803–1870) XIX əsr fransız ədəbiyyatında tənqidi realizmin ən görkəmli nümayəndələrindəndir. O, Fransa tarixində Bərpa dövrünün (1815–1830) qanun-qaydası ilə barışmamış, tənqidi və bəşəri ənənələrə sadıq qalmışdır. Bununla belə, dövrünün inqilabçı-respublikaçı hərəkatlarından uzaq olmuşdur.

© Şamil Zaman, 2008

PROSPER MERİME VƏ ONUN NOVELLALARI

Dünya ədəbiyyatında elə yazıçılar var ki, onların qələmindəki axıcılıq, dilin gözəlliyi, obrazlılığın zənginliyi və genişliyi oxucunu valeh edir. Elə sənətkarlar da var ki, onlardakı bədii xəyalın yüksəkliyi, konfliktlərin kəskinliyi bizi cəlb edir, bir qisim sənətkarlarda süjet qurmaq bacarığı, başqa bir qisimdə isə xarakterlər yaratmaq məharəti, bəzilərində hadisələrlə xarakterləri bağlamaq tərz, bəzilərində insan psixologiyasına dərinlən nüfuz etmək qabiliyyəti bizi heyran qoyur. Bütün bunlar və yaradıcı şəxsiyyətin digər fərdi xüsusiyyətləri bir yerdə toplananda biz böyük istedadla üz-üzə gəlirik və belə hallarda hər bir istedad öz çaları ilə ortaya çıxanda bədii ədəbiyyatın tarixində rəngarənglik yaranır, hər şair və ya romançı nəfəsində həyatın ötri duyulur, ictimai varlığın min bir səhifəsi canlanır, insan şəxsiyyətinin, ayrı-ayrı fərdlərin, qrupların və ya zümrələrin cəmiyyətdəki yeri, mövqeyi görünür, həyatın dialektikası, onun bədii fikirləri təzahürü və axarı üzə çıxır. Klassiklər, nəhəng istedad sahibləri – Nizami, Füzuli, Şekspir, Puşkin, Tolstoy, Balzak, Stendal möhz belə yetişmişlər və biz onların qələmindəki möcüzəyə daim heyran edirik.

Məşhur fransız yazıçısı Prosper Merime də bu böyük istedadların cərgəsindədir, amma onun bu cərgədə tutduğu yerin öz xüsusiyyəti var. Onun əsərlərini oxuyanda bilmərsən nəyə daha çox diqqət edəsen: bu yazıçının yüksək bədii istedadınamı, gözəl üslubunamı, yoxsa ondakı yüksək mədəniyyətəmi. Yazıçı mədəniyyəti vacib məsələdir və böyük istedad sahiblərinin yaradıcılıq işində bu məsələ həmişə ön planda dayanmışdır, çünki fitri istedad nə qədər böyük nemət olsa da, onun parlaması, tələb olunan istiqamətdə hərəkətə gəlib inkişaf etməsi yazıçının mədəniyyətindən, onun həyatla qarşılaşmaq və onu əks etdirmək üçün nə dərəcədə hazır olub-olmamağından asılıdır, bu hazırlıq isə onun mədəni səviyyəsi ilə bağlıdır. Yuxarıda adları çəkilən və ya çəkilməyən böyük sənətkarlarda istedad yüksək yazıçı mədəniyyətilə birləşdiyinə görə ki, onlar öz zəmanələrinin bədii aynasına çevrilə bilmişlər.

Bu cəhətdən məşhur fransız ədibi Merimenin yaradıcılığı çox mənalıdır. P.Merimeni istedadının axarı, hərtərəfli hazırlığı cəhətdən

müasiri Stendalla müqayisə etmək olar. Lakin onların arasında üslub bənzərliyi olsa da, yaradıcılıq taleləri başqa-başqadır. Hər iki sənətkarda XVIII əsrin maarifçilik ideyalarının təsiri güclü idi, fəlsəfi məsələlərdə materialist mövqeyə yaxınlaşıb, ateizmə gəlib çıxmışdılar, ikisində də azadlıq uğrunda mübarizə motivləri və humanizm ideyaları ön plandadır, ikisi də həm tənqidi realizmin, həm də romantizm cərəyanının ən mütərəqqi ənənələrindən yaradıcılıqla istifadə etmişlər.

Azərbaycan dilinə ilk dəfə orijinaldan tərcümə olunan və Merime yaradıcılığının ən maraqlı nümunələrindən olan bu novellalar azı yüz əlli il bundan əvvəl – IXI əsrin birinci yarısında yazılmışdır. Buna baxmayaraq, həmin novellalar öz bədii tərəvətini yenə də saxlayır və dünya ədəbiyyatının ən gözəl nümunələri kimi yaşayır.

Merime sənətkar ailəsində doğulmuşdur. Atası da, anası da rəssam idi və bu vəziyyətin onun sonrakı inkişafına çox böyük təsiri olub. Təsədüfi deyil ki, sonralar o, incəsənətə xeyli əsər həsr etmiş, bu sahədə tədqiqat aparmış və ümumiyyətlə sənətsünas kimi şöhrət tapmışdır.

İlk əsərlərindən başlayaraq Merime fransız ədəbiyyatının görkəmli şəxsiyyətlərindən biri kimi tanınmışdır. Bu cəhətdən onun yaradıcılıq taleyi Stendalın və Balzakin yaradıcılıq taleyindən fərqlənir.

30-cu illərin başlanğıcında Prosper Merime bir müddət tarixi abidələrin mühafizəsi ilə məşğul olan departamentdə müfəttiş vəzifəsində işləmişdir. Öz zamanəsinin siyasi hadisələrinə isə onun münasibəti çox ziddiyyətli olmuşdur: O, Napoleonun hərbi kollecində təhsil almış, hüquq məsələlərini öyrənmişdi, Napoleonun məğlubiyyətini, 1830-cu, 1848-ci və 1870-ci illərin inqilabi hadisələrini görmüşdü. Lakin inqilabi hadisələrin daxili mahiyyətini düzgün dərk edə bilmədiyindən xalq üsyanını məftunluqla qarşılamışdı. 1848-ci il inqilabına isə mənfi yanaşmışdı.

Merimenin ilk əsərləri dramaturgiya ilə bağlıdır. 1825-ci ildə nəşr etdirdiyi “Klara Qazülün teatri” kitabında müəllif mistifikasiyaya yol verib öz adını yazmamış və göstərmişdi ki, guya kitabda toplanan pyeslər ispan aktrisası Klara Qazülündür. Mürəccə qüvvələrin onun ideya və fikirlərinə mənfi münasibət bəsləyə biləcəyini hiss etdiyinə görə yazıçı öz adını gizlətməmişdi.

“Klara Qazülün teatri” kitabında beş pyes vardır: “Göy və cəhənnəm”, “İblis qadın, yaxud müqəddəs Antoninin günahı batması”,

“İspanlar Danimarkada”, “İnes Mendo”, “Afrika məhəbbəti”. Guya ispan dilindən tərcümə olunmuş bu pyeslərdə satirik ton güclüdür. Bu əsərlərdə ispan rahibləri və inkvizitorları gülüş hədəfinə çevrilir, onların fanatizmi, riyakarlığı ifşa olunur. Katolik kilsəsinin İspaniyada törətdiyi vəhşiliklərin izləri başqa şəkildə Bərpa dövründə (1815–1830-cu illərdə) Fransada hələ də yaşayırdı və irticanın kilsəsi, ruhanilər, fanatizm ifşa olunur, sadə adamların obrazı müsbət planda göstərilir, zadəganlara qarşı qoyulurdu. Pyeslərdə təmiz məhəbbət, Rönssans dövrü üçün səciyyəvi olan humanist ideyalar tərənnüm və təbliğ edilir. Pyeslərin bəzilərində romantik boyalar olsa da, Merime ictimai varlığı mümkün qədər real cizgilərlə, insan xarakterlərini öz təbii və inandırıcı çalarlarında göstərir.

Sonralar, 1830-cu ildə Merime pyeslər kitabının ikinci nəşrini hazırlamış və topluya iki yeni pyes də (“Təsədüfi”, “Müqəddəs hədiyyələr kəreti”) əlavə etmişdir. İdeya-məzmun cəhətdən bunlar da kitabdakı o biri pyeslərlə həmahəngdir.

1827-ci ildə Merime cənubi slavyan xalqlarının mahnı və balladalar kitabını nəşr etdirir. Kitabın tam adı belədir: “Quzlalar, yaxud, illirya poeziyasının Dalmasiyada, Bosniyada, Xorvatiyada və Hersoqovinada toplanmış seçmə əsərləri”. Kitabda cənubi slavyan xalqlarının şifahi xalq mahnı və balladalarını guya o, xalq mahnılarını bilən İoakinf Maqlanoviç adında bir nəfərin dilindən yazmışdır. Lakin sonralar məlum olmuşdur ki, bunların çoxunu Merime özü yazmış və ya əlində olan şifahi xalq yaradıcılığı materialları əsasında tərtib etmişdir. Hər halda bu kitab göstərir ki, Merime slavyan xalqlarının həyatına, məişətinə, ənənələrinə, onların azadlıq uğrunda yadelli işğalçılara qarşı apardıqları mübarizəsinə, həyatına və mənəvi aləminə dərinləndirici bələd olmuşdur. Vaxtilə A.Puşkin həmin balladaları rus dilinə, A.Mitskeviç isə polyak dilinə tərcümə etmişlər.

Xalq yaradıcılığı nümunələrini və ümumiyyətlə başqa xalqların həyat və məişətini öyrənməyə maraq Merimədə tarixi keçmişə, həm Avropada, həm də başqa ölkələrdə baş vermiş tarixi hadisələri öyrənməyə, tədqiq etməyə meyli də gücləndirmişdi. Təsədüfi deyildir ki, dramaturgiya ilə məşğul olduğu dövrdə Merime özünün məşhur “Jakeriya” (1828) tarixi dramını da yaratmışdır. Əsərdə XIV əsrdə Fransada baş vermiş məşhur kəndli üsyanı qələmə alınmışdır. Tarixi hadisələrin mənzərəsini düzgün verə bilmək üçün Merime xeyli tədqiqat aparmış, sənədləri, abidələri öyrənmiş və “janların” üsyanını orta əsrin hərc-mərcliyi kimi qələmə verməyə çalışan rəsmi burjuva

tarixçilərinin əksinə olaraq, bu məşhur kəndli üsyanı barədə böyük xalq hərəkatı kimi səciyyələndirmişdir.

Merimenin "IX Karl hakimiyyətinin salnaməsi" adlı məşhur romanı da tarixi mövzudur. XVI əsrdə baş vermiş dini terror hadisələrini, katoliklərlə hügenotlar arasında baş verən vuruşmaları da, zəhmətkeş xalq kütlələrinin feodal zülmünün, fanatizmin doğurduğu əzabların ağırlığı altında inləməsini də Merime böyük istedadla təsvir etmişdir. Romanda hadisələr həddindən artıq şaxələnmiş, vahid bir fabulada möhkəm bağlanır və oxucuya belə bir fikir aşılayır: şəərə, ictimai haqsızlığa, zülmə, fanatizmə nifrət etmək şəxsiyyətin və xalqların azadlığı, istiqlaliyyəti, milli mənliliyi uğrunda mübarizə aparmaq özünü insan hesab edən hər kəsin vətəndaşlıq borcudur!

Varfolomey gecəsinin (25 avqust 1572-ci il) təsviri, romandakı bütün fəsilərin Bernarla Diana arasındakı məhəbbət xətti ilə məharətlə əlaqələndirilməsi, duellərin, məclislərin, ziyafətlərin, zadəganların, əsgərlərin, geniş xalq kütləsinin təsviri Merimenin qələmindəki ifadəlilik, incəlik və möləhətli obrazlılıqda xüsusilə parlaq görünür, onun yazı üslubundakı şəffaflıq bu əsərə xüsusi bədii gözəllik gətirir.

Merime rus xalqının mədəniyyətinə və ədəbiyyatına yüksək qiymət verən, rus ədəbiyyatını Fransada təbliğ edən müterəqqi yazıçılardan biridir. O, rus dilini öyrənmişdi. Fransada yaşayan rus mədəniyyət xadimləri ilə, o cümlədən İ.S.Turgenevlə dost idi. Puşkinin "Qaraçılar", "Qusar", "Qaratoxmaq qadın" əsərlərini, Qoqolun və Turgenevin bir sıra hekayələrini Merime fransızcaya tərcümə etmişdir. "Atalar və oğullar" romanının fransızcaya tərcüməsinə müqəddimə, Qoqol, Puşkin və Turgenev haqqında xüsusi məqalələr yazmışdır. Rus dilinə yüksək qiymət verən Merime yazır: "Rus dili, mənim bildiyimə görə, Avropa dillərinin hamısından zəngindir. Bu dil sanki ən incə mötləbləri ifadə etmək üçün yaranıb. Qeyri-adi yığcamlığı və bununla yanaşı öz aydınlığı ilə bu dildə bir çox fikir və mənalara birləşdirmək üçün birçə kolmə kifayətdir. Halbuki həmin fikirləri vermək üçün başqa dillərdə bir neçə cümlə qurmaq lazım gələrdi".

Merimeni dünyada məşhurlaşdıran onun novellalarıdır. Bu novellalar bəzən çox yığcam, bəzən isə iri, hətta povest həddindədir. Mövzu rəngarəngliyinə baxmayaraq, onun bütün novellalarında insanın daxili aləmi diqqət mərkəzində saxlanır. Həm də onun psixoloji halın təsvirini məqsədə çevirmir, onun vasitəsilə insana müraciət edir, şəxsiyyətlə cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətindəki ziddiyyətləri göstərir.

Merimenin bu kitabında toplanmış hekayə və novellalarında da vəziyyət belədir: "Matco Falkone", "İstəhkamın alınması", "Taman-qo", "Etrüsk vazası", "Məhəbbət ilahəsi" 1829-1830-cu illər arasında yazılmış, yalnız "Karmen" xeyli sonra, 1845-ci ildə qələmə alınmış, əvvəlki beş novellalar toplusuna daxil olmuşdur. Bunlarda insan ləyaqəti, onun məhəbbəti, arzu və istəkləri qələmə alınır. Qəhrəmanların və aparıcı obrazların hamısı öz yüksək ehtirasları, həyat eşqi, azadlıq və ədalət, həqiqət və sədaqət arzuları ilə seçilir və demək olar ki, onların hamısı həyatda böyük faciələrə, müsibətlərə rast gəlir. Merime belə hesab edir ki, burjuva-dvoryan cəmiyyətindən hər şey xırdalaşmış və bayağılaşmışdır, buna görə də xalq içindən çıxan və öz qabiliyyəti ilə seçilən insanlara bu cəmiyyətdə yer yoxdur. Merime bəzən süjeti, hadisələri romantik və ekzotik mühitə keçirir, Korsikanı, İspaniyanı, Afrikanı təsvir edir, lakin belə hallarda da real həyatdan və həqiqətdən ayrılmır.

Novellaların müasir zamanla əlaqəli bir xüsusiyyəti də odur ki, Merime başqa xalqları həmişə əzməyə, zülm etməyə, onları zorla Avropa mədəniyyətinə "öyrəşdirməyə" çalışan işğalçıları ifşa edir. Göstərir ki, Afrika xalqlarından və ya qaraçılardan olan nümayəndələr, İspaniyadan və ya Korsikadan çıxan adamlar səmimiyyəti, saflığı ilə Avropa mədəniyyəti əsasında tərbiyələnmiş riyakarlardan fərqlənirlər. Bu sadə xalq adamlarının böyük qəlbi, zəngin mənəvi aləmi var, onlar öz milli ləyaqət və mənlilikləri, öz azadlıqları uğrunda mübarizə aparanda da, məhv olanda da oxucunun nəzərində yüksəlirlər. Köləlik insana yaraşmır, cəmiyyətə yaraşmır, qul itaəti və zülm həyata ləkədir, insan gözəl və azad ictimai mühit üçün, ulvi məhəbbət üçün, saf hisslər, arzular üçün doğulmuşdur – novellalardan çıxan nəticə belədir.

Merimenin bu kitabda toplanmış novellaları ilk dəfə fransızcadan dilimizə tərcümə olunmuşdur. Novellalardan yalnız biri – "Karmen" 30-cu illərdə ruscadan Azərbaycan dilinə N. Rəfibəyli tərəfindən tərcümə olunub ayrıca kitab halında (Azərbaycan, Bakı, 1937) nəşr edilmişdir.

Novellaların orijinaldan tərcümə olunması müasir tərcüməçilik və ona verilən tələblər nöqtəyi-nəzərindən yeni və müsbət hadisədir. Böyük sənətkarın əsərini orijinaldan tərcümə edib hər hansı bir dildə səsləndirmək çətin işdir. Lakin çətin bir iş görüldü başa çatmışdır və ümid edirik ki, bu ilk addım uğurlu olacaq, kitab oxucular tərəfindən rəğbətlə qarşılanacaqdır.

Əkbər Ağayev

GÖZƏL TƏRCÜMƏ, NƏCİB TƏŞƏBBÜS

Dünya ədəbi prosesinin inkişaf dialektikasını, onun inkişafının on tipik mərhələlərini, estetik təsir gücü ilə yaratdığı ümumi rezonansı izlərkən, heç şübhəsiz tərcümə sənətinin bu ümumi axında çox qabarıq görünən rolunu və funksiyasını qətiyyənlə unutmaq olmaz. Tərcümə, əslində təfəkkürün elə universal sferasıdır ki, burada iki xalqın, iki coğrafi məkanın, iki düşüncə, idrak subyektinin baxışları, dünyagörüşü qarşılaşır, toqquşur, təbii olaraq orada çətin, dramatik vəziyyət yaranır. Təbiətdə “ışığın differensiasiyası” deyilən fiziki anlayış vardır. Hadisonin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, iki işıq seli toqquşanda qaranlıq yaranır. Mən bu təbii paradoksu tərcümə problemlərinə də şamil etməkdən çəkinmərəm. Tərcüməçiyə “yad olan” tamamilə başqa bir idrak sahibinin düşüncələrini, onun yaradıcılıq aktının konkret nümunəsini özünə “isnişdirməkdən”, onu özünə doğmalaşdırdıqdan sonra bu düşüncələri “özünün küleşdirmək”; öz təfəkkür süzgəcindən, öz düşüncə modelindən keçirib bu əsərə təzə fikir soltənətində yeni forma, yeni libas axtarıb tapmaq böyük istedad, erudişiyə tələb edir. Tərcümə iki fikir sahibi arasında “barışdırıcı üslub”; müştərek mövqə və hətta, belə demək mümkündürsə, ədəbi konsenssus (güzaşt) tələb edir. Tərcümə prosesində iki təfəkkür tədricən bir istiqamətə yönəlir, iki idrak gözü birləşərək vahid, ümumi obyektə yaxınlaşır və müştərek olaraq eyni təsvir və analiz obyektini orijinalın müəllifi və tərcüməçi üçün artıq bir ədəbi-estetik vahidə çevrilir.

Mən bu fikirlərlə çox istedadlı bir tərcümə müəllfinin, tərcümə sənətkarının yaradıcılıq laboratoriyasına daxil olmaq istərkən obyektiv qiymətə, obyektiv meyara söykənməyə üstünlük verməklə, onu da qeyd etməyi vacib hesab edərdim ki, ünvansız, predmetsiz təriflər çox zaman elə təriflənən adamın özünə ziyan gətirir, onda təbii olaraq yaradıcılıq inersiyası yaranır.

Mən qabiliyyətli şair, gözəl tərcüməçi, filologiya elmləri namizədi Şamil Zamanın adını onun Prosper Merimeden tərcümələri toplanmış məcmuənin üstündə oxumuşdum, yeni onu qiyabi tanıyırdım. Lakin onun son dərəcə rəvan, yapışıqlı, sözün dürüst estetik mənasında cazibədar və işıqlı tərcümələrini oxuduqdan sonra belə qərara gəldim ki, Şamil Zaman orijinalın mahiyyətinə enib onu təkcə özü üçün yox, saysız-hesabsız oxucular üçün də doğmalaşdırmağı bacaran, fransız mühitində doğulub-böyüyən obrazları, tipləri öz doğma mühitinə uyğunlaşdırmağı bacaran

orijinal bir tərcümə ustası, gözəl sənətkardır. “Karmen” əsərinin tərcüməsini oxuduqdan sonra mənə xoş və güclü bir təəssürat bürüdü, ruhuma bir qədər ilıq, bir qədər də sentimental duyğular axdı və qiyabi olaraq bir xeyli heyranlıq hissi yaşadım. Xüsusən Karmenin ölüm səhnəsi gözlərim qarşısında o qədər ayanılaşdı ki, mən tərcümə sənətini orijinal əsər yazmaqdan daha çətin peşə hesab etdim. Deyirlər ki, yerini, məkanını dəyişən çiçəklər tez solur. Lakin təbiətdə, cəmiyyətdə adaptasiya qanunları olduğu kimi, sənətdə də belə faktlara rast gələ bilərik: əsas hünər köçürülmüş çiçəklərin mühitini başqa məkanda yaşatmaq bacarığıdır.

Gözəl tərcümə yalnız orijinalın dilini yaxşı bilməkdən ibarət deyildir. Hətta hər iki dili bilməyin özü də əsas faktor deyildir. Yaxşı, uzun müddət yadda qalan tərcümə üçün birinci növbədə tərcüməçinin yaşadığı hissləri tozodən yaşamaq qabiliyyəti, intuisiya qüdrəti, reminissenssiya təəssüratlarına davamlı reaksiyası, orijinal müəllifin özünə bərabər, hətta bəzən onu üstələyən istedadı olmalıdır. Azərbaycan ədəbiyyatında Abbas Səhhetin tərcümələri bu mənada müstəsna nümunələrdir. Orijinalı təhrif etmədən onu dilin qanunlarına tabe etdirmək — böyük hünərdir. Şəxsən mən bu hünəri Şamil Zaman da görürəm. Tərcümə prosesində ən vacib məsələlərdən biri də öz doğma dilinin “ənginliyinə, zənginliyinə və rənginliyinə” (MİR CƏLAL) bələd olmaq, doğma dilin bütün leksik-semantik çalarlarını, hətta onun bütün intonasiya cazibədarlığına məhrəm olmaq bacarığı da çox vacibdir. Mən bu məziyyəti də Şamil Zamanın tərcüməsində hiss edir və görürəm. “Karmen” əsərinin əvvəlində Prosper Merime — Palladaya istinad edilən, çox şairənə səslənən bir cümləni epigrafi kimi gətirir: “Qadın bələddir, o, ömründə yalnız iki dəfə gözəl görünür: sevdə və ölüm yatağında.” Mən bu aforizmin parlaq işığı ilə sanki ölüm ayağında olan, sevgi ilə romantik ölümü füsunkar qadın baxışları ilə birləşdirən Karmenin son dəqiqələrinin axıb getdiyi zamana qovuşuram: Karmenin ölümün fəvqündə dayanan tər-təmiz gülüşlərini, ürəyinin döyüntülərini görürəm. Bu parlaq oyanılıq həm Prosper Merime istedadının tozahürü, həm də tərcüməçinin qüdrətidir.

Mən Şamil Zaman tərcümələrinin bu cür “hökmünü”, onun sözün bütün potensial imkanlarından istifadə edə bilən sənətkarının onun başqa tərcümələrində də görmüşəm.

Şamil Zamanın Prosper Merimeden etdiyi tərcümələr kitabı “Yazıcı” nəşriyyatı tərəfindən 1984-cü ildə çap edilmiş, oxucular tərəfindən razılıq və rəğbətə qarşılanmışdır. Bu kitabda Prosper Merimenin “Məhəbbət ilahəsi”, “Tamanço”, “Karmen”, “Etrüsk vazası” və s. əsərlərinin tərcümələri toplanmışdır. Şamil Zamanın indi çap üçün təqdim etdiyi

TƏRCÜMƏÇİDƏN

(Prosper Merimenin yaradıcılığının xronologiyası)

Prosper Merime XIX əsr fransız ədəbiyyatında tənqidi realizmin məşhur nümayəndələrindən biri, dramaturq və gözəl üslubu ilə seçilən nəsr əsərlərinin müəllifi kimi tanınır. Bərpa dövrü ədəbiyyatı illərində yaradıcılığa başlayan P.Merime dövrün 1830-cu və 1848-ci illərində baş vermiş inqilablarının şahidi olmuş, özünün dediyi kimi: "Şərəfsiz İkinci İmperiya"nı yaşamış və Fransa-Prussiya müharibəsi zamanı (1870) dünyasını dəyişmişdir.

Ədəbiyyata həvəs, müstəqil yaradıcılıq yoluna meyil P.Merimədə hələ 1823-cü ildə hüquq fakültəsində oxuyarkən başlanmışdı. Onun estetik baxışları ədəbiyyatda o vaxtlar hələ mütərəqqi romantiklərlə mürtəcə (müxalif) romantiklər arasında gedən mübarizənin şiddətli bir dövründə Bayronu cəlb edirsə, mütərəqqi romantizm cəbhəsində ömrünün axırına kimi qələm çalmasında 1822-ci ildə Stendal (Anri Bel) ilə tanışlığı böyük rol oynadı.

Professor Əkbər Ağayevin (Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin!) "Prosper Merime və onun novellaları" adlı məqaləsindən sonra (Bax: Prosper Merime. Məhəbbət İlahəsi. Bakı. "Yazıçı", 1984) yazıçı haqqında ikinci bir adamın danışması, bizcə, müəllim qarşısında dayanıb kəkələyə-kəkələyə, dili topuq çala-çala, gözlərilə ordan-burdan söz axtarıb özünü zorlayaraq danışmağa səy edən bir şagirdi xatırladır. Yadımdadır, vaxtilə Əkbər müəllim mənə dedi: – "Şamil, görürsənmi, işləmək lazımdır, Merimenin novellalarının bir qismi artıq sənin tərcüməndə hazırdır, bundan sonra Viktor Hüqonu, Qustav Floberi və başqalarını da fransızcadan ana dilimizə tərcümə etməlisən, qoy azərbaycanlı oxucularımız, xüsusilə tələbələrımız – axı, onların çoxusu rus dilini bilmirlər, – bu adlarını çəkdiyim və çəkmədiyim yazıçıların əsərlərini orijinaldan tərcümə vasitəsilə oxusunlar. Fransızcadan tərcümələrimiz azdır, mənəcə, gərək ki, Əziz Gözəlov, Hamlet Qocayev və bir də sən sən. Doğrudur, mən Mışanı (O, Mikayıl Rəfilov işarə edirdi – Ş.Z.), Beydulla Musayevi və bir çoxlarını unutmuram, çünki indiyə kimi nəinki təkcə fransız, hətta bütün dünya xalqlarının ədəbiyyatı haqqında nə biliriksə yuxarıda adlarını çəkdiyim və çəkmədiyim tərcüməçilərin rus dili vasitəsilə etdikləri tərcümələrə minnətdar olmalıyıq... Fransız dilindən – orijinaldan doğma dilimizə tərcümə işi hələ təzə-təzə başlayır bizdə... Sən indi deyəcəksən ki, Rəşid boy bu işə hələ 1874-1879-cu

kitaba da əvvəlki kitabda olan əsərlər və əlavə olaraq Prosper Merimenin "Kolomba" adlı əsəri də daxil edilmişdir. Mən əlavə edilən həmin əsərin tərcüməsini də çox uğurlu tərcümə hesab edərdim.

Şamil Zamanın tərcümələri bununla məhdudlaşmır. Mən onun böyük, tükenməz gənclik enerjisi ilə iş gördüyünün və öz işi haqqında həmişə həvəslə, ehtirasla danışdığının çox şahidi olmuşam. Əslində mən "gənclik enerjisi" ifadəsini şorti olaraq işlədirdim. Yaradıcı insanda fitri istedad birdəfəlik gələn və birdəfəlik qurtaran enerji deyildir. Fitri istedad rezervuar deyil, ruhun özündən doğulan və üreyin qanı, beyinin əbədi fəaliyyəti ilə həmişə dövriyyədə olan fiziki-ruhi, fenomenal hadisədir.

Şamil Zaman vaxtilə Fransız dilindən doğma dilimizə Beranjenin, Viktor Hüqonun, Ojen Potyenin, Pol Verlenin, Pol Eluarın və başqa bu kimi klassik nəsr və poeziya nümayəndələrinin şeirlərini tərcümə etmiş və tərcümə ədəbiyyatımızı xeyli zənginləşdirmişdir. O həm də Azərbaycan poeziyasının ən gözəl nümunələrindən bir silsiləni fransız dilinə tərcümə etməklə klassik ənənəni davam etdirmişdir. S.Vurğunun, R.Rzayın, Balaş Azəroğlunun, Qabilin, M.Arazın poeziyasını təmsil edən qiymətli əsərləri fransız dilinə tərcümə etməklə Şamil Zaman bu sahədəki boşluğa öz hədiyyəsini vermişdir.

Şamil Zaman hal-hazırda Azərbaycanda olan Fransa səfirliyinin sifariş ilə məşhur fransız yazıçısı A.Dümanın "Qafqaz" ("Səyahət təəssüratı") əsərinin son səhifələrini tərcümə edib qurtarmaq üzrədir. O həmin əsərin tərcüməsini tam halda nəşriyyata təqdim etmək arzusundadır və mən inanıram ki, o bu işin öhdəsindən də gələ biləcək və bundan sonra da böyük, xeyirxah fəaliyyətini davam etdirəcək.

Filologiya elmləri namizədi Şamil Zaman cyni zamanda gözəl, mənalı şeirlərin də müəllifidir. Mənə elə gəlir ki, onun tərcümələrinin rəvanlığı, elastikliyi, romantik elementlərlə zənginliyi elə bu poetik "enerji"dən qidalanır. Şamil Zaman dilin ən kiçik vahidi olan sözdən tutmuş, ən mürekkəb cümləyə qədər təkcə ifadənin deyil, həm də fikrin, hətta intonasianın estetikasına xüsusi diqqət yetirir. Bütün bunlar tərcümə sənətini kamilliyə aparan güclü və mühüm faktorlardır.

Mən böyük razılıq hissi ilə inanıram ki, Şamil Zamanın bu yeni kitabı yalnız evlərə, masalar üstünə yox, böyük oxucu kütləsinin qəlbinə və ruhuna da daxil ola biləcək.

Ağasən Bədəlzadə

illərdə Brüsseldə oxuduğu vaxtlar başlayıbdır, nə bilim, İ.Qutqaşnılı "Rəşid bəy və Səadət xanım"ı fransızca yazıb... Doğrudur, bunlar var, bilirik... ancaq gəl görək, hansı bir fransız, ingilis, yaxud alman yazıçısının, dramaturqunun külliyyatını orijinaldan, yaxud elə rus dilindən tərcümə edib xalqımıza çatdırmışdır? – heç birisini – o, özü verdiyi suala özü cavab verdi və sözünə davam etdi, – elədirsə, işə girişmək lazımdır, üst-başını unlamısan, özünü dəyirmançıya oxşatmısan da dəyirmançılığını elə bala, işini gör... bizə Əziz, Hamlet və sən kimi dəyirmançılar lazımdır... Dəyirmanda ağnağaz da olar, yük də... çalış həmişə yükü üyütməyə meyl elə... ağnağazlar tez yaddan çıxır...

O, söhbətinə ara vermək üçün qarşısındakı əncir mürobbəsinə çay qaşığıyla bir az götürdü, sol əlindəki armudu stəkandan bir qurtum içib sözünə yenidən davam etdi:

– Tərcümə edəndə, bala, elə yazıçıların əsərlərini tərcümə edin ki, əsərin didaktik əhəmiyyəti olsun, təkrar edərim, tələbələrımız oxusunlar, ali məktəb proqramlarında öyrəndiklərimiz olsun..."

...Mən müəlliminin məsləhətlərini unutmuram, özümü həmişə asan yoldan – ağnağazdan, şablonçuluqdan kənara çəkməyə çalışıram və indinin özündə də P.Merime haqqında yazanda belə qərara gəldim ki, "orijinal" bir yol seçim; buna görə də P.Merimenin həyat yolunu işıqlandırmaq məqsədilə "xronologiya" üsulundan istifadə etdim; və belə fikirləşdim ki, Sorbonna Universitetinin baş müəllimi Pyer Salamunun "Kolomba" kitabında yazdığı "Xronologiya"yı (Bax: Prosper Merime. Colomba, 1964, by Garnier-Flammarion. Paris, à la page 5-11) tərcümə edib sevimli oxuculara çatdırsam, bu işin öhdəsindən "gəlmiş olaram"; elə belə də etdim. Beləliklə, həmin xronologiyamı gələn birlikdə oxuyaq, qorxmayın, hər şey Sizə aydın olacaq, yaxın gəlin, mən tərcümə edəcəyəm!

XRONOLOGİYA

1803 (28 sentyabr): Prosper Merimenin Parisdə anadan olduğu gündür. O, Politeknik İnstitutunda rəsm müəllimi işləyən rəssam Leonor Merimenin və Ann-Luiz-Moronun yeganə oğludur. Atasının 46, anasının isə 28 yaşı vardır.

1807: Leonor Merime İncəsənət İnstitutuna kargüzər təyin olunur.

1812: Prosper Merime Napoleon (keçmiş IV Henrix) adına liseyo daxil olur.

1819 (2 noyabr): hüquq fakültəsinə qəbul olunur.

1820: hüquq fakültəsində oxuya-oxuya o, ingilis ədəbiyyatı sahəsində təkmilləşir və Jan-Jak Amper ilə birlikdə Şotlandiyanın el şairi Osyanın əsərlərini ingiliscədən fransız dilinə tərcümə edir.

1822: O, məşhur fransız yazıçısı Stendal (Anri Bel) ilə tanış olur. Stendal onu belə təsvir edir: "Uzunətəkli boz sürtükündə fındıqburun bu bədbəxt oğlanın olduqca cirkən və yazıq bir görkəmi vardı; sırtıq sifəti olduqca iyrənc idi: Balaca və ifadəsiz gözləri həmişə eyni donuq və kinli ifadə ilə baxardı". Həmin ilin axırında o, Hersoq Vyole Öjenin (1814-1879) evində özünün "Kromvel" romanını oxudu. Əsər itmişdir.

1823: O, hüquq fakültəsində imtahanlarını müvəffəqiyyətlə verir, bakalavr, sonra lisensiat dərəcəsinə alır.

1825 (13 mart): Merime "Adi romantik qaydalar" üzrə yazdığı "İspaniyalıları Danimarkada" adlı pyesini kilsənin rahiblərinə oxuyur. Həmin günün sabahısı, yəni mart ayının 14-də isə yığcam şəkildə qələmə aldığı "Qadın – şeytandır" adlı pyesini də oxuyur.

4 iyun: "Klara Qazülün teatri".

1826: Merime İngiltərəyə iki dəfə səyahət edir.

1827: O, məşhur rəssamlarla olaqə saxlayır, onlarla maraqlanır və atasının dediyi kimi "rəng çəkməklə məşğul olur". Nəhayət, iyul ayında "Qüzla" adlı çəkdiyi şəkil pula gətirir – satılır.

1828 (yanvarın başlanğıcı): Merime ilə Feliks Lekost duələ çıxırlar. Merime Feliksin arvadına aşnağı etmişdir. Merime rəqibini öldürməkdən imtina edir və atdığı üç güllə ilə onu qolundan və sol çiynindən vurur. Onun madam Lekostla əlaqəsi 1832-ci ilə qədər davam edir...

7 iyun: "Jakeriya, feodal səhnələri" əsərini yazır.

1829 (5 mart): "IX Karl hakimiyyətinin salnaməsi" "Paris məcmuəsi"ndə "Mateo Falkone" (3 may) və "Müqəddəs ayının kəməsi" (14 iyun), "Mozaika"nın mətnlərini təşkil edən materiallar elə həmin bu məcmuədə ("İstehkamin alınması"ndan başqa) dərc olunur.

10 iyulda Merime Viktor Hüqonun evində "Rişelye dövründə duəl" in ("Marion Delorm"un) oxunuşunda iştirak edir, 24 dekabrda isə Alfred dö Müsenin evində "İspaniya və İtaliya hekayələri"ni dinləyir.

1830 (iyun-dekabr): o, İspaniyaya səyahət edir. Yolda, dilijansların birində Monitiyo qrafı Teba ilə görüşür. Qraf onu yanına – Madriddə dəvət edir.

1831: Merime fevral ayında şəhər departamentinin Baş katibi, martda isə qraf Arqu kabinetinin rəhbəri seçilir; az keçməmiş ticarət naziri,

may ayında isə fəxri Legionun cəngavəri təyin olunur; 1831–1835-ci illərdə aktrisa Seldin Köyo ilə tez-tez görüşür.

1832 (dekabrın sonu, 1833-cü ilin əvvəllərində): o, Bulon-sür – Merde Jenni Dakken ilə görüşür və bu qadınla dostluq əlaqələrini ömrünün axırına kimi qoruyub saxlayır. Jenni Dakken ilə məktublaşmalarında yazdığı məktublar sonralar “Naməlum qadına məktublar” adı ilə çap olunur.

1833 (aprel): Jorj Sand ilə görüşür. 25 avqust: “İkiqat nifrət” novellası “Paris” məcmuəsində dərc olunur.

1833 (27 may): Adolf Tyer Merimenin “Tarixi abidələrin baş mühafizi” təyin olunması haqda qərarı imzalayır. İyul-sentyabr: ölkənin cənubuna yoxlamaya gedir. 15 avqust: “Ətrafdakı ruhlar” (“İki dünyanın məcmuəsi”).

1835 (10 yanvar): Merime “İncəsənət və Abidələr Komitəsi”nin yaradılmasında iştirak edir. May-iyun: İngiltərəyə səfər. İyul-oktyabr: Fransanın qərb əyalətlərində qədim abidələrin öyrənilməsi məqsədilə yoxlama aparmaq.

1836 (16 fevral): Bir neçə ildir ki, porostiş etdiyi madam Deleser onun məşuqəsi olur. Bu vaxt Ör-Luarın prefekti olan Deleser sentyabr ayında polis prefekti təyin olunur. 14 may – 10 avqust: Elzas əyalətinə səfər. 27 sentyabr: Leonor Merimenin ölümü.

1837 (15 may): “İl Venerası”¹ “İki dünyanın məcmuəsi”ndə nəşr olunur.

May-avqust: Overnə səyahət. Bu səyahətin ilk günlərində Stendal Merimeni müşayiət edir. 29 sentyabr: Tarixi Abidələr Komissiyasının yaradılmasında Merime iştirak edir.

1838 (20 iyun – 12 sentyabr): Fransanın qərb və cənub-qərb hissəsinə səyahət.

1839 (29 iyun): Merime Korsikaya və cənub-şərqə səyahət etmək məqsədilə Parisi tərk edir. Avqust ayının 16-da o, Bastiya sahilinə qədəm qoyur, Çervondan və Talondan keçərək Alçryaya baş çəkir və Bastiyaya qayıdır; oradan isə avqust ayının 26-da Ajaçyoya yola düşür və 28-də ora gəlib çatır. 2 və 15 sentyabr arasında o, Sollokoronu, Prop-rayonovu, Sarteni – Merime uzun müddət burada qalır – Fozzanonu dolaşır, daha sonra Bonifsyo, Porto-Veksyo, Ajaçyo və Karyezə baş

çəkir və yenidən Ajaçyoda, sonra isə sentyabr ayının 29-da Bastiyada olur. Bastiya əyalətində bir neçə dəfə gəzintiyo çıxır, Luvurna getmək üçün oktyabrın 7-də yenidən gəmiyə minir. O, Sipita-Veksiyada Stendal ilə görüşür və onu Romaya, sonra Neapola və Pestum şəhərlərinə müşayiət edir, ondan (Stendaldan – Ş.Z.) icazə alıb gəmiyə oturur, noyabrın 10-da Marsel şəhərinə gəlir və dekabrın əvvəllərində Parisə qayıdır.

1840 (5 aprel): Korsikaya səyahət haqqında qeydlər.

1 iyul: “Kolomba” povesti (“İki dünyanın məcmuəsi”).

5 iyul – 23 oktyabr: Pyatuya, Santonya və Qaskoniyaya səyahət. İspaniyaya getmək. Karabənşeldə onu qrafinya dö Montijü qəbul edir (bir ildir ki, o, duldu). Ajan, Bezus, Tulon və Avinyondan qayıdır.

1841 (15 may): “Sosial müharibə haqqında очерк”.

İyun-iyul: Normandiyaya, Bretana və Krezə səyahət.

25 avqust – 7 yanvar 1842: Yunanıstana və Türkiyəyə səyahət.

1842 (iyun-avqust): Aşağı Burqoniyaya və cənuba səyahət.

1843 (avqust): Burqona səyahət və Jurada, Vyole-lö Dükle əməkdaşlıq¹.

17 noyabr: Merime Bədii Ədəbiyyat və Təsviri İncəsənət Akademiyasının üzvü seçilir.

1844 (6 fevral – 14 mart): O, eyni zamanda Sənt-Böv və Arsen Qiyo kimi Fransa Akademiyasına üzv seçilir.

23 mart: “Roma tarixi haqqında очерklər” dərc olunur. Təkcə ikinci cildi (“Katilinanın ovsunu”) dərc olunmamışdır. Birinci cild (“Sosial müharibə haqqında очерк”) yerindən nəşr olunur.

Avqust-sentyabr: Fransanın mərkəzinə və qərbinə səyahət.

Avqust-sentyabr: Provans, Lanqödok və Dordon əyalətlərinə səyahət; 1 oktyabr: “Karmen” povesti “İki dünyanın məcmuəsi”ndə dərc olunur. Əsər may ayının 16-dan etibarən artıq yazılıb qurtarmışdır.

Noyabr-dekabr: İspaniyaya səyahət.

1846 (24 fevral): “Abbat Oben” novellası “Konstitusiya” məcmuəsində işıq üzü görür.

İyul-avqust: Overn, Provans, Lyon və şərq əyalətlərinə səyahət.

Noyabr: Barselonaya səyahət.

1847 (sentyabr-oktyabr): Normandiya və Pikardiyaya səyahət.

¹ Həmin əsər 1984-cü ildə “Məhəbbət İlahəsi” adı ilə “Yazıçı” nəşriyyatında P.Merimenin başqa novellaları ilə birlikdə nəşr olunmuşdur. (Ş.Z.)

¹ Öjen Vyole-lö Dük (1814–1879) – arxitektör, nəzəriyyəçidir, orta əsrlərə aid bir çox fransız tarixi abidələrini bərpa etmişdir *Tərcüməçi*.

1 dekabr: "İki dünyanın məcmuəsi" Merimenin "Birinci don Pedrin ohvalatı"nı dərc etməyə başlayır.

1848 (24 fevral): Qabriel Deleser Polis Prefekturasını tərk edir və Merimenin evinə sığır, sabahısı gün isə İngiltərəyə yola düşür.

18 may: Merime Kupolun altında dostu J.J.Amperi qəbul edir.

26 sentyabr — 14 oktyabr: Elzasa səyahət.

25 dekabr: "Mən bu son aylar, — o, madam de Montijoya yazır, — dörd çəkmək üçün boşəri varlığa verilmiş qəlbin bütün ağrılarını sınaqdan keçirdim". Bu eyhamın madam Deleserə vurulduğu yəqindir; belə ki, onun Meriməyə qarşı soyuqluq göstərməsi son həddə çatır. 1845-ci ildən etibarən madam Deleser Şarl de Remizanın məşuqəsi olur.

1849 (15 iyul): Puşkinin yaradıcılığından bəhrələnməyə yazdığı "Əngəlli xanım"¹ novellası "İki dünyanın məcmuəsi"ndə dərc olunur.

Sentyabr-oktyabr: Turen, Pitua, Şarant və Periqor şəhərlərinə səyahət.

1850 (13 mart): "Təbərrük karetası" adlı əsərinin Fransız Komediya Teatrına təqdim edilməsi.

İyun: İngiltərəyə səyahət.

Sentyabr-oktyabr: Overnə, Provansa və Lanqödoka səyahət.

19 oktyabr: N.B. (Kitabça Anri Bel Stendala həsr edilmişdir).

1851. Bu ildə o, yalnız qısa səyahətlər edir: Londona, Liona və Overnə, Belçikaya və Hollandiyaya. Bir neçə dəfə şahzadə xanım Matildanın evində nahar edir.

15 noyabr: o, "İki dünyanın məcmuəsi"ndə Qoqol haqqında məqalə dərc etdirir.

1852 (21 yanvar): Merime "Şərəf Legionu"nun zabitidir.

30 aprel: Onun anası vəfat edir.

26 may: Magistraturanı təhqir etdiyinə görə min frank cərimə olunur və on beş gün həbs cəzasına məhkum edilir. Kütləvi kitabxanalardan kitab və sənədlər oğurladığı üstündə həbsə məhkum olunur, "İki dünyanın məcmuəsi"ndə dərc etdirdiyi məqalədə son dərəcə canfəşanlıq edir. İyulun 6-dan 20-nə qədər onu Konsyerj həbsxanasından azad edirlər.

Sentyabr: Fransanın cənubuna səyahət: bu onun yoxlama niyyəti ilə etdiyi sonuncu səyahəti olacaqdır.

25 dekabr: Rusiya tarixi haqqında xülasə. "Yalançı Dmitrilər".

1853 (23 iyun): Merime senator elan olunur. Bu vəzifə İmperiyaya tərəfdar olmaq əlaməti kimi qəbul olunmuşdu, çünki ona qarşı çoxlu

ədavət aparanlar lazımdır. O, 1860-cı ilə qədər Tarixi Abidələrin baş mühafizi vəzifəsini yerinə yetirir və 1853-cü ildən bu vaxta qədər məvacib almır. Lakin o böyük (uzaq) səyahətlərdən imtina edir, Kurman arxitekturası barəsindəki qayğıdan yaxasını qurtarır.

Sentyabr-dekabr: İspaniyaya səyahət.

1854 (avqustun sonu — 15 oktyabr): Mərkəzi Avropaya səyahət; 29 dekabr: Aşnası Maksim dü Kampın madam Deleseri rədd etməsi Merimenin həyatında bir dönüş kimi təsir buraxır və ömrünün axırına kimi onda bir keylik yaradır.

1856 (iyul-avqust) — İngiltərəyə səyahət.

Noyabr: Merime sinəgir xəstəliyinə tutulur, müalicə olunmaq üçün Kann şəhərinə gəlir. Onu Fanni Laqden və onun bacısı müşayiət edirlər. Çoxdandır ki, Merimenin saxladığı dostluq münasibətlərinə görə, demək olar ki, hər iki ingilis qadını ona nəzarət edir, onun şəxsi mənzil işlərini görürlər. Bundan sonra o bütün qış aylarını ölkənin cənubunda keçirəcəkdir.

1857: İngiltərəyə və İsveçrəyə səyahət. Merimenin saraya aldığı dəvətlər və ona göstərilən inam əlamətləri imperiya ailəsinin ona qarşı etibarının hələ də çox olduğuna sübut kimi başa düşülür. O, Turgenevlə tanış olur.

1858 (aprel-may): Londona gəliş.

İyun-oktyabr: İsveçrəyə, Bavyərə, Avstriyaya və İtaliyaya səyahət.

1859 (Sentyabrın axırı — 20 noyabr): İspaniyaya səyahət.

1860: Londona səyahət. İki ildir ki, Merime oraya getməmişdir; bundan sonra ora hər il (1868-ci ilə qədər) baş çəkəcəkdir. Məhz London onu geyindirib-kecindirir, əsil aristokrat həyatını müəllif orada keçirir.

1861: O, imperatoru Aliz-Sənt-Röneyə müşayiət edir, sentyabr ayında Londonda olur və bu 1862, 1863, 1865, 1866-cı illərdə təkrar olunur.

1864: O, "Böyük Pyotr hakimiyyətinin tarixi" adlı əsərini "Alimlərin gündəliyi"ndə dərc etdirməyə başlayır.

1866 (14 avqust): Meriməyə "Şərəf Legionu"nun böyük zabiti adı verilir.

Sentyabr: İmperatorun arvadına həsr etdiyi "Yaşıl otaq" novellasını yazır. Onun yazıçı kimi fəaliyyətinin yenidən belə başlanması Merimenin madam Deleserlə yaxınlaşmasının xeyrinə olur.

1867: "Böyük Pyotrun hakimiyyətinin tarixi" məqalələr silsiləsindən "Böyük Pyotrun gəncliyi" dərc olunur.

¹ Puşkinin "Qarətəxmaq qadın" əsərindən müəllifin təsirləndiyinə işarədir.

1868: "Lokis" adlı yeni novellasını yazır və onun əlyazmasını madam Delesero verir.

1869 (10 mart): Merime bərk xəstələnir. Qəzetlər səhv olaraq onun vəfatı barədə xəbər dərc edir. O "Sitan" adlı axırıncı-sonuncu novellasını yazır.

1870 (iyun): bütün qışı və baharı Kannda keçirən Merime Parisə qayıdır. 18 və 20 avqustda imperiya rejiminə xoş gəlmək məqsədilə nahaqdan cəhd göstərir; o, Senatın iclasında iştirak edir. O xəstədir. Ayaqları aşağıdan başlayıb yuxarıya doğru çox şişmişdir və şişməkdə davam edir. İmperatorun arvadı ilə vidalaşmağa macal tapa bilmir və sentyabrın 10-da Parisi tərk edir. Sentyabrın 23-də o, Kannda dünyasını dəyişir. Onun ruhu Kanndakı ingilis qəbiristanlığında uyuyur, Fanni Laqden ilə eyni daşın altında.

1871 (23 may): Paris Kommunası dövründə, Merimenin Lil küçəsinə 15 №-li mənzili yanır. O, 1852-ci ildən etibarən burada yaşamışdır. Onun bütün sənədləri və kitabları məhv olur.

Prosper Merime Fransa ədəbiyyatında təkcə novella ustası kimi deyil, həmçinin tarixi əsərlər müəllifi kimi də tanınır. Qeyd etmək lazımdır ki, novella janrı ümumiyyətlə Avropa, xüsusilə İtaliya ədəbiyyatında hələ orta əsrlərdən nə qədər məşhurdursa, tarixi mövzulara müraciət Fransa yazıçılarının yaradıcılığında daha geniş xarakter almışdır.

Stendalın, V. Hükunun, Valtər Skottun, O. dö Balzakın, Qotyenin və onların sələflərinin – Miltonun, Kalderonun, Lope de Veqanın və bir çox başqa sənətkarların yaradıcılığında tarixi mövzu əsas, aparıcı rol oynayır. Bu baxımdan Prosper Merimenin də tarixi mövzulara meyil etməsi, qələmə aldığı mövzunu dərinlən öyrənməsi, onu doğuran ictimai, dini səbəbləri elmi cəhətdən dərinlən araşdırıb əsaslandırmasını təsadüf saymaq olmaz. Müəllifi təkcə öz vətəni Fransada deyil, həmçinin Yunanıstanda, İtaliyada, İspaniyada, hətta Rusiyada baş vermiş tarixi hadisələr də maraqlandırır və yeri gəldikcə müəllif bütün bunları zəruri saydığından öz oxucularına təqdim edir.

XIV əsrin 50-ci illərində Fransada baş vermiş "Jakeriya (Jan Bonom) üsyanı" yazısının diqqətindən yayınmır. 1358-ci il 28 mayda zadəganlara və dvoryanlara qarşı baş vermiş antifeodal kəndli üsyanı yazıcının yaradıcılığında 1828-ci ildə qələmə aldığı "Jakeriya" tarixi dramı ilə yaşadı. Bundan sonra o, 1829-cu ildə tarixi romanı "IX Karl hakimiyyə-

tinin salnaməsi"ni yazır. "Jakeriya"nın fonunda xalis siyasi mübarizə durursa, "IX Karl hakimiyyətinin salnaməsi"ndə dini təriqətlər arasında gedən mübarizə mövzusunun ana – aparıcı xəttini təşkil edir. Burada əsasən siyasi məqsəd güdülürdü. Əslində Fransada hakimiyyətdə olan IX Karl və onun ətrafında toplaşmış ölkəni idarə edən Qizlər sülaləsi xristianlığın katolik təriqətinə mənsub idilər; bu zaman sayca daha çox olan hüqenotların hakimiyyətə gələcəyindən qorxuya düşən IX Karlın anası Yekaterina Medici belə bir qırğını Varfolomey gecəsində təşkil edir və üç mindən çox hüqenot qətlə yetirilir. Yenə də həmişə olduğu kimi, bu qətlin səbəbinin əsas kökü siyasətə gedib çıxır. Yazıçı bu mövzu ilə fransız vətəndaşlarının hər birinin daxili aləmini açıb göstərir; IX Karlın Jorj Merjiyə admiral Kolinini öldürməyi təklif etməsi nə qədər alçaqlıq, qorxaqlıqdırsa, hüqenotların başçısı şahzadə Kondenin intiqam almaq hissləri yazıçı üçün bir o qədər iyrənc görünür. "Əgər mən Fransada sülhü, əmin-amanlığı bərpa etmək məqsədilə kral olsaydım, əmr edər, bütün qizləri və şatilyonlar sülaləsini bir dəri müşəyə doldurtdurar, onun ağzını yaxşı-yaxşı bağlatdırar, tikdirər, həmin müşəyin aşağısına işə elə böyük və ağır bir şey bağlatdırıb suya atdırardım ki, bir nəfər də bayıra çıxma bilməsin" – deyər Jorj Merji möhz bu sözlərlə özünün daxili aləmini açıb göstərir...

Aparıcı obrazları müəllif əsərin VIII fəslində – "Müəlliflə oxucu arasında dialoq"da çox yığcam, bəzən bir-cə ifadə ilə verir: "...Axı mənə deyən görüm, mənim romanımda heç bir rol oynamayan adamları nə üçün görək sizinlə tanış edim? – deyən Merime ölkəni idarə edən IX Karlı, onun anası Yekaterina Medici, onun tərəfdarlarını, xalqın, ölkənin, vətənin xeyrinə əslində fəaliyyətsizlikdə, öz mənafeələrini güdməkdə tənqid edir, qamçılıyır.

Oxucu: – Cənab müəllif, axı mən əyalətdə yaşayıram, istəyirsiniz ki, mən bütün işimi-gücümü atıb təcili Parisə – XI Karlın büstünə baxmağa gedim?

– Hə, yaxşı! Boylu-buxunlu cavan bir oğlan təsəvvür edin, başı bir az çiynlərinin arasına batmış kimi görünür, yeri-yəndə boynunu dartır, alını kobud, .. burnu bir az yekədir, .. üst dodağı çox qabağa uzanmışdır. Buna baxmayaraq, onun gözlərində Varfolomey gecəsi, yaxud buna-bənzər bir şey oxuya bilməzsən. Xeyr, osla! Ancaq sifətinin ifadəsindən nə qədər qəddar və sərt görünürsə, bir o qədər də narahat və səfehdir. Siz hamının oturduğu geniş qonaq otağına tok-tonha daxil olan bir ingilisi təsəvvürümüzdə canlandırırsınız, həmin adam haqqında tam təsəvvür

edə bilərsiniz... – bütün bunlar ölkə başçısının – IX Karlın daxili və zahirî görünüşü, onun ingilissayaq olduğunu açıq-aydın sübuta yetirir. Və s...

Viktor Hüqo, Stendal, Jorj Sand, Valter Skotun tarixi romanlarında verilmiş geniş, tarixi hadisələrin əhatəli təsviri Merimenin yaradıcılığında yoxdur; bunun əvəzində o, hadisələrin gedişinin təsvirinə varır, zəruri hadisələri ön plana çəkir; bu isə onun bədii yaradıcılıqda realist üslubundan irəli gəlir. Məhz buna görədir ki, "IX Karl hakimiyyətinin salnaməsi" romanını oxuyarkən oxucunun gözləri qarşısında XVI əsrin Fransası, onun siyasəti, adət-ənənəsi, hadisələrin cərəyan etdiyi zaman və məkan, – oxucu üçün zəruri sayılan bu aparıcı obyektivlik bütün genişliyi ilə göstərilir... Merime, hadisələrin gedişində çox mahiyyətin sirrini açıqlamır, oxucunun öz öhdəsinə buraxır, axı oxucular da müxtəlifdir?!

Şamil Zaman

MATEO FALKONE

Porto-Veksyodan çıxıb şimal-qərbə, adanın içərilərinə doğru irəliləyəndə üzüyuxarı qalxdığını tezliklə hiss edərsən və dərələrin, bəzən isə iri qaya yığınlarının kəsdiyi dolanbac, ayrı-üyrü cığırırlarla üç saat yol gedəndən sonra gəlib göz işlədikcə uzanan maki sahəsinə çıxırsan; maki korsikalı çobanların, qanuna tabe olmayanların, bir sözlə, qaçaq-quldurların məskənidir. Onu da deyək ki, korsikalı zəhmətkeş torpağı gübrələməyin çətinliyindən yaxasını qurtarmaq üçün meşənin bir hissəsinə od vurub yandırır. Gərək od lazım olan yerdən uzaqlara yayılmasın, yanmış ağacların külünün töküldüyü, bu xam torpaq sahəsinə əkilib-becərərəkən korsikalı zəhmətkeş yaxşı məhsul götürəcəyinə ümid bəsləyir. Sünbüllər yığılıb qurtarandan sonra artıq zəhmət olmasın deyə, küləşi yığışdırmırlar, elə tökülüb yerdə qalır; makidə cır-cırpı, kol-kosla bərabər, yanmış ağacların yerdə qalmış kökü gələn baharda kötükdən pöhrə verir və bir neçə ilin içərisində sıx halda iki-üç metr ucaltığında qalxır. Bax, belə sıx qalın pöhrəliklərə maki deyirlər. Burada cürbəcür ağac növünə və kolluğa rast gəlmək olar; bunlar biri-birinə elə dolaşib qarışır ki, yalnız əli baltalı adam özünə yol açə bilər. Maki elə qalın cəngəllikdir ki, heç vəhşi qoçlar da onu yarıb keçə bilmirlər.

Əgər siz birini öldürmüşsünüzsə, Porto-Veksyo makisinə gedin. Əgər yaxşı tüfənginiz, bantınız və gülləniz varsa, orada asudə, təhlükəsiz yaşaya bilərsiniz. Unutmayın ki, belə yerdə qəhvəyi başlıqlı paltonuzu həm yorğan kimi üstünüzə örtər, həm də döşək kimi altına sala bilərsiniz. Çobanlar sizə süd, pendir, şabalıd verir və ehtiyat üçün şəhərə enmək lazım gələndə qədr, arxayın ola bilərsiniz ki, belə bir yerdə sizə məhkəmədən, yaxud öldürdüyünüz adamın qohum-əqrəbasından, valideynlərindən heç bir xətər toxunmaz.

Mən 18...-cu ildə Korsikada olanda Mateo Falkonenin evi həmin bu makinin iki kilometrliyində idi. O, bu yerin adamları ilə müqə-

yisədə varlı-karlı idi, loyaqətlə yaşayırdı; yeni əlini ağdan-qaraya vurmaz, köçəri tayfaları tək sürülərini dağda-daşda hara gəldi aparıb otaran çobanlar kimi, öz sürülərindən əldə etdiyi gəlirin hesabına dolanardı. İndi sizə danışacağım bu hadisədən iki il keçəndən sonra onu yenidən görəndə mənə elə gəldi ki, onun yaşı əllini də ötmüşdür. Alçaqboy, ancaq enlikürekli, saçları cod, şəvə kimi qara, qartalburun, dodaqları nazik, iri gözləri oyur-oyur oynayan, sifəti aşılarmış dəri rəngində olan bir kişini təsəvvürünüze gətirin! Yaşadığı ölkədə çoxlu mahir atıcıların olmasına baxmayaraq, onun sərrast güllə atmağı dillərdə deyilirdi. Məsələn, Mateo yanında balası olan dağ keçisinə ömründə güllə atmazdı, ancaq yüz iyirmi addımlıqdan onun başından, kürəyindən, bir sözlə, istədiyi yerindən vura bilərdi. O gecə vaxtı da gülləni elə günün günorta çağında olduğu kimi sərrast atardı və onun məharəti barədə mənə danışanda hətta dedilər ki, Korsikaya səyahət edib, deyilənləri öz gözlərilə görməyənlər yəqin ki, qulaqlarına inanmazlar. Gecə vaxtı səksən addım ondan aralı yanan şamı boşqab böyüklüyündə şəffaf kağız parçasının arxasına qoyardılar. Mateo nişan alar, sonra isə şamı söndürərdilər, bir dəqiqə keçəndən sonra o, zil qaranlıqda atəş açardı və kağızı atdığı dörd güllədən üçü ilə vurub dəşərdi.

Bu nadir məharətinə görə Mateo Falkone böyük şöhrət qazanmışdı. Onu nə qədər sədaqətli, sadıq və xeyirxah dost sayırdılsa, bir o qədər də təhlükəli rəqib hesab edirdilər. Yeri gələndə böyüyükiciyin qulluğunda hazır, sədəqə verməkdə əliaçıq olan Mateo Porto-Veksyo mahalında hamı ilə səmimi, mehriban dolanardı. Hələ belə nağıl edirlər ki, günlərin bir günündə Mateo cavan vaxtlarında Kortədə qız üstündə qorxulu, güclü bir rəqiblə üz-üzə gəlməli olur. Deyilənlərə görə, rəqib öz evində, pəncərənin yanında kiçik bir güzgü asıb üzünü qırxdığı zaman Mateo onu güllə ilə vurmuşdu. Bu hadisə tamam unudulduqdan sonra Mateo evlənilir. Arvadı Cüzeppe ona əvvəlcə bir-birinin ardınca üç qız bəxş edir (bu hal az qalır ki, Mateonu doli eləsin) və nəhayət, axırda bir oğlan doğur. Oğlana Fortünato adı verirlər. Bütün ailə gözünü ona dikir. Qızları boya-başa çatdırıb ərə verirlər. Qızların atası bəd ayaqda kürəkənlərinin xəncərinə, qılıncına arxalanar və onları özünə arxa, ümid saya bilərdi. Oğlan uşağının vur-tut on yaşı olsa da, hərəkətlərindən çox şeyə qabil olduğu sezilirdi.

Payız günlərinin birində səhər tezdən Mateo arvadı ilə məkinin içərilərində otlayan sürülərindən birinə baş çəkmək üçün evdən çıxır. Balaca Fortünato da atası ilə getmək istəyir, ancaq sürünün otladığı yer çox uzaq idi, həm də evdən muğayat olmalı idi, buna görə də ata onu özü ilə aparmır. Bunun üçün onun necə peşman olduğunu görəcəksiniz.

Bir neçə saat keçmişdi. Ancaq Mateo gəlib çıxmaq bilmirdi. Balaca Fortünato günün altında uzanır, xoşhallanır, yaşıl örpəyə bürünmüş dağlara tamaşa edir və gələcək bazar günü ata-anası ilə kaporall dayısı ilə qonaq gedəcəyi barədə fikirləşirdi. Birdən haradasa uzaqda atılan güllənin səsi onu bu şirin xəyaldan ayırdı. O yerindən qalxdı və çevrilib düzənliyə, güllə səsinin gəldiyi tərəfə baxdı. Dalbadal yenə bir neçə güllə açıldı. Güllələr müxtəlif fasilələrlə atılırdı və indi atışma daha yaxından eşidilirdi. Nəhayət, düzənlikdən Mateonun evinə gələn cığırda, başında dağlıların başına qoyduğu şiş papaq, üzünü tük basmış, üst-başı cır-cındır içində tüfənginə dayana-dayana gələn bir adam göründü. İndicə, lap bir az bundan əvvəl atılan güllələrdən biri onun budundan dəymişdi.

Bu adam məhkəmədən qaçıb gizlənən, gecə vaxtı şəhərə barıt almağa gedərkən yolda Korsika voltijerlərinin pusqusuna rast gələn quldur² idi. Güclü müdafiədən sonra həmin adam atışa-atışa, qayaların dalında gizlənə-gizlənə onu addımbaaddım izləyənlərdən qaçıb qurtara bilmişdi. Ancaq onu izləyən voltijerlərdən o qədər də çox aralana bilməmişdi və budundan aldığı yara ona əziyyət verdiyindən voltijerlər gəlib çatmamış makiyə girmişdi.

O, Fortünatoya yaxınlaşıb dedi:

– Sən Mateo Falkonenin oğlusan?

– Bəli.

– Mən Jianetto Sanpyeroyam. Sarıxaxlılar məni izləyirlər. Məni gizlət, daha gedə bilmirəm.

– Atamın icazəsi olmadan səni gizlətsəm, gələndə mənə nə deyər?

– Deyəcək ki, sən yaxşı eləmişən.

– Kim bilir?

– Məni tez gizlət, gəlirlər.

– Gözlə, atam gəlsin.

– Nəyi gözləyir? Qanmaz! Onlar beş dəqiqədən sonra burada olacaqlar. Cəld ol! Məni gizlət, yoxsa səni öldürərəm.

Fortünato soyuqqanlıqla ona cavab verdi:

– Öldürə bilməzsən, tufəngin boşdur, sən heç patrondaşında da patronun yoxdur.

– Mənim xəncərim var!

– Sən məni tuta bilərsən?

– O geri sıçradı və gözələnən təhlükədən sovuşdu.

– Sən Mateo Falkonenin oğlu deyilsən! Deməli, məni evinizin qabağında qoyacaqsan ki, tutub aparsınlar!

Görünür, bu söz uşağa təsir elədi.

– Səni gizlətsəm, mənə nə verərsən? – deyərək ona yaxınlaşdı.

Quldur kəməmindən asdığı dəri çantanın ciblərindən birini eşələdi və oradan beş franklıq pul çıxardı, yəqin ki, onu barıt almaq üçün saxlamışdı. Gümüş pulu görən kimi uşağın dodağı qaçdı, o, pulu qapdı və Jianettoya dedi:

– Daha heç nədən qorxma.

Dərhal evin yanındakı quru ot tayasında bir yarıq açdı. Jianetto ora girdi və uşaq yarığı yenidən elə örtüdü ki, həm nəfəs almaq üçün hava keçsin, həm də tayada adam gizləndiyindən heç kim şübhələnməsin. Bundan əlavə, o, qərribə, adamın ağlına gəlməyən bir hiylə də işlətdi: Gedib pişiyi balaları ilə gətirib ot tayasının üstünə qoydu ki, baxıb görən heç nədən şübhələnməsin. Bir az sonra evin yaxınlığında, cığırda qan ləkələrini səliqə ilə torpaqlayıb örtüdü və hər işi görüb arxayın olandan sonra qayıdıb evvəlki yerində günün altında sakitcə uzandı.

Bir neçə dəqiqə keçdikdən sonra qəhvəyi rəngli hərbi paltarda, sarı yaxalıqlı³ altı nəfər silahlı əsgər bir kiçik zabitin komandanlığı ilə Mateonun evinin qarşısında peyda oldu. Bu kiçik zabit Falkonenin uzaq qohumlarından idi (bildiyimiz kimi, Korsikada başqa yerlərə nisbətən qohumluq əlaqələrinə daha çox xətir-hörmət qoyurlar). Onun adı Tyodoro Qamba idi və özü də çox qoçaq adam idi. Onun əlindən dünya qaçaq-quldurun başına dar olmuşdu.

– Salam, qardaşoğlu!

O, Fortünatoya yaxınlaşdı:

– Maşallah, nə yaman böyümüsən! İndicə buradan bir nəfər adamın keçdiyini görmədin ki?

– Eh! Hələ sizin kimi böyük deyiləm, – Fortünato ağıldankəm uşaqlar kimi cavab verdi.

– Tezliklə boyda da mənə çatarsan, inşallah! Ancaq mənə de görüm, buradan adam keçdiyini görmədin ki?

– Mən adam keçdiyini görmüşəm?

– Bəli, hə, başında qara məxmərdən ucu şiş papağı, əynində də sarı-qırmızı naxışla işlənmiş gödəkcə vardı.

– Başında qara məxmərdən ucu şiş papağı, əynində də sarı-qırmızı naxışlı gödəkcə vardı?

– Hə, özüdür ki var! Tez ol, cavab ver görək, özün də mənim suallarımı təkrarlama.

– Bu gün səhər müsyö keşiş qapımızın ağzından keçib getdi, atının üstündə idi, hə, Pyeronu minmişdi. O məndən atamın kefini xəbər aldı və mən də cavab verdim...

– Ay cüvəllağı! Tülkülük edirsən ha! Tez ol, de görüm, Jianetto hansı tərəfə getdi? Axı biz onu axtarıyıq. Mən biliyəm ki, o, bu cığırla gəlirdi.

– Mən nə bilim?

– Necə yəni nə bilim? Bilirəm ki, sən onu görmüsən.

– Əgər mən yatmışamsa, gəlib gedənləri necə görə bilərəm?

– Sən yatmamışdın, qırışmal! Güllə səsi səni oyatmışdı.

– Əmican, bununla demək istəyirsiniz ki, sizin tufənginizin səsi yəni o qədər bərk çıxır? Mənim atamın tufənginin səsi sizinkindən də bərk guruldar!

– Səni görüm lənətə gələsən! Yaramaz uşaq! Əlimin içi kimi bilirəm ki, sən Jianettonu görmüsən. Bəlkə, elə onu sən özün gizlətmisən?! Hə, uşaqlar, – o, başının adamlarına işarə etdi, – girin, bu evə baxın, görün bizim axtardığımız adam burada deyil ki? O, bir ayağının gücünə, sürünə-sürünə zorla gedirdi və bu hiyləgər axsaya-axsaya, şübhəsiz, makiyə gedib çıxıb bilməz. Burası var ki, qan izləri axı burada itir?!

– Bəs atam nə deyər? – Fortünato qarşısındakı adamı ələ salırmış kimi rişxəndlə soruşdu. – Hə deyər, əgər bilso ki, o özü evdə olmaya-olmaya onun evinə giriblər, nə deyər, hə?

– Yaramaz! – Kiçik zabit Qamba onun qulağından yapışdı. – Başa düşürsənmi, mən istəsəm, sən başqa avaz çalarsan. Bəlkə, elə qılın-cın yastısı ilə səni iyirmi dəfə vurum, axırda danışasan, hə?!

Ancaq Fortünato rişxəndlə gülməyində idi.

– Mənim atam Mateo Falkonedir! – uşaq təşəxxüslə dedi.

– Bilirsənmi, haramzada, istəsəm soni bu saat Korteyə, ya da Bastiyaya apara bilərəm! Səni təkadamlıq kamerada küləşin üstündə yatızdıraram. Əgər Jianettonun harada olduğunu deməsən, ayaqlarına buxov vurduraram, başını bədənindən ayıraram!

Bu gülünc hədədən uşaq qəhqəhə çəkib güldü və təkrar elədi:

– Mənim atam Mateo Falkonedir!

Voltijerlərdən biri astadan dedi:

– Serjant! Mateo ilə üz-göz olmağına dəyməz.

Qamba, görünür, doğrudan da çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. O, evi artıq ələk-vələk çəyib gələn əsgərlərlə pıçıldaşır, götür-qoy edirdi. Evə baxmaq, onun dolmo-deşiyini yoxlamaq əməliyyatı uzun çək-mədi, çünki hər bir korsikalının daxması bir otaqdan, içərisinin əşyası isə bir stoldan, bir neçə stuldan, sandıqdan, ev avadanlıqlarından və ovçuluq fəvazimatından ibarət olur. Bu vaxt balaca Fortünato pişiyi tumarlayır, əli boşa çıxmış zabıt əmisinə və voltijerlərə baxıb bic-bic güldür, həzz alırdı. Əsgərlərdən biri ot tayasına yaxınlaşdı. O, pişiyi gördü və ələ-bələ, özündən asılı olmayaraq, əlindəki süngünü tayaya soxdu. Bu ehtiyatsız hərəkətinin gülünc olduğunu özü də başa düş-düyündən, o, çiynilərini çəkdi. Heç nə tərpənmədi və hətta uşağın sifətinə azacıq da olsa həyəcan, bir narahatlıq hiss olunmadı.

Zabıtın və onun dəstəsinin səbri tükənirdi; artıq əlacları yerdən-göydən kəsildiyindən, gözlərini zilləyib gəldikləri düzənliyə tərəf baxır, sanki gəldikləri yerə qayıdıb getməyə hazırlaşırdılar. Birdən onların başçısı Falkonenin oğluna hədələrin təsir etmədiyini başa düşdüyündən, axırıncı dəfə ya uşağın qılığına girməklə, ya da hədiyyə verməklə onu ələ almağa yenidən cəhd elədi.

– Mənim əzizim, qardaşoğlu, görürəm, çox fərasətli uşaqsan. Sən böyük adam olacaqsan. Ancaq mənimlə çox pis bir oyun oynayırsan. İnan, mən Mateoya, öz yaxın qohumuma əziyyət vermək istəmirəm. Lənət şeytana, yoxsa səni özümmlə aparardım.

– Bah!

– Ancaq Mateo qayıdanda ona hər şeyi danışacağam və yalan danışdığın üçün o səni heydən düşənə kimi qamçı ilə döyəcək.

– Bəlkə, döymədi?

– Görərsən... bax, yaxşı oğlan olsan, sona bir şey verərəm.

– Mənim isə, əmican, sizə bir məsləhətim var: Əgər bir az da yubansanız, Jianetto yəqin ki, gedib makiyə çatar. Onda sizin kimi bir qoçaq da olsa, yenə tuta bilməyəcəksiniz.

Zabıt cibindən dəyəri on ekü olan zəncirli gümüş saat çıxardı və saatı görərkən Fortünatonun gözlərinin hərisliklə alışıb-yandığını hiss etdiyindən, zəncirin ucundan tutub onu uşağın gözlərinin qabağında divar saatının köfgiri kimi bir neçə dəfə yellətdi:

– Ay səni, şeytan! Yəqin istərdin ki, sənin də belə bir saatın olaydı. Boynundan asaydın və Porto-Veksyonun küçələrindən lovğa-lovğa keçəydin. Hamı da səndən soruşaydı: “Saat necədir?” Sən isə deyəydin: “Özünüz gəlin, mənim saatıma baxın!”

– Mən böyüyəndə kaporal əmi mənə də saat verəcək.

– Doğrudur, ancaq indi hal-hazırda sənin əmioğlunun saatdan varıdır... Əlbəttə, düzünə qalsa, bu onunkundan qəşəngdir... Burası da var ki, o hələ səndən də kiçikdir.

Oğlan ah çəkdi.

– Hə, necədir, qardaşoğlu, bu saatı istəyirsən?

Fortünato saata ələ çəp-çəp baxırdı ki, ələ bil ayı armuda baxırdı. Ona ələ gəlirdi ki, onu ələ salırlar. Buna görə də əlini saata uzatmağa cürət cləmirdi. Hərdən bir nəfəsini boğmaq üçün gözünü saatdan çəkir, sallaq dodaqlarını dilinin ucu ilə yalayır və qarşısında dayanan bu adama sanki belə deyirdi: “Zarafatınız çox amansızdır!”

Bununla belə, zabıt Qamba saatını uşağa vermək istəyən xeyir-xah insana oxşayırdı. Fortünato əlini uzatmadı, ancaq acı, kinayəli bir təbəssümlə dedi:

– Niyə məni ələ salırsınız?

– Allah özü şahiddir! Mən səni ələ-zada salmıram. Jianettonun harada olduğunu mənə de, bax bu, saat sənin olsun.

Fortünato gülümsündü; onun təbəssümündə inamsızlıq aydın hiss olunurdu. Şəvə kimi qara gözlərini zabıtın gözlərinə zilləyərək, sanki dediyi sözlərin doğru olub-olmadığını onun gözlərindən oxumaq istəyirdi.

– Lap qoy mənim vəzifəmi alçaltsınlar! Əgər dediyim şərtlə bu saatı sənə verməsəm, heç kişi deyiləm! Zabıt səsinə daha da qaldırdı: – Bax, bu əsgərlər də şahiddirlər, mən sözümdən ömrümdə qaçmamışam.

Belə deyərək o, saatı uşağa lap yaxınlaşdırdı. Ələ yaxınlaşdırırdı ki, saat onun həyəcədən sapsarı saralmış yanağına toxunurdu. Saatı ələ keçirmək hərisliyi və qonaqpərvərlik borcu kimi iki hissən qəlbinin dərinliyində mübarizə apardığını Fortünatonun sifətindən

aydın oxumaq olurdu. Onun açıq sinəsi güclə enib-qalxırdı, sanki nəfəsi bu saat kəsiləcəkdi. Saat isə gözləri qabağında kəfگیر kimi o tərəf-bu tərəfə gedib-gəlir, fırlanır və hərdənbir burnunun ucuna toxunurdu. Nəhayət, onun sağ əli saata tərəf qalxdı, barmaqlarının ucu ona toxundu və saat birdən onun ovcunun içinə düşdü, ancaq zabıt zəncirin ucunu hələ buraxmamışdı. Siferblat mavi rəngdə idi... Qapağı təptəzə... elə bil zavoddan indicə çıxmışdı... Günün altında par-par parıldayırdı... Yaman şimikdirici bir şey idi.

Fortünato sol əlini qaldırdı və baş barmağı ilə çiyinin üstündən ot tayasını göstərdi. Zabıt onu dərhal başa düşdü. Elə həmin dəqiqə də saatın zəncirinin ucunu əlindən buraxdı. Fortünato saatın yalnız indi onun olduğunu yəqin etdi. O, çəpiş cəldliyi ilə yerindən sıçradı və ot tayasından on-on beş addım aralandı. Voltijerlərin hamısı ot tayasını eşoloməyə başladı.

Az keçmədi ki, onlar küləşin tərpendiyini gördülər. Oradan, əlində xəncər, qanına qəltan olmuş bir adam çıxdı. O ha çalışırdı, qəddini düzəldib ayağa qalxsın, ancaq soyumuş yarası buna imkan vermirdi. O yıxıldı. Zabıt özünü onun üstünə atdı və xəncərini əlindən aldı. Müqavimət göstərməməsinə baxmayaraq onun ol-ayağını bağladılar.

Kəndirlə sarınmış və yerdə uzanıb qalmış Jianetto başını ona yaxınlaşan Fortünatoya tərəf çevirdi, qəzəbdən çox nifrət ifadə edən səslə dedi:

– Satqın oğlu satqın!

Uşaq bir az bundan əvvəl Jianettodan aldığı gümüş pulu onun üstünə tulladı. Pula layiq olmadığını uşaq indi başa düşdü. Qaçqın indi uşağın bu hərəkətinə məhəl qoymadı. O, çox soyuqqanlıqla zabıtə dedi:

– Qamba, əzizim, yeriyyə bilmirəm, məni şəhərə siz aparmalı olacaqsınız.

– Elə indicə, bir az bundan əvvəl çəpişdən bork qaçırdınız ki... – o döyüşdən qalib çıxmış qəddar zabıt dilləndi, – ancaq arxayın ol, səni tuta bildiyim üçün elə şadam ki, dalıma alıb birnəfəsə, dincəlmədən dörd-beş kilometr də apara bilərəm. Qaldı ki, vətəndaş Jianetto, biz sənin üçün xərkək düzəldərik, ağacın budaqlarından və sənin şinelindən... Krespoli fermasında isə at taparıq.

Məhbus:

– Yaxşı! – dedi. Şinelimin üstünə bir az da küləş qoyun ki, yerim lap rahat olsun.

Voltijerlərin başı işə qarışdıqları anda (onlardan bir neçəsi şabalıd ağacının budaqlarını kəsib xərkək düzəldir, bir neçəsi isə Jianettonun yarasını bağlayırdı) Mateo Falkone və onun arvadı evin aşağısında, makiyə gedib çıxan cığırın döngəsində qəfildən göründülər. Arvad şabalıdla dolu böyük çuvalın altında oyulub ikiqat olmuşdu və çətinliklə yeriyyərdi. Əri isə tufəngin biri əlində, o birisi isə çiyindən asılmış vəziyyətdə cəld irəliləyirdi. Silahdan başqa ayrı şey götürmək kişi üçün qəbahət sayılır.

Əsgərləri görə kimisi Mateonun ağlına gələn fikir bu oldu ki, yəqin onu tutmağa gəliblər. Nəyə görə? Mateonun ki məhkəmə ilə ədavəti, məhkəməlik bir işi yox idi! Xeyr. O, ad-san sahibi idi, necə deyirlər, etibar qazanmış şəxsiyyət idi; ancaq o, korsikalı idi, özü də dağlı... Korsikalı dağlılar arasında da az adam tapılar ki, xəncərlo, tufənglə törətdiyi cinayətlərini və başqa əməllərini yadına salmamış olsun... Mateonun vicdanı başqalarınınkı ilə müqayisədə daha təmiz idi; çünki açığını desək, on il olardı ki, tufəngini heç bir adama tuşlamamışdı. Bununla belə o, ehtiyatlı idi, lazım gəlsəydi, özünü çox gözəl müdafiə edə bilərdi.

Cüzeppaya dedi:

– Arvad, kisəni qoy yerə, özün də hazır dayan!

Arvad deyilənə həmin dəqiqə əməl etdi. Mateo çiyindən asdığı tufəngi ona verdi ki, işdir, birdən atışma olsa, əl-ayağına dolaşmasın. Özü isə əlindəki tufəngə patron qoyub hazır oldu və sıra ilə ekilmiş ağacların yanınca yavaş-yavaş öz evinə tərəf irəlilədi. Cüzi düşməncilik hərəkətinə qarşı böyük ağaclardan birinin arxasına girib gizlənməyə və oradan atəş açmağa hazır vəziyyət aldı. Arvadı da patron dolu çantanı və ehtiyat üçün həmişə yanlarında gəzdirdikləri tufəngi pəncələri üstə, sürüyo-sürüyo aparırdı. Xeyrixah evdar qadının vəzifəsi, borcu döyüş vaxtı ərinin tufəngini doldurmaqdır.

Bu biri tərəfdən, Mateonun belə ehtiyatla, yavaş-yavaş tufəngi qabağına tutub barmağını tətbiyə qoyaraq irəlilədiyini görürkən zabıt özü də həyəcanlandı. Onu fikir götürdü. Əgər, işdir, birdən Mateo Jianettonun yaxın qohumu, yaxın dostu olsa və Mateo onu müdafiə etmək istəsə, onda hər iki tufəngdən atılacaq güllələr arada elə ikimizin üstünə yağacaq, özü də elə yağacaq ki... Birdən qohumazada baxmadı, məni nişan aldı? O, fikrində belə götür-qoy edə-edə özünə toxtaqlıq verib tək-tənha Mateonun qabağına gətmək, köhnə

dost kimi ona yaxınlaşmaq və əhvalatı ona danışmaq qərarına gəldi. Mateo ilə onun arasındakı bu qısa məsafə zabitə çox uzun göründü.

– Ey dost! – o gəndən-gəcnə harayladı. – Necəsən? Mənəm ey, Qamba, sənın qohumun!

Mateo ayaq saxladı. Heç bir cavab vermədi və zabit danışa-danışa ona tərəf gələndə Mateo tufənginin lüləsini yuxarı qaldırmağa başladı. Zabit onun yanına çatanda tufəngin lüləsi artıq havaya tuşlanmış vəziyyətdə idi.

Qamba ona əl verərək:

– Salam, qardaş! – dedi. – Çoxdandır, səni görmürəm.

– Salam, qardaş.

– Evin yaxınlığından keçirdim, gəldim sənə və əmiqızı Pepaya baş çəkim. Bu gün hey ayaq döyürük, ancaq yorğunluqdan şikayətlənməyə doyməz, çünki ovumuz uğurlu olub. Jianetto Sanpyeronun əl-ayağını elə bir az bundan əvvəl bağladıq.

– Allaha çox şükür! – Cüzeppe sevindiyyindən az qaldı bağırırsın.

– Keçən həftə o, bizim bir sağmal keçimizi oğurlamışdı.

Bu sözlər Qambanın ürəyindən oldu.

– Yazıq neyləsin? – Mateo söhbətə qarışdı, – görünür, ac olub.

– Şir kimi vuruşurdu, – zabit pərt halda sözünə davam etdi, – mənım voltijerlərimdən birini vurub öldürdü. Hələ bununla da ürəyi soyumadı, üstəlik, kaporal Şardonun qolunu sındırdı. Ancaq bu elə böyük bədbəxtlik deyil; axı, o, fransız idi. Sonra o elə yerdə gizlənmişdi ki, inan, onu cin də tapa bilməzdi. Əgər əziz qardaşoğlu balaca Fortünato olmasaydı, biz onu tapa bilməyəcəkdik.

– Fortünato! – Mateo qışqırdı.

– For-tü-na-to... – Cüzeppe da səslədi.

– Hə, dediyim bu Jianetto, bax, oradakı ot tayasının içində gizlənmişdi, ancaq hörmətli qardaşoğlum bicliyi mənə öyrətdi. Mən bunu onun kaporal dayısına da deyəcəyəm ki, xidmətinə görə ona hədiyyə göndərsin. Və bir də sənın də, onun da, (arvada işarə etdi) hər ikinizin adı müsyö baş vəkile göndərəcəyim izahata düşəcəkdir.

Mateo lap astadan:

– Bədbəxtlik! – dedi.

Onlar artıq dəstənin yaxınlığında idilər. Jianetto xərəyin üstündə uzanmışdı, dəstə də yola düşməyə hazır idi. Jianetto Mateonun Qambanın yanınca gəldiyini gördükdə çox qoribə bir tərzdə gülümsədi,

sonra evin qapısına tərəf çevrildi, evin astanasına tüpürərək dedi: – Satqının evi!

Yalnız ölümünü gözünün qabağına alan adam cürot edib Falkoneyə satqın deyə bilərdi. Belə təhqirin əvəzi karlı bir şillə ola bilərdi. Mateo bərk sarsılmışdı. O, əllərilə başını tutdu, başqa heç bir hərəkət etmədi.

Atasının gəldiyini görən Fortünato evə girmişdi. Az keçmədi ki, o, əlində süd dolu kasa, yenidən göründü. Gözlərini yuxarı qaldırmadan süd kasasını Jianettoya tərəf uzatdı.

– Rədd ol yanımdan! – məhbus dəhşətli səslə bağırırdı. Sonra isə voltijerlərdən birinə tərəf çevrilərək dedi:

– Mənə bir az su ver içim, dost.

Əsgər böyründən asdığı mehtərəsini əlinə aldı və quldur bir az bundan əvvəl ona güllə atdığı adamın verdiyi suyu içdi. Bundan sonra o xahiş etdi ki, onun əllərini arxasında yox, sinəsində çarpazlayıb bağlasınlar.

– Kefim istədiyi kimi yatmaq istəyirəm, – dedi.

Onun istəyini məmnuniyyətlə yerinə yetirdilər. Bundan sonra zabit yola düşmək üçün işarə verdi. Bayaqdan bəri sakitcə dayanıb ona cavab verməyən Mateo ilə vidalaşdı və cəld addımlarla düzənliyə tərəf uzanıb gedən cığıra düşdü.

Mateo kəlmə kəsənə qədər təxminən on dəqiqə keçdi. Onun matı-qutu qurumuşdu. Uşaq çox həyəcanla gah anasına, gah da tufənginə söykəlib qəzəbini içəridə boğa-boğa onu diqqətlə süzən atasına baxırdı.

Nəhayət, Mateo sakit, ancaq onu tanıyan hər kəsə bəlli vahiməli səslə dedi:

– Yaxşı başlayırsan!

Gözləri yaşla dolmuş uşaq özünü atasının ayaqlarına atmaq üçün irəliləyərək qışqırdı:

– Ata!

Mateo onun üstünə bağırırdı:

– Mənə yaxın gəlmə!

Uşaq dayandı, atasına bir neçə addım qalmış yerində heykəl kimi dondu və hönkür-hönkür ağladı:

Cüzeppe uşağa yaxınlaşdı. O, Fortünatonun köynəyinin altından çıxan saatın zəncirini görmüşdü.

— Bu saati sənə kim verib? — deyə ciddi tərzdə soruşdu.

— Serjant əmi.

Falkone saati qamarladı və onu var gücü ilə daşa çırpıb xıncım-xıncım elədi.

— Arvad, — Mateo üzünü Cüzeppeyə tərəf çevirib soruşdu: — Bu uşaq məndədir?

Cüzeppeanın mis rənginə çalan sifəti körüyə atılmış pul kimi qızardı.

— Mateo, sən nə danışırısan?! Və kiminlə danışdığını başa düşürsənmi?

— Yaxşı! Onda bil və ağah ol ki, bu, bizim nəsilə satqınlıq eləyən ilk uşaqdır.

Fortünatonun hönkürtüsü və hıçqırığı getdikcə güclənirdi. Falkone isə gözünü ona zilləyib heykəl kimi dayanmışdı. Nəhayət, o, əlindəki tüfəngin qundağını yerə vurdu, sonra onu çiyinə atdı, makiyə tərəf gedən yola düşdü və Fortünatoya sarı qışqırdı ki, onun ardınca gəlsin. Uşaq itaət etdi.

Cüzeppe Matconun dalısınca qaçdı və onun əlindən tutdu.

Arvad şəvə kimi qara gözlerini ərinin gözələrinə zilləyərək, onun qəlbindən keçəni oxuyurmuş kimi titrək səslə dedi:

— Bu sənin oğlundur!

— Burax moni! — deyə Mateo cavab verdi. — Mən onun atasıyam.

— Jyüzeppe oğlunu qucaqlayıb öpdü və ağlaya-ağlaya qayıdıb daxmaya girdi. O, müqəddəs Məryəmin şəkli qarşısında diz çökərək bərkdən yalvarmağa başladı...

Bu zaman Falkone vadiyə uzanan cığır ilə irəliləyirdi. O, təxminən iki yüz addım aralandıqdan sonra kiçik bir yarpağın üstündə dayandı və tullanıb yarpağa düşdü. Tüfəngin qundağı ilə torpağın bərkliyini-boşluğunu yoxladı və nəm torpağın asanlıqla qazılacağını öz-özlüyündə yəqinləşdirdi. Qəlbindəki niyyət üçün elə buranın əlverişli olduğunu yəqin etdi.

— Fortünato, get, o böyük daşın yanında dayan!

Atası ona nə dedisə, uşaq əməl etdi, sonra da daşın dibində diz çökdü.

— Dua et!

— Ata, ata! Moni öldürmə!

— Dua et! — Mateo dəhşətli səslə bağırdı.

Uşaq dili topuq vura-vura və hönkürə-hönkürə müqəddəs kitabın “Ata” və “İnanmaq” fəsillərini əzbərdən söyləməyə başladı.

Ata uşağın dediyi hər cümlənin axırında “amin!” deyirdi.

— Bildiyinin elə hamısı budur?

— Ata, “Məryəm ana”-nı da bilirəm, həmin bu duanı mənə xalam öyrədib.

— Çox uzundur, ancaq eybi yoxdur, onu da oxu!

— Uşaq duanı axıra kimi oxudu. Onun səsi getdikcə öləziyirdi.

— Qurtardın?

— Ah, ata! Rəhm elə! Məni bağışla! Bir daha belə olmurəm!

Kapral əmidən xahiş edərdim ki, Janettonu bağışlasın!

O yenə nəsə deyirdi. Mateo tüfəngini doldurdu, onu üzünə qaldırıb tuşladı və dedi:

— Qoy Allah özü sənə günahını bağışlasın!

Uşaq atasının dizlərini qucaqlamaqdan, günahını bağışlanması üçün yalvarmaqdan ötrü ayağa qalxmağa cəhd etdi, ancaq artıq gec idi. Mateo tətiyi çəkdi, Fortünato yerində qaldı.

Uşağın cəsədinə gözünün ucu ilə baxmayan Mateo bel gətirib oğlunu basdırmaq üçün evə tərəf yollandı. Bir neçə addım atmışdı ki, qan-tər içində ona tərəf qaçan Cüzeppe ilə rastlaşdı.

Arvad bağırdı:

— Sən nə iş tutdun?

— Ədalətli iş.

— Uşaq hanı?

— Yarpağanda. İndi qayıdıb basdıracağam. O, xristian kimi öldü. Mən onun ruhuna dua oxutduracağam. Kürəkənim Tyodoro Byanşiyo xəbər göndərmək lazımdır ki, köçüb gəlsin və bundan sonra bizimlə yaşasın.

İSTEHKAMIN ALINMASI

Nəçə il bundan əvvəl, günlərin birində Yunanıstanda qızdırma-
dan ölən dostlarımdan birisi şəxsən özünün iştirak etdiyi ilk döyüş
məliyyəatından mənə hekayət danışmışdı. Onun hekayəsi mənə elə
vələh eləmişdi ki, vaxt tapan kimi həmin əhvalatı olduğu tək qələmə
aldım. Hekayət belədir:

– Mən öz alayım sentyabrın dördündə gecə vaxtı gəlib çatdım.
Polkovniki düşərgədə tapdım. Mənə əvvəlcə çox könülsüz qarşıladi,
ancaq general B-nin zəmanət məktubunu oxuyandan sonra səsinin
ahəngini dəyişdi və mənə bir neçə ürəkəcan söz dedi.

O mənə kəşfiyyətdən yenidən qayıtmış kapitana təqdim etdi. Bu
kapitan (onu sonralar lap yaxından tanımaq mənə müəssər olmadı)
hündürboylu, qarabağdayı, sərtxasiyyətli, eybəcərsifətli bir adam
idi. Əvvəllər adi, sırayı əsgər olmuş, sonralar isə çiyindəki rütbəni
və döşündəki xaç nişanını döyüş meydanında qazanmışdı. Onun
xırıltılı və zərif səsi nəhəng bədəni ilə qətiyyəti uyusmurdu. Deyi-
lənlərə görə, İena döyüşündə bir tərəfdən dəyib o biri tərəfdən
çıxan güllə onun səsinə bu hala salmışdı.

Fontenblo hərbi məktəbini qurtardığını öyrənən kimi onun sifə-
tinin ifadəsi dəyişdi. Dedi:

– Mənim leytenantım dünən həlak oldu...

Mən onun: "Onu siz əvəz etməlisiniz, siz isə bunu etmək iqti-
darında deyilsiniz" demək istədiyini dərhal başa düşdüm. Dilimin
ucuna kobud bir söz gəldi, ancaq hövsələmi boğub özümü saxladım.

Bizim düşərgədən iki top gülləsi məsafədə yerləşən Şövörino⁴
istehkamının arxasında iri, narıncı ay doğdu; həmişə doğanda adi
görməyə olduğu kimi. Ancaq bu gecə o mənə təəvvüregəlməz
dərəcədə böyük görünürdü. İstehkam Ayın haləsində bir neçə anlığa
qara rübəndə büründü. O, püskürmə zamanı vulkanın konusəkilli
kraterini xatırladı.

Mənim yanımda dayanan bir nəfər yaşlı əsgər Ayın rənginə diq-
qət yetirdi və dedi:

– Gör nə qırmızıdır! Bu əlamət o deməkdir ki, bu məşhur isteh-
kam bizə bəla başa gələcək!

Mən həmişə mövhumatçı olmuşam və bu fəlcə belə bir anda
məni xüsusilə təşvişə saldı. Mən uzandım, ancaq yata bilmədim.
Qalxdım və bir müddət Şövörino kondinin həddlərindəki təpəlik-

ləri ağuşuna alan nəhəng, ucu-bucağı görünməyən tonqal sırasına
təməşə etməyə başladım.

Geconin sazağı iliyimə işləyəndə gəlib tonqalın yanında uzan-
dım, əsgər şinelimi səliqə ilə üstümə çəkdim və dan yeri sökülənə
qədər yatmaq niyyətilə gözlərimi yumdum. Yuxum ərsə çəkildi.
İlan vuran yatdı, mən yatmadım. Bu boyda düzəngəyə yığılmış min-
lərlə adamın içərisində bir nəfər dost-tanış olmadığını öz-özümə
fikirləşdim. Əgər yaralansaydım, xəstəxanaya, savadsız, kütbəyin
həkimlərin əlinə düşəcəkdim. Cərrahiyyə məliyyəatları haqqında
nə eşitmişdimse, hamısı bütün təfərrüatı ilə gəlib gözlərimin qaba-
ğında dayandı. Ürəyim tez-tez, həyəcanla döyündü. Döş cibimdəki
yaylıqımı və pul kisəsini siper kimi cəld döşümün üstünə qoydum.
Yorğunluq mənə əldən salmışdı; hər an, hər dəqiqə ötdükcə bədə-
nimin ağırları yavaş-yavaş sakitləşir, sonra nədənsə beynimdə nəhs
fikir yenidən təkidlə baş qaldırır və yerimə qor doldururdu.

Nəhayət, yorğunluq öz işini gördü. Sübh təzədən qalxma işarəsi
veriləndə mən də kimi yatmışdım. Biz sıraya düzləndik, adlar oxundu,
sonra tüfəngləri baş-başa çatdıq. Bütün bunlar bir günü də sakit
keçirəcəyimizdən xəbər verirdi.

Saat üçə yaxın adyutant xüsusi əmrlə gəldi. Silahlarımızı yenidən
götürməli olduq, atıcılarımız çölə səpələndilər və hər kəs öz yerini
tutdu; biz də yavaş-yavaş onların ardınca gətdik və iyirmi dəqiqə
keçəndən sonra rusların bütün ön dəstələrinin arxaya çəkildiklərini
və istehkama girdiklərini gördük.

Bir topçu dəstəsi gəlib bizim sağ tərəfimizdə yerləşdi, bir baş-
qası da sol tərəfimizdə; hər ikisi də güclü dəstə idi. Onlar düşməni
üzərinə sıx atəş açmağa başladılar, düşməni də var gücü ilə cavab
zərbəsi endirdi və az keçmədi ki, Şövörino istehkamu qatı tütü-
duman içində görünməz oldu.

Çala-çuxur bir yer bizi rusların atəşindən mühafizə edirdi. Nadir
hallarda üstümüzdə gələn düşməni qumbaraları (ruslar, əsasən bizim
topçularımızı nişan aldılar) ya başımızın üstündən sovuşub keçir, ya
da ki yaxınlıqda düşüb partlayanda toz-torpağı, xırda daş-kəşeyi üstü-
müzə atırdı.

Hücuma keçmək əmri verilən kimi mənim kapitanım mənə elə
mənalı baxdı ki, mən əlimi istər-istəməz iki-üç dəfə təzəcə düzəl-
diyim bığma çəkdim. Açıq deyim ki, mən qorxmurdum və istə-
yirdim, kimsə mənim qorxduğumu ağlına belə gətirməsin... ağlına

gətirməsin ki, mən qorxuram. Bu zərərsiz qumbaralar isə əksinə, dəyanətimi daha da möhkəmləndirməyə məni sövq edirdi. Hiss edirdim ki, üstümü almış təhlükə sovuşub, çünki mən, doğrudan, da düşmənin bir neçə top hissəsinin atəşi altında idim. Məni öz şəxsi inamım valeh etmişdi və kefim də elə kök idi ki, istər-istəməz Parisdə, madam B.-nin Provans küçəsindəki salonunda Şövörino istehkamının alınması barədə həvəslə danışacağımı düşündüm.

Polkovnik bizim alayın qarşısından keçdi. O, mənə müraciətlə dedi: – Hə, sizin üçün bu, ilk döyüş olduğundan, deməli, möhkəm vuruşmalısınız.

Otuz addımlıq məsafədə partlayan qumbaranın zərbindən qoluma sıçrayan toz-torpağı çırpıb tomlayaraq əsil cəngavər görkəmlə gülümsədim.

Dəyosən, qumbaralarının hədəfə dəymədiyini rusların özləri də hiss etdilər. Çünki onlar qumbaraları minomyot mermilərlə ovəz etdilər. Bunlar da yəqin ki, yerləşdiyimiz xəndəkdə bizi yaxşı tuta bilərdi. Lap yekə bir qəlpə mənim papağımı başımdan aldı və yanımdakı adama dəyib öldürdü.

– Təbrik edirəm! – Papağımı yerdən tozəcə qaldırmışdım ki, kapitan mənə müraciətlə dedi: – Siz bütün günü rahat ola bilərsiniz, payınızı aldınız!

Məhkəmə salonunda olduğu kimi, döyüş meydanında da özünü doğrultan “heç ola bilməz ki, cyni yerə iki dəfə güllə dəysin” aksiomunun nə demək olduğunu yaxşı başa düşürdüm. Mən papağımı yenidən başıma qoydum, təşəxxüslə, özümü sındırmadan cavab verdim:

– Yanındakıları heç olmasa bir nəfər salamlamalısınız, yoxsa yox?

Bu sarsaq zarafat, görünür, lap yerinə düşdü.

– Sizi təbrik edirəm, – kapitan mənə müraciətlə yenidən sözə başladı, – daha sizə ölüm yoxdur və bu axşam bölüyə siz komandanlıq edəcəksiniz, çünki əlimin içi kimi bilərəm ki, daha mənim növbəm çatıbdır. Hər dəfə mən yaralananda yanımdakı zabıt güllədən ölür. O, astadan, demək olar ki, utana-utana əlavə etdi: – Nədənə onların adları həmişə “P” hərflə başlayırdı.

Özümü ağıllı, təmkinli apardım, mənim yerimə kim olsaydı, belə hərəkət edərdi. Kim olsaydı, peyğəmbərcəsinə deyilmiş bu sözlərdən mənim kimi heyətlənərdi. Hərbi xidmətdə təzə adam olduğum üçün öz hisslərimi hələ heç kimlə bölüşə bilməzdim və

heç kimə etibar da edə bilməzdim. Buna görə də həmişə soyuqqanlı, təmkinli görünməyə çalışmalı idim.

Yarım saatdan sonra rusların atəşi nəzərə çarpacaq dərəcədə zəiflədi. Belə olduqda biz istehkama doğru irəliləmək üçün sığındığımız yerdən çıxdıq.

Bizim alay üç bölükdən ibarət idi. İkinci bölüyə istehkama arxadan hücum etmək əmri verilmişdi. Qalan iki bölük isə düz istiqamətdə hücum etməli idi. Mən üçüncü bölükdə idim.

Sığındığımız divarın arxasından çıxarkən gülləbarana düşdük və bu, bizim bölükdə cüzi miqdarda itkiyə səbəb oldu. Güllələrin viyılması məni heyətləndirirdi. Başımı tez-tez arxaya çevirir və beləliklə, güllə viyılıtlarına alışmış, belə səsləri adi səs kimi qarşılayan yoldaşlarıma zarafatlarına qoşulurdum.

Öz-özümə dedim: – Ümumiyyətlə götürsək, döyüş o qədər də təhlükəli şey deyil.

Biz düşməni qabağıma qatib sürətlə irəliləyirdik, atıcılar isə ardımızca gəlirdilər. Birdən ruslar üç dəfə “Urta!” çəkildilər. “Urta!” səsləri üç dəfə apaydın eşidildi. Sonra rusların səsləri kəsildi və onlar atəşi dayandırdılar.

Kapitan:

— Bu sakitlik nəyə mənim ürəyimə deyildir, — dedi. — Bundan yaxşı şey gözləmək olmaz.

Mənə elə gəldi ki, bizimkilər bir az çox haray-hoşir qoparırlar və istər-istəməz onların hay-küyünü düşmən tərəfin sakitliyi ilə müqayisə etdim.

Biz tez bir zamanda gəlib istehkamin həddəlarına çatdıq. İstehkamin ətrafına çəpər kimi düzülmüş ağaclar dağılmış, bizim atdığımız qumbaralar torpağı qazıq-qazıq eləmişdi. İndiyə kimi bir bu qədər qışqırmış əsgərlər gözlənilməyindən daha da bərk: “Yaşasın İmperator!” — deyər qışqıraraq, bu təzə xarabalıqlara tərəf döyüşə atıldılar.

Yuxarı baxdım və... gördüyüm bu səhnəni heç vaxt unutmayacağam... Qalın tüstü qatı havaya qalxmışdı və istehkamin üstündə iyirmi metr hündürlükdə asılmış talvarı xatırladırdı. Yaşılmtıl rəngə çalan tüstü-dumanın içərisində, yarıdağılmış çəpərin arxasında rusların qumbara atanları tüfəngləri əllərində yuxarı qalxmış vəziyyətdə, heykəl kimi yerlərində qalmışdılar. Sanki mən həmin əsgərləri — sol gözü ilə bizə baxan, sağ gözünü isə üstümüze tuşladığı tüfəngin

arxasında gizlədən döyüşçüləri indinin özündə yenə görərem. Bizdən bir neçə addım aralıda, mazgalların birindəki döyüşçü topun yanında uzun taxtaya sarınmış fitili əlində tutmuş vəziyyətdə yıxılıb qalmışdı.

Bədənim ürپəşdi və son nəfəsimin çatdığını hiss etdim.

– Hə, bax, indi əsil oyun başlayacaq! Axşamın xeyir!

Bu, həmin adamdan eşitdiyim son sözlər oldu.

İstehkamda təbil gurultusu qopdu. Bütün silahların aşağı salındığını öz gözlərimlə gördüm. Gözlərimi yumdum, dəhşətli gurultu, atəş, onun ardınca isə qışqırıq və fəryad səsləri eşitdim. Gözlərimi açdım, özümü sağ-salamat görəndə məni təəccüb bürüdü. İstehkam yenə tüstü-duman içində idi. Dörd bir tərəfim ölümlər və yaralılarla dolmuşdu. Mənim kapitanım düz ayaqlarımın yanında yerə serilmişdi: başını top gülləsi dağıtmışdı. Dağılmış beyni və axan qanı üst-başımı bulamışdı. Bütün bölüyümdən cəmi-cümlətəni, mənim özüm də daxil olmaqla, altı nəfər adam qalmışdı.

Bu qırğından sonra cansızıcı bir sükut başladı. Papağını qılıncının başına keçirən polkovnik çəpəri hamıdan qabaq keçib istehkama atıldı, onun ardınca isə sağ qalanların hamısı: “Yaşasın İmperator!”, – deyərək qışqırdı və irəli cumdu. Daha sonra nə baş verdiyini demək olar ki, xatırlaya bilmirəm. İstehkama necə girdiyimiz yadımda deyil. Göz gözü görməyən tüstü-duman içərisində biz əlbəyaxa vuruşduq. Zərbəm kimisə bərk tutmuşdu, buna şübhə yoxdu, çünki qılıncım qanlı idi. Nəhayət, mən kiminsə “Qələbə!” – deyərək qışqırdığını eşitdim və yalnız bundan sonra tüstü-dumanın yavaş-yavaş çəkildiyini, istehkamda həlak olanların qan içində yan-yana serildiklərini gördüm. Həlak olanlar o qədər idi və onlar bir-birinin üstünə elə sıx qalaqlanmışdı ki, torpaq görünmürdü. Toplar meyit qalaqlarının altında qalmışdı. Təxminən iki yüzə qədər fransız geyimində olan əsgər pərakəndə halda orda-burda toplaşmışdı; kimisi tüfəngini doldurur, kimisi də süngüsünü silirdi. Onların arasında on bir nəfər də rus əsiri vardı.

Polkovnik qanına qəltan olmuş vəziyyətdə istehkamın girəcəyinin lap yaxınlığında, sıx güllə yağıyının üstündə qalmışdı. Bir neçə əsgər onun ətrafına toplaşmışdı, mən də yaxınlaşdım.

– Hamı sizin keçmiş kapitanınız? – o bir serjantdan soruşdu.

Serjant çox mənalı tərzdə çiynlərini çəkdi.

– Bəs əvvəlki leytenant hamı?

Serjant təmkinlə:

– Dünən gələn müsyö buradadır, – dedi.

Polkovnik acı-acı gülümsədi. Mənə müraciət elədi:

– Hə, müsyö, komandanlığı qəbul edin. Siz başçı təyin olunursunuz. İstehkamın ağzının müdafiəsini təcili möhkəmləndirin, yoxsa düşmən güc gəlir. General K. sizə kömək göndərəcəkdir.

Ondan soruşdum:

– Polkovnik, siz ağır yaralanmışsınız?

O son dəfə dedi:

– Ölüərəm, əzizim, amma cəyib etməz, istehkamı ki aldığ!

ETRÜSK VAZASI

Bu gen dünyada Oqüst Sən-Kler hələ heç vaxt sevilməmişdi. Bunun başlıca səbəbi ondan ibarət idi ki, Sən-Kler yalnız onun özünün bəyəndiyi adamlara xoş gəlməyə can atırdı. O, kimisini özü axtarıb onunla dostluq edir, kimisindən isə uzaq gəzirdi. Burası da vardı ki, Sən-Kler huşsuz və key adam idi. Bir dəfə gecə Parisdəki “İtaliya teatri”ndə tamaşaya baxandan sonra markiza A. ondan: “Hə, madmuazel Zontaq necə oxudu?” – deyərək soruşduqda, o gülüm-səyərək tamam başqa bir şey haqda düşünmüş və “Bəli, madam” demişdi. Sən-Klerin bu qəribə cavabını onun tərəfindən utancaqlıq kimi qələmə vermək düzgün olmazdı, çünki o lap mötəbər senyorla, adlı-sanlı əsilzadə ilə, son dəbdə geyinmiş bir xanımla, hətta özü səviyyəsində olan başqa bir adamla da elə belə danışardı. Markiza Sən-Klerin son dərəcə təkəbbürlü və ədəbaz olduğunu özlüyündə yəqin etdi.

Bir bazar ertəsi günü madam B. onu nahara dəvət etdi. Madam onunla çox söhbət elədi və Sən-Kler madamla vidalaşarkən bildirdi ki, heç vaxt belə füsunkar qadına rast gəlməmişdir. Madam B. bir ay tamam başqalarından təcrübə toplayar və öz evində düzəltdiyi ziyafətlərdə topladığı təcrübədən ağılla istifadə edərdi. Sən-Kler madam B. ilə həmin həftənin cümə axşamı günü yenidən görüşdü. Budəfəki görüşdə Sən-Kler bir az sıxıldı. Başqa bir dəfə isə madam B. ilə görüşdükdən sonra Sən-Kler bu salonda bir daha görünməmək qərarına gəldi. Madam B. hər yerdə ağzına gələnə hamıya, hər kəsə danışdı ki, Sən-Kler son dərəcə ədəbsizdir və hələ üstəlik, danışığının yerini də bilmir.

O, incə və sevən bir qəlblə dünyaya gəlmişdi; ancaq gənclik yaşında — təəssüratın ömürlük yadda qaldığı bir dövrdə onun həddindən artıq cılızlığı yoldaşları tərəfindən istehza kimi qarşılandı. Sən-Kler məğrur və şöhrətpərəst idi. Camaat onun ağılına uşaq ağı kimi baxırdı. Elə həmin gündən etibarən özündə ən zəif cəhət hesab etdiyi və nə vardısı, möharətlə hamıdan gizlətməyə başladı. O, məqsədinə nail oldu, ancaq bu qələbə ona baha başa gəldi, çünki hamının qarşısında qəlbinin ən incə hislərini də gizli saxladı. Burası da vardı ki, Sən-Kler bu hisləri nə qədər gizli saxlayırdısa, bir o qədər daxilən əzab çəkirdi, hisslər onun daxilində daha da coşurdu. Sən-Kler camaat içərisində key və laqeyd adam kimi tanındı. Təktənha olduqda narahat düşüncələri ona elə əzab-əziyyət verirdi ki, o öz dərini heç kimlə bölüşə bilmirdi.

Doğrudan da, dost tapmaq çətindir.

Çətindir! Bu mümkündürmü? Görəsən, dünyada iki elə adam olubmu ki, onların bir-birindən gizli sirri olmasın? Sən-Kler dostluğa ömründə inanmırdı, bunu onda hamı hiss edir və görürdü. O özünü cavanlar arasında soyuq və təmkinli aparır, onlardan heç vaxt heç nə soruşmazdı. Sən-Klerin bütün fikirləri və hərəkətlərinin çoxu yaxın dostları üçün müəmma olaraq qalırdı. Fransızlar, ümumiyyətlə, özləri haqda danışmağı sevirlər. Məhz buna görə də Sən-Kler səmimi etirafı istər-istəməz bir neçə dəfə dinləməli olmuşdu. Dostlar — söhbət burada həftədə iki dəfə görüşdüyümüz adamlardan gedir — Sən-Klerin inamsızlığından narazılıq edir, şikayətlənirdilər; doğrudan da, birisi təklifsiz-filansız öz sirrini bizim qarşımızda açıb danışsın və biz ona öz sirrlərimizi etibar etmiriksə, təbii ki, onun qəlbinə toxunmuş oluruq. Deməli, belə çıxır ki, naqqallıq da, boşboğazlıq da qarşılıqlı olmalıdır.

Eskadra komandiri, gözəl oğlan Alfons dö Temin bir gün söhbət əsnasında bildirdi:

— Onun aşağıdan yuxarıya qədər pəncəyi həmişə düyməli olardı. Bu lənətə gəlmiş Sən-Klərə bir damcı da etibar edə bilmərəm.

Jül Lamber:

— Mənə elə gəlir ki, o, yezuit⁵ idi, — dedi. — Tanışlardan kimsə mənə and içərək bildirdi ki, onu iki dəfə Sən-Sülpis kilsəsindən çıxan görmüşdür. Onun nə düşündüyündən, nə fikirlə yaşadığından heç fəlakət də baş açmaz. O olan yerdə mən özümü istədiyim kimi sərbəst hiss etmirəm.

Onlar ayrıldılar. Alfons dö Temin İtaliya bulvarında başını aşağı dikib heç kimə baxmadan gedən Sən-Klərə rast gəldi. Onu saxladı, qoluna girdi və Sülh küçəsinə qədər gedə-gedə kobud və qısqanc əri olan madam N ilə keçirdiyi məhəbbət macəralarını ona axıra kimi danışdı.

Jül Lamber həmin gecə bütün pullarını kartda udurdu. O, rəqs etməyə başladı. Rəqs edərkən elə həmin gecə son qəpiyinə qədər uzanan, qanıqara başqa bir cənabə təsadüfən toxundu. Hər iki tərəf bir neçə təhqiredici söz işlətdi. Nöticədə duelin yeri, vaxtı təyin edildi. Jül Sən-Klərdən onun sekondantı olmağı xahiş etdi və məhz bu münasibətlə də ondan borc pul aldı, ancaq qaytarmağı həmişəlik unutdu.

Bütün bunlarla yanaşı Sən-Kler tez ünsiyyət yaradan adam idi. Onun nöqsanları onun özünə baha başa gəlirdi. İltifath, çox vaxt isə xeyirxah idi, nadir halda bikiyə görünərdi. O çox səyahət etmiş, çox oxumuşdu. Səyahətləri, oxuduğu kitablar haqda yalnız onu məcbur edəndə danışardı. Onu da deyək ki, o, boylu-buxunlu, yaraşıqlı idi. Sifətinin ifadəsindən ona alicənab və çox ağıllı adam demək olardı. Həmişə ciddi görünərdi, ancaq təbəssümü xoş idi.

Onun gözəl bir keyfiyyətini unutdum: Sən-Kler bütün qadınlara qarşı diqqətli olmağı ilə seçilirdi və kişilərdən çox qadınların söhbətini xoşlayırdı. Sevdirdimi? Bunu demək çətin idi. Hər halda əgər daxilən bir bu qədər soyuq olan bu adam məhəbbətin nə demək olduğunu hiss edəndisə, hamı bilirdi ki, onun diqqət mərkəzində yalnız hamıdan çox xoşladığı gözəl qrafinya Matilda dö Kursi ola bilər. Bu, cavan, dul bir qadın idi. Sən-Kleri tez-tez onun yanına gedib-gələn görürdilər. Onların bir-birinə yaxınlaşmasını aşağıdakı fərziyələrlə əsaslandırınırdılar: Sən-Klerin qrafinya ilə son dərəcə nəzakətli rəftarı və eyni rəftarın qrafinya tərəfindən Sən-Klərə göstərilməsi; sonra qrafinyanın adını camaat içində nəzərə cərpacaq dərəcədə çəkməməsi; hətta məcbur qalıb ondan danışmalı olsaydı belə, onu zərər qədər tərifləməzdi. Daha sonra Sən-Kler qrafinya ilə tanış olmamışdan əvvəl musiqinin vurğunu idi, qrafinya da bir qədər rəssamlığı sevirirdi. Onlar görüşüb tanış olandan sonra münasibətlər dəyişdi. Nəhayət, keçən il qrafinya müalicə məqsədilə yola düşdükdən altı gün sonra Sən-Kler onun dalsınca yollandı.

* * *

Tarixçi olmaq vəzifəm məni vadar edir sizə deyəm ki, günlərin bir günü, iyul axşamlarının birində səhər erkən, günəş doğmamış bağ-bağatlı malikanələrdən birinin qapısı açıldı və oradan bir adam, başqalarını şübhələndirməkdən qorxurmuş kimi, oğruya xas olan ehtiyatla yola çıxdı. Bu bağ-bağatlı malikanə madam Kursinin idi, həmin bağ-bağatlı malikanədən çıxan adam isə Sən-Kler idi. Kürək bürünmüş qadın onu həyət qapısına qədər ötürdü və malikanənin divarboyu uzanıb gedən çıxırına düşüb, getdikcə uzaqlaşan adama xeyli tamaşa etmək üçün başını qapıdan çıxardı. Sən-Kler dayandı, ehtiyatla ətrafına nəzor saldı və əli ilə həmin qadına işarə etdi ki, qayıdıb evə getsin. O, yay gecəsinin alatoranında həyət qapısının yanında hərəkətsiz dayanmış qadının solğun sifətini görə bilirdi. Həmin adam yenidən qadının yanına qayıtdı və onu ehtirasa qucaqladı. O, qadının evə getməsi üçün onu dilə tutmaq, yola götürmək istəyirdi, ancaq deməyə hələ nə qədər sözü vardı! Onların söhbəti on dərəcə idi ki, davam edirdi. Evindən çıxıb işə yollanan bir kəndlinin səsinə eşidəndə kişi qadını, qadın isə kişini öpdü, qapı örtüldü və Sən-Kler bir sıçrayışla uzaqlaşdı çıxırın axırına çatdı.

O, tanış çıxışla irəliləyirdi. Sən-Kler sevindiyyindən az qala tullana-tullana gedirdi. Gah olındəki əsanı yol boyu kollara çırpır, gah dayanır, gah da yavaş addımlarla irəliləyərək, şərq tərəfdə yavaş-yavaş allanan üfüqə diqqətlə tamaşa edirdi. Qısaca demiş olsaq, onu azadlığa çıxan xoşbəxt bir dəliyə oxşatmaq olardı. Yarım saat yol getdikdən sonra o, yalnız yay ayları üçün xəlvət, sakit bir guşədə kirayə etdiyi balaca evin qapısına gəlib çatdı. Onun açarı vardı, qapını açıb içəri daxil oldu, sonra özünü böyük bir divanın üstünə saldı. Gözlərini tavana zilləyərək xoş təbəssümlə dodaqlarını büzüb, xəyal aləminə qapıldı. Onun xəyalında yalnız xoş mənzərələr canlanırdı. "Necə də xoşbəxtəm! – deyə öz-özünə düşünürdü. – Nəhayət, məni duyan bir qəlbə rast gəldim!.. Bəli, mən öz idealımı tapdım... Mən eyni vaxtda özümə həm dost, həm də məşuqə tapdım... Necə bir varlıq!.. Necə ehtirasslı bir qəlb! Xeyr, o mənə qədər heç vaxt heç kimi sevməmişdir və bundan sonra da məndən başqa kimsəni sevməyəcəkdir..." Və bu dünyanın işlərinə şəhərpərəstlik xəstəliyi ilə müdaxilə etdiyindən "bu Parisin ən gözəl qadınıdır", – deyə tez-tez fikirləşər və qadının üzünün bütün cizgilərini incəliklərinə

qədər xəyalında canlandırırdı. – "O, hamının içindən məni seçib. Cəmiyyətin ən ləyaqətli cavanları onun ayaqları altına döşənməyə hazırdılar. Elə birisi bu qusar polkovniki. Özü də necə gözəl, boylu-buxunlu, cəsur, zərrə qədər ədəbzəlik yox; tamaşa salonlarında məharətlə oynayan və gözəl akvarelləri ilə hamını heyran qoyan bu gənc ədəbiyyatçı. Balkan döyüşlərində Dibicin komandanlığı altında vuruşan bu rus lovəlas... xüsusilə alında qılncı zərbəsinin yeri hələ də qalan, gözəl xasiyyətli, ağıllı-kamallı bu Kamıy T... O bunların hamısına rədd cavabı verib. Mən isə..." Sən-Kler yenə əvvəlki fikrinə qayıtdı: "Necə də xoşbəxtəm! Necə də xoşbəxtəm!" O, yerindən qalxır, otaqda gəzinir, sanki havası çatmış kimi pəncərəni açır və yenidən yumrulanıb özünü divana salırdı.

Xoşbəxt aşiq də bədbəxt aşiq kimi qüssəli olur. Dediymiz hər iki vəziyyətdə olan dostlarımdan birisi məni onu dinləməyə məcbur etməyin cəmini tapmışdı; o mənə dadlı-ləzzətli yemək verib başımı qatar, özü də başına gələn məhəbbət macəralarından arxayınca danışardı.

Bütün oxucularıma dadlı xörək vermək imkanım olmadığından, mən onları Sən-Klerin məhəbbət macəraları ilə doyuzduracağam. Çünki həmişə xəyala qapılıb göylərə uçmaq olmaz. Sən-Kler yorulmuşdu. O əsnədi, qollarını geniş açıb arxası üstə divana uzandı, havanın tamam işıqlandığını gördü, yadına düşdü ki, yatmaq lazımdır. Kler oyanıb saatına baxdı, gördü ki, olub-qalan vaxtı geyinməyə, Parisə getməyə, dostları ilə nahar etməyə elə ancaq çatır.

* * *

Yenə bir şampan şüşəsinin ağzını tozəcə açmışdılar; indiye qədər onların nəco şüşə şampan içdiklərini qoy oxucular özləri hesablasınlar. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, cavan və subay adamların adətən tez-tez təşkil etdikləri belə nahar zamanı vaxt tez keçir; bir də, bu məclis indi elə vəziyyətə gəlib çatmışdı ki, ayıq başların sərxoş başlar üçün narahat olduqları anda hamı birdən danışmaq istəyirdi.

Harda olursa olsun, İngiltərə haqqında danışmaq imkanını heç vaxt əldən verməyən Alfons dö Temin bu dəfə də sözə başladı:

– Yaxşı olardı ki... Mən istərdim ki, Londonda olduğu kimi, Parisdə də hər kəsin öz məşuqəsinin şərifinə sağlıq deməsi adət halını alsın. Məhz buna görə də biz, nəhayət, dostumuz Sən-Klerin

kimin ucbatından qom deryasına batdığını biləcəyik. Bu sözləri deyəndən sonra Alfons dö Temin özünün və ona yaxın oturanların qədəhini şampənla doldurdu.

Bir az pərt olmuş Sən-Kler cavab verməyə hazırlaşdı ki, Jül Lamber onu qabaqladı:

— Mən bu gözəl adəti qiymətləndirir və onu qəbul edirəm, qədəhini tənənə ilə yuxarı qaldırdı:

— Parisin bütün modabaz qadınlarının sağlığına. Otuz yaşında olan çəpgözləri, axsaqları və sairləri müstəsna hesab edirəm.

— Ura! Ura! — Gənc ingilispərəstlər qışqırıdılar.

Sən-Kler qədəhini yuxarı tutaraq ayağa qalxdı:

— Cənablar, — deyə sözə başladı, — mənim qəlbim dostumuz Jülün qəlbi kimi geniş deyildir, ancaq mənim qəlbim daha sadıqdır, çünki mənim sadıqlıyım, dəyanətim o dərəcədə tərifləyiqdir ki, ürəyimdə gəzdirdiyim, xəyalı ilə yaşadığım bir qadınlardan çoxdandır ki, ayrılmışam. Buna baxmayaraq, öminəm ki, mənim tutduğum bu yolu siz təqdir edəcəksiniz, bəyənəcəksiniz. Əlbəttə, əgər siz artıq mənim rəqibim deyilsinizsə.

— Cənablar, Jüdit Pastanın⁶ sağlığına! Avropanın ilk faciə aktrisasını tezliklə görə biləcəyimizin şərəfinə!

Temin deyilən sağlığı tonqid etmək istədi, ancaq alqışlar ona imkan vermədi. Bu zərbədən yayınan Sən-Kler bu gün də vəziyyətdən çıxdığına əmin oldu və sakitləşdi.

Söhbət əvvəlcə teatrdan düşdü. Dram haqqında gedən söhbət siyasətdən danışmaq üçün imkan yaratdı. Söhbət lord Vellingtondan ingilis atlarına, ingilis atlarından qurtarıb (bu isə deyilən fikirləri bir-birilə asanlıqla əlaqələndirmək üçün şərait yaratdığından), qadınlardan düşdü, çünki cavan və subay adam üçün əvvəlcə gözəl at, sonra isə gözəl qadın dünyada ən çox arzulanan şeylərdir.

Daha sonra belə arzulara çatmaq yolları haqqında mübahisə etdilər. Atlar alınır, arvadları da alırlar, gəlin, bu haqda daha danışmayaq. Belə incə məsələdə təcrübəsi az olduğunu təvəzükarlıqla öz-özlüyündə etiraf edən Sən-Kler belə qərara gəldi ki, qadına xoş gəlmək üçün birinci şərt başqalarından fərqlənmək, başqalarına oxşamamaqdır. Ancaq orijinal olmaq üçün ümumi bir qayda mövcuddurmu? Onun fikrincə, belə bir qayda yox idi.

Jül dilləndi:

— Sizcə, qadınlara xoş gəlmək işlərində axsaq, belə donqar bir adamın bəxti qədd-qamətli, boylu-buxunlu adamın bəxtindən daha çox gətirir, hə?

— Siz məsələni həddindən artıq şişirdirsiniz, — Sən-Kler söhbətə qoşuldu. — Bununla belə, mən öz təklifimə bütün varlığım cavabdehəm. Məsələ, əgər mən qozbel olsaydım, tapançanı beynimə sıxıb özümü öldürməzdim, əksinə, gözəl qadınları özümə məftun etməyə çalışardım. Hər şeydən əvvəl mən iki cür təbiətli qadınlarla maraqlanırdım: Ürəyi həssas, insanı qəlbədən duyanlarla, ya da orijinal tanınmağa can atanlarla. İngiltərədə deyildiyi kimi, qeyri-adi qadınlarla. Belələri isə çoxdur. Birincilər üçün öz vəziyyətimini bütün dəhşətilə və təbiətin mənimlə amansız rəftarını bütün çılaqlığı ilə danışardım.

Mən onları məcbur edərdim ki, mən qarabəxtə rəhm etsinlər; ödlü məhəbbətə qadir olduğumu onlara hiss etdirərdim. İstənilən rəqibi dueldə öldürər, özümü isə tiryoklə zəhərləyərdim. Bir neçə aydan sonra mənim donqarıma daha diqqət yetirməzdilər və mənimlə maraqlanan qadınlardan hansını seçmək məsələsi mənim özümdən asılı olardı. Özlərini orijinal, qeyri-adi aparan qadınlara gəldikdə isə onlar üzərində qələbə çalmaq asan olardı. Bir o qalır ki, onları inanırdısan. Guya hər şey öz düzgün və mütləq yerini tapıbdır, nə bilim, qozbel də insandır, o da mənsəb sahibi ola bilər. Bax, belə halda qadınlar zahiri cybəcərlik barədə fikirloşməz, ümumi qaydanı qəbul edərlər.

— Sən bir Don Juana bax! — deyə Jül qışqırdı.

Polkovnik Baje dedi:

— Cənablar, qozbel doğulmaq xoşbəxtliyinə nail olmadığımız üçün gəlin qıçımızı sındıraq!

— Mən Sən-Klerin fikri ilə tamamilə şorikəm, — iki-üç qarış boyu olan Hektor Rokantən yerindən cavab verdi və söhbətinə davam etdi: — Ən gözəl, ən modabaz qadınlar hər gün elə adamlara təslim olurlar ki, siz bunu heç vaxt gözləməzdiniz...

Temin çox təmkinlə dedi:

— Hektor, zəhmət olmasa, ayağa qalxın və zəngi basın ki, bizə şərab gətirsinlər.

Cırtan yerindən qalxdı və məclisdəkilər ona baxaraq "Quyruğu kesik Tülkü" təmsilini⁷ xatırlayıb gülümsədilər.

— Mənə qalsa, — Temin söhbətini davam etdirdi, — mən başqa cür düşünürəm. Nə qədər çox yaşayırsansa, gözəl zahiri görkəmin bunu

deyərkən o, divarda onunla üzbəüz vurulmuş güzgüyə özündən razı halda diqqət yetirdi və zövqlə geyinmək bacarığının ən təkəbbürlü qadınlara da qalib gəlməkdə orijinal üsul olduğuna tam əminəm.

O, paltarındakı çörək qırıntısını çırtma ilə vurub kənara atdı.

– Bah! – çırtan qışqırdı, – gözəl sifətlə və Ştaubun⁷ tikdiyi paltarla qadınlar sizi bir həftədən artıq qəbul etməzlər və onlar özləri sizi ikinci görüşdən sonra darıxdıracaqlar. Özünü sevdirmək üçün başqa nə işə lazımdır... Əsil mənada sevilmək o deməkdir ki... Lazımdır ki...

– Bura baxın! – Temin çırtanın sözünü yarımqıq kəsdi, əsaslı nümunə, misal istəyirsinizmi? Siz hamınız Masinini tanıyırdınız və onun necə adam olduğunu da bilirdiniz. Hərəkətlərində ingilis nöqə-rini, danışığında isə onun atını xatırladır... Lakin o, Adonis qədər gözəl idi, Brümee⁸ kimi də qalstuk taxardı... Əslinə baxsan, o mənim tanıdığım adamlar içərisində ən məhzunu, ən cansıxıcı həyat keçirəni idi.

– Məni sıxıntıdan azad etmək istəyirdi, – polkovnik Bojō söhbətə qarışdı. – Təsəvvür edirsinizmi, necə oldusa, mən onunla min kilometrə qədər yol getməli oldum...

– Bilirsinizmi, hamınızın tanıdığı bədbəxt Riçard Tornonun ölümünə o bais olubdur?!

Jül soruşdu:

– Bəs onun Fondi yaxınlığında quldurlar tərəfindən öldürüldüyündən sizin xəbəriniz varmı?

– Əlbəttə, bilirik. Siz Masininin bu cinayətdə az da olsa, əli olduğunu indi görəcəksiniz. Bir neçə səyahətçi, o cümlədən, Tronton quldurlardan ehtiyat etdiklərindən, Neapol şəhərinə birlikdə getmək qərarına gəlirlər. Masini də həmin dəstəyə qoşulmaq istəyir. Tronton bundan xəbər tutan kimi, yəqin ki, qorxusundan onları qabaqlayır və hamıdan tez yola düşür. O, tək-tənha yola çıxır və işin də necə qurtardığını siz özünüz artıq bilirsiniz.

Temin:

– Tronton haqlı idi, – dedi, – o, iki ölümdən ən əsasını seçib. Onun yerinə kim olsaydı, belə edərdi. Azacıq pauzadan sonra: – Mənimlə razılaşsınız mı ki, Masini dünyanın ən məhzun, usandırıcı adamı olmuşdur?

Hamı bir nəfər kimi dilləndi:

– Razıyıq!

Jül:

– Heç kimi ruhdan salmayaq, – dedi. – Onun xeyrinə müstəsna bir iş görək, xüsusilə, siyasi planlarını həyata keçirməkdə ona kömək edək.

Temin söhbətinə davam etdi:

– İndi bax, elə bu saat mənimlə razılaşacağsınız mı ki, madam dö Kursi ən ağıllı qadındır?

Araya bir anlıq sükut çökdü. Sən-Kler başını aşağı salmışdı; bütün nəzərlərin ona dikildiyini təsəvvüründə canlandırırdı.

– Buna kim şübhə edə bilər? – o, nəhayət, dilləndi. Sən-Kler başını qarşısındakı boşqaba tərəf elə əyib gözələrini ora dikmişdi ki, deyərdin elə çinidəki çiçək şəkillərinin bütün mənə, rəng çalarlarını öyrənmək istəyir.

– Mən təsdiq edirəm, – Jül səsinə qaldırdı, – təsdiq edirəm ki, bu, Parisin üç gözəl qadınından biridir.

Polkovnik dedi:

– Mən onun ərinə tanıyırdım, o, arvadının şanlı məktublarını tez-tez mənə göstərirdi.

– Oqüst, – Hektor Rokantən polkovnikin söhbətini yarımqıq kəsdi, – məni qrafinyaya təqdim edin. Deyilənlərə görə, siz onun sarayında böyük hörmət sahibsiniz.

Sən-Kler dodaqları mızıldandı:

– Payızın axırında... o, Parisdən qayıdanda... görə ki, kənddə heç kimi qəbul etmir.

– Məni eşitmək istəyirsiniz, ya yox? – Temin qışqırdı.

Sakitlik yenidən bərpa olundu. Sən-Kler stulda məhkəmə salonundakı müttəhim kimi oturmuşdu.

Alfons dö Temin soyuqqanlıqla:

– Siz üç ildir ki, qrafinyanı görmürsünüz, Sən-Kler, siz Almaniya da idiniz, – dedi – və deməli, qrafinyanın o vaxtlar necə olduğunu deyə bilməzsiniz... Gözəl, çiçək kimi tərəvətli, cazibədar, deyib-gülən, kəpənək kimi qayğısız, şən... hə, yaxşı! Səzsiz-hesabsız pərəstişkarlar içərisində qrafinyanın kimə daha çox həsn-rəğbət bəslədiyini bilirsinizmi? Masiniyə! Hamıdan başiboş və qanmazın birisi ən ağıllı bir qadını yoldan çıxarmışdır. İnanırsınız mı ki, qozbel adam da bax, bu cür müvəffəqiyyət qazana bilərdi? Mənə inanın, bunun üçün gözəl sir-sifətiniz, soliqəli tikilmiş kostyumunuz olsa, başınızı dik tuta bilərsiniz.

Sən-Kler lap çıxılmaz vəziyyətdə qalmışdı. O, danışan adamın dediklərini təkzib etmək, yalana çıxarmaq istədi, ancaq qrafinyanı gözdən salmaq, ləkələmək qorxusu onun qabağını kəsdi. Qrafinyanın xeyrinə bir neçə söz demək istədi, ancaq elə bil dili tutulmuşdu.

Qəzəbindən dodaqları əsirdi, savaşımaq, dalaşımaq üçün bəhanə axtarırdı.

– Necə?! – Jül heyretlə qışqırdı. – Madam dö Kursi özünü ona təslim edib?! Qadın elə zəiflik deməkdir.

– Bu da qadın şöhrəti kimi az əhəmiyyətlidir. Sən-Kler quru və nifrət ifadə edən bir ahənglə dedi: – Onu ağıllandırmaq üçün onu xırda-xırda doğramaq lazımdır.

O danışdıqca qrafinyanın Paris salonundakı buxarının üstündə dəfələrlə gördüyü etrüsük vazasını qorxu hissilə xatırladı. Bu vazanın Masininin İtaliyadan qayıdan zaman qrafinyaya verdiyi hədiyyə olduğunu anladı. Çətin vəziyyət! Bu vaza Parisdən kəndə gətirtilmişdi. Və hər gün axşamlar o, gül dəstəsini evdən atmaq istəyəndə Matilda onu götürüb etrüsük vazasına qoyardı. Sözlər onun dodaqlarında donub qalmışdı. O, ömründə yalnız birçə dəfə şey görüb. O elə həmin şey haqqında da düşündü: etrüsük vazası!

Gözəl sübutdur! Belə bir mənasız şey öz məşuqəsinə qarşı onda şübhə yaratmışdır! Hansı tənqidçisə, yəqin ki, gələcəkdə belə deyəcəkdir.

– Cənab tənqidçi, siz heç ömrünüzdə sevilmişsinizmi?

Teminin kefi elə kök idi ki, Sən-Klerin səsinin ahəngi onu hövsələdən qətiyyənlə çıxara bilmədi. O, şən və mülayim bir ifadə ilə dedi:

– Mən yalnız camaat içərisində deyiləni təkrar edirəm. Məlum hadisə siz Almaniyada olduğunuz zaman baş vermişdi. Burası da var ki, mən madam dö Kursini yaxşı tanımıram; il yarım olar ki, onun yanına getmirəm. Bəlkə, bu deyilənlərin hamısı yalandır, iftiradır və bəlkə, elə Masini özündən uydurub danışır?! Başladığımız söhbətə qayıtsaq, və mənim gətirdiyim misal düz olmasa, bunda mənim zərri qədər təqsirim yoxdur. Sizin hamınız bilirsiniz ki, Fransanın ən gözəl qadını. Əsərləri...

Qapı açıldı və Teodor Nevil içeri daxil oldu. O, Misirə səyahətdən qayıtmışdı.

– Teodor! Nə tez qayıtdın?

Temin soruşdu:

– Əsil türk kostyumu gətirdinmi? Ərəb atın, nökorin varmı?

O, suallardan pərt oldu.

– Paşa necə adamdır? – Jül soruşdu. – O, nə vaxt müstəqillik qazanacaq? Bir qılnc zərbəsilə başın bədənədən ayrıldığını heç gördünmü?

– Rəqqasə qızlar necə, xoşuna gəldimi? – Rokantən sorğu-suala başladı. – Qahirə qadınları gözəldirlərmə?

Polkovnik Bojə soruşdu:

– General L.-ni gördünmü? Paşanın ordusunu necə təşkil edib? Polkovnik S. mənə qılnc göndərmədi ki?

– Bəs ehramlar? Nil şlalələri? Memnonun heykəli? İbrahim paşa? Və sairə və ilaxır... Hamı birdən danışdı. Sən-Kler isə yalnız etrüsük vazası haqqında düşündü.

Bardaş qurub oturan Teodor – belə oturmağa o, Misirdə adət etmişdi və bunu Fransada tərgidə bilmirdi – hamının sual verib qurtaracağını, daha doğrusu, onların sual verməkdən nə vaxt yorulacaqlarını gözlədi və elə sürətlə danışmağa başladı ki, onun sözünü asanlıqla kəsə bilməsinlər.

– Ehramlar! Bu, həqiqətən *regular humbig* əsil fırladaqdır. Onlar camaatın düşündüyü qədər də uca deyildir. Strasburq şəhərindəki Münster kilsəsinin qülləsindən dörd metr ancaq hündür olar. Qədimliyi gözlərimi lap döyənək ələyib. Ondan daha danışmayın. Onun heroqlifini tək birçə dəfə görəndə əhvalım qarışdı. Belə şeylərlə o qədər səyyahlar marqlanır ki! Mənim oralara gətməkdə məqsədim Qahirə və İskəndəriyyə şəhərlərinin küçələri ilə axın-axın harasa tələsə-tələsə gedən bütün türklərin, köçəri həyat keçirən bədəvilərin, xristian misirlilərin, fəllaqların, məqribilələrin necə insan olduqlarını, onların xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini öyrənmək idi. Hərbi xəstəxanada olarkən tələsik bir neçə qeyd götürmüşəm. Bu xəstəxana nə murdar yermiş! Elə bilərəm, siz yoluxucu xəstəliyə inanmırsınız! Üç yüzə qədər taun xəstəliyinə tutulmuş adamın içərisində o qədər demi çəkmişəm ki! Ah, polkovnik, yeriniz məlum, orada yaxşı süvari qoşun var, əla at minirlər. Oradan gətirdiyim gözəl silahları sizə sonra göstərəcəyəm. Vaxtilə cəsur Murad bəyə məxsus olan bir nizə ələ keçirmişəm. Polkovnik, sizin üçün bir yatağan, Oqüst üçün isə bir xəncər gətirmişəm. Özüm üçün gətirdiyim bürüncəyi, əbanı, günəşdən qorunmaq üçün üz örtüyünü görürsünüz. Bilirsinizmi ki, mən istəsəydim, bir neçə qadın gətirə bilərdim. İbrahim paşa Yunanıstandan o qədər qadın göndərmiş ki, lap elə biri bir qəpiyə... Ancaq anama görə... Paşa ilə çox, dəfələrlə söhbət etdim.

Əlbəttə, o, ağıllı, xurafata-filana inanmayan bir adamdır. Bizim işlərdən onun necə baş çıxardığını desəm, inanmazsınız. And olsun ki, bizim hökumətin ən kiçik sirlərindən belə onun xəbəri vardır. Onun söhbətlərindən Fransadakı müxtəlif siyasi partiyalar haqqında çoxlu qiymətli məlumatlar əldə etdim. Hal-hazırda o, statistika ilə çox maraqlanır. Bizim qəzetlərin hamısına abunəçidir. Bilirsinizmi ki, o, qatı bonapartçıdır?! İki sözündən biri Napoleondur. – Ah! Bunabardo elə böyük adam olub ki! – deyə tez-tez mənə eşitdirirdi. Napoleona onlar Bunabardo da deyirlər.

– Jyurdina, yəni Jurdən, – Temin lap yavaşcadan pıçıldadı.

Teodor söhbətinə davam etdi:

– Əvvəlcə Məhəmməd Əli məndən ehtiyat edirdi. Bilirsinizmi, türklər heç kimə inanmırlar; onların hamısı belədir, heç kimə ürək qızdırmırlar. O mənə ya casus, kim bilir, ya da ki, yezuit, yəni ruhani cəmiyyətinin üzvü hesab edirdi. Onun yezuitləri görməyə gözü yoxdur. Ancaq bir neçə dəfə görüşdükdən sonra mənim mövhumata inanmadığımı, səyyah olduğumu, yalnız Şərq siyasəti, adət-ənənəsilə maraqlandığımı bildi və yalnız bundan sonra məndən çəkinmədən və mənimlə açıq danışmağa başladı. Axıncı dəfə mənə qəbul edəndə – üçüncü dəfə idi ki, mənə qəbul edirdi, – onunla sərbəst danışmaq qərarına gəldim: “Başa düşə bilmirəm, nə üçün Siz əlahəzrət özünü Böyük Porta dövlətindən ayrı, müstəqil elan etmir? – deyə mən soruşduqda o cavab verdi: – İlahi! Buna mən şad olardım, ancaq Misiri müstəqil elan etsəm, sənə ölkəndə böyük nüfuzlu liberal qəzetlər, qorxuram ki, mənə müdafiə etməsinlər”. – Çox ağıllı qocadır, qəşəng ağ saqqalı var, heç vaxt gülməz. Mənə yaxşı müəbbəyə qonaq elədi. Ancaq mənim ona verdiyim hədiyyələr içərisində onun ən çox xoşuna gələn rəssam Şarlenin çəkdiyi imperator qvardiyasının müxtəlif geyim formalarından ibarət rəsmlər kolleksiyası oldu.

Temin soruşdu:

– Paşa romantikdirmi?

– Ədəbiyyatla, ümumiyyətlə, az məşğul olur. Ancaq bütün ərəb ədəbiyyatının romantik olduğundan sizin xəbəriniz vardır. Onların Malik-Ayatalnəfus-ibn-Əsrəfi adlı şairləri son vaxtlar “Düşüncələr”i nəşr etdirmişdir. Lamartinin “Düşüncələr”i onunla müqayisədə klassik nəsrin gözəl nümunəsi sayılır. Qahirəyə gələndən sonra bir nəfər ərəb dili müəllimi tutdum və onun köməyi ilə Quranı oxumağa başladım. Nə qədər az dərs aldım da, peyğəmbərin kəlamının ağla-

gəlməz gözəlliklərinin və həmin kəlamların bizim dilə bir o qədər pis tərcümə olunduğunun şahidi oldum. Bura baxın, ərəb yazısını görmək istəyirsinizmi? Bax, qızıl hərflərlə yazılmış bu söz “Allah” deməkdir, yəni “Tanrı”.

Bu sözləri deyərək o, atırlı ipək pul kisəsindən çox çirkli bir məktub çıxarıb bizə göstərdi.

Temin soruşdu:

– Misirdə nə qədər qaldın?

– Ay yarım.

Və səyyah bütün xırda şeylərə qədər hor nə görmüşdüsə, hamısını sadalamağa başladı.

O gələn dəqiqə Sən-Kler məclisdən çıxıb konddəki evinə tərəf yola düşdü. Atını dördnala çapdıqından atın ayaq sosləri onun aydın fikirləşməsinə mane olurdu. Ancaq o, bu dünyada xoşbəxtliyinin həmişəlik alt-üst olduğunu dumanlı şəkildə artıq hiss edir və bu işdə yalnız bir nəfər mərhumu, bir də bir etrüşk vazasını müqəssir bilirdi. Evo qayıdandan sonra Sən-Kler özünü divanın üstünə saldı, həmin divanın üstünə o, bir gün bundan əvvəl də uzanmış və gələcək xoşbəxtliyi barədə xoş xəyallara dalmışdı. Onun ürəyincə olan təkə bu idi ki, sevdiyi qadın başqasına bənzomirdi; bəli, Sən-Klerin sevdiyi qadın ömründə yalnız onu sevmişdi və ondan başqa daha heç kimi sevməyəcəkdi. İndi isə bu xoş xəyal acı, hüznü, ürək yaxan bir həqiqət qarşısında ərilib yox olurdu: “Mənim gözəl qadınım var, vəssalam. O ağıllıdır, ancaq bununla belə, böyük qəbahət işləyib; Masiniyə də könül verib. Doğrudur, o indi mənə sevir... Masinini də belə sevir!.. Qayğıkeşliyimə, qılığına girib yaltaqcasına onu tumarladığıma, cəsəret və inadına görə, o özünü mənim ağuşuma atıb. Deməli, mən aldanmışam. Məhəbbətimiz, hüsn-rəğbətimiz qarşılıqlı olmayıb. Masini, ya mən, onun üçün eyni varlıq imişik. Masini qəşəngdir, onu o, qəşəngliyinə görə sevir. Mən isə onu hərdən bir əyləndirirəm. “Hə, neynək! İndi ki o birisi ölübdür, Sən-Kleri sevk! Əgər Sən-Kler ölersə, yaxud mənə tənqə gətirərsə, yaşayırıq, görürük!” – qrafinya belə fikirləşib.

Əminəm ki, buna şəkk-şübhə yoxdur, şeytan özü-özünə əzab verən bədbəxt adamların dər-dərini gizlicə dinləyir. Belə bir mən-zərə insan deyilən varlığın düşməni üçün maraqlıdır. Bədbəxtliyin biri qapıdan çıxmamış, o birisi pəncərədən girir.

Başqasının varisi olmaq.

“Eh, qəribə şöhrət imiş” sözlərinin qulaqlarında pıçıltı kimi səsləndiyini eşidəndə Sən-Kleri heyrət götürdü.

O oturduğu yerdən dik qalxdı və ətrafına qəzəblə göz gəzdirdi Sən-Kler istərdi ki, indi otaqda bir adam olsun, o da həmin adamı parçalasın.

Divar saati səkkizi vurdu. Qrafinya onu doqquzun yarısında gözləyirdi. “Görüşə getməsəm, nə olar? Doğrudan da, Masininin məşuqəsini görmək nəyimə lazımdır?” O, yenidən divanda uzandı və gözlərini yumdu, öz-özünə dedi: “Yatmaq istəyirəm!” Düz yarım dəqiqə yerindən tərpənmədi, sonra ayağa qalxdı və tez divar saatına tərəf getdi; vaxtdan nə qədər keçdiyinə baxmaq istəyirdi. Sən-Klerin fikrindən keçdi: “Kaş indi doqquzun yarısı olaydı! Onda gec olardı. Yoluma da vaxt qalmazdı.” Evdə qalmağa cəsarətli çatmadı: bəhanə axtardı, vurnuxdu, qurcalandı. Xəstələnməyi arzuladı. Otaqda gözəndi, sonra oturdu, əlinə kitab götürdü, bir səfir də oxuya bilmədi. Pianonun arxasına keçdi, qapağını qaldırmağa gücü çatmadı. Fıstırıq çaldı, səmadakı buludlara diqqətlə tamaşa etdi, pəncərələrin qarşısındakı qovaq ağaclarını saymaq istədi. Nəhayət, çevrilib yenidən divar saatına baxdı, bayaqdan bəri hələ üç dəqiqəni də yola sala bilməmişdi. “Onu sevməyə bilmirəm, – Sən-Kler dişlərini birbirinə sıxıb şaqqıldadaraq ayağını yero döydü və qışqırdı: – O mənim hökmdarımdır, mən onun quluyam. Məndən əvvəl Masini onun qulu olduğu kimi... hə, olsun! İtaət elə, bədbəxt, madam ki nifrət etdiyin bir zonciri parçalamağa iqtidarın, gücün çatmır, ona itaət elə!” O, papağını götürdü və cəld otaqdan çıxdı.

Nə vaxt ki ehtiras bizə hakim kəsilir, məğrurluğumuzun zirvəsindən öz zəifliyimizə baxıb nəse təsəlli tapırıq, öz-özümüzdə düşünürük: – “Düzdür, zəifəm, ancaq istəsəydim...”

Sən-Kler yavaş addımlarla parkın kiçik qapısına tərəf gedən cığırta yuxarı qalxırdı. Ağacların yaşıl fonunda açıq-aydın görünən ağ geyimli bir qadının üzünü o uzaqdan görürdü. Əlindəki yaylığı sanki ona işarə edirmiş kimi yelləyirdi. Sən-Klerin ürəyi şiddətlə vururdu, dizləri əsirdi; danışmağa heyi çatmırdı. Elə cəsarətsiz olmuşdu ki, ohvalının təlx olduğunu qrafinyanın onun üzündən oxuyacağından qorxurdu.

O ona tərəf uzanan əli tutdu, qadın özünü onun ağuşuna atdığından Sən-Kler onun alınından öpdü və onu səssiz-səmirsiz öz otağına qədər müşayiət etdi və dərinə köks ötürməklə sinəsini sanki deşmək istəyən havadan xilas oldu.

Qrafinyanın otağını təkə bir şam işıqlandırır. Hər ikisi oturdu. Qrafinyanın saçının başqa cür düzəldilməsi Sən-Klerin diqqətini cəlb etdi; saçının arasına tək birçə dəno qızıl gül qoyulmuşdu. Bir gün əvvəl Sən-Kler ona hədiyyə gətirmişdi; bu, üzərində hersoq arvadı Portlendin şəklinin rəssam Leslinin işlədiyi bir ingilis qravürü idi (qrafinya da saçını qravürdəki qadının saçı kimi burdurmuşdu). Sən-Kler yalnız bu sözləri dedi: “Başınızdakı bu sadə gül mürək-kəb formada düzəldilmiş saçınızdan daha çox xoşuma gəldi”. O, qaşdaşı sevmirdi və belə şeylər barədə danışğını bacarmayan lord kimi düşünürdü. “Bəzənmiş qadınlardan və yəhərli atlardan heç fəlakət də baş açmaz”. O keçən axşam qrafinyanın mirvari boyunbağısını əlində oynadanda demişdi (danışanda gərək həmişə onun əlində bir şey olaydı): “Bər-bəzək yalnız eyibləri ört-basdır etmək üçündür. Siz çox gözəlsiniz, Matilda, belə bər-bəzək sizə gərək deyildir”. Həmin o gecə Sən-Klerin təsadüfən dediyi sözlərinin mənasına varan qrafinya üzüklerini, bilərziklərini, boyunbağlarını və hətta sırğalarını da çıxarmışdı. Qadın bəzəyində, onun fikrincə, hər şeydən əvvəl, ayaqqabı mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu haqda, başqaları kimi onun özünün xüsusi fikri vardı. Həmin gün günəş batmamışdan əvvəl güclü yağış yağmışdı. Otluq tamam yaş idi, buna baxmayaraq, qrafinya ayaqlarında qara atlas ayaqqabı və ipək corab, onun qarşısına çıxmışdı... Əgər qrafinya xəstələnsə, görəsən, necə olar?..

“Qrafinya məni sevir!” – Sən-Kler düşündü və bu səfeh düşüncələri üçün xəcalət çəkib dərinə köks ötürərək, özündən asılı olmadan Matildaya nəzər saldı. Sən-Kler odla su arasında qalmışdı. O, qarşısında dayanmış bu qadına bir tərəfdən şübhə ilə yanaşırdısa, digər tərəfdən nəyin bahasına olursa olsun, onun xoşuna gəlməyə çalışan bu qadını görmək arzusu ilə yaşayırdı. Onu da deyək ki, aşiqlər bu qadını bütün nöqsanları ilə bərabər sevirdilər.

Qrafinyaya gəlincə, onun gözəl gül üzündə həm sirli məhəbbət, həm də hiyləgərlik oxunurdu. O, şəfəqli yapon mücrüsündən nəse götürdü, onu balaca ovcunda gizlədərək Sən-Klərə tərəf tutdu və dedi:

– Keçən axşam sizin saatınızı sındırmışam. Budur, baxın, düzəltmişəm.

Qrafinya gülməyini güclə saxlamaq üçün alt dodağını dişləyərək, ona incə və şux nəzərlə baxdı və saati ona təqdim etdi. İlahi, onun dişləri nə gözəldir! Onlar şəhətdən od tutub yanan çəhrayı dodaq-

lar arasında sədəf kimi görünürdü. (Gözəl qadının nəvazişini soyuq qarşılayan kişinin çox səfəh görkəmi olar.)

Sən-Kler təşəkkür etdi, saati götürdü və onu cibinə qoymaq üçün yerindən qalxdı.

– Baxın, – qrafinya söhbətinə davam etdi, – açın baxın görün, yaxşı təmir ediblərmə? Siz alim adam, Politeknik İnstitutu, məzunu, bunu bilməlisiniz axı!

Sən-Kler:

– Eh, belə şeylərdən mənim başım çıxmaz, – dedi.

O, saatin qapağını laqeydliliklə açdı. Bərk təəccübləndi! Qapağın içəri tərəfində düz ortada madam dö Kursinin şəkli çəkilməmişdi. Yoxsa bu, əlaqəni birdəfəlik kəsmək üçün düşünülmüş bəhanədir? Onun sifəti işıqlandı və Masini haqda daha fikirləşmədi; Sən-Kler ona qəlbən vurğun, füsunkar bir qadının yanında olduğunu yalnız indi düşündü.

“Xoş sabahın müjdəçisi, gözəl torağay!” mahnısı səsləndi. Günəşin solğun, saralmış şüaları üfün şərqi tərəfindəki qara, topa buludları yarıb keçirdi. Romco məhz bu günün bu çağında Cülyettaya əlvida dedi; bütün sevinclər belə bir klassik vaxtda biri-birindən ayrılmalıdırlar.

Sən-Kler bağın kiçik qapısının açarını əlində tutaraq buxarının qarşısında ayaq üstə dayanmışdı. Gözləri haqqında danışdığımız etrusk vazasına zillənmişdi. Həmin vazaya qarşı o, qəlbinin dərinliyindəki qəzəbini gizli saxlamağa çalışırdı. Bununla belə, onun kefi kök idi və ağlına sadə bir fikir gəldi: – “Termin bəlkə, onu aldadırdı?!” Onu bağın kiçik qapısının ağzına qədər yola salmaq üçün qrafinya başına şal örtüyü bir vaxtda Sən-Kler əlindəki açarla bu mənfur vazanı əvvəlcə yavaş, sonra isə getdikcə bərkdən döyücləməyə başladı; elə bil vazanı çilik-çilik etmək istəyirdi.

Matilda qışqırdı:

– Ah! İlahi! Ehtiyatlı olun! Mənim qəşəng etrusk vazanı sındırsınız!

Qrafinya açarı onun əlindən aldı.

Sən-Kler pərt idi, ancaq vəziyyətlə barışdı. O, fikrini bürüzə verməmək üçün arxasını buxarıya çevirdi, saati çıxarıb qapağını qaldırdı və qrafinyanın şəklinə diqqətlə tamaşa etməyə başladı.

– Bunun rəssamı kimdir? – deyə soruşdu.

– Müsyö R... Bilirsiniz, mənə onunla Masini tanış edib. Romaya ilk səyahətindən sonra Masini incəsənəti incə zövqlə başa düşdüyünü sanki kəşf etmiş və bütün gənc rəssamların hamısına çevrilmişdi. Doğrusu, bir az təmtəraqlı çəkilməsinə baxmayaraq, elə bilərəm ki, bu şokil mənə oxşayır.

Sən-Kler əlindəki saati divara çırpmaq istədi, ancaq sonra onu təmir etdirmək çətin olardı. Özünü ələ aldı və saati cibinə qoydu, sonra isə havanın artıq işıqlandığını görüb evdən çıxdı və Matildadan xahiş etdi ki, onu yola salmasın. İri addımlarla parkı keçib gözəndə itdi. Çox çəkmədi ki, tək gəlib kəndə çatdı.

– Masini, Masini! – Sən-Kler hövsələdən çıxmış halda dəlicəsinə qışqırdı: – Sən həmişə mənim yolumun üstündə duracaqsan, həmişə mənim yolumu kəsəcəksən? Lap yaxın ki, bu şəkli çəkən rəssam buna oxşar başqa birisini də Masini üçün çəkmişdir! Nə səfəh olmuşam! Bir az bundan əvvəl öz məhəbbətimə layiq bir məhəbbətlə sevdimə inanmışdım... və bütün bunları isə, sən demə, qrafinyanın saçına çiçək taxması, daş-qaşlarını, qiymətli şeylərini açıb bir kənara qoyması ilə ölçürdüm... Bir mücrü daş-qası var. Masini qadınlarda yalnız bər-bözəyə fikir verir, qas-daşı çox sevirdi... Bəli, qrafinyanın yumşaq xasiyyəti var, bunu etiraf etmək lazımdır. O, aşıqlarının şövqünə alışmağı bacarır.

Lənət şeytana! Qrafinya sadəcə macəraçı qadın olsaydı və özünü pula satsaydı, yüz dəfə bundan yaxşı idi. Onda mən heç olmazsa fikirləşərdim ki, doğrudan da, mənə sevir. İndi o, mənim beləcə məşuqəm olduğu üçün ona pul vermiəm.

Tezliklə başqa, özü də daha kədərli bir fikir onu daxilən narahat etməyə başladı. Bir neçə həftədən sonra qrafinyanın indiyə kimi saxladığı mətəm qurtaracaqdı. Sən-Kler qrafinyanın dul qaldığının bir ili başa çatın kimi dərhal kobin kəsərdi. O, buna söz vermişdi! Söz vermişdi? Xeyr! Bu haqda Sən-Kler heç kəlmə də kəsməmişdi. Ancaq Sən-Klerin niyyəti belə idi, qrafinya bunu duymuşdu. Onun üçün bu özü elə anda bərabər idi. Sən-Kler hamının qarşısında məhəbbətini etiraf edəcəyini o anın tez yetişməsi üçün əvvəlcədən hər şeyi qurban verməyə hazır idi. İndisə taleyini Masininin bu keçmiş məşuqəsinin taleyi ilə bağlayacağı fikri onu sarsıdırdı.

Sən-Kler öz-özünə deyirdi:

“Bununla belə, bu mənim borcumdur və bu olmalıdır, olacaqdır da. Bu yazıq qadına elə gəlirdi ki, onun keçmiş əlaqələrindən mənim

xəbərim vardır. Deyilənlərə görə, məsələdən hamının xəbəri var". Daha sonra Sən-Kler başqa cür də düşünürdü: "Qrafinya məni yaxşı tanımır, o, məni yaxşı başa düşə bilmir... Belə fikirləşir ki, mən onu Masini sevən kimi sevirəm".

O, qürurla öz-özünə dedi:

"Onun hesabına üç ay ən xoşbəxt adam oldum. Bu xoşbəxtlik üçün bütün ömrümü qurban verməyə dəyər".

O yatmadı və bütün səhəri at belində, gəzməkdə keçirdi. Və yer meşəsindəki xiyabanların birində uzaqdan bir nəfəri qəşəng ingilis atının üstündə gördü. Həmin adam onu uzaqdan adı ilə səslədi və dərhal ona tərəf yönəldi. Bu, Alfons dö Temin idi. Sən-Klerin kefinin elə çağı idi ki, o, tənhalıq axtarırdı. Teminə rast gəlməyi onsuz da pis əhvalını tamam pozdu. Temin bu portliyi hiss etmədi, ya bəlkə, Sən-Klerlə mübahisədən həzz almaq üçün belə dona girmişdi, Temin Sən-Klerin ona cavab verib-vermədiyinə məhəl qoymadan danışır, dil-dil ötür, gülür, zarafat edirdi. Sən-Kler qarşıya ensiz bir xiyaban çıxdığını gören kimi bu dözülməz, sırtıq yol yoldaşından yaxa qurtarmaq niyyətilə atını tez ora sürdü. Ancaq o yanırdı; həyasız adamlar öz ovlarını asanlıqla əldən vermirlər. Temin cilovu yana çəkdi, Sən-Klerlə söhbəti daha da rahat davam etdirmək və onunla yanaşı getmək üçün atı dəhmərləyib həmin xiyabana çıxartdı və Sən-Klərə çatdı.

Dediym kimi, xiyaban ensiz idi. Burada iki at yan-yana çox çətinliklə gedə bilərdi. Temin yaxşı at minən olsa da, Sən-Klerin yanından ötürkən onun ayağına yüngülcə toxundu, əlbəttə, bu qeyri-adi bir hadisə sayılmamalıdır. Sən-Klerin qəlbində qəzəb elə şiddətlənmişdi ki, artıq özünü saxlaya bilmirdi. O, üzəngidə ayaq üstə qalxaraq əlindəki qırmancla Teminin atının burnundan vurdu.

– Lənət sənə kor şeytan, sənə nə olub, Oqüst? Temin qışqırdı.
– Mənim atımı nə üçün vurursunuz?

– Dalımcı düşüb məni nə qarabaqara izləyirsən? – Sən-Kler hədələyici, ötkəm səslə cavab verdi.

– Sizin ağlınız çəşib, Sən-Kler? Kiminlə danışdığınızı yoxsa unudursunuz?

– Yelbeyinin birisi ilə danışdığımı lap yaxşı bilirəm.

– Sən-Kler!.. Siz, deyəsən, dəli olmusunuz... Bura baxın, eşidin!

Sabah mənim qarşımda üzr istəməli olacaqsınız, ya da elədiyiniz bu kobudluğa görə cavab verməli olacaqsınız.

– Yaxşı, sabaha qədər, müsyö!

Temin atının başını çəkib saxladı, Sən-Kler öz atını qabağa buraxdı və tez də meşədə gözəldən itdi.

Bu andan o özünü çox sakit hiss etdi. Övvəlcədən üroyinə daman hisslərə inanmaq onun zəif cəhəti idi. Sən-Klərə elə gəlirdi ki, sabah onu öldürəcəklər və bu da onun hal-hazırda vəziyyətdən çıxmaq üçün yeganə çıxış yolu olacaqdı. Hələ qabaqda bir gün var; sabah daha heç nəyin qeydinə qalmayacaq. O, evə qayıtdı, xidmətçisi ilə polkovnik Bojövə məktub göndərdi. Daha bir neçə məktub yazdı, sonra iştahla nahar etdi və saat doqquzun yarısında gəlib bağbağatlı həyətin kiçik qapısının qarşısına çatdı.

– Sizə bu gün nə olubdur, Oqüst? – qrafinya soruşdu. – Siz çox şənsiniz və bununla belə, heç bir zarafatınızla məni güldürə bilmirsiniz. Dünən sizin ovqatınız nə qədər təlx idisə, mən bir o qədər şən idim. Bu gün isə elə bil rollarımızı dəyişmişik. Başım bərk ağrıyır.

– Əziz dost, boynuma alıram, doğrudur, dünən çox bikef idim. Ancaq bu gün axı mən gəzməmişəm, çox hərəkət etmişəm, buna görə də özümü çox yaxşı hiss edirəm.

– Mən isə əksinə, çox gec durmuşam, bu gün səhər yatıb yuxuya qalmışam, ağır, heybətli, qarmaqarısqı yuxular görmüşəm...

– Ah, yuxu? Yuxuya inanırsınız?

– Boş şeydir!

– Mən isə inanıram. İnandırırım ki, gördüyünüz yuxular nəşə faciəli bir hadisənin olacağını xəbər verir.

– İlahi, gördüyüm yuxular heç vaxt yadımda qalmır. Buna baxmayaraq bugünkü yuxum yadımdadır. Yuxuda Masinini görmüşəm, məhz elə bundan hiss etdiniz ki, gördüklərim bir o qədər də könül-açan deyildir.

– Masini! Əksinə, mən isə belə düşünürəm ki, siz onu yenidən görsəydiniz, daha çox məmnun olardınız, elə deyilmi?

– Yazıq Masini!

– Yazıq Masini?

– Oqüst, xahiş edirəm, mənə deyən görüm, bu gün axşam bir hadisə-filan baş verməyibdir ki? Sizin təbəssümünüzdə nəşə iblisinə bir şey gizlənmişdir. Belə görünür ki, siz özünüzü ələ salırsınız...

– Ah! Siz mənimlə yenə ahıl, qoca arvadlar kimi danışsınız, dostlarımız kimi!

– Doğru deyirəm, bu gün sizin sifətinizdə elə bir ifadə vardır ki, belə hal sizdə, adətən xoşlamadığınız, zöhləniz gedən adamlarla danışanda olur.

– Ağzınızı xeyirliyə açın, əlinizi mənə verin.

Sən-Kler qrafinyanın əlini kinayəli ədə ilə öpdü və onlar yerlərində donub gözlərini bir-birinə zillədilər. Sən-Kler baxışlarını aşağı dikib dedi:

– Bu dünyada qəddar olmamaq necə də çətindir! Qəddar olmadan yaşamaq istəyirsənsə, görək ya ovdan, ya havanın yaxşı olmasından, ya da ki, keçmiş qadın dostlarından, onların büdcələrinin gətirdikləri mənfəətdən başqa ayrı bir şeydən danışmayasan...

Sən-Kler stolun üstündən bir kağız götürdü:

– Bax, sizin paltaryuyanın haqq-hesabıdır, mənim mələyim. Gəlin, indi də bu haqda söhbət edək, belə olsa, mənə qəddar adlandırmazsınız axı!

– Düzü, Oqüst, siz mənə təəccübləndirirsiniz...

– Bu yazı, bu gün səhər tapdığım bir məktub haqda mənə düşünməyə sövq edir. Sizə bildirməliyəm ki, sənədlərimi sahmana salırdım. Mən hərdənbir onları gözədən keçirirəm. Bir dərzi qadının vaxtilə mənə yazdığı məktub kağızların içərisində olmağa keçdi. Mən on altı yaşında olarkən həmin qadına vurulmuşdum. Onda hər sözü xüsusi ədə ilə yazmaq qabiliyyəti vardı. Özü də hər kəlməni çox mürekkəb şəkildə, ikimənalı yazırdı. Onun yazı üslubu da xətti kimi gözəl idi. Mən o vaxtlar bir az yüngülxasiyyət olmuşam. Həmin qadını madam Sevini kimi əhli-qələm olmadığına görə, özümə layiq görməmişəm. Tez bir zamanda, onu atmışam. Məktubu bu gün yenidən oxuyanda belə qərara gəldim ki, o, mənə əsil məhəbbətlə sevirmiş.

– Yaxşı, bəs evdə saxladığınız qadın necə idi?

– Əla idi. Hər ay ona əlli frank verirdim. Mənim qəyyumum çox xəsis idi, varlanmağımı istəmirdi, mənə deyirdi ki, cavan adamın pulu çox olduqca təkcə özünü yox başqalarını da məhvə doğru aparır.

– Bəs bu qadının axırı nə oldu?

– Nə bilim?... Yəqin ki, xəstəxanada öldü...

– Oqüst... əgər bu dedikləriniz, doğrudan da, belədirsə, siz bunu ürək yanğısı ilə deyirsiniz.

– Əgər həqiqəti bilmək istəyirsinizsə, o, “alıcınab bir adama” əvə getdi. Məndən əl çəkəndən sonra mən ona bir az da cəhiz verdim...

– Siz necə də xeyirxahsınız!.. Bəs nə üçün belə qəddar görünmək istəyirsiniz, hə?

– Bəli, mən çox xeyirxaham!.. Bu haqda nə qədər çox düşüncümə, həmin qadının mənə sevdəsinə indi daha çox inanıram. Ancaq o vaxtlar mən əsil məhəbbət hissinin nə demək olduğunu zahirən ayırd edə bilmirdim.

– Heyif ki, siz o məktubu mənə gətirməmişsiniz. Qısqaneçlik hissi keçirməzdim... Biz qadınlar siz kişilərdən daha həssasıq. Biz məktubun yazılma tərzindən məktub sahibinin səmimi olduğunu, yaxud elə-belə yalandan hisslərlə oynadığını dərhal ayırd edə bilirik.

– Bununla belə, siz özünüz də dəfələrlə sarsaq və yelbəyin adamların toruna düşmüşsünüz!

Bu sözləri deyəndə Sən-Kler gözlərini etrüşk vazasına zilləmişdi. Onun səsinə və gözlərində Matildanın qətiyyətlə hiss etmədiyi qəzəb hissi vardı.

– Daha bəsdir! Siz kişilər hamınız Don Juan olmaq istəyirsiniz. Sizə el gəlir ki, başqalarını oynadırsınız, halbuki siz, sizin özünüzdən də əxlaqsız, pozğun olan Don Juanların çənginə keçirsiniz.

– Siz xanımlar son dərəcə həssas hisslərinizlə, elə biliyəm ki, səfeh adamı dörd kilometrlik bir məsafədən hiss edərsiniz. Eyni zamanda deyə bilərəm ki, dostumuz, səfeh və yelbəyin Masininin cavan və özü də əzabla öləcəyinə şübhə etmirəm...

– Masini? Ancaq o bir o qədər də səfeh deyildir və burası var ki, qadınlar da səfeh olurlar axı... İndi görək Masininin başına gəlmiş bir hadisəni danışam. Ancaq bilmirəm, siz deyən, necə olub ki, bunu indiyə kimi sizə danışmamışam?

– Heç vaxt danışmamışsınız, – Sən-Kler titrək səslə cavab verdi.

– Masini İtaliyadan qayıdanda mənə aşiq oldu. O, mənim ərimlə tanış idi. Ərim onu mənə ağıllı və zövqlü bir adam kimi təqdim etdi. Onlar can bir qəlbə idilər, sanki bu dünyada bir-birləri üçün yaranmışdılar. Əvvəllər Masini mənə qarşı çox diqqətli idi; o, mənə sulu boya ilə çəkilmiş bir neçə şəkil verdi və dedi ki, özünü küldür. Sən demə, onların hamısını Şrotndan almış... Musiqi və rəssamlıq haqqında mənimlə elə nəzakətlə danışdı ki, adamı tamam ovsunlayırdı. Günlərin bir günündə o, mənə ağlagəlməz məzmununda bir məktub göndərdi. Məktubda kəlməbaşı yazırdı ki, nə bilim, mən Parisin ən nəcib, namuslu qadınıyam... daha nəyəm və məhz buna görə də o, mənim aşiqim olmaq istəyir. Mən məktubu əmiqizim

Jüliyə göstərdim. İkimizin də dəlisov vaxtlarımız idi və biz onunla bir zarafat etməyi qərara aldığımız. Bir gün bizə çoxlu qonaq gəlmişdi. Masini də onların arasında idi. Əmiqizim dedi: "Mən sizə indi bu gün səhər aldığım eşnaməni oxuyacağam!" O, məktubu götürdü və hamının qəhqəhəsi altında ucadan oxudu... Yazıq Masini!..

Sən-Kler sevincindən qışqırdı və şaqqanaq çəkərək dizlərini qatlayıb yerə çökdü. O, qrafınyanın olından yapışdı, onu öpüşlərə və göz yaşlarına qərğ etdi. Matildanı təəccüb bürüdü və əvvəlcə belə başa düşdü ki, Sən-Klerə nəse oldu. Sən-Kler yalnız bu sözləri deyə bildi: "Məni bağışlayın, bağışlayın məni!" Nohayot, ayağa qalxdı. O, sevinc içərisində idi. Sən-Kler bu an Matildanın vaxtilə ona ilk dəfə "mən sizi sevirəm!" – dediyi andakından da xoşbəxt idi.

O dedi:

– Mən dünyanın ən səfeh və ən günahkar adamıyam, – dedi. İki gün idi ki, sizdən şübhələnirdim. Şübhələrimi aydınlaşdırmaq məqsədilə sizdən heç bir şey soruşa bilmədim.

– Məndən şübhələndiriniz? Axı nədə?

– Oh! Mən bədbəxtəm!.. Mənə demişdilər ki, siz Masinini nə vaxtsa əvvəllər sevmisiniz... həm də...

– Masini! – qrafınya qəhqəhə ilə gülməyə başladı və sonra ciddi görkəm aldı, dedi: – Oqüst, mənim haqqımda belə şübhədə olmaq və həmin şübhələri məndən gizlətmək üçün doğrusu nə qədər səfeh və ikiüzlü olmaq lazım imiş?!

Onun gözündən bir damla yaş diyirləndi.

– Yalvarıram, məni bağışlayın.

Sizi necə bağışlamaya bilərəm, əziz dostum?.. Ancaq hər şeydən əvvəl qoy sizə and içim ki...

– Oh! Mən sizə inanıram, inanıram sizə... mənə heç nə deməyin.

– Ancaq, Allah xatirinə, deyin görək, siz bu boş, mənasız düşüncələrinizdə nəyə əsaslanırsınız?

– Heç nəyə... Bu axmaq başımdan savayı heç nəyə... Bir də bu etrüşk vazasına... Görürsüz, mən elə bildirdim ki, bunu sizə Masini vermişdir...

Mənim etrüşk vazam! Mənim etrüşk vazam!

Sən-Kler özünü gülməkdən saxlaya bilmədi, iri göz yaşları da axıb yanaqlarından süzülürdü. O, Matildanı qucaqladı və ona dedi:

– Məni bağışlamayınca sizi buraxmayacağam.

– Sizi bağışlayıram, səfeh bir səfeh! – deyərək Matilda onu nəzakətlə öpdü. – Bu gün mən xoşbəxtəm, bax, birinci dəfədir ki, sizi ağlayan görürəm, ancaq heç ağlıma gəlməzdi ki, siz ağlayırsınız.

Sonra Sən-Klerin qolları arasından çıxaraq etrüşk vazasını qapdı və döşəməyə çırpıb çilik-çilik elədi. (Bu misilsiz və nadir bir vaza idi. Üzərində üç rənglə Larit ilə Santoron döyüş səhnəsi təsvir edilmişdi.)¹⁰

Sən-Kler bir neçə saat ən xoşbəxt və həm də pərt adam vəziyyətində qaldı.

– Hə, nə oldu? – deyərək Rokantən Tortonilər ailəsinə mənsub qəhvəxanada rast gəldiyi polkovnik Bojödən soruşdu, – mənə danışdığınız əhvalat doğrudanmı olmuş hadisədir?

– Bəli, bu, həqiqətən belədir, mənim əzizim, – polkovnik qəmgin halda cavab verdi.

– Danışın görüm, bu hadisənin axırı nə ilə qurtardı?

– Oh, çox gözəl! Sən-Kler mənə dedi ki, o, əvvəlcə səhv edibmiş və yalnız Temin birinci atəş açandan sonra ondan üzr istəmək niyyətindəymiş. Mən onunla razılaşmaya bilmirdim. Temin püşk atmaq istəyirdi. Sən-Kler təkid etmişdi ki, birinci Temin atəş açsın. Temin də atdı. Mən Sən-Klerin bir dəfə öz yerində fırlandığını və həmin dəqiqə də palıd ağacı kimi yerə sərildiyini öz gözələrimlə gördüm. Onun yerə düşməsi ilə ölməyi bir oldu. Mən ölümcül yaralanan əsgərlər arasında ölməmişdən əvvəl öz yerlərində belə fırlananları dəfələrlə görmüşəm.

Rokantən dedi:

– Bu çox qeyri-adi ölümdür. Bəs Temin sonra nə etdi?

– Belə hadisə vaxtı başqaları nə edir, o da elə... O, tapançasını meyus halda yerə tulladı, elə güclə tulladı ki, tətiiyi sındı. Bu, Manton fabrikinin istehsal etdiyi ingilis tapançası idi. Bilmirəm, Parisdə elə bir silahqayıran varmı ki, onun sınımış yerini düzəldə bilsin?

.....

Qrafınya üç il tamamilə heç kimlə görüşmədi. Yay-qış o, kənddəki malikanəsində olurdu, nadir hallarda otağından çıxırdı və ona bir nəfər qadın xidmət edirdi. Həmin qadını onunla Sən-Kler tanış

etmişdi, qrafinya hotta onunla da gün ərzində iki kəlmə kəsməzdi. Üç ildən sonra onun omisi qızı Jüli uzaq bir səyahətdən qayıdıb gəldi. O, qapını zorla itələyib açdı və gözlərinə inanmadı; Matilda elə arıqlamışdı ki, bir dəri qalmışdı, bir sümük... Sağ-salamat qoyub getdiyi qrafinyanın üzünə indi ölü rəngi çəkilmişdi. Jüli onu sonra güc-bəla ilə İyer adalarına, öz hücrəsinə aparır. Qrafinya orada üç-dörd ay içərisində lap öldən düşür... Sonra Matildanı müalicə edən həkim M.-in dediyi kimi adı ailə fikri onu ciyər xəstəliyinə düşər edir və nəticədə o ölür.

MƏHƏBBƏT İLAHƏSİ

*Bela məğrur heykəl qoy lütfkar
və mülayim olsun.
Lukian*

Kaniqu dağının axırncı aşırımını enirdim. Günəş artıq batsa da, qarşıda uzanıb gedən düzənlikdə İl qəsəbəsinin evləri aydın görünürdü; mən də elə həmin evlərə tərəf irəliləyirdim.

Dünəndən beri mənə beləlik edən katalanliya dedim:

– Siz yəqin ki, müsyo dö Peroradın hansı evdə yaşadığını bilirsiniz, eləmi?

– Əlbəttə, bilərəm! – o ucadan cavab verdi. – Onun evini öz evim kimi tanıyıram, hava belə qaranlıq olmasaydı, həmin evi elə buradan sizə göstərərdim. Bu, İl qəsəbəsində ən gözəl evdir. Bəs necə, müsyo dö Peroradın pulu var, bəli, özü də oğlunu özündən də varlı birisinin qızı ilə evləndirir.

Ondan soruşdum:

– Bu toy ziyafəti yaxın günlərdə olacaqmı?

– Lap bu yaxınlarda! Çox güman ki, çalğıçılar artıq təyin olunmuşdur, bəlkə, sabah, nə bilim, bəlkə də, birisi gün başlanacaq. Ziyafət Püiqariqdə olacaq, çünki oğlanın sevdiyi qız Püiqariqdəndir. Eh, bir dəm-dəsgah olacaq ki!

Məni müsyo dö Peroradın yanına püiqariqli dostum M. dö P. göndərmişdi. Dostumun dediyinə görə, bu, qədim mədəniyyəti dərin-dən bilən, savadlı, hər bir işdə adamın harayına çatan, qeyri-adi, misli-bərabəri olmayan bir şəxs idi. O, qəsəbədə on lyölük məsafədə yerləşən xarabalıqları mənə yəqin ki, məmnuniyyətlə göstə-

rəcəkdə. Çünki qədim və orta dövrlərə aid tarixi abidələrlə zəngin olan İl qəsəbəsinin ətrafını gəzmək və məlumat toplamaqda bütün ümidimi ona bağlamışdım. Ancaq haqqında ilk dəfə bələdçimin mənə danışdığı bu toy ziyafəti bütün planlarımı alt-üst edirdi.

“Mən çağırılmamış qonaq olacağam” – öz-özümə düşündüm. Ancaq burası vardı ki, orada məni gözləyən olacaqdı. Mənim gelişimi müsyo dö Püiqariq xəbər vermişdi və mən mütləq toya getməli idim.

– Mərc gələk, müsyo, – biz hələ düzənlikdə yolumuzla irəliləyəndə bələdçim mənə dedi, – bir siqardan mərc gələk, mən sizin müsyo dö Peroradgildə nə iş görəcəyinizi indidən deyim, razısınızmi?

– Bunu bilmək bir o qədər də çətin deyil, – dedim və ona siqar uzatdım. – Kaniqundan bəri altı lyö yol getdikdən sonra, gecənin bu vaxtında ən böyük işimiz, yəqin ki, şam etmək olacaqdır.

– Burası belədir, bəs sabah?.. Bax, mərc gəlirəm ki, siz İlə öz bütünüzə baxmağa gedirsiniz, yoxsa düz demirəm? Mən bu fikri siz Serrabona müqəddəslərinin şəklini çəkəndə duydum.

– Büt? Nə büt? Hansı büt? – Bu söz məni daha da maraqlandırdı.

– Necə? Sizə Pertinanda danışmadılar ki, müsyo dö Perorad yerin altından necə büt tapıb?

– Bəlkə siz bişmiş gildən hazırlanmış heykəl demək istəyirsiniz?

– Hər halda elə demək istəmirəm. Xeyr. Bəli, xalis misdən və hələ deməsən, ondan böyük sular¹¹ kosib qayımaq olar. Kilsə zəngi ağırlığında olar. Biz bunu zeytun ağacının altından qazıb çıxartmışıq.

– Onu qazıb çıxaranda siz orada idiniz?

– Bəli, müsyo. M. dö Perorad on beş gün bundan qabaq bizə, yəni Jan Kol ilə mənə dedi ki, qoca bir zeytun ağacını kökündən çıxaraq, çünki həmin ağacı keçən il soyuq almışdı. Bildiyiniz kimi, havalar çox pis keçdi. Hə, işə başladığ, Jan Kol şıdırgı işləyirdi ki, birdən qulağına səs dəydi: zaranq!.. Elə bil zəng çalındılar. “Bu nədir belə?” – özüm-özümdən soruşdum. Biz qazdıq, qazdıq və birdən bir qara əl çıxdı, ölü əlinə oxşayırdı. Qorxumdan matım-qutum qurudu. Oradan düz müsyo dö Peroradın yanına qaçdım və dedim: – Müsyo, zeytun ağacının altında ölü basdırıblar. Keşif çağırmaq lazımdır! – Nə, ölü? – onu təəccüb bürüdü. M. dö Perorad gəldi və torpaqdan bayıra çıxan əli görəndə kimisi: – Əntiqə! Əla! – deyər qışqırdı. Görseydiniz, deyərdiniz ki, o, xəzinə tapıbdır. Hə, M. dö Perorad əl-ayağa düşdü; gah bəllə, gah da əlləri ilə torpağı qazıb atdı, əlləşdi, qurdalandı, düz bizim ikimiz qədər işlədi.

– Sonra nə tapdınız?

Yekə bir qara qadın... Bədəninin yarısından çoxu çılpaq, özü də xalis misdən... M. dö Perorad bizə dedi ki, bu, бүtdür, бүtpərəstlik dövründən... Böyük Karlın dövründən, səkkizinci əsrdən, nə bilim, nə vaxtdan qalır.

– Başa düşürəm nə deməkdir. Yəqin, vaxtilə nə vaxtsa uçulub dağılmış kilsənin yerindən tapılmış бүрүnc madonnadır.

– Elə özüdür ki var! Бүрүnc madonna!.. Madonna olsaydı, mən tanıyardım! Ağzımda deyirəm ki, бүtdür. Bu, onun sifətinin ifadəsindən bilinir. Böyük, iri ağ gözlərini sanki adamın gözlərinə zilləyib. Baxsan, deyərsən ki, clə o da sənə baxır. Ona baxanda istər-istəməz baxışlarını onun baxışlarından ayırıb gözlərini yerə dikirsən.

– Deməli, ağ gözləri var? Yəqin o gözləri бүрүncclə naxışlayıb işləmişlər. Bu, şübhəsiz, Roma heykəllərindəndir.

– Roma heykəlidir, clədir ki, var! Müsyö dö Perorad da onun Roma heykəli olduğunu dedi. Ah! Mən indi görürəm ki, siz də onun kimi alimsiniz.

– Бүтөvdürmü? Yaxşı qalıbdır mı?

– Oh! Müsyö, salamatdır, əyər-əskiylə yoxdur. Bu tapdığımız, belədiyyə idarəsində saxlanılan Lui-Filippin naxışlı, gipsdən tökülmüş бүstündən daha gözəl və daha yaxşı qalıbdır. Бүтүн bunlara baxmayaraq, bu бүтүн sifəti nəso mənim xoşuma gəlir. Pis, sərt sifəti var... Özü də elə pis adama oxşayır.

– Pis! O, sizə nə pislik cəlibdir ki?

– Дүзүнү axtarsan, mənə heç bir şey. Eşidin görün, bir nə oldu! Biz dördümüz də həmin бүтү ayaq üstə qaldırmaq üçün işə başladığımız. Bir toyuq qədər gücü olmasına baxmayaraq, müsyö dö Perorad da ipdən yapışmışdı və o da çəkirdi. Çox çətinliklə onu dikəldib ayaq üstə qoyduq. Əlimi atıb yerdən bir saxsı parçası götürmüşdüm və istəyirdim onun ayağının altına qoyam ki, düz dursun, birdən: taraq! Bir də gördüm ki, heykəl tirtap uzandı. “Özünü gözle!” – mən qışqırdım, ancaq mənim qışqırmağım nəso gec oldu, çünki Jan Kol macal tapıb ayağını çəkə bilməmişdi...

– O yaralandı?

– Yazığın ayağını tamam üzüb saldı! Vay-vay! Yazıq! Onu belə görəndə cin vurdu başıma. Əlimdəki toxa ilə bir istədim бүтү vurub sındıram, ancaq M. dö Perorad mənə tutub saxladı. O, Jan Kola pul verdi, əhvalatın iki həftə bundan əvvəl olmasına baxmayaraq Jan

Kol hələ də yorğan-döşəkdədir, elə indi də yatır və həkim deyir ki, daha bundan ona ayaq olmaz, bu ayaqla o birisi ayağı kimi yeriyə bilməz. Çox təəssüf! O, yoldaşlar içərisində ən yaxşı qaçan idi, futbol oyununda da müsyö dö Peroradın oğlundan sonra ən mahir, fəndgir oyunçu idi. Məsələ burasındadır ki, M. Alfons dö Perorad – M. dö Peroradın oğlunu deyirəm, çox məyus olmuşdu, çünki o, Jan Kol ilə birlikdə oynamağı sevirdi. Onların oyununa baxanda adama ləzzət verirdi; ikisi birlikdə oynadı ey, top yerə düşməzdi: tap-tap!

Belə söhbətlərlə yolumuza nərdivan atıb İl qəsəbəsinə daxil olduq və çox çəkmədi ki, mən M. dö Peroradın hüzurunda hazır oldum. Bu, alçaqboy, hələ də canıslu, cəld, sir-sifətinə kirşən çəkilmiş gümrə, sağlam və ehtirash bir kişi idi. M. dö N.-in məktubunu açmamışdan əvvəl o, mənə hər cür yemək düzülmüş stolun başında oturtdu və indiyə kimi alimlərimizin laqeydliyi üzündən tarix boyu unudulub yerin altında qalan Rüsiyon qraflığını çəkib üzə çıxaracaq bir arxeoloq kimi mənə oğluna və arvadına təqdim etdi.

Böyük ləzzətlə yeyə-yeyə, – çünki heç bir şey təmiz dağ havası kimi adamı iştaha getirməz – düşdüyüm evin adamlarına diqqət yetirirdim. Mən M. dö Perorad haqqında artıq danışmışam. Bunu da əlavə etməliyəm ki, o, son dərəcə cəld idi. O danışır, yeyir, oturduğu yerdən dik qalxıb qonşu otaqdakı kitabxanasına qaçır, kitab getirib, səhifələrindəki yağlı boya ilə çəkilmiş qravüralları mənə göstərir və şərab süzürdü. İki dəqiqə yerində rahat oturmurdu. Katalan camaatının əksəriyyəti kimi qədərindən artıq kök olan, artıq qırx yaşını keçmiş arvadı mənə бүтүн hərəkətlərlə əsil əyalət, kənd arvadı təsiri bağışlayırdı. Arvad yalnız ev işləri ilə məşğul olmasına baxmayaraq, o yenə mətbəxə qaçdı, çoxlu göyərçin kəsdi, yağda qızartdı, nə bilim neçə qab mürəbbə açdı. Stolun üstü bir anda ləzzətli yeməklərlə, içki ilə doldu. Əgər süfrəyə qoyulmuş təamlardan doyunca yeməyim bir yana dursun, hamısının yalnız dadına baxsaydım, yəqin ki, qarnım partlardı. Bununla belə, qarşıma tutulan xörək dolu boşqabdan imtina etdikdə evin adamlarından üzr istəməli olurdum. Qorxurdular ki, İldə mən özümü yaxşı hiss etmərəm. Əyalətdə əyləncə o qədər azdır ki... parisililər də ki, bilirsiniz də, erköyündürlər!

Validəynlərinin narahat olduqları, tez-tez içəri girib-çıxdıqları bir vaxtda M. Alfons dö Perorad yerində mıxlanıb qalmış nəzarətçini xatırladırdı. Bu, iyirmi altı yaşında hündürboy, qədd-qamətli, sifətdən yaraşıqlı cavan bir oğlan idi. Boyu və bədən quruluşu onun

bu yerlərdə adlı-sanlı lapta¹² oynayan olduğunu sübut edirdi. Həmin gecə o, qəşəng geyinmişdi... Lap elə "Modalar jurnalı"nın son nömrəsindəki şəkillərdəki kimi... Ancaq mənə elə gəlirdi ki, əynindəki paltarları onu sıxır. Qaməti dümdüz idi, elə bil şiş udmuşdu, o tərəf-bu tərəfə dönəndə bütün bədənini döndərirdi. Onun iri, görünür, açıq havada çox olduğundan mis rənginə çalan əlləri və qısa dırnaqları əynindəki geyimi ilə qərribə ziddiyyət təşkil edirdi. Bu əllər, əslində, bir modabaz köynəyinin qollarından çıxmış zəhmətkeş əlləri idi. Bununla belə, o, mənə Parisdən gələn bir adam kimi başdan-ayağa çox maraqla süzdü. Bütün gecə ərzində tək birco dofo mənimlə kəlmə kəsdi, dediyi də bu oldu ki, mən saatımın qayığını haradan almışam.

Şam qürtarhaqurtarda M. dö Perorad mənə dedi:

–Hə, deməli, belə! Mənim hörmətli qonağım, indi ki, mənim qonağımsınız, deməli, mənim ixtiyarımdasınız. Nə qədər ki, bizim dağlarda olan görməli yerlərin hamısını görməmişsiniz, sizi heç bir yerə buraxdı yoxdur. Gərək bizim Rusiyyonu yaxşı-yaxşı gözüb tanıyasınız və onun əsil qiymətini, nəyə layiq və qadیر olduğunu özünü söyləyəsınız. Ancaq sizə göstərəcəyimiz şeylərə şübhə etməyəsınız. Finikiyalıların, ərəblərin, vizantiyalıların abidələrinin hamısını, böyüyündən kiçiyinə qədər, öz gözlərinizlə görəcəsiniz. Mən sizi hər yerə aparacağam, kiçik bir kərpici də sizdən əsirgəməyəcəyəm.

Aramsız öskürək onun sözünü yarımcıq kəsdi. Mən bu fürsətdən istifadə edib ona dedim ki, ailəsi üçün xoş bir məqamda qiymətli vaxtını almaqla onu narahat edəcəyəm. Əgər dostum mənim gəzintilərim barəsində qiymətli məsləhətlərini əvvəlcədən mənə deyərdisə, onu mənə müşayiət etməkdən azad edərdim.

– Hə, siz deyəsən axı, bu oğlanın toy məclisindən danışmaq istəyirdiniz? – deyə o mənim sözümü kəsdi. – Boş şeydir! Bu işi birisi günə də saxlamaq olar. Siz də bizim ailə ilə birlikdə toyu yola salarsınız. Toy sadə olacaqdır, çünki qız ona miras qoyub gedən xalasına hələ də yas saxlayır. Buna görə də nə bal, nə də təntənəli ziyafət... heç nə olmayacaq. Təəssüf. Heç olmazsa, bizim katalanlı qızların toylarda necə oynadıqlarını görərdiniz. Onlar gözəldirlər və mənim Alfonsunun toyu belə keçirmək üsulu bəlkə sizin də xoşunuza gəldi! Məsəl var, deyərlər: toy toyu gətirər... Həftənin şənbə günü cavanların toyu qurtarır. Mən də azadam və bundan sonra yola düşo-

rik. Əyalət toyunda sizi darıxdıracağıma görə – əgər doğrudan da belə olarsa, – indidən üzr istəyirəm. Çünki təntənəli ziyafətlərdən bezmiş bir parisli üçün əyalət toyu nədir ki axı... Özü də nə toy, rəqsi yox... Buna baxmayaraq, siz təzə gəlini görəcəsiniz təzə gəlini... bu haqda fikrinizi sonra deyərsınız. Burası da var ki, siz ağır və ciddi adamsınız, qadınlara gözlünüzün ucu ilə də baxmırsınız. Mən sizə daha yaxşı şeylər göstərəcəyəm. Nəse yaxşı bir şey görəcəsiniz! Sabah üçün sizə heç gözləmədiyiniz bir möcüzə hazırlamışam.

– İlahi! – üzümü ona tutub dedim, – evdə xəzinən olsun, amma heç kimin ondan xəbəri olmasın?! Çətin məsələdir. Deyəsən, mənim üçün hazırladığınız "möcüzəni" təsəvvür edirəm axı!.. Əgər söhbət tapdığınız heykəldən gedirsə, bələdçimin dilindən eşitdiyim təsvirə görə, sizdən mənim gözlədiyim möcüzəyə dəyməz; o olsa-olsa, həmin şeyə heyrətlə baxmaq üçün mənə yalnız maraq oyada bilər.

– Ah! Deməli, o mənim bütün barədə sizə danışib, mənim Tür İlahəm... başqa cür adlandırırlar... Hə, indi ki belə oldu, sizə bu barədə heç nə demirəm. Sabah gündüz onu özünü görərsınız və özünü deyərsınız ki, həmin bütə şah əsər deməkdə mən haqlıyam, yoxsa yox. Lənət şeytana! Siz məqamında gələ bilmədiniz! Onun üstündə yazılar var ki, Allahın savadsız, cahil bəndəsi olan mən də onu öz bildiyim kimi izah edə bilərəm. Siz isə Parisdən gəlmiş alimsiniz!.. Bolke də, mənim şərhim sizə gülünc göründü... Məsələ burasındadır ki, bütün bunları sizə danışan mən, əyalətdə qədim, antik şeylərin bilicisi kimi bir yazı da yazmışam. Mətbuatda dərc elətdirmək istəyirəm. Onu siz özünü mənim yanımda oxusaydınız və səhvlərimi düzəltseydiniz, ümid edirəm ki... Məsələ, mən bilmək istədim, görüm siz büstün kürsülük, dayaq deyilən hissəsində yazılmış "C A Y E" sözünü necə tərcümə edərdiniz?.. Burası da var ki, sizdən hələlik heç nə soruşmaq istəmirəm, sualları sonraya saxlayıram. Sabaha qədər! Bu gün Məhəbbət İlahəsi haqqında daha kəlmə də kəsməyə!

Arvadı dilləndi:

– Bütün öz yerində rahat qoysan, Perorad, çox yaxşı iş görmüş olarsan. Başa düşməlisən ki, sən müsyönün yeməyinə mane olursan. İnan ki, müsyö Parisdə sənin tapdığın heykəldən daha gözəllərini görmüşdür, Türlü sarayında onlarca cləsi vardır, özləri də bürüncdən, sənin tapdığın kimi.

– Bax, bu cəhalətdir, əyalətin böyük cəhaləti! – M. dö Perorad arvadının sözünü yarımçıq kəsdi. Çox gözəl, füsunkar, antik bir heykəli Nikola Küstünün bayağı heykəlləri ilə müqayisə etmək?!

Mənim evdar qadınım allahlardan hörmətsizliklə danışır. Təşəvvür edirsinizmi, mənim arvadım istəyir ki, mən tapdığım heykəli əridib ondan bizim kilə üçün zəng düzəltdirim. Bu, isə onun xaç anasına çevrilsin! Klassik yunan heykəltəraşı Mironun şah əsəri kimi!

– Şah osor! Şah osor! O özü gözəl şah əsər yaradıb. Zarafat deyil, kişi hələ ayağını sındırıb.

– Arvad, görürsənmi? – M. dö Perorad ötkəm səslə dilləndi və bəzəkli, güllü corab çəkilməmiş sağ ayağını arvadına uzatdı. – Əgər mənim gözəllik ilahəm, bax, bu ayağımı sındırırsaydı, uf deməzdim..

– İlahi! Perorad, dilin necə gəlir bu sözləri deyirsən? Allaha şükür ki, kişi sağ-salamatdır!.. Hələ bunu da deyim ki, bədbəxtlik gətirən belə bir heykəlo baxmağa mən ürək eləyə bilmirəm. Yazıq Jan Kol!

– Məhəbbət ilahəsi onu yaralayıb, – M. dö Perorad şaqqanaq çəkdi, – eşqə mübtəla olan bir səfeh öz-özündən şikayətlənir.

Yəni: məhəbbət sevdasına düşər olmayan varmı?

Latın dilini fransız dilindən yaxşı bilən müsyö Alfons mənalı baxışla gözünü qıydı və diqqətlə mənə baxdı, sanki məndən soruşurdu: – Bəs siz necə, a parisli, siz məhəbbət sevdasının nə demək olduğunu başa düşürsünüzmü?

Şam yeməyi qurtardı. Bir saat olardı ki, süfrənin başında oturub xəroynin üzünə baxırdım, yemirdim, yorulmuşdum və məni tez-tez tutan əsnəməyi gizlədə bilmirdim. Bunu əvvəlcə madam dö Perorad gördü və artıq yatmaq vaxtı olduğunu xatırlatdı. Ev sahiblərinin məndən tez-tez üzr istəmələrindən gecəni narahat yataqda keçirəcəyimi hiss edirdim. Axı bura Paris deyildi. Əyalət yerlərində hər şey üroyincə olmur. Rusiyyonluqlara güzəştə getmək lazımdır. Dağ yolları ilə bir bu qədər yol getdikdən sonra bir dəstə küləşin mənim üçün çox rahat yer olacağını ağıma gətirməzdim; məni kasıb komallarında ürokləri istədikləri kimi qəbul edə bilmədikləri üçün məndən üzr istəyirdilər ki, onları bağışlayım. Nəhayət, M. dö Peroradın müşayiətilə mənim üçün ayrılmış otağa qalxdım. Yuxarı pillələri taxtadan düzəldilmiş pilləkən dəhlizin ortasına çıxırdı. Otaqlardan bir neçəsinin qapısı həmin dəhlizə açılırdı.

Ev sahibi mənə dedi:

– Sağ tərəfdəki otağı gələcək gəlinimiz madam Alfons üçün ayırmışam. Sizin indi yatacağınız otaq isə həmin otaqla üzbəüz, dəhlizin qurtaracağındakı otaqdır. Siz bilirsinizmi ki, – o, səsine incə ahəng vermək istəyirmiş kimi olavə etdi, – təzə boylo gəlini ayırmaq lazımdır?! Evin bir başında siz olacaqsınız, o biri başında isə onlar.

Biz içərisində hər cür avadanlığı olan bir otağa girdik. Orada gözüme ilk dəyən uzunluğu yeddi, eni altı futluq¹³ çarpayı oldu, elə uca idi ki, üstünə qalxmaq üçün ayağının altına görə dolabça qoyaydın. Qənddinin qəndlə dolu, odekolon şüşələrinin bəzək stolunun üstündə yerli-yerində olduğunu görüb arxayınlaşdıqdan sonra ev sahibi zəngin havada yerləşdiyini göstərdi, sonra “Gecəniz xeyrə qalsın!” deyib, məni tək buraxdı.

Pəncərələr bağlı idi. Soyunmamışdan qabaq gözəl gecənin təmiz havasını uzun-uzadı şam yeməyindən sonra ciyərlərimə çəkmək üçün pəncərələrdən birini açdım. Günün hər vaxtında füsunkar görkəmi ilə adamı valeh edən, mənə dünyanın ən gözəl dağı kimi görünən Kaniku dağı bu gecə xüsusilə gözəldi. Dağın valehedici silüetinə diqqətlə tamaşa etmək üçün bir neçə dəqiqə yerimdəcə donub qaldım; pəncərəni örtməyə hazırlaşırıdım ki, gözlərim istər-istəməz aşağı zilləndi və on beş-iyirmi addımlıq məsafədə pyedestal üzərində bir heykəl gözlərimə sataşdı. Heykəl kiçik bağçanı geniş dördkünc meydançadan ayıran, yaşıllıqla ohatə olunmuş guşəyə qoyulmuşdu; həmin meydançanın uşaqların top-top oynadıqları meydança olduğunu sonralar öyrəndim. Bu bir tiko yer M. dö Peroradın oğlunun təkidilə top oyunu üçün uşaqların istifadəsinə verilmişdi. Dayandığım məsafədən heykəlin duruşunu təyin etməkdə çətinlik çəkirdim. Mən yalnız onun hündürlüyünü özlüyümdə gözəyari götür-qoy etdim. Mənə elə gəldi ki, boyu təxminən altı fut olardı. Elə bu anda topla oynayan uşaqlardan iki dəcəli oyun meydançasını keçib gedirdi, onlardan hansısa Rusiyyon məhəmməsi “Yanar dağlar”ı fıstırqda çalırdı. Onlar heykəle baxmaq üçün dayandılar. Biri lap ucadan katalanca danışdı. Mən əvvəllər Rusiyyonda xeyli yaşadığımdan, indi onun nə dediyini təxminən başa düşürdüm.

– Hə, sən buradasan, pozğun! (Onun katalanca dediyi ifadə daha da pis səslənirdi.) Yəni buradasan! – dedi. – Jan Kolun ayağını sən sındırırsan! İxtiyarım çatsa ha, vallah, sənə boynunu sındırıram!

– Bah! Nə ilə? – o birisi cavab verdi. – O, misedndir, elə bərkdir ki, Etyenin bıçağının ağzını sındırırdı; Etyen bıçaqla onu kəsmək istə-

yirdi. Bu, büt-pörəstlik dövründən qalma mislərdəndir, dünyada ən möhkəm misdir, onun möhkəmliyini heç özüm də bilmirəm nə ilə müqayisə edədim.

– İskənəm yanımda olsaydı (görünür, o, çilingor şagirdi imiş), onun iri ağ gözlərini oyub tökərdim, badam dənəsindən ləpəni çıxartdığım kimi! Bunun gözlərindəki gümüş yüz suya dəyər.

Onlar heykəldən aralanaraq bir xeyli getmişdilər.

“Çilingərlər”dən yaşca böyüyü birdən ayaq saxlayaraq dedi:

– Görək bütə gəcən xeyrə qalsın, deyim.

O aşağı əyildi və yerdən daş götürdü, qolunu yellədi... atdığını gördüm. Bürünc heykəldən cingiltili səs qalxdı. Elə həmin anda “çilingərin” əlini aparıb başını tutduğunu gördüm. O ağrıdan qışqırdı:

– Heykəl həmin daşı tutub geri, özümə atdı.

Və mənim dəcəllərim götürüldülər. Yəqin ki, atılan daş metal heykəle dəyib geri sıçramış və gözəllik ilahəsini təhqir etməyə cürət edən bu əcaib uşağı cəzalandırmışdı.

Mən ürəkdən gülərək pəncərəni örttdüm.

– Məhəbbət İlahəsi bir vəhşinin də cəzasını verdi!

Kaş qədim abidələrimizi korlayanların hamısının başı bu uşağın başı kimi yarılaydı! Belə bir xeyirxah arzudan sonra yuxuya getdim.

Yuxudan oyananda hava tamamilə işıqlaşmışdı. Çarpayımın yanında bir tərəfdə M. dö Perorad, o biri tərəfdə isə onun arvadının göndərdiyi, əlində bir fincan şokoladlı qəhvə tutan xidmətçi dayanmışdı.

– Hə, qalxmaq vaxtıdır, parisli qonaq! Ay paytaxtda yaşayan tənbellər! Mən tez-tez geyinəndə cv yiyəsi belə deyirdi. – Saat səkizdir, siz hələ də yatırırsınız. Mən saat altıdan durmuşam, üç dəfə yanınıza qalxmışam. Ayaqlarımın ucunda qapıya yaxınlaşmışam ki, görüm, yuxudan durmuşsunuz, yoxsa yox. Sakitlikdir, həyat əlaməti yoxdur. Heç səs-səmiriniz də gəlmir. Sizin bu yaşınızda çox yatmaq ziyandır. Siz mənim Məhəbbət İlahəmi də hələ görməmişsiniz! Hə, bu bir fincan şokoladlı, əsil Barselona qüvvəsini götürün, bir içən görüm! Xalis qaçaq malıdır!.. Bu şokoladdan Parisdə yoxdur! Özü-nüzə güc toplayın, mənim Məhəbbət İlahəmlə üz-büz dayananda, bilərəm, sizi ondan ayırmaq mümkün olmayacaq.

Beş dəqiqədən sonra hazır oldum: yeni üzümü tələm-tələsik qırxmışdım, pəncərəimdəki düymələrin bəzisini düymələməmişdim. Şokoladlı qəhvəni buğlu-buğlu, isti-isti içdiyimdən ağzımı yandırdım.

Bağçaya endim və özümü füsunkar, gözəl bir heykəlin qarşısında gördüm.

Bu, həqiqətən, əsil Məhəbbət İlahəsi idi və özü də həddindən artıq gözəl idi. Bədəninin yuxarı hissəsi çılpac idi, sanki ulu babalarımız – əcdadlarımız, sadəcə olaraq, öz müqəddəs səcdəgahlarını təsvir etmişdilər. Sağ əli sinəsi bərabərində yuxarı qalxmışdı, əlinin içi döşünə tərəf çevrilmişdi. Baş, şəhadət, orta barmaqları açıq, adsız barmaqla çeçələ barmağı azacıq qatlanmışdı. O biri əli ombasına yaxınlaşdırılmış, bədəninin aşağı hissəsini örtən parçanı tutmuşdu. Bu heykəlin pozası italyanların “Morra” oyunundakı oyunçunu xatırladı ki, bunu heç mən də bilmirəm nə üçün “Germanikus” adlandırmışlar. Bəlkə, sənətkar “Morra” oynayan İlahəni təsvir etmək istəmişdir, nə biləsən?! Hər halda bu Məhəbbət İlahəsinin bədəni kimi gözəl, nöqsansız bir vücut təsəvvür etmək mümkün deyildir. Onun sifətinin cizgilərindən zərif, incə, tül geyimli qırçınlardan qəşəng, cazibədar heç nə ola bilməzdi. Mən Roma imperiyasından daha sonrakı əsrə aid bir əsər görmək arzusundaydım, indi isə budur, heykəltəraşlıq dövrünün ən yetkin vaxtında yaradılmış bir şah əsər mənim qarşımda dayanmışdı. Məni xüsusilə valeh edən onun son dərəcə gözəl bədən quruluşu idi, elə bil naturadan işlənmişdi. Doğrusu, tobiətin belə varlığı yaratmağa qadir olduğu da şübhəlidir.

Alnında yuxarıya qatlanmış saçları ehtimal ki, nə vaxtsa qızilla zərlənibmiş. Balaca başı, bütün yunan heykəllərində olduğu kimi, azacıq qabağa əyilmişdi. Sifətinə gəldikdə isə onun qəribə, ecəzkar ifadəsini mən heç vaxt təsvir edə bilməyəcəyəm, çünki elə işlənmişdi ki, xatırladığım antik heykəllərdən heç birisinə bənzəmirdi. Bu heç də yunan heykəltəraşlarının sifətin bütün cizgilərinin tamam hərəkətsiz fonunda verdikləri sakit və özəmətli baxış deyildi. Burada, əksinə, mən təəccüblə məkrin kinə çevrilməsinə, sənətkarın belə bir hissi özünəməxsus cizgilərlə və həm də böyük ustalıqla işlədiyinə diqqətlə tamaşa edirdim. Bütün bu cizgilər bir qədər ziddiyyətlə verilmişdi: Gözlər azca qıyılmış, ağız cəncələrə qədər yuxarı gərilmiş, burun pərləri azacıq şişmişdi. Son dərəcə gözəl olan bu üzdə kinayə, nifrət və qəddarlıq oxunurdu. Doğrudan da, mən bu füsunkar heykəle nə qədər çox baxırdımsa, belə ilahi gözəlliyin rəhmsizliklə bir yerə sığa biləcəyini bir o qədər dərindən hiss edirdim.

M. dö Perorada dedim:

– Göylərin belə bir qadını yarada bilməsi üçün əgər bu heykəlin qəlbi no vaxtsa mövcud olmuşdursa, – buna isə şübhə edirəm, – onda onu sevənlərə mən ürəkdən acıyıram. O, aşıqların nakam öldüyünü görərkən yoqin ki, sevinmişdir. Onun sifətinin ifadəsində nəse bir amansızlıq da vardır, bununla belə, mən bu qədər gözəl bir vücut görməmişəm.

– Bu Məhəbbət İlahəsi xəyalən öz aşiqinə bağlanmışdır! – M. dö Perorad mənim sevincimə şərik olaraq dilləndi.

İllər keçdikcə ruzigarın əli ilə tünd yaşıl rəngə boyanmış bu heykəllə gümüşdən tökülmüş bu parlaq gözlər arasındakı ziddiyyət daha qabarıq nəzərə çarpırdı. Bu parlaq gözlər həqiqəti, həyatın özünü xatırladan bir xülyaya bənzəyirdi. Bələdçimin dediyi sözlər yadıma düşdü: Doğrudan da, bu heykəl ona baxanların gözlərini aşağı dikməyə məcbur edir. Doğrudan da, bu, təqribən düz idi və mən bu bürünc heykəl qarşısında özümü narahat hiss etdiyimdən, özümə qarşı daxilimdə qəzəb baş qaldırırdı.

– İndi isə heykəlin bütün incəliklərinə, hissələrinə heyran olan ey mənim antik şeylər bilicim və həmkarım, zəhmət olmasa, icazə-nizlə bir elmi konfrans açaq. Hə, indiye kimi diqqət yetirmədiyimiz bu kitabə haqqında no deyə bilərsiniz?

O, heykəlin kürsülüyünü mənə göstərdi, mən orada bu sözləri oxudum:

CAYE AMANTEM

– Buna no sözünüz var, ay alim kişi?! – deyə M. dö Perorad əllərini ovuşduraraq məndən soruşdu. – Baxaq görək, bu CAYE AMANTEM sözlərinin mənası haqda eyni fikrə gələ bilərsinizmi?

– Onun iki mənası var, – deyə cavab verdim. – Birinci mənasını belə tərcümə etmək olar: “Səni sevənlərdən özünü gözə, aşıqlardan cəhəngvar ol!” Ancaq bu mənanı bilmirəm, CAYE AMANTEM əsil latın dilidirmi? Bunu deyən qadının üzünün iblisənə ifadəsinə diqqət edərkən mən o saat belə qənaətə gəlirəm ki, sənətkar məhz tamaşaçını, yəni buna baxan adamı sifətdəki dəhşətli gözəllikdən qorumaq istəmişdir. Mən bunu belə tərcümə edərdim: “Əgər qadın səni sevirsə, özünü ondan gözə!”

– Hım!.. Bəli, bu məna daha çox ağlabatandır. Ancaq bu sizin də üroyinizcə olmaz, mən birinci tərcüməni üstün tuturam, bunu

mən elə belə də şərh edəyəm. Siz Məhəbbət İlahəsinin aşiqinin kim olduğunu bilirsinizmi?

– Çoxları onu sevib.

– Bəli. Ancaq birincisi Vulkan olub. Od Allahı! Bəlkə, sənətkar belə demək istəyib: “Bütün gözəlliyinə və məğrurluğuna baxmayaraq, səni heç olmasa bir dəmirçi, topal bədheybət birisi sevcəkmi?!” Nazlı-qəmzəli qızlar üçün bu böyük ibrət dərsidir, müsyö!

Bu izahat mənə o qədər süni göründü ki, təəccübümü gizlədə bilmədim, dodaqlarım qaçdı.

– Bu latın dili çox yığcamdır, – mən əntiqə şeylər maraqlısı olan bu dostumun mübahisəsindən yaxa qurtarmaq məqsədilə eyham vurduğum və heykəle daha diqqətlə baxmaq üçün bir neçə addım geri çəkildim.

– Bir dəqiqəliyə, həmkar! M. dö Perorad əlimdən tutub məni saxladı, – siz hələ bir şey görməmişsiniz! Başqa bir kitabə də var. Heykəlin altlığının üstünə çıxın və sağ olma baxın. Bu sözləri deyərək o, mənə qalxmaqda kömək etdi.

Mən heç bir şeydən çəkinmədən Məhəbbət İlahəsinin boynuna sarıldım və bununla hər şeyə adət etməyə başladım. Bir anlığa onun sifətinə baxdım və o mənə daha kinli, daha gözəl göründü. Azacıq sonra isə heykəlin qolunun yuxarı hissəsində yazılmış sözlər gözüme dəydi. Mənə elə gəldi ki, bu sözlər nəse qədim bir əlyazmasıdır. Orada nə yazıldığını güc-bəla ilə həccələdim, hərflər oxudum; bununla belə, hərfləri necə oxuyurdumsa, müsyö dö Perorad da hər bir hərəkətimə, hətta səsimə belə təkrarlayır, məni təqlid edirdi.

VENERI TURBUL...
EUTUCHES MURO
IMPEIO FECIT

Birinci misranın turbul sözündən sonra mənə elə gəldi ki, nəse yəne bir neçə hərflər varmış və həmin hərflər sonralar pozulub, ancaq turbul çox aydın oxunurdu.

– Bu da bir məna kəsb edir? – Ev sahibi şəhər halda ancaq bəz-bəz gülümseyərək məndən soruşdu, çünki düşünürdü, həm də əmin idi ki, mən bu turbul ifadəsinin öhdəsindən asanlıqla gələ bilməyəcəyəm.

Ona dedim:

– Burada bir söz var ki, mən hələ də başa düşə bilmirəm, qalanı isə asandır: Evtikes Miron bunu Məhəbbət İlahəsinə onun əmrinə görə hədiyyə etmişdir.

– Çox gözəl. Bəs bu *turbul* sözünü nə edək? Bu *turbul* nə olan şeydir, axı bunu necə qanaq?

– *Turbul* məni çox çətinliyə salır. Məhəbbət İlahəsinə uyğun gələn əlamətlər düşünüb tapmağa çalışıram ki, həmin əlamətlər sirri açmaqda mənə kömək etmiş olsun. Bura baxın görüm, bəs siz özünüz bu *turbulenta* haqqında nə deyərdiniz? İztirab çəkən, içindən yanıb-yaxılan, qəzəbli Məhəbbət İlahəsi... Görürsünüz ki, onun sifətinin belə kinli, acıqlı ifadəsi məni həmişə düşündürür, *turbulenta* Məhəbbət İlahəsi üçün o qədər də pis epitet deyildir, – deyə təvazökarlıqla əlavə etdim, çünki öz izahatım özümü də bir o qədər qane etmirdi.

– Məhəbbət İlahəsi bir yerdə qərar tutmur! Məhəbbət İlahəsi haray-heşir qoparır! Ah! Deməli, belə düşünürsünüz ki, mənim Məhəbbət İlahəm məclis gözəldir? Bu heç elə belə deyildir, müsyö! Bu məhəbbət İlahəsi mədəni İlahədir! Ancaq mən sizə bu *turbul* sözünü elə indi, lap elə bu saat izah edəçəyəm... Onda heç olmazsa mənə söz verin ki, təəssüratım necə ki, çap olunmayıb, mənim bu kəşfim barədə heç yerdə car çəkib danışmayacaqsınız. Məsələn burasındadır ki, görürsünüz, mən yeni tapıntının özümə şöhrət sayıram. Siz də bizim kimi kasıb oyalot adamları üçün bu boyda xırmandan heç olmasa bir başaq gerek qoyasınız qalsın, hamısını aparmayasınız. Siz onsuz da varlı-karlısınız, cənab parisli alimlər!

Heykəlin bünövrəsinin yuxarısından əyilib gözlərimi zilləyərək baxdığım yerdən qımıldanmadan mən ona tontonəli surətdə söz verdim ki, onun *koşfını* oğurlamaq üçün ömrümdə belə ləyaqətsizlik etmərəm.

– *Turbul*... müsyö, – məndən başqa kimsə eşitməsin deyə o mənə daha da yaxınlaşdı və səsini qısaraq dedi:

– Bunu bir *Turbulnerae* oxuyun görüm!

– Mən bunu o qədər də yaxşı başa düşmürəm.

– Yaxşı fikir verin, görün, nə deyirəm. Buradan dörd-beş kilometr aralı dağın ətəyində *Bulturner* adında bir kənd var. Bu söz, yəni “*Bulturner*” latın dilində olan *Tulbulnerae*-dən törəmə sözdür. Bu isə həmin sözün dəyişilmiş variantlarından başqa bir şey deyil. *Bulturner*, müsyö, qaraçı şəhəri olub. Bu fikrə mən həmişə şübhə ilə yanaşmışam, çünki olimdə əsaslı dəlil-sübut olmayıb. Dəlil, bax, indi elə bu özüdür. Bu Məhəbbət İlahəsi *Bulturner* qəsəbəsinin yerli səcdəgahı olub. Elə indicə sübut etdiyim qədim mənşəli “*Bulturner*” sözü isə çox vacib bir məsələni sübut edir; iş burasındadır ki, *Bulturner* qaraçı şəhəri olmamışdan əvvəl finikiyalıların şəhəri olub.

Mənim təəccübümdən istifadə edib nəfəsini dərmək üçün o bir anlığa söhbətini kəsdi. Gülməyimi güclə saxladım.

Sonra o, sözünə davam etdi:

– *Turbulnera* xalis finikiya sözüdür, *Tur-ü Sur* kimi oxuyun, *Tur* və *Sur* eyni sözlərdir, elə deyilmi? Finikiyadakı Tır şəhərinin adıdır. Bunun mənə kəsb etdiyini sizə deməyə ehtiyac duymuram, onsuz da bilərsiniz. *Sur* isə Bal deməkdir, *Bal*, *Bel*, *Bül* isə tələffüzdə olan cüzi fərqlərdir. *Nera*-ya gəldikdə, bu məni bir az çətinliyə salır. Bu anlayışa münasib finikiya sözü tapa bilmədiyimdən, inamla deyə bilərəm ki, bu *neros* yunan sözü olub, nəmişlik, bataqlıq mənasını verir. Deməli, *Nera* iki sözün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Bunu sübut etmək, yəni *neros*, sözünə haqq qazandırmaq üçün mən *Bulturner*-də dağlardan axıb gələn çayların necə üfunətli bataqlıqlar əmələ gətirdiyini sizə göstərəcəyəm. Başqa tərəfdən isə, *nera* yəqin ki, Türbül qəsəbəsində nəse xəyirxah bir iş görmüş, Akvitaniyanın qaraçı oyalotı *Tetrik*in arvadı *Nera* *Pivezüvyanın* şərafinə çox-çox sonralar artırılmışdır. Ancaq bataqlıqlara görə mən *neros* mənşəyini üstün tuturam.

Özündən razı halda o, bir çimdik tütün götürdü və burnuna çəkdi.

– İndi gəl finikiyalıları bir kənara qoyaq və kitabəyə qayıdaq. Deməli, mən belə törcümə edirəm: bu heykəli öz işi kimi *Miron*, *Bulturner*li Məhəbbət İlahəsinə onun ömrilə ithaf edir.

Bunun etimologiyasının tənqidindən imtina etdim, ancaq mən də öz növbəmdə bu sözün haradan keçib gəldiyini sübut etmək istədim və ona dedim:

– Buradaca dayan, müsyö. *Miron* kiməsə əsər həsr etmişdir, ancaq heç ağlım kəsmir ki, bu heykəl onun işi olsun.

– Necə yəni? – O qışqırdı. – *Miron* məşhur yunan heykəltəraşı deyildi? İstedad o nəsilə ola bilər ki, əbədi qalsın. Bu heykəli isə yəqin onun törəmələrindən biri işləmişdir. Başqa cür ola bilməz, daha bundan aydın nə ola bilər?!

– Ancaq, – deyə etirazımı bildirdim, – mən onun qolumun üstündə bir dəşik görürəm; mənə belə gəlir ki, bu qola nə vaxtsa nə isə bağlayıblar. Məsələn, bədbəxt *Miron* günahı yüngülləşdirmək xatirinə ianə kimi qolbaq bağlayıb. *Miron* bədbəxt bir aşiq idi. Məhəbbət İlahəsi ona qəzəblənir, *Miron* isə ona bir qızıl qolbaq hədiyyə etməklə onu sakitləşdirir. Diqqət yetirin ki, *fecit* sözü tez-tez *consecravit* sözünün ovəzinə işlənib. Bunlar sinonim sözlərdir. Əgər *Qrüterin*, yaxud *Orellinin*¹⁴ əsərləri əlimin altında olsaydı, sənə başqa bir misal da göstərərdim. Sevən bir aşıqın Məhəbbət İlahəsini yuxuda görməsi

təbiidir. Aşıq yuxuda görür ki, sevdiyi İlahə ona qızıl qolbaq bağışlamağı ondan xahiş edir. Miron da ona qolbaq bağışlayır... Sonradan isə yadclilər, yaxud laməzhəbin birisi...

– Ah! Doğrudan, indi bildim ki, siz roman yazmısınız! – ev yiyosi aşağı enmək üçün əlini mənə verərək, ucadan dedi. – Xeyr, müsyö, bu, Miron məktəbinə aid əsərdir. İşə diqqətlə tamaşa edin. Mən *deyəndə* gəlib çıxarsınız.

Əntiqə şeylər maraqlılarının fikirlərinin ziddinə danışmamağı bir qayda kimi qəbul etdiyimdən başımı məğlub adamlar kimi aşağı dikdim və dedim:

– Son dərəcə gözəl əsərdir!

M. dö Perorad ucadan:

– Ah! İlahi, – dedi, – vandalizmin yeni bir təzahürü! Mənim bu tapdığım heykələ kimse daş atıb!

O, Məhəbbət İlahəsinin sinəsində ağ bir ləkə gördü. Ona bənzər bir ləkə də heykəlin sağ əlindəki barmaqların üstünə mənim gözümə dəydi. Mən onda bu ləkələri, heykəlo uzaqdan atılan daşın sıçrayıb əlin üstünə düşməsi kimi ev sahibinə izah etdim. O çox güldü və “çilingəri” yunan xalqının əfsanəvi qəhrəmanı Diomedlə müqayisə etdi, dedi ki, inşallah həmin “çilingər” yunan qəhrəmanının gününə düşər, onun yoldaşları isə ağ quşlara çevrilərlər.

Bizi nahara səsleyen zəng bu klassik söhbəti kəsdi və mən bir gün əvvəl olduğu kimi, dörd nəfərin xörəyini yeməyə məcbur oldum. Sonra isə M. dö Peroradın fermerləri gəldilər. M. dö Perorad onlarla məşğul olduğu müddətdə onun oğlu məni aparıb Tuluzdan öz nişanlısı üçün aldığı uşaq arabasını göstərdi. Bunu da deyim ki, mən uşaq arabasına heyran oldum. Daha sonra birlikdə tövləyə getdik. O mənə orada yarım saata qədər atları təriflədi, onların hansı cinsdən, necə at olduğunu, qiymətlərindən, əyalətdə keçirilən cıdır yarışlarında aldıkları mükafatlardan xeyli danışdı. Nəhayət, mənə, gələcək həyat yoldaşımdan, ona hədiyyə verdiyi boz madyandan söhbət açdı.

– Biz bu gün onu görəcəyik, – dedi. – Bilmirəm, o sizin gözüünüzdə necə, gözəl görünəcəkmi?! Axı siz parislilərə hər şeyi bəyəndirmək olmur, ancaq burada – Perpinanda o, hamının xoşuna gəlir. Deyirlər ki, çox gözəldir. Yaxşı cəhət də burasındadır ki, o, çox varlıdır; pradlı xalası bütün varidatını ona vəsiyyəet etmişdir. Oh! Mən çox xoşbəxt olacağam.

Sevgilisinin gözəl gözlərindən daha çox, onun cehizinə görə sevindiyyindən yerə-göyə sığmayan belə bir cavan oğlanı gördükdə xeyli təəccübləndim.

– Daş-qaşdan başınız çıxırmı, müsyö? – Alfons söhbətini davam etdirdi. – Hə, bu necədir, xoşunuz gəlirmi? Bax bu üzüyü sabah ona verəcəyəm.

Belə danışa-danışa o, çəçələ barmağının birinci bəndindən brilyant qaşlı bir üzük dartıb çıxartdı. Üzüyün qaşları bir-birilə daraqlanmış iki əlin barmaqlarının ortasında idi. Bu formada işlənib hazırlanan üzük mənə son dərəcə şairanə göründü. Qədim üzükdür, ancaq, mənə, qaşındakı brilyant parçalarını yerinə salmaq üçün onu yenidən işləmiş, üstündə əl gəzdirmişdilər. Üzüyün içəri tərəfində qotik üslubda yazılmış bu sözlər oxunurdu: *semp'abti*, yəni həmişə səninləyəm.

– Qəşəng üzükdür, ancaq bu əlavə olunmuş brilyantlar onun lətafətini itirir.

O gülümsəyərək:

– Oh! Siz nə danışsınız, o, belə daha gözəldir, – dedi.

Burada min iki yüz franklıq brilyant vardır. Bunu anam mənə verib. Bu bizdə nəsilədən nəslə keçmədir. Çox qədimdən, cəngavərlik dövründən qalma üzükdür. Allah bilir, nə vaxt düzəldilib.

Ona bildirdim:

– Parisdə adət belədir ki, sadə üzük bəxş edərlər, adicə iki metəlin, məsələn, qızıl-platinin qarışığından hazırlanmış olsun. Bax, sizin barmağınızdakı tamamilə başqa üzükdür, hazırkı vaxtda daha müvafiqdir. Bu birisi isə brilyantları ilə bərabər qəbəriq olduğundan, üstündən əlcək taxmaq mümkün olmur.

– Eh! Burası madam Alfonsun öz işidir, necə istəyər, elə də edə bilər. Belə düşünürəm ki, üzükdən razı qalacaqdır. Barmağında min iki yüz franklıq üzük gəzdirməyin özü xoşdur. Bu balaca üzük isə, – barmağındakı qiymətli üzüyü özündən razı halda nəzər salaraq əlavə etdi – bunu mənə Parisdə bir qadın verib. Karnaval günü idi, görək ki, çərşənbə axşamı. ...Ah! İki il qabaq Parisdə olarkən ay kef etdim ha!.. Orada vaxtını, doğrudan da, mənalı keçirirson!.. – O, dərindən təəssüflə köks ötürdü.

Biz həmin gün Püiqariqda, təzə gəlinin ata-anasıgildə nahar etməliydik. Karetaya əyləşdik və İldən yeddi-səkkiz kilometr aralıda yerləşən malikanəyə yola düşdük. Mən ailənin yaxın adamı, dostu kimi təqdim edildim. Nahardan, oradakı və mənim özümün çox az, tək-

tük hallarda qoşulduğum söhbətdən danışmayacağam. Nişanlısı ilə yanaşı oturan M.Alfons hər on beş dəqiqədən bir pıçıltı ilə onun qulağına nəso deyirdi. Qıza gəldikdə isə, insafən demək lazımdır ki, heç gözlərini qaldırıb adama baxmırdı, ancaq hər dəfə onun sevgilisi onunla danışanda utandığından sifətinə qızartı çökür, o, rəng verib-rəng alırdı, ancaq ona özünü itirmədən, sıxılmadan cavab verirdi.

Madmuazel dö Püiqariqin on səkkiz yaşı vardı: onun incə və çevik görünən vücudu kürəkli, boy-buxunlu sevgilisinə tam əks idi. Qız təkə gözəl deyildi, həm də füsunkardı, adamı valeh edirdi. Onun suallara yerli-yerində verdiyi cavab, hər cür hiylə və məkrdən uzaq məhrəban üzü çox xoşuma gəlirdi. Qız mənə özündən asılı olmayaraq dostum M. dö Peroradın tapdığı Məhəbbət İlahəsini xatırlatdı. Öz ələmində apardığım belə bir müqayisədə öz-özümdən soruşurdum ki, əlbəttə, heykələ verilməli olan ali gözəllik onun diş pələng kimi qısqanc xarakterlə uyşmur, çünki enerji, ən pis, murdar ehtiraslarda belə, bizdə həmişə təəccüb və istər-istəməz nəyəse əludəlik hissi doğurur.

Püiqariqi tərk edərkən ürəyimdə dedim: "Çox təəssüf! Heyf! Belə qəşəng, gözəl qız olsun, özü də varlı, onu cəhizinə görə alsınlar, o isə özünə layiq olmayan bir adama qismət olsun?!"

İlə qayıtdıqda hələ də madam dö Peroradla nə haqda söhbət edəcəyimi bilmirdim, halbuki onunla danışmağı zəruri hesab edirdim və məhz bunun üçün də dedim:

– Siz rusiyyonlular çox azadfikirli adamlarsınız. – Ucadan dedim: – Nə cəsarətlə toyu həftənin cümə gününə təyin etmişiniz, bilmirsiniz ki, həmin gün İsa peyğəmbərin çarmıxa çəkildiyi gündür? Paris camaatı xurafata daha çox əməl edir, belə bir gündə heç kim evlənməz, gəlin gətirməz.

Madam dö Peroradın üzünü mənə tutub dedi:

– İlahi! Siz allah, belə şeyləri danışmayın. Əgər təkə məndən asılı olsaydı, mən yaqın ki, başqa gün seçərdim. Ancaq Perorad belə istədi və ona güzəştə getmək lazım gəldi. Bu elə mənə də narahət cdir. Birdən bir bədbəxtlik üz verdi, heç bilirsiniz nə olar? Bir səbəb olmalıdır, ya yox? Axı, camaat həftənin cümə günündən no üçün qorxur?

– Cümə günü! – madam dö Peroradın əri qışqırdı. – Çünki bu gün Məhəbbət İlahəsinin günüdür! Evlənmək, toy etmək üçün ən uğurlu gündür! Görürsünüz də, mənim həmkarım, mən həmişə yalnız

Məhəbbət İlahəsi haqqında düşünürəm. Vəcdanıma and olsun! Məhz ona görə də həftənin cümə gününü seçmişəm. İstəyirsinizsə, sabah toydan sonra kiçik bir qurban kəsək. İki ala baxta kəsərik. Bircə ədviyyat tapsaydıq, yaxşı olardı.

– Kəs, danışma, Perorad! – Bərk hiddətlənmiş arvad kişinin sözünü ağzında qoydu. – Bütə tərif demək! Bu, qanmazlıqdır! Camaat bizə heç bilirsən nə deyər?

M. dö Perorad dedi:

– Onda heç olmasa icazə verin, mən o Məhəbbət İlahəsinin başına qızıl güldən və zənbəqdan çələng qoyum!

MANIBUS DATE LILIA PLENIS¹⁵

Görürsünüzmü, müsyö, qanun boş sözmüş. Bizdə şəxsiyyət azadlığı yoxdur!

Sabahısı gün üçün işlər aşağıdakı kimi nəzərdə tutuldu: hamı geyinib-keçinməli və səhər düz on tamamda hazır olmalıdır. Səhər şirinliyini yeyib kəretədə Püiqariqə getməliyik. Vətəndaşlıq qeydiyyatına alma işləri kənd bələdiyyə idarəsində, dini mərasim isə kilə otaqlarının birində olmalıdır. Sonra yemək-icmək mərasimi gəlir. Yemək-icməkdən sonra kim necə istəyirsə, saat yeddiyə qədər vaxtını elə də keçirsin. Saat yeddində hamı ilə, müsyö dö Peraradgilə qayıtmalı, hər iki ailə – qız evi ilə oğlan evi birlikdə şam etməlidir. Yerdə qalan işlər isə təbii ki, öz qaydası ilə gedəcəkdir. Rəqs olmadığından belə qərara gəlmişik ki, imkan daxilində hamını yaxşı yedirib, yola salaq.

Mən artıq səhər saat səkkizdən, ələmdə qələm, Məhəbbət İlahəsinin qarşısında bəlkə iyirminci dəfə idi ki, oturub onun başının cizgilərinin qaralmasını çəkmək istəyirdim. Heykəlin baş hissəsində incə zövqlə ifadə olunmuş cizgiləri heç cürə verə bilmirdim. M. dö Perorad mənim yanımda var-gəl edir, mənə məsləhətlər verir, özünün Finikiya etimologiyalarını təkrar-təkrar söyləyirdi. Sonra o, heykəlin bünövrə hissəsinə bir dəstə Benqal gülü qoydu və tragikomik ahənglə onun evində yaşayacaq cavan er-arvada – təzə evlənənlərə xeyir-dua verdi. Saat doqquza yaqın o geyinib-keçinmək məqsədilə evə qayıtdı və elə həmin dəqiqə M.Alfons peyda oldu; o, qıs-qıvraq geyinmişdi, əllərində ağ əlcək vardı, ayaqqabıları bərq vururdu,

yaxasında incə naxışlı düymələr vardı, düymə yerlərindən birinə qızılgül sancılmışdı.

Əyilib çəkdiyim şəkə diqqətlə nəzər salaraq, M.Alfons mono müraciətlə dedi:

– Mənim arvadımın şəklini çəkərsinizmi, o da gözəldir.

Bu zaman əvvəllər haqqında məlumat verdiyim meydançada başlanan oyun birdən-birə M.Alfonsun diqqətini cəlb etdi. Bu iblisə sifəti olduğu kimi çəkməkdən yorulub əldən düşmüşdüm. Əlimdəki şəkli bir kənara qoyub mən də yerimdən qalxdım və oynayanlara tamaşa etmək üçün getdim. Onların arasında bir neçə yaxşı qatırımlı ispaniyalı uşaq vardı. Həmin uşaqlar toy başlamamışdan qabaq gəlmişdilər. Bunlar, araqlı, navarralı, hamısı da çevik uşaqlar idi. Oyunun öz meydanlarında keçirilməsinə, M.Alfonsun gözəl məsləhətləri ilə onları ruhlandırmasına baxmayaraq, İL qəsəbəsinə olan uşaqlar gəlmə uşaqlara tezliklə uduzdular və çempionluğu əldən verdilər. Yerli tamaşaçılar pərt olmuşdular. M.Alfons saatına baxdı. Hələ onun yarısı idi. Anası darımbıq qurtarmamışdı, gəlini gətirmək üçün yola düşməyə hələ xeyli vaxt vardı. O daha dözmədi: əynindəki təzə pəncəyi çıxardı, ayrı bir pəncək istədi və ispanları döyüşə səslədi. Mən onu gülümseyən və bir az təəccüblü görürdüm.

O:

– Ölkənin şərəfini qorumaq lazımdır! – dedi.

Belə vəziyyətdə o mənim daha çox xoşuma gəldi: cəsarətli, cəlgin idi. Bir az bundan əvvəl özünə verdiyi bər-bəzək, əynindəki toy geyimli hal-hazırda onun üçün öz qiymətini itirmişdi. Halbuki bir neçə dəqiqə bundan əvvəl o, qalstukunun yerindən tərpənəcəyindən ehtiyat etdiyindən başını o tərəf-bu tərəfə çevirmirdi də. İndisə M.Alfons nə buruq saçları, nə də əynindəki həddindən artıq səliqə ilə ütülənmiş, yaxalığına hər iki tərəfdən haşıya vurulmuş köynəyi haqda düşünürdü. Bəs nişanlığını necə düşünürdümü? Vallah, mənə elə gəldi ki, necə vacib olsa da, bu saat belə bir şəraitdə o, toyunu da bir gün sonraya saxlayardı. Mən onun bir cüt səndəl ayaqqabısını necə cəld geydiyini, şalvarının balaqlarını çırmaladığını, top oyununda məğlub olmuş dostunun başında qalib təşəxxüslü bir görkəmlə necə keçib dayandığını gördüm. Elə bil Sezar öz əsgərlərini Dürres döyüşünə hazırlayırdı. Mən çəpəri adlayıb keçdim və hər iki tərəfi, hər iki meydanı yaxşı görmək niyyətilə gicikən kolunun kölgəsində yerimi rahatlayıb oturdum.

Hamının gözlədiyinin əksinə olaraq M.Alfons qapıdan bir top buraxdı. Doğrudur, top aşağıdan yerlə qapıya tərəf ötürüldü və bir araqlonlunun (bu, gərək ki, ispanların kapitanı idi) gözlənilməz güclü zərbəsindən sonra qapıdan keçdi.

Bu, qırx yaşlarında artıq, əsəbi və altı pye¹⁶ boyu olan, qarabuğdayı derisi Məhəbbət İlahəsinin bürünc rənginə oxşayan bir adam idi. M.Alfons raketkasını qəzəblə yerə tulladı.

– Bu lənətə gəlmiş üzük də ki barmağımı sıxır, elə bunun ucbatındandır ki, zərbə vura bilmirəm, – o, ucadan dedi və o, brilyant üzüyü bir andaca dartıb barmağından çıxartdı. Yaxınlaşdım ki, üzüyü alıb saxlayım, ancaq o məni xəbərdar edib dedi ki, üzüyü Məhəbbət İlahəsinin barmağına keçirir. Doğrudan da o belə etdi: Məhəbbət İlahəsinə tərəf qaçdı, üzüyü onun adsız barmağına keçirib qayıtdı və illi uşaqların dostlarının başında öz yerini tutdu.

Onun rəngi saralmışdı, ancaq sakit və qətiyyətli görünürdü. Həmin dəqiqədən sonra o daha səhvə yol vermədi və ispanları məğlub etdi. Bu tamaşaçıların böyük maraqla baxdıqları gözəl bir tamaşaya çevrildi. Tamaşaçıların bozları papaqlarını hay-küylə göyə tullayır, bozisi yanındakı tamaşaçının əlini sıxıb təbrik edir, ölkənin şərəfinin qorunmasından danışdı. Bəs necə, öz evində uduzasan? Əgər o, düşmən həmləsini dəf etmiş olsaydı, onda onu daha hərarətlə və ürekdən alqışlayardılar. Çünki məğlub komandanın məyusluğu onun qələbəsinin parlaqlığını daha da artırır.

– Biz sizinlə yenə də oynayırıq, qoçaq, – o, xüsusi ədə ilə araqlonluya dedi, – ancaq əvvəlcədən sizə bir neçə xal da verərəm.

Mən istərdim ki, M. Alfons daha səmimi, daha sadə olsun, onun rəqibinin portliyi mənə yer elədi.

Nəhəng vücutlu ispaniyalı bu təhqiri açıq-aydın hiss elədi. Onun qarabuğdayı rənginin saraldığını gördüm. O, dişlərini sıxıb qıcırdaraq, pərt halda olındakı raketkaya baxırdı. Sonra isə boğuş səslə, lap alçaqdan dedi:

– Mənə cavab verməli olacaqsınız!

M. dö Peroradın səsi oğlunun qələbə əzmini qırdı. Ev yiyəsi oğlunu tozo karetanı söküb tozodən yığanların başının üstündə dayanıb nəzarət etmək, göstəriş vermək əvəzinə, əlində raketka, qan-tər içində gördüyündən bərk pərt oldu. M.Alfons evə qaçdı, ol-üzünü yudu, tozo kostyumunu, par-par parıldayan ayaqqabılarını yenidən geydi. Beş dəqiqə keçməmiş Püiqariq yolunda artıq bizim karetanın

atları çaparaq gedirdi. Top oynayan oyunçuların hamısı və tamaşaçıların əksəriyyəti şən qışqırtılarla dalımızca qaçırdılar. Karctamıza qoşulmuş belə gücdü, davamlı atlarla yorulmaq bilməyən bu katalanlıları ancaq qabaqlaya bildik. Püiqariqə təzəcə çatmışıq ki, onlar bizi haqladılar.

Püiqariqdə mərasim bələdiyyə idarəsinin binasına tərəf yola düşməyə hazırlaşdı ki, M.Alfons əlini alınə vuraraq astadan mono dedi:

– Huşsuzluğa bax! Üzük yadımdan çıxıb! Məhəbbət İlahəsinin barmağında qalıb, lənət şeytana! Anama deməyin ha! Bəlkə heç hiss etmədi.

– Bəlkə, bir adam göndəresiniz?! – dedim.

– Bah! Mənim xidmətçim İldə qaldı. Belələrinə qəti bel bağlamıram. Üzüyün min iki yüz franklıq brilyantı var idi! Bu kimi tamahsılandır b yoldan çıxarmaz? Bilsələr, bəs burada mənim huşsuzluğuma nə deyirlər? Məni olə salıb gülürlər. Moni heykəlin – Məhəbbət İlahəsinin əri adlandırılır. Kaş üzüyü oğurlamayaydılar! Xoşbəxtlikdən heykəl yoldaşlarımı qorxuya salır, qorxularından heykəlin uzanmış əlinə yaxın dura bilmirlər. Əşi, eybi yoxdur, mənim başqa üzüyüm də var.

Hər iki mərasim (kəbin kəsdirmə və kilə mərasimi) lazımi tən-tənə ilə keçdi və madmuazel dö Püiqariq parisli modabaz bir qızın vaxtilə bağışladığı üzüyü aldı. Sevgilisinin başqa bir məhəbbətdən qalma girovu indi ona bağışlamasına qız heç təəccüb etmədi, daha doğrusu, bundan şübhələnmədi. Sonra hamı süfrə ətrafına yığışdı, yedi, içdi, oxuyan da oldu; bütün bunlar uzun çəkdi. Ətrafdakı adamların şit zarafat etdiyini gördükdə təzə gəlinin yerinə mən xəcalət çəkirdim. Bununla belə, o özünü mənim düşündüyümdən də yaxşı saxlayırdı və həyəcanı, sıxılmağı nə utancaqlıqdan irəli gəlirdi, nə də sünilikdən.

Bəlkə cəsarət vəziyyətin çətin anları ilə birlikdə gəlir, hə?

Nahar qurtaranda saat dörd idi. Kişilərdən kimisi zövqlə düzəldilmiş xiyabanda gəzməyə, kimisi də toy paltarlarını geymiş Püiqariq kəndlilərinin qız evinin qarşısındakı çəmənləkdə roqs etməsinə baxmaq üçün yollandı. Bir neçə saati bu minvalla yola saldıq. Qadınlar da həmin vaxtda təzə gəlinin başına yığışdı, gəlinə alınmış hədiyyələrə böyük maraq və həvəslə tamaşa edirdilər. Sonra gəlin paltarını tül örtüyün və yuxarisına lələk vurulmuş papağın altına necə yığdı-

ğını gördüm. Qadınlar daş-qaş taxmağa daha çox tələsirdilər, çünki adət-ənənə onlara qızlıq vaxtlarında zinət taxmağı qadağan edir.

Biz hazırlaşdı İlə yola düşəndə saat səkkizə yaxın idi. Yola düşməmişdən əvvəl təsirli bir əhvalat oldu. Yaşı keçmiş, çox dindar madmuazel dö Püiqariqin xalası, – o, toy günündə təzə gəlinin anasını əvəz edirdi, – bizimlə İlə getməməli idi. Yola düşmə zamanı o, gəlinə ərinə necə baxmaq və ev məsələləri barədə məsləhət və xeyir-dua verdi. Bu xeyir-duadan sonra hər ikisinin gözündən yaş leysan kimi axdı, onlar qucaqlaşdı xeyli öpüşdülər. M. dö Perorad bu ayrılmanı vaxtilə Romada sabıyanlı qızların qaçırılması ilə müqayisə etdi. Sonra biz yola düzəldik və hər kəs gəlinin qəm-qüssəsini dağıtmağa, onu güldürüb oyləndirməyə çalışdı, ancaq bütün bunlar əbəs idi.

Şam yeməyi bizi İldə gözləyirdi, özü də necə şam!.. Əgər səhərki şit zarafat mənim qəlbimə toxunurdusa, mən indi təzə bəylə gəlin ətrafında gedən ikibaşlı zarafatların, vurulan eyhamların özüm şahidi oldum. Yeməkdən azacıq qabaq bir anlığa yoxa çıxan təzə bəyin rəngi-rufu qaçmış, o, qərībə ciddi görkəm almışdı. Ara q kimi tünd, köhnə Kolyur çaxırında aramsız içirdi. Mən onun yanında oturmşdum və onu xəbərdar etməyi özümə borc bildim:

– Özünüzü gözləyin! Deyirlər ki, şorab...

Bilmirəm, bundan sonra qonaqların söhbətinə qoşulmaq üçün nəse axmaq bir söz işlətdim, indi heç özüm də bilmirəm o, nə söz idi.

Təzə bəy stolun altında mənim dizimə toxundu və lap astadan dedi:

– Stolun başından qalxanda... yadıma salın, sizə iki kəlmə söz deyim.

Onun belə tən-tənəli danışması məni təəccübləndirdi. Ona daha diqqətlə baxmağa başladım və sifətinin cizgilərində heyrat ediləcək qərībə bir dəyişiklik olduğunu sezdim.

– Siz özünüzü pis hiss edirsiniz? – deyə ondan soruşdum.

– Xeyr.

O yenə içməyə başladı.

Bu zaman şən qışqırtıların və alqışların sədası altında stolun altına girmiş bir oğlan uşağı təzə gəlinin topuğundan açdığı çəhrayı rəngə çalan lenti məclisdəkilərə göstərirdi. Lenti həmin dəqiqə bir neçə yerə bölüb cavan subay oğlanlara payladılar, onlar da öz növbələrində lent parçasını sol tərəfdəki döş ciblərinin üstünə vurdular. Bu qədim adət hələ də bir çox patriarxal ailələrdə saxlanılır. Bu adət

gəlinin burnunun ucuna kimi qızarmasına səbəb oldu... Ancaq gəlinin sıxıntısı uzun çəkdi, belə olduqda M. dö Perorad sakitliyi gözləməyi məclisdəkilərdən xahiş etdi və gəlinin şəninə özünün qoşduğu katalan şeirlərini bədahətən oxudu. Şeirlərin mənası yadımda indi yaxşı qalmayıb, amma təxminən belə idi:

“Dostlar, mən nə görürəm? Yoxsa içdiyim şərabın təsirindən hər şeyi iki görürəm? Burada mənim gözlərimin qabağında iki Məhəbbət İlahəsi vardır...”

Təzə bəy özünü itirmiş halda başını qəfildən arxaya çevirdi və bu hamının gülüşünə səbəb oldu.

M. dö Perorad sözüne davam etdi:

“Bəli, mənim evimdə indi iki məhəbbət ilahəsi vardır. Birini göbələk kimi yerdən tapmışam, o birisi isə göylərdən enib gəlib ki, öz xoşbəxtlik komorini bizim aramızda bölüşdürsün”.

O, topuqbağını demək istəyirdi.

“Oğlum, ya Roma ilahəsini, ya da özün xoşladığın katalanlı ilahənin hansını istəyirsən seç. Hiyləgər katalanlı seçir, onun payına ən yaxşısı düşüb. Romalı qaradır, katalanlı isə ağ, romalı soyuqdur, katalanlı isə ona yaxınlaşan hər şeyi yandırır”.

Devilmiş bu sonluq elə sürəkli alqışlara, haray-qışqırığa, elə heyecanlı qohqohələrə, “afərin”lərə səbəb oldu ki, mən dedim otağın tavanı elə bu saat uçub başımıza töküləcək. Stol ətrafında yalnız üç nəfər ciddi görkəmdə oturmuşdu: İki təzə bəylə gəlin, üçüncüsü isə mən idim. Başım bərk ağrıyırdı. Bir də, heç başa düşə bilmirdim ki, toy məclisi nə üçün məni həmişə qüssələndirir? Üstəlik, hələ ovqatımı bir az da təlx edirdi.

Ən axırda şeir deyən bələdiyyə rəisinin köməkçisi oldu. Demək lazımdır ki, misralar oynaq idi. Sonra gəlini əyləndirmək üçün camaat böyük salona keçdi, çünki bir azdan gəlini bəyin otağına salmağa hazırlayıdılar.

M.Alfons məni pəncərəyə tərəf çəkdi və gözlərini başqa səmtə dikərək dedi:

– İndi mənə güləcəksiniz... Ancaq bilmirəm mənə nə olub... Məni sehləyiblər... Mənim başım batsın!

Ağlıma gələn ilk fikir bu oldu ki, Monten və Sevinenin danışdıqları kimi, onu nəsə ruhi bir sarsıntı, bədbəxtlik gözləyir. Onlar, görək ki, belə demişdilər: – Məhəbbət yaranışından faciələrlə doludur və sairə və ilaxır.

Öz-özümə fikirləşdim:

“Əvvəllər elə bilirdim ki, belə hadisələr yalnız ağıllı adamların başına gələ bilər”.

Ona dedim:

– Siz Kolyur şərabını həddindən çox içmişsiniz, əzizim müsyö Alfons. Mən hələ sizə xəbərdarlıq da etdim.

– Hə, ola bilər. Ancaq nəso daha şiddətli bir şey məni...

Onun səsi qınılırdı. Mənə elə gəldi ki, o tamam sərxoşdur.

– Üzüyüm yadınızdadır? – azacıq sükutdan sonra məndən soruşdu.

– Hə, nə olsun ki?! Oğurlayıblar?

– Yox.

– Deməli, özünüzdədir?

– Xeyr... mən... mən onu Məhəbbət İlahəsinin, bu şeytanın barmağından çıxara bilmədim.

– Yox bir! Yəqin bərk dartmamışsınız.

– Əksinə... Məhəbbət İlahəsi... barmağını qatlayıb yummuşdu, bərk-bərk...

O yıxılmamaq üçün pəncərənin çürgüsünə dirsəklənərək, çaşqın baxışla düz gözlərimin içinə baxırdı.

– Bu nə nağıldır danışsınız! – dedim. – Üzüyü onun barmağına, görünür, axıra kimi salmışınız. Sabah kəlbətinlə çıxararsınız. Ancaq gözləyin ki, heykəli korlamayasınız.

– Sizə deyirəm ki, yox. İlahənin barmağı qatlanıb, o, əlini bərk-bərk yumub, eşidirsiniz nə deyirəm? Madam ki üzüyü mən ona vermişəm, deməli belə çıxır ki, mənim arvadım odur...

Üzüyü daha qaytarmaq istəmir.

Ətim birdən-birə ürpaşdı, özümdə qəfil bir titrətmə hiss etdim. Bədənim bir anlığa qorxudan əsdi. Sonra M.Alfons dərindən nəfəs alıb köksünü ötürdü və turş çaxır iyi məni vurdu. Bütün heyəcanım, narahatlığım bununla da bitdi. Özü-özümə fikirləşdim:

“Bədbəxt, tamam sərxoşdur”.

– Siz əntiqə şeylər maraqlısınız, müsyö, – təzə bəy yazıq-yazıq əlavə etdi... – Siz bu heykəlləri tanıyırsınız. Bəlkə, bunlarda bir şeytan əməli var, mən bilmirəm... Bəlkə, siz gedib baxasınız, hə?..

– Məmnuniyyətlə, – dedim. – Siz də gəlin mənimlə gedək.

– Yox, mən istəyirəm ki, siz ora tək gedəsiniz.

Mən salondan çıxdım.

Şam clədiyimiz müddətdə hava dəyişmişdi, gur yağış yağırdı. İstəyirdim, gedib bir çatır alım ki, yağış məni islatmasın, amma bir

fikir məni saxladı. Öz-özümə düşündüm: “– Mən nə səfəh adamam, sərxoşun birinin dediyini yoxlamağa gedirəm! Bəlkə, elə o öz yerliləri, əyalət camaatı arasında məni məsxərəyə qoymaq istəyib”. Məni qorxudan bu idi ki, o ki var islanacaqdım və zökəm olacaqdım.

Qapının ağzında dayanıb, üstündən sel kimi axan heykəle nəzər saldım və ziyafət otağına qayıtmadan öz otağıma qalxdım. Yatağıma uzandım; yuxum ərsə çəkilməmişdi. Gündüzkü hadisələr xəyalımda cövlan edirdi. Mən sərxoşun birisinə verilən cavan, gözəl, namuslu qız haqqında düşünürdüm. Beləsi ilə ailə qurmaq nə murdar şey imiş! – öz-özümə fikirləşdim. – Nədir-nədir, şəhər reisi çiyindənən üç rəngli bir lent salacaq, keşiş başına sarğı sarıyacaq, dünyanın ən namuslu qızı isə Minosun gününə düşəcək. Bir-birini sevməyən, bir-birinə məhəbbət tellərilə bağlanmayan iki varlıq belə anda nə haqda danışa bilərdi?! Belə məqam üçün bir-birini həqiqətən sevən aşiq-moşuq isə öz həyatını verərdi! Bir kişinin bir dəfə təhqir etdiyi qadın həmin kişini ömürlük sevmə bilərmə? İlk təəssürat unudulmur və mən əminəm ki, bu M.Alfons öz arvadının nifrətinə layiqdir...

Çox qısa şəkildə söylədiyim bu monoloqumun davam etdiyi vaxtda karetaqların yola düşüb getdikləri zaman çıxardığı səs-küyü, qapıların açılıb-örtüldüyünü, içəri girib-çıxanların ayaq tappılısını eşitdim. Sonra mənə elə gəldi ki, dəhlizin yuxarısına, otağımla üzbəüz olan otağa tərəf gedən arvadların yüngülcə ayaq səslərini eşitdim. Bunlar, şübhəsiz ki, gəlini gərdək olan otağa müşayiət edənlər idi. Sonra onlar pilləkəni endilər. Madam dö Peroradın otağının qapısı bağlı idi. Fikir məni götürdü. Bu yazıq qız indi görəsən, özünü necə hiss edir?! Bu xoşagəlməz əhvalda mən çarpayımda o tərəf bu tərəfə çevrilirdim.

Toy olan bir evdə subay oğlan nələr çəkmir!

Uzun müddət hər tərəfdə sakitlik hökm sürdü və bu sükutu pilləkəndən ağır-ağır qalxan ayaq səsləri pozdu. Pilləkanın taxta pillələri cırlıdayırdı.

Bu hansı qanmazdır! – öz-özümə dedim. – İndi pilləkəndən yıxılacaq, kəlləmayallaq olacaq ha!

Hər yeri yenidən sakitlik bürüdü. Fikrimi dağıtmaq, başqa şey haqqında düşünmək niyyətilə əlimə bir kitab götürdüm. Bu, Prad əyalətinin palıd şəbəkəli qədim abidələri haqqında M. dö Peroradın məqaləsi ilə açılan, ölkənin inzibati ərazi bölgüsünü özündə əks etdirən statistik məlumat kitabı idi. Üçüncü səhifədə məni yuxu apardı.

Gecəni pis yatdım və bir neçə dəfə oyandım. Səhər saat beş olardı və mən iyirmi dəqiqə idi ki, oyanmışdım, xoruzlar banlamağa başladılar. Dan yeri sökülürdü. Bu vaxt mən həmin ayaq səslərini, yatmadan əvvəl eşitdiyim pilləkan cırıltısını yenə eşitdim. Bu, mənə çox qərribə və şübhəli göründü. Əsnəyə-əsnəyə düşünürdüm ki, görəsən, M.Alfons nə üçün belə şübhə tezədən yerindən qalxсын axı?! Ancaq inanılacaq, ağlabatan bir qənaətə gələ bilmirdim. Gözlərimi təzədən yummaq istəyirdim ki, diqqətim yenidən yaxınlıqda qalxan səs-küyə, elə o dəqiqə onun ardınca eşidilən zəng cingiltisinə, taybatay açılan qapıların çırpılmasına, nəhayət, anlaşılmaz boğuş qışqırtı gələn tərəfə yönəldi.

Mənim sərxoşum yenə vurub aləmi dağıdır! – düşünərək çarpayımından sıçradım.

Cəld geyindim və dəhlizə çıxdım. Dəhlizin qurtaracağında, üzbozda haray-həşir, inilti, hıçqırıq və ürəkyağan “Oğlum! Mənim oğlu...m!” fəryadı ərsə yüksəlirdi. M.Alfonsun başında bir qəza olduğu açıq-aydın sezişirdi. Mən təzə böylə gəlin üçün ayrılmış otağa tərəf qaçdım; otaq ağzına kimi adamlarla dolu idi. Gözümə ilk dəyən – taxtası qırılıb yerə düşmüş çarpayı boyunca tırtap uzanan yarıcılpaq cavan oğlan – təzəbəy oldu. Onun sifətinə ölü rəngi çökmüşdü, özü də tərpənmirdi. Anası şivən qoparıb, sifətini cırırdı. M. dö Perorad isə əlləşirdi, gah M.Alfonsun gicgahlarına odcokolon sürür, gah da burnunun altına duzlu su vururdu. Çox heyf! Onun oğlu çoxdan ölmüşdü. Otağın o biri başında divanın üstündə isə təzə gəlin qorxusundan qıç olub yerində qalmışdı. O, anlaşılmaz sözlərlə nəse deyir, qışqırırdı, iki nəfər güclü xidmətçi də onu zorla tutub saxlamışdı.

– İlahi! – deyərək qışqırdım, – görəsən bunlara nə olub axı?

Mən çarpayıya yaxınlaşdım və bədbəxt cavanın üstünü açdım. O, artıq keçinmişdi, daş kimi soyuq idi. Kilidlənmiş dişlərindən, qaralmış üzündən dəhşətli izzirab keçirdiyi bilinirdi. Aydın hiss olunurdu ki, onu vəhşicəsinə öldürmüş, dəhşətli əzab vermişlər. Bununla belə, onun üst-başında qan ləkəsi yox idi. Mən onun köynəyini siyirib yuxarı qaldırdım və sinəsində qabırğalarının üstündən keçib kürəyinə qədər uzanan göyümtül izlər gördüm. Belə güman etmək olardı ki, onu dəmir ilgəklə boğmuşlar. Ayağımı xalçanın üstündə nəse bərk bir şeyin üstünə qoydum; əyilib baxdım, briyant qaşlı üzük idi.

Mən M. dö Peroradı və onun arvadını onların otaqlarına apardım, sonra təzə gəlini də ora apardım.

Onlara dedim:

- Sizin hələ qızınız da var, onun qeydinə qalmalısınız.
- Yalnız bundan sonra onları tək buraxdım.

M.Alfonsun qotlin qurbanı olduğuna şəkkim-şübhəm qalmırdı və yəqin etdim ki, qotli törədənələr gecenin bir yarısında təzə bəylə gəlinin yatdıqları otağa girməyə imkan tapmış və onu öldürmüşlər. Onun sinəsindən tutmuş bədəninin hər tərəfinə kəmərim kimi dolanan qanqır izləri məni çox çətin vəziyyətə salırdı, çünki nə ağac, nə də demir burax belə iz buraxa bilməzdi. Birdən-birə camaatdan eşitdiyim bir hadisəni xatırladım. Sən demə, Vələnsda bir qayda olaraq qatillər adam öldürəndə uzun, içi narın qumla doldurulmuş dəri kisələrdən istifadə edirlər və öldürdükləri adama görə müəyyən məbləğdə pul alırlar. Mən elə bu saat bu yerlərə gələn və nəbələd adamların qabağına düşüb qatırının üstündə çarvadarlıq edən araqlonunu və onun hədəsini xatırladım. Bununla belə, ağıma heç cür sığışdırı bilmirdim ki, yüngül, öləri bir zarafata görə o, belə amansız, dəhşətli intiqam almış olsun.

Mən evin hər tərəfini gözüb, hər hansı ev əşyasının qırıqlarını axtarmaqla məşğul oldum (hadisə vaxtı bəlkə, bir şey sınıb-eləmişdi), ancaq heç yerdə belə şey tapmadım. Bağa endim ki, baxım görüm, bəlkə, qatillər bu tərəfdən həyatə soxulmuşlar, burada da heç bir dəlil, sübut əlimə keçmədi. Bir gün əvvəl yağın yağış torpağı elə islatmışdı ki, aydın iz, rədd tapmaq mümkün deyildi. Buna baxmayaraq, yerə dərin batmış ayaq izlərini görə bildim. Həmin ayaq izləri bir xətt üzərində iki istiqamətə gedib qayıtmışdı, bir ucu bağın çəpərinin küncündən başlamış uşaqların top oynadıqları meydançaya qədər uzanıb gedirdi və evin qapısının ağzında yox olurdu. Bunlar M.Alfonsun izləri ola bilərdi, çünki o gedib üzüyü heykəlin barmağından çıxarmaq üçün evdən çıxmışdı. Başqa bir tərəfdən, çəpər məhz bu yerdə etibarlı deyildi (çəpər taxtadan çəkilmişdi və bu hissəsində taxtalar bir-birindən azca aralı vurulmuşdu). Yəqin ki, qatillər elə bu yerdən aşıb həyatə keçmişlər. Heykəlin qarşısından o tərəf-bu tərəfə keçdim, sonra ona diqqətlə tamaşa etmək üçün bir anlığa ayaq saxladım. Etiraf edirəm ki, onun sifətində əvvəllər gördüyüm rısxənd dolu kinli, məkrli ifadə gözümə dəymədi və şahidi olduğum dəhşətli hadisələr beynimi çulğaladığından, qarşımdakını bu evə bədbəxtlik gətirən Cəhənnəm İlahəsi zənn etdim.

Otağıma keçdim və günortaya qədər orada qaldım. Sonra çıxıb ev sahiblərindən xəbər tutdum. Onlar bir az sakitləşmişdilər. Madmuazel

dö Püiqariq, daha doğrusu, M.Alfonsun bir üzü qız-bir üzü gəlin qalan qadını özünə gəlmişdi. O, bu hadisənin baş verdiyi zaman İl şəhərinə gəlmiş Perpinan şəhərinin kral prokuroruna əhvalatı danışmışdı və bu ali vəzifəni daşıyan şəxs şahidlik üçün ondan yazılı ifadə almışdı. Həmin adam mənim də fikrimi soruşdu. Nə bilirdimsə, hamısını ona danışdım və araqlonlu qatır çarvadarından şübhələndiyimi də ondan gizlətmədim. Araqlonlunun həbs olunması haqqında o, dərhal əmr verdi.

İzahatımı yazıb imza etdikdən sonra kral prokurorundan soruşdum:

– Madam Alfonsdan vacib bir şey öyrənmə bildinizmi?

– Bu bədbəxt cavan qadın dəli olubdur! – O mənə kədərli bir təbəssümlə cavab verdi. – Dəli! Tamam aqlımı itirib. Görün bir nə danışır:

– Bir neçə dəqiqə imiş ki, o, mələfəni sinəsinə çəkib yatmışmış, – onun dediklərini deyirəm, – elə bu zaman otağın qapısı açılır və kimsə içəri girir. Bu vaxt madam Alfons çarpayının aşağısında üzü divara tərəf çevrilmiş. O, bu gələn adamın öz əri olduğunu zənn etdiyindən, heç yerindən qımıldanmır da. Bir az sonra isə ağır, nəhəng bir şey çarpayının üstünə düşdüyündən çarpayı cırıldayır. O, bərk qorxur və qorxusundan çevrilib arxaya baxa bilmir. Beş, bəlkə də on dəqiqə bu minvalla keçir... o bunu dəqiq deyə bilmir... Sonra ya madam Alfons özü qeyri-iradi olaraq hərəkət edib çevrilir, ya da ki, çarpayına düşən ağır gövdəli adam onu çevirir və madam buz kimi soyuq nəyinsə ona toxunduğunu hiss edir; bunlar hamısı onun yadına sonradan düşənlərdir. O, yenə var gücü ilə titrəyən çarpayının kənarına tərəf dartılır. Az keçəndən sonra qapı ikinci dəfə açılır, kimsə daxil olur və deyir: "Axşamın xeyir, mənim sevimli arvadım!" Elə bu vaxt qapı və pəncərələrin pərdələrini kimsə çəkib salır. Madam Alfons boğuc səssizdir. Çarpayıda onun yanında olan adam cəld sıçrayıb qalxır və deyəsən, qollarını qabağa uzadır... yalnız bu zaman madam Alfons başını çevirib arxaya baxır... və onun çarpayının yanında yerdə diz çökdüyünü, yenə göyümtül bir şeyin onu qolları arasında güclə saxladığını görür... – O belə dedi və azı iyirmi dəfə bunu təkrar etdi, yazıq arvad! Özü də dedi ki, həmin adamı tanıyıb, onun dediyinə görə, kim olsa yaxşıdır, kim?.. M. dö Peroradın tapdığı bürünc Məhəbbət İlahəsi! Həmin vaxtdan bəri necə ki heykəl oradadır. Hamı elə ondan danışır, heykəli düşünür. Başqa söz-söhbət

yoxdur, heykəldən savayı... Ancaq mən yenə bədbəxt gəlinin hekatotinə qayıdıram. Bu səhnədən sonra o, huşunu itirir və yəqin ki, bir neçə dəqiqə halı özünə gəlmir. Nə qədər huşsuz vəziyyətdə qaldığını heç cür yadına sala bilmir. Özünə gələndən sonra sakit, səssiz-səmirsiz yerində donub qalmış, ayaqları və bədəninin aşağı hissəsi çarpayıda, boynu və əlləri qabağa uzanmış bu əcaib kabusu, onun həmişə dediyi kimi, bu heykəli görür, öri isə hərəkətsiz halda kabusun qolları üstündəymiş. Xoruz banı başlanır. Bu zaman heykəl çarpayından düşür, meyiti əllərindən yerə salır və otaqdan çıxır. Madam Alfons tələsik qapının zənginə tərəf atılır və... hadisənin qalanını isə siz artıq bilirsiniz.

İspaniyalıları apardılar; o sakit idi, özünü çox soyuqqanlılıqla müdafiə edir və möğrur aparırdı. Burasını da deyim ki, M. Alfonsla oyun zamanı onun arasında gedən və mənim eşitdiyim sözlərin heç birisini inkar etmirdi; əksinə, yerli-yataqlı hər şeyi danışdı ki, həmin mübahisədə o heç bir başqa mənada söz demək istəməyib, ancaq bir gün dincəldikdən sonra rəqibinə qalib gələcəyini nəzərdə tutubmuş. Onun dediyi yaxşı yadımdadır:

“Təhqir olunmuş araqlı intiqam almaq üçün sabahı gözləməz”. Əgər bilsəydim ki, M. Alfons məni doğrudan da təhqir etmək istəyir, elə həmin dəqiqə bıçağı soxardım qarnına.

Onun ayaqqabılarını bağdakı ayaq izləri ilə tutuşdurdular; ayaqqabılar çox böyük gəlirdi.

Nəhayət, onun qonağı olduğu ev sahibi and-amanla deyirdi ki, bu adam bütün gecəni xəstə qatırına dava-dərman verməklə və qaşovlayıb tomləməklə keçirmişdir.

Ümumiyyətlə, bu araqlı hamı tanıyırdı, özü də hər il buralara gəlib alverlə məşğul olan adam idi. Onu bu yerlərdə hamı yaxşı tanıyırdı. Ondan üzr istəyərək buraxdılar.

Mən axırıncı dəfə M. Alfonsu sağlığında görən xidmətçinin ifadəsini xatırlatmağı unudum. Bu, M. Alfonsun gərdəyə getdiyi vaxt imiş və o, xidmətçini çağıraraq nigaranlıqla soruşub ki, mənim harada olduğumu o bilirmi? Xidmətçi cavab verib ki, o məni qəti görməyib. Belə olan halda M. Alfons dərindən köksünü ötürmüş, bir dəqiqəyə kimi yerində dinməz-söyləməz dayanmış, yalnız bundan sonra əlavə etmişdi: Baxarsan! Şeytan onu da aparacaq!

Mən bu adamdan M. Alfonsla danışdığı zaman brilyant qaşlı üzünün onun barmağında olub-olmadığını soruşdum. Xidmətçi cavab

verməkdə tərəddüd etdi, nəhayət, dedi ki, deyərsən üzük onun barmağında yox idi və o yerə qədər diqqət yetirməyib.

Əvvəlki cavabını tamamlamaq üçün dedi: “Üzük barmağında olsaydı, yəqin ki, görərdim, çünki mən elə bilirdim ki, o, üzüyü madam Alfonsa vermişdir”.

Bu adamı sorğu-sual edərkən, madam Alfonsun verdiyi ifadəyə görə, bütün evin keçirdiyi qorxu hissini mən də keçirdim. Kral prokuroru gülümsəyərək mənə baxdı və mən sorğu-sualı davam etdirməkdən vaz keçdim.

M. Alfonsun dəfn mərasimindən bir neçə saat sonra İl şəhərini tərk etmək üçün yığışdım. M. dö Peroradın karetası məni Perpinana aparmalı idi. Bədbəxt, yazıq qoca zəifləyib əldən düşməsinə baxmayaraq məni bağın qapısının ağzına qədər müşayiət etmək istəyirdi.

O mənim qolumu özünə dayaq edərək ayağını güclə atırdı. Biz baği səssiz-səmirsiz keçib getdik. Ayrılıq anlarında axırıncı dəfə Məhəbbət İlahəsinə nəzər saldım. Daxilən keçirdiyi qorxu, təlaş və həyata nifrət hisslərini ailənin üzvü saydığı mənimlə daha bölüşdürmək istəməyən M. dö Peroradın Məhəbbət İlahəsini əridib bir şey düzəltmək istədiyini, düzəldəcəyi şeyin isə həyatın bədbəxt hadisələrini həmişə onlara xatırladacağını, onun qulaqlarında səsləndirəcəyini indidən görürdüm. Mənim niyyətim isə onun razılığını alıb heykəli muzeylərin birinə vermək idi. Söhbəti açmaqda tərəddüd keçirirdim və elə bu vaxt M. dö Perorad başını cəld mənim diqqətlə baxdığım tərəfə çevirdi. O, heykəli gördü və gözlərindən yaş sel kimi axmağa başladı. Mən onu qucaqlayıb öpdüm, bir söz deməyə cürət etmədim və karetaga qalxdım.

Yola düşdüyüm gündən indiyə kimi bu şəhərli, müəmmalı əhvalat haqqında söz-söhbət getdiyini hələ də eşitməmişəm.

M. dö Perorad, oğlunun ölümündən bir neçə ay sonra bu dünyadan köçdü. Vəsiyyəyə görə, onun əlyazmaları mənə çatmalı idi ki, vaxtı gələndə çap etdirim. Həmin əlyazmaları arasında Məhəbbət İlahəsi üzərindəki yazılı kitabələrin izahı barədə tədqiqata, məlumata rast gəlmədim.

P.S. Dostum M. dö P. elə indicə Perpinandan məktub yazıb məni xəbərdar etdi ki, heykəl daha yoxdur. Ərinin vəfatından sonra madam dö Peroradın birinci işi onu əritdirib zəng düzəltmək olub və heykəl beləcə də, yəni yeni formada İl şəhərinin kilsəsində xidmət

edir. – Dostum M. dö P. məktuba əlavə edərək yazır: – Deyəsən, bürüncdən olan bu zəngin nəhs niyyəti hələ də özünü göstərməkdədir; belə ki, İl şəhərində bu zəng səslənəndən indiyə qədər üzüm-lükləri iki dəfə don vurub.

TAMANQO

Kapitan Lödu cəsur dənizçi idi. O, dənizçiliyə sadə gəmi işçisi kimi başlamış, sonralar sükançı köməkçisinə qədər yüksəlmişdi. Trafalqar döyüşündə qolponin qırdığı dor ağacı düşüb onun sağ qolunu sındırmışdı; öli kəsilmiş, özü isə dənizçilik məktəbindən yaxşı xasiyyətnamə ilə tərxis olunmuşdu. Lödu işləməməyi şəninə sığışdırmırdı və açıq dənizə çıxmaq fürsəti olo düşən kimi, o, özünü yenidən təqdim etdi və kaper¹⁷ gəmisində kapitan köməkçisi kimi xidmətə başladı. Ələ keçirilən bir neçə gəmidən ona çatan pul kitab almağa, təcrübəsini mükəmməl bildiyi gəmiçiliyin nəzəriyyəsini də öyrənməyə imkan verdi. Bir müddət keçəndən sonra Lödu heyəti altmış nəfərdən ibarət üçtoplu bir kaper gəmisinin kapitanı oldu. Ələ indinin özündə də Jerse adasının sahilboyu donanmasında işləyən dənizçilərin hamısı onun igidliklərini xatırlayır. 1815-ci ildə Napoleon imperiyasının süqutundan sonra Fransa ilə İngiltərə arasında bağlanan sülh onun ümidlərini alt-üst etdi. Mühəribə zamanı topladığı azacıq var-dövləti o, ingilislərin hesabına artırmaq niyyətində idi. Vəziyyət ələ gətirdi ki, o, sakit ticarətlə məşğul olmağa başladı və cəsarətli, təcrübəli adam kimi tanındığından ona başqa bir ticarət gəmisini asanlıqla etibar etdilər. Zənci alveri qadağan olunan vaxtlar birisi bu işlə məşğul olardısı, məsələ tək cə fransız gömrükxana işçilərini aldatmaqla qurtarmırdı, ön qorxulu iş ingilis zirəhli gəmilərindən qaçıb qurtarmaq məsələsi idi və bu da çox təhlükəli idi. Belə bir şəraitdə kapitan Lödu “qarağac”¹⁸ alverçiləri üçün son dərəcə lazımlı bir adam oldu.

Ağır, əziyyətli dənizçilik xidmətində uzun müddət asılı vəziyyətdə çalışan dənizçilərin əksəriyyətindən fərqli olaraq, yeni qayd-qanunlarla əlaqədar onun qarşısında dəfəolunmaz maneə, qorxu hissi yox idi. Halbuki bu qorxmazlıq hissi əksər hallarda belələrini ali rütbəyə qədər gətirib çıxarır. Əksinə, kapitan Lödu, içməli su dolub saxlamaq üçün dəmir çəlləkləri məişətə daxil etməyi gəmi

sahibinə təklif edənlər arasında birinci adam olmuşdu. Əsas yükü ələ vurulan qandal və zəncir olan zəncilərin bu qeyri-adi gəmisi yeni üsulla düzəldilmiş, paslanmasın deyə xüsusi qayğı və səliqə ilə rənglənmişdi. Ancaq qul alverçiləri arasında kapitan Lödunu şöhrətləndirən əsas məsələ onun şəxsi rəhbərliyi ilə bu briq¹⁹ gəmisinin məhz qul daşınması üçün əvvəlcədən təchiz edilməsi idi. Gəmi yüngül yelkənlə idarə olunurdu, ensiz, hərbi gəmi kimi uzun idi, həm də içərisi çoxlu zənci tuturdu. Lödu həmin bu gəmini “ESPERANS”²⁰ adlandırmışdı. O tələb etmişdi ki, göyertələrin arası dar, hündür-lüyü isə bir metrədən artıq olmasın və həm də əsaslandırmışdı ki, belə şəraitdə ortaboşlu qullar rahat otura bilərlər, qalxanda isə... Eh, qalxmaq qulların nəyinə lazımdır axı?

Lödu söhbət əsnasında deyirdi:

– Müstəmləkə torpaqlarına gətiriləndən sonra isə onlar onsuz da ayaq üstə qalacaqlar!

Kürəklərini gəminin sürəhisinə dayayan zənci kölələr iki paralel xətt üzrə oturmuş, ayaqlarının arasında qalan boş yer isə bütün qul alveri ilə məşğul olanların gəmisində olduğu kimi, yalnız gediş-gəliş üçün qoyulmuşdu. Lödu bu boş araya, birinci sırada oturanlara perpendikulyar vəziyyətdə başqa qulları yerləşdirməyi qərara aldı. Beləliklə, onun gəmisi eyni tutumlu başqa gəmidən onlarla artıq kölə tuturdu. Lap bəd ayaqda ora daha çox kölə yerləşdirmək olardı, amma insanlıq hissini də itirmək olmaz axı! Gərək beş-altı həftə, bəzən isə daha çox açıq dənizdə, yolda olan bu gəmidə hər zənci üçün beş addım uzunluğunda və iki addım enində bir yer ayırırsan ki, heç olmasa yerində qurcalana bilsin!.. Və bir də, Lödu bu liberal fikrə haqq qazandırmaq üçün gəmi sahibinə xatırladırdı ki, insaf da dinin yarısıdır, axı qaralar da ağlar kimi insandırlar.

Beləliklə, bütün lazımi avadanlıq və yaraq-yasaqla təchiz olunmuş “ESPERANS” cümə günlərinin birində²¹ Nantidan yola düşdü. Briq çox diqqətlə yoxlayan nəzarətçilər gəmidəki qandalları, zəncirləri və bilmirəm, nədənsə, “ədalət barmaqlıqları” adlandırılan buxovla dolu altı dənə böyük yeşiyi görmədilər. Onlar “ESPERANS” gəmisinin göyertəsində çox böyük içməli su ehtiyatını görəndə də şübhələnmədilər. Gəmi göstərilən sənədlərə görə, Seneqala gedib, orada yalnız ağac və fil sümüyü alveri ilə məşğul olmalı idi. Doğrudur, yol bir o qədər uzaq deyildir, ancaq ehtiyat igidin yaraşığıdır, ehtiyatlı olmaq ziyan yetirməz. İşdir, bəlkə, uzun müddət bir yerdə ləvbər sahib dayanmalı oldular, susuz necə keçinsinlər?

Deməli, gəmi yükünü tamam-kamal tutandan sonra yola düşdü, özü də həftənin cümə günlərinin birində. Bəlkə də, Lödunun ürəyindən keçirdi ki, kaş gəminin dor ağacları bir az da möhkəm olaydı. Burası da vardı ki, gəmiyə özü komandanlıq edirdi, dor ağaclarından şikayətlənməyə də haqqı yox idi. Yol uğurlu oldu və gəmi tezliklə Afrika sahilinə yan aldı. O, səhv etmərsə, Seneqalın Joal çayında elə bir anda lövbər saldı ki, bu vaxt ingilis zirehli gəmiləri sahilin bu hissəsinə nəzarət yetirmirdilər. Bu yerlərin vergi müvəkkilləri dərhal göyertəyə qalxdılar. Daha bundan gözəl, əlverişli imkan ola bilməzdi. İgidlikdə ad çıxarmış insan alverçisi Tamanqo isə elə o saat qulları mal sürüsü kimi qabağına qatıb sahile gətirər və fürsət ikən hamısını dəyər-dəyməzinə satardı. Qullar satılan kimi bu işin ustası olan Tamanqo bura – satış yeriə yenə təzə mal gətirmək iqtidarında olduğuna, özündəki gücə və bacarığa möhkəm əmin idi.

Kapitan Lödu sahile endi və Tamanqo ilə görüşmək məqsədilə onun yanına yollandı. O, Tamanqonu onun üçün tələm-tələsik qurulmuş külək komada tapdı. İki arvadı, bir neçə dəllal və qul alverində ona kömək edən nəzarətçilər də onun yanında idilər. Tamanqo ağ ırqdan olan kapitanı qəbul etmək, onunla görüşmək üçün əvvəlcədən hazırlanmış, geyinib-kecinmişdi. Əynindəki köhnə yaşıl gödəkcənin üstündə kaporal rütbəsinin nişanələri hələ də qalırdı. Bununla belə, hər çiynindən təkə bir düymə ilə bərkidilmiş iki qızılı epolet sallanmışdı, biri çiyninin arxasına, o birisi isə qabaq tərəfinə. O, gödəkcəni çılpaq bədəninə geydiyindən, onun ağ qatlamaları və xalis Qvineya kətanından tikilmiş ağ tumanı arasında görünən qara gərisi enli qara kəməre oxşayırdı. Süvarilərə məxsus uzun bir qılnc ilə böyründən asılmışdı, əlində isə o, ilk baxışdan ingilis istehsalı olduğu bilinen qoşalülə tüfəng tutmuşdu. Belə bəzənib-düzənmiş afrikalı cəngavərə elə gəlirdi ki, o, indi Paris, yaxud London modabazından da gözəl geyinib.

Kapitan Lödu onu bir müddət sakit-sakit, diqqətlə başdan-ayağa süzdü. Tamanqo isə əsil qrenader²² cəldliyi ilə, əcnəbi generalın qarşısında xüsusi hərbi baxışa hazırlanmış kimi qamətini düzəltdi. Tamanqoya elə gəldi ki, onun bu hərəkətindən qarşısında dayanan adam həzz aldı. Lödu tanıdığı adamı diqqətlə başdan-ayağa süzəndən sonra yanındakı köməkçisinə tərəf çevrildi:

Bax, bu qoçağı Martinik adasına sağ-salamat aparıb çıxara bilsəydim, azı min eküyə²³ satardım.

Onlar oturdular, volof dilini bilən bir nəfər dənizçi də dilmanc vəzifəsini yerinə yetirdi. Hər iki tərəf bir-birinə bir neçə iltifatlı söz

dedi. Gəmi şagirdi araq şüşələri ilə dolu zənbili içəri gətirdi; onlar içdilər və kapitan, Tamanqonun kefini açmaq niyyətilə ona misdon hazırlanmış, üzərində döymə üsulu ilə Napoleonun şəkli işlənmiş bir barıtqabı bağışladı. Hədiyyə müvafiq nəzakət qaydası ilə qəbul olundu. Onlar daxmadan çıxıb kölgəlikdə oturdular və şüşə dolu zənbili qabaqlarına qoydular, yalnız bundan sonra Tamanqo satacağı qulların gətirilməsi üçün işarə verdi.

Onlar bir-birinin ardınca sıraya düzülmüşdülər. Qorxudan və yorğunluqdan bəlləri bükülmüş bu qulların hər birinin boynundan altı fut uzunluğuna, ucları haça taxta kündə asılmışdı, kündənin hər iki ucu boyunlarının ardında kəndirle kəndələn taxtaya bərkidilmişdi. Yola düşmək lazım gəldikdə nəzarətçilərdən biri lap qabaqda gedən qulun boynundakı kündənin uzun tərəfini öz çiyninə qoyur və bununla da qul ardınca gətirdiyi qulun bütün ağırlığını çəkməli olur. İkinci qul üçüncünün kündəsinin uzun tərəfini götürür, üçüncü dördünün... və beləliklə, hamı eyni əziyyətə qatılmalı olurdu. Dayanmaq, dincəlmək lazım gələndə dəstənin başında gedən öz kündəsinin ucunu yerə batırır və beləliklə, bütün dəstə dayanırdı. Əlbəttə, əgər boynunun ardından altı fut uzunluğunda yoğun bir ağac asılmışdırsa, qaçmaq haqqında heç fikirləşməyə dəyməz.

Qarşısından gəlib keçən kişi və qadın qulları diqqətlə nəzərdən keçirən kapitan Lödu çiynilərini çəkir, öz-özünə deyirdi. Çünki kişilər heydən düşmüş, onların hay-hayı gedib, vay-vayı qalmışdı. Qadınlar isə ona ya həddindən artıq arıq, qoca, ya da uşaq görünürdülər... O, qara ırqın gəldikcə cılızlaşmasından şikayətlənirdi.

Hər şey pozulur, cırlaşır, – kapitan deyirdi, – əvvəllər hər şey başqa cür idi. Qadınların boyu bir metr yetmiş santimetrə çatırdı. Təkcə dörd kişi freqatın²⁴ dolama çarxından yapışib, əsas lövbəri qaldıra bilirdi, indisə...

Bununla belə, hər şeyə yerli-yersiz irad tuta-tuta, kapitan zəncilərin ən güclülərini, gözəllərini və gözəgəlimlilərini seçdi. Seçdikləri qulları adı qaydada pulunu verib alacaqdı, qalanlarına gəldikdə isə, o, qiymətin aşağı salınmasını, güzəştə getməyi tələb edirdi... Özü də böyük güzəşt... Tamanqo da öz xeyrini güdür, malını tərifləyir, qulların gəldikcə azaldığını, onları satmağın qorxulu olduğunu xatırladır, dil-dil ötürdü. Nəhayət, o, ağ ırqdan olan kapitanın gəmiyə yükləyib aparmaq istədiyi qullar üçün qiymət kəsdi. Nə qiymət kəsdiyini, necə kəsdiyini deyə bilmərəm.

Dilmanc, Tamanqonun təklif etdiyi məbləği fransız dilinə tərcümə edən kimi Lodu pis söyüş söydü və belə düşüncəsiz adamla alveri biryolluq kəsmək, elə buradaca belə alverə son qoymaq istəyirmiş kimi ayağa qalxdı. Vəziyyət bu yerə çatanda Tamanqo onu tutdu və çətinliklə də olsa, yenidən öz yerində oturtdu. Yenə araq şüşəsinin ağzı açıldı və mübahisə yenidən başlandı. İndi də ağ adamın irəli sürdüyü çox qoribo və səfeh təkliflər dərisi qara olan bu məxluqu cənabına mindirir, özündən çıxarırdı. Onlar uzun-uzadı qışqırıb-bağırdılar, mübahisə etdilər, həddindən artıq araq içdilər. Ancaq içilmiş araq insan alveri edən bu iki zidd tərəfin hər birinə ayrı cür təsir etməmişdi. Fransız nə qədər çox içirdisə, alacağı qulların qiymətini bir o qədər aşağı salırdı, afrikalı isə nə qədər çox içirdisə, qoyduğu tələblərdə bir o qədər güzəştə gedirdi. Beləliklə, araq dolu zənbilin axırına çıxanda onlar razılığa gəldilər. Yüz altmış qulun əvəzində bir qədər ucuz parça, bir az barıt, çaxmaqdaşı, üç çəllək araq və əlli ədəd başdansovdu təmir edilmiş tüfəng verildi. Kapitan alveri qurtarmaq məqsədilə əlini yuxarı qaldırıb, az qala lül-qənbər olan zəncinin əlinin içinə şappıltı ilə vurdu və zənci qullar fransız dənizçilərinə təhvil verilən kimi onların boyunlarından asılmış taxta kündələri açmağa, əvəzində isə əl-ayaqlarına qandal və buxov vurmağa başladılar. Bütün bunlar isə Avropa mədəniyyətinin üstünlüyünü aydın göstərirdi.

Yenə otuz qədər qul qalırdı; bunlar uşaqlar, qoca kişilər və şikəst qadınlar idi. Gəmi isə dolmuşdu.

Bu, qara qəpiyə dəyməyən tör-töküntünü nə edəcəyini bilməyən Tamanqo, onların da hərəsi üçün bir şüşə araq verməyi kapitana təklif etdi. Təklif göydəndüşmə oldu. Lodu vaxtilə Nant şəhərində baxdığı "Siciliya ibadətləri" faciəsinin tamaşasını xatırladı. O vaxt Lodu tamaşa zamanı böyük vəzifəli, həm də kök adamlardan ibarət böyük bir dəstənin partıya necə doluşduğunu, bütün yerlərin tutulduğunu, bununla belə, adamlar sıxlaşandan, yan-yanə oturandan sonra hamıya yer olduğunu öz gözləri ilə görmüşdü. O, yerdə qalmış qulların boylu-buxunlularından iyirmisini də seçib götürdü.

İş bu yerə çatanda, Tamanqo hərəsi üçün yalnız bir stəkan araq verib yerdə qalan on nəfəri də götürməsinə kapitandan xəbiş etdi. Lodu həmin dəqiqə uşaqların kəmərlərinə minəndə yarıyer tutduqlarını və yarıbiletin pulunu ödədiklərini xəyalından keçirdi. O, üç uşaq da götürdü və bildirdi ki, daha bir nəfər də götürə bilməz. Tamanqo

görəndə ki, hələ yəne yeddi nəfər qalır, dərhal tüfəngini qapdı və üzünə qaldırıb, lap qabaqda, birinci cərgədə dayanan arvadı nişan aldı; arvad elə indicə satılmış üç nəfər uşağın anası idi.

– Al, – Tamanqo ağ dərilə adama, kapitana bildirdi, – yoxsa öldürəcəyəm, ya buna da bir stəkan araq ver, ya tətiiyi çəkirəm.

Lodu:

– Axı o, mənim nəyimə lazımdır? – deyər cavab verdi. Tamanqo tətiiyi çəkdi, zənci qadın torpağa sərilirdi.

– Hə, indi də növbə o birisinindir! – Tamanqo əlindəki tüfəngi bir dərəcə-bir sümük olan kişiye tuşlayaraq bağırdı: – Bir stəkan araq verirson, ver, vermirsənsə...

Tamanqonun arvadlarından biri onun qoluna toxundu və güllə hədəfə dəymədi. Tamanqonun arvadı ərinin öldürmək istədiyini qocanı tanıyırdı: o ya giryə²⁵ idi, ya da ovsunçu. Özü də arvadın fəlinə baxıb onun kraliçə olacağını necə il bundan qabaq xəbər vermişdi.

Araqın təsirindən quduzlaşan Tamanqo özünü heç cür ələ ala bilmirdi. O, arvadını tüfəngin qundağı ilə möhkəm vurdu və Lodaya tərəf çevrilərək dedi:

– Götür, bu arvadı sənə verirəm.

Qadın gözəl idi. Lodu gülümsəyərək ona baxdı, sonra onun əlindən yapışaraq dedi:

– Onun üçün yer taparam.

Dilmanc rəhmli, ürəyi yumşaq adam idi. O, karton tütüncabını Tamanqoya verdi və əvəzinə yerdə qalan altı nəfər qulu ondan istədi. O, qulların boyunlarındakı taxta kündələri açdı və istədikləri yerə getmələrinə icazə verdi. Onlar iki yüz lyölük məsafədən qalmış doğma yurda necə qayıdacaqlarını bilmədiklərindən çox müəssis halda dağılışırdılar.

Bu anda Lodu Tamanqo ilə sağollaşdı və yükünü gəmiyə daha tez vurmaqla məşğul oldu. Gəmini çayda çox saxlamaq ehtiyatsızlıq olardı, ingilis kreysərləri gəlib çıxıb bilərdi. Lodu elə günün səhəri ləvbori qaldırmaq fikrində idi. Tamanqo isə otun üstündə kölgə bir yerdə uzanmışdı, araqdan sonra mürşəllənirdi, xumarlanırdı.

O oyananda gəmi artıq bütün yelkənlərini açmışdı, çayın üzünə sağ enirdi. Dünən həddindən artıq içdiyindən hələ də başı üstündə olmayan Tamanqo, arvadı Aişəni soruşdu. Dedilər ki, arvad onu dünən özündən çıxardığından, o özü Aişəni ağ dərilə kapitana bağışlamışdır, kapitan da onu gəmiyə mindirib aparmışdır. Bu xəbərdən çəpmiş

Tamanqo başına vurdu, sonra tüfəngini götürdü, dənizə gedib tökülənə qədər bir neçə yerdə ilan kimi qıvrıla-qıvrıla axan çayın sahililə, on kəsə yolla götürüldü və gəlib çayın mənsəbindən yarım lyə aralı bir körfəzdə dayandı. O burada qayıq tapmaq və çayın dırsoklarında yubanacaq briqə çatmaq ümidində idi. Yanılmamışdı, o, boş qayıqlardan birinə tullandı və qulları aparən gəminin ardınca götürüldü.

Lödu onu görəndə təəccübləndi. Tamanqonun bir daha qışqıraraq arvadının özünə qaytarılmasını eşidəndə onu daha təəccüb bürüdü.

– Verilən hədiyyəni geri almazlar, – dedi.

Kapitan arxasını ona tərəf çevirdi. Qaradərili adam Lödudan, aldığı şeylərin bir hissəsini geri qaytarılmasını təkidlə tələb edirdi. Kapitan güldü və bildirdi ki, Aişə gözəl qadındır, onu saxlamaq fikrindədir. Bu anda yazıq Tamanqonun gözələrindən gildir-gildir yaş axmağa başladı. O elə qulaqbatırıcı və yanıqlı səs çıxardı ki, elə bil onu cərrahiyyə stolunun üstünə qoyub atını kəsirdilər. Bununla bərabər, o gah sevimli Aişəsinə haraylaya-haraylaya göyertdə yumaq kimi dığırlandı, gah da özünü öldürmək qəsdilə başını taxtalara, hara gəldi çırpırdı. Kapitan isə soyuqqanlıqla ona sahili göstərir, necə və haradan gəlibsə, ora da qayıtmasını işarə ilə başa salmağa çalışırdı, ancaq Tamanqo təkid edirdi. İş o yərə çatmışdı ki, kapitan qızıl saçaqlı cəpətlərini, tüfəngini və qılını da ona təklif etdi. Lakin hər şey əbəs idi.

Bu mübahisə zamanı “ESPERANS”-ın leytenantı kapitana dedi:

– Qulların üç nəfəri bu gecə ölüb. Yerimiz boşalıb. Bu heyvərə əclafı niyə götürməyə axı, bu ki, təkcanına o üç ölüdən yaxşıdır?!

Lödu götür-qoy etdi, hesabladı ki, Tamanqo min eküyə gedər. Onun üçün çox uğurlu keçən bu səfər, yəqin ki, onun axırncı səfəri olacaqdı, nəhayət, indi ki o, yükünü tutmuşdu, deməli, qul alverinin Qvineya sahilində yaxşı, ya pis ad çıxaracağının onun üçün o qədər də əhəmiyyəti yox idi. Həm də sahildən tamamilə uzaqlaşmışdı, bu afrikalı cəngavər də indi onun ixtiyarında idi. Təkcə silahları onun əlindən almaq məsələsi qalırdı, çünki nə qədər ki, silahlar onun ixtiyarında idi, ona yaxın durmaq qorxulu idi. Lödu sanki elə belə baxmaq məqsədilə Tamanqodan tüfəngini verməsini xahiş etdi və bir də kapitan özlüyündə əmin olmaq istəyirdi ki, görsün tüfəngi gözəl Aişəyə dəyişməyə dəyərmə? Kapitan tüfəngin süngüsünü yerindən oynatmaqla gilizin pistonunun barıtını boşaltdı.

Baş köməkçi – leytenant da öz növbəsində qılını əlinə alıb oynadırdı. Tamanqonun əliyalın olduğunu görəndə iki yekəpər dənizçi

özünü onun üstünə atdı və Tamanqonu yerə yıxıb əl-ayağını sarımağa başladı. Zənci qəhrəmancasına müqavimət göstərdi. Gözləmədiyi bu hadisədən özünə gələn Tamanqo, çox pis vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, hər iki dənizçi ilə xeyli çarpışdı. Qeyri-adi gücü sayəsində o, nəhayət, ayağa qalxdı. Bir yumruq zərbəsi ilə onun yaxasından tutan adamı vurub yerə sərtdi. Əynindəki paltarın ucu cırılib ikinci dənizçinin əlində qaldı və Tamanqo öz qılını almaq üçün qəzəblə leytenantın üstünə tullandı. Baş köməkçi – leytenant onun başına qılınla zərbə endirdi və yenə bir yara açdı, ancaq yara o qədər də dərin deyildi. Tamanqo ikinci dəfə yerə sərildi. Onun əl-ayağını cəld sarıdılar. O, özünü müdafiə edəndə qəzəbli, tükürpərdici səslər çıxarırdı, dərli nəre çəkirdi, tələyə düşmüş vəhşi qaban kimi çırpınırdı; ancaq bütün cəhdlərinin bihudə olduğunu gördükdə gözələrini yumdu və hərəkətsiz düşüb qaldı. Yalnız dərindən və tez-tez nəfəs almasından onun ölmədiyini bilmək olardı.

Kapitan Lödu çıxırdı:

– Lənət şeytana! Satdığı qullar onun özünün də qul kimi satıldığına görsələr, gülməkdən uğunub gedəcəklər. Hə, indi onlar ilahi qüvvənin olduğunu öz gözələri ilə görürlər.

Tamanqo çoxlu qan itirmişdi, qan hələ də axırdı. Bir gün bundan əvvəl altı nəfər qulu ölümün pəncəsindən alan rəhmli dilmanc Tamanqoya yaxınlaşdı, yarasını sarıdı və ona bir neçə təsəlliverici söz dedi. Heç ağlım kəsmir, dilmanc ona təsəlliverici nə söz deyə bilərdi ki?! Zənci meyit kimi uzanmışdı. İki dənizçi onu it ölüsü kimi götürüb, əvvəlcədən hazırlanmış yerə atdı. O, iki gün dilinə heç nə vurmadı. Onun gözələrini güclə açıb-yumduğunu görmüşdülər. Tamanqonun qul yoldaşları (onlar əvvəllər Tamanqonun özünün əsirləri idilər) onu öz aralarında gördükdə azca təəccübləndilər. Tamanqo onların canına elə qorxu salmış, gözələrinin odunu elə almışdı ki, indinin özündə də bir nəfər cürət edib hamının bədbəxtliyinə səbəb olan bu adama təhqiramiz söz deyə bilmədi.

Qurudan əsən küləyin köməyi ilə gəmi böyük sürətlə Afrika sahillərindən uzaqlaşdı. İngilis zirehli gəmilərinin görünməyəcəyindən arxayın olan kapitan indi istiqamət götürüb getdiyi müstəmləkə torpaqlarında onu gözələyən böyük qənimətlər haqqında düşünürdü. Onun “qarağac” alveri bir maneəyə rast gəlmədi. Heç bir yoluxucu xəstəlik baş vermədi. Yalnız qullardan on iki nəfər ən zəif istiyə düşüb öldü, bu isə boş şeydi. Gəmiyə vurduğu “bəşəri yük” əzablı

yollarda çox əziyyət çəkməsin deyə, kapitan onları hər gün gəminin göyertəsinə, açıq havaya çıxarmağı əmr etmişdi. Bu bədbəxtlərin üçdə bir hissəsi növbə ilə havaya çıxır, bir saat göyertədə gəzişməklə bütün gün üçün "hava ehtiyatı toplayırdı". Gəmi heyətinin bir hissəsi təpədən-dırnağa kimi silahlanmış halda onların üsyan edəcəyi təhlükəyə qarşı əvvəlcədən hazır dayanmışdı. Məhz buna görə də qulların qandal-buxovlarını heç vaxt tamamilə açmırdılar. Hərdən, skripka çalmağı bacaran dənizçilərdən biri onları konserto "qonaq edirdi". Bütün bu qara sifətlərin çevrilib musiqiçiyə baxması, bərk ümitsizliyə qapılması, qəhqəhə çəkib gülməsi və qollarındakı qandalların verdiyi imkan daxilində əl çalıb musiqini alqışlaması səhnəsi çox maraqlı idi. Gəzinti, hərəkət sağlamlıq üçün vacibdir, məhz bunun üçün kapitan Lödunun gərəkli təcrübələrindən biri də qulları tez-tez oynatmaq idi; sanki uzun yol qət edəcəyi üçün gəmiyə mindirilmiş atları əvvəlcədən ayaqlarını yerə döyməyə məcbur edirdi.

Kapitan Lödu uzun qamçısını havada şaqqıldadaraq, göy gurultusunu xatırladan zəhmli səsle deyirdi.

– Hə, oynayın, əylənin, mənim balalarım!

Elə həmin dəqiqə də bədbəxt zəncilər ortaya atılır və oynayırdılar.

Tamanqonun yarası bir müddət ona havaya çıxmağa imkan vermədi. Nəhayət, o, göyertədə göründü. Əvvəlcə, qulların ürək dəstəsi içərisində başını qürurla yuxarı tutaraq, gəmini qoynuna alan nəhəng okeana kədərli, ancaq sakit bir nəzər saldı, sonra uzandı. Yox, daha doğrusu, əl-ayağındakı qandalların ona əziyyət verməsinə məhəl qoymadan özünü göyertədəki taxtalardan birinin üstünə saldı.

Gəminin arxa tərəfində oturan Lödu demisini aram-aram tüstüləndirdi. Aişə onun yanında idi, əl-ayağına da qandal vurulmamışdı. Əynində yaşıl rəngli qəşəng pambıq parçadan don, ayağında tumacdan tikilmiş ayaqqabı vardı, əlində isə içərisində likör dolu şüşə olan möcməyini tutub, kapitana şərab süzmək üçün hazır vəziyyətdə dayanmışdı. Onun kapitanın yanında mühüm, şərəfli vəzifələri yerinə yetirdiyi açıq-aydın hiss olunurdu. Tamanqonu görməyə gözü olmayan zəncilərdən biri, çevrilib Aişə ilə kapitana tərəf baxmasını Tamanqoya işarə etdi. Tamanqo başını yana çevirdi, Aişəni gördü və qışqırdı. Yerindən qalxaraq ildırım sürətilə gəminin arxa tərəfinə əl şığıdı ki, gəmiçilik qayda-qanununun belə kobud surətdə pozulmasına, hər şeydən əvvəl, qulların başının üstündə əli silahlı dayanan dənizçilər qarışmalı oldular.

Aişə! – Tamanqo dəhşətli səsle bağırdı. Aişə də qorxudan qışqırdı. – Elə bilirsən ki, ağaların yaşadığı ölkələrdə daha Mama-Jumbo yoxdur?

Dənizçilər əllərindəki dəyənəkləri yuxarı qaldıraraq tökülüşüb gəldilər, ancaq Tamanqo qollarını qoynunda çarpazlayaraq, hər şeyə biganə kimi, yavaş addımlarla əvvəlki yerinə qayıdırdı; Aişə isə bu səhrli sözlərdən sarsılmış halda gözlərindən sel kimi yaş axıdırdı.

Dilmanc təkcə adı bu qədər qorxuya səbəb olan dəhşətli "Mama-Jumbo" sözünün nə demək olduğunu izah etdi.

Bu, zəncilərdə uyuq deməkdir. Kişi şübhələndəndə ki, onun arvadı Fransada, yaxud Afrikanın özündə bir çox arvadlar kimi ayağını əyri atır, onda onu uyuqla, yəni Mama-Jumbo ilə hədələyib qorxudur. Sizinlə bayaqdan bəri söhbət eləyən mən, Mama-Jumbonu özüm öz gözlərimlə görmüşəm və bunun nə bəlik olduğunu başa düşmüşəm, ancaq zəncilər elə sadələşdirlər ki, heç nə qanmırlar. Təsəvvür edin ki, gecə vaxtı oynamaqla, rəqs etməklə oyləndikləri, folqar²⁶ təşkil etdikləri vaxtda – onlar bunu öz jarqonlarında belə adlandırırlar – birdən qalın və qaranlıq kiçik bir meşədən qulaqlarınıza qərribə musiqi səsi gəlir, ancaq kimin çaldığını görmürsən. Amma qarğı tütek də çalınır, qaval, nağara da vurulur. Balqabağın yarıkəsilmiş hissəsindən düzəldilən gitaralar və balafolar da səsələnir. Bütün bunlar elə bir ahənglə səslənir ki, elə bil şeytanı torpağa basdırırlar. Arvadlar bu səs-küyü eşidən kimi qorxularından tir-tir əsməyə başlayırlar və qaçıb qurtarmaq istəyirlər, ancaq ərlləri onları tutub saxlayır; arvadlar onları nə gözlədiyini yaxşı bilirlər. Birdən-birə meşədən dümağ, bizim gəminin dər ağacı kimi uzun, başı qazan kimi böyük, şeytan ağzı kimi eybəcər ağzından od püskürən bir bəni-insan çıxır. Bu, yavaş-yavaş irəliləyir və meşədən çox yox, üç-dörd yüz metr aralanır. Arvadlar qışqırırlar:

– Ay aman, Mama-Jumbo gəldi!

Onlar dəniz ilbizi satan alverçilər kimi səslərini başlarına atıb bağırlar. Belə olduqda kişilər arvadlarına deyirlər:

– Hə, naxələflər, imansızlar, ağılınız başınıza gəldimi! Yalan deşəniz, Mama-Jumbo buradadır, sizi diri-diri yeyəcək.

Qadınların bəziləri hər şeyi çox asanlıqla etiraf edirlər və belə olanda ərlləri onları öləncə qədər döyürlər.

Kapitan soruşdu:

– Bəs yaxşı, bu ağ uyuq deyilən şey, Mama-Jumbo əslində nədir axı? Bir yaxşı-yaxşı başa salın görək.

– Nə olacaq, heç nə! Bu, bədəninə ağ mahud parça sarımış, başına içərisi oyulub boşaldılmış yekə balqabaq qoyulmuş, əlində tutduğu uzun ağacın başına yanan şam bərkidilmiş hoqqabazın birisidir. Burada bir o qədər də biclik-filan yoxdur və zənciləri qorxutmaq üçün çoxlu ağıl da lazım deyil. Bütün bunlarla bərabər, bu Mama-Jümbə yaxşı düşünülmüş şeydir və məmnuniyyətlə istərdim ki, mənim arvadım ona inansın.

– Mənim arvadıma gəldikdə isə, – Lodu söhbətə qarışdı, – əgər o, Mama-Jümbədən qorxmursa, Dəyənəkli Martəndən²⁷ qorxur. Bir də ki, o mənə bir balaca kələk gəlsə, nə edəcəyimi özü də yaxşı bilir. Lödular ailəsində hamı belədir, bizdə hövsələ olmaz, bax, bu yumruq ki var ha, qatranlanmış ip kimidir, ilişdi ey, qurtardı. Sizin orda Mama-Jümbədən dəm vuran qoçağınıza deyin ki, özünü yaxşı aparsın, dilini qoysun qarnına və mənim bu qəşəng arvadımı qorxutmasın, yoxsa onun küreyini elə ərsinlətdirərdim ki, qara dərisi olar qıpqırmızı, çuğundur kimi.

Bu sözləri deyəndən sonra kapitan Lodu öz kayutuna endi, Aişəni çağırırdı və ona toxtaqlıq verməyə başladı; ancaq nə nəvəziş, nə vurulan kötöklər, – axı insan hövsələsinin bir həddi-hüdudu var, yoxsa yox? – gözəl zənci qadını yumşalda bilmədi ki, bilmədi. Göz yaşları leysan kimi axırdı. Kapitan qanı qaralmış halda yenidən göyortoyo qalxdı və gəminin hərəkəti haqda sükançıya verdiyi göstəriş üçün növbəçi zabitle dəyişdi.

Gecə, bütün heyətin şirin yuxuya getdiyi bir vaxtda keşikçilər ovvəlcə ürəyayatan, həzin, yanıqlı mahnı eşitdilər; səs göyertənin aşağısından gəlirdi; sonra isə qulaqbatırıcı qadın qışqırığı eşidildi. Belə səs eşidiləndən sonra Lodonun kobud səsi və dəhşətli qamçısının şaqqıltısı bütün gəmidə səsləndi. Bir an keçəndən sonra hər tərəf yenə sükuta qərq oldu. Sabahısı gün Tamaqo əzgün, ancaq əvvəlki kimi məğrur və əzmlı bir görkəmdə göyortədə göründü.

Aişə onun yuxarı göyertənin arxasından keçib getdiyini görəndə kimi – Aişə kapitanın yanında elə həmin yerdə oturmuşdu – cold Tamaqoya tərəf qaçdı, onun qarşısında diz çökdü və özünü toplayıb amandiləyici, yalvarıcı bir ifadə ilə dedi:

– Bağışla məni, Tamaqo, bağışla!

Tamaqo gözlərini zilləyib bir dəqiqəyə kimi ona diqqətlə baxdı; sonra isə dilmancın uzaqlaşmış getdiyini gördükdə təkco bir kəlmə söz dedi:

– Yeyə!

O, yuxarı göyortədə arxasını Aişəyə tərəf çevirərək uzandı. Kapitan arvadı möhkəm danladı, ona hətta bir-iki şapalaq da çəkdi və keçmiş ərilə danışmağı ona qadağan etdi. Ancaq Lodonun ağlına da gəlmədi ki, Tamaqo ilə onun arvadı arasındakı qısa söhbətin mənası nə ola bilər və bu haqda o, arvaddan heç nə soruşmadı.

Bununla belə, o biri zəncilərlə bərabər əl-ayağı bağlı saxlanan Tamaqo gecə-gündüz qullara ürək-dirək verir və onları yenidən azadlığa qaytarmaq üçün hamıqca ona kömək etməyə səsləyir, hamını bu işdə cəhd göstərməyə çağırırdı. O, qullara ağların sayca onlardan az olmasından və onlara qarşı həmişə etinasız, laqeyd münasibətinə xüsusilə diqqət yetirmələrini başa saldı. Daha sonra onları yenə doğma yerlərə qaytarıb aparacağından – ancaq necə aparacağını onun özü də heç dəqiq bilmirdi – indiyə kimi heç kimə bəlli olmayan və zəncilərin çox maraqlandıqları elmləri bildiyindən dəm vurur və ona bu işdə kömək etməkdən boyun qaçıracaq adamdan nəyin bahasına olursa olsun, intiqam alacağı ilə hədələyirdi. O, bu danışqların hamısını dilmancın başa düşmədiyi, qulların əksəriyyətinin anladığı pəl dilində aparırdı. Qulların ona itaət etməsi və ondan qorxub çəkinməsi natiqin nüfuzunun daha da artmasına, nitqinin daha bəlağətli səslənməsinə gətirib çıxarırdı və onun özünün planını həyata keçirəcəyi gündən hələ xeyli əvvəl zəncilər, onların azad olacağı günü təyin etmək üçün Tamaqonu tələsdirdilər. O, sui-qəsdçilərə qeyri-müəyyən cavab verib bildirirdi ki, onların istədikləri gün hələ gəlib çatmayıb və yuxuda onun gözüne görünən İblis ona bu barədə hələ heç bir şey deməyib, onu xəbərdar etməyibdir. Ancaq onlar, hər halda, ilk işarəyə hazır olmalıdırlar. Buna baxmayaraq, Tamaqo keşikçilərin sayıqlığını gözədən qoymur, onlara çox ehtiyatla yanaşır və hərəkətlərini ölçüb-biçirdi. Bir dəfə dənizçilərdən biri tüfəngini gəminin yuxarı göyertəsində məhəccərə dayayaraq, gəminin ardınca oynayaşan bir dəstə balığa tamaşa etməklə əylənirdi. Fərsətdən istifadə edən Tamaqo tüfəngi götürdü və dənizçilərin tolim zamanı etdikləri hərəkətləri gülünc bir vəziyyətdə təqlid etməyə başladı. Heç bir dəqiqə keçmədi ki, tüfəngi onun əlindən aldılar, ancaq o əmin oldu ki, yeri gələrsə, şək-küşbə-siz, əlinə silah götürə bilər və silahdan istifadə etmək üçün bir zəruri şərait yaranarsa, onda qoçaq adam istəyirəm ki, onun əlindən silahı ala bilsin.

Bir gün Aişə Tamanoya bir pirojna tullayaraq, yalnız onun özünün başa düşdüyü bir işarə vurdu. Pirojnanın içərisində yeyə gizlədilmişdi. Sui-qəsdin uğurla baş tutması bu alətdən asılı idi. Əvvəlcə Tamanqo yeyəni yoldaşlarına göstərməkdən vaz keçdi, ancaq elə ki axşam düşdü, o, bir-birilə mənaca uyuşmayan qərribə hərəkətlərlə ağzına gələn sözləri zümzümə etməyə başladı. Hətta o dərəcəyə çatdı ki, qışqırdı. Onun səsinin dəyişildiyini, ucalıb-alçalıldığını eşidən hər kəs Tamanqonun gözə görünməyən bir məxluqla söhbət etdiyini güman edərdi. İblisin hal-hazırda onların arasında olduğuna zərər qədər şübhə etməyən zənci qullar qorxularından titrəyirdilər. Tamanqo bu səhnəyə sevinc səsləri çıxarmaqla son qoydu.

– Yoldaşlar! – deyə o bağırı, – qurban olduğum ruh mənə vəd etdiyini, nəhayət, elə indicə verdi və bizim azad olmağımızın taleyi indi mənim əlimdədir. Özünü azad etmək üçün indi sizə ancaq bir az cəsarət lazımdır.

O, əlindəki yeyəni əllərinə alıb yoxlamaq üçün yanındakılara ötürdü və qurduğu qeyri-adi kələk zənci qullara daha da inandırıcı göründü.

Uzun müddət gözledikdən sonra böyük azadlıq və intiqam günü gəlib çatdı. Öz aralarında tənənləli surətdə and içən sui-qəsdçilər planlarını əsaslı surətdə təhlil edəndən sonra məhz necə azad olmaq məsələsində dayanmışdılar. Başda Tamanqo olmaqla, qulların içərisində ən qoçaqları, ən cəsurları gözətçilər növbə çəkmək üçün göyertəyə qalxanda onlara həmlə edib silahlarını ələ keçirməli, bəziləri isə kapitana kayutuna getməli, oradakı tufənglərin hamısını götürməli idilər. İmkan tapıb qandallarını və buxovlarını yeyələyib kəsən qullar isə hücum etməliydilər; ancaq bir neçə gün gecələr gərgin hazırlıq işlərinin aparılmasına baxmayaraq, qulların əksəriyyəti əməliyyatda ciddi, istonilən şəkildə iştirak edə bilmirdi, daha doğrusu, qabiliyyətləri çatmırdı. Həmçinin üç nəfər qollu-biləkli zənciyə cibində qandalların açarını özünü gəzdiren adamı öldürmək və açarı ələ keçirib yoldaşlarını azad etmək tapşırığı verilmişdi.

Həmin gün Lödunun əli çalıb ayağı oynayırdı; adətinin əksinə olaraq, günahını yumaq üçün qamçı vurulacaq bir nəfər kimi şagirdini bağışlamışdı. O, gəmini yaxşı idarə etdiyinə görə növbətçi kapitani təriflədi, gəminin heyətindən razı olduğunu elan etdi və bir azdan sonra Martinik adasına çatan kimi onlara mükafat verəcəyini bildirdi. Belə fikrə tərəfdar olan dənizçilərin hamısı həmin mükafat

fatın nə kimi əhəmiyyəti olacağını artıq götür-qoy etməyə başladı. Onlar Tamanqonu və başqa sui-qəsdçiləri göyertəyə qaldırıqları andan araq və Martinikdəki ağır irqi qadınlar haqqında düşündürdülər.

Sui-qəsdçilər qandallarını açmaq üçün elə fənd işlətməmişdilər ki, onların kəsilib-kəsilməməsi ilk baxışda nəzərə çarpmırdı, ancaq azacıq güc versəydilər, onları qırıb tökmək kifayət idi. Həm də qullar qandalları ələ bərk səsləndirirdilər ki, eşidənlər onların apardıqları yükün ikiqat ağır olduğunu zənn edərirdilər. Hər şeydən arxayın olandan sonra qulların hamısı ələ verib oynamağa başladı, Tamanqo isə öz qəbiləsinə aid cəngavərlik mahnısı oxudu.²⁸ Həmin mahnını əvvəllər döyüşə yollanmazdan qabaq oxuyardılar. Rəqs bir az davam edəndən sonra Tamanqo, guya taqətlən düşmüş adamlar kimi, gəminin arxa tərəfindəki məhəccərə söykənmiş dənizçinin düz ayaqlarının yanında tirtap uzandı. Beləliklə, hər dənizçi istər-istəməz, bir neçə zəncinin mühasirəsinə düşdü. Qandallarını səssiz-səmirsiz təzəcə qıran Tamanqo birdən-birə dəli nəre çəkdi, yanında duran dənizçinin ayağından tutub cəld dartdı və yerə yıxdı, ayağını onun qarnına qoyub tufəngini onun əlindən aldı və elə həmin tufənglə də kapitan köməkçisini öldürdü. Tamanqonun bu nərsəsi əməliyyatın başlanmasını xəbər verən işarə olmalı idi. Eyni zamanda, o biri sui-qəsdçilər yerdə qalan gözətçilərə həmlə edib, silahlarını əllərindən aldılar, boğazlarından tutub boğdular. Hər tərəfdən söyüş səsi ucaldı. Qandalların açarlarını özü ilə gəzdiren növbətçi, komandirin baş köməkçisi ilk ölənlərdən oldu. Bundan sonra zənci dəstəsi yuxarı göyertəyə doluşdu. Silah tapa bilməyənlər lövbəri qalırı, çarxın taxtalarını, sükanın qollarını sındırıb götürürdülər. Eldə bu andan etibarən Avropa gəmi heyəti məğlubiyyətə uğradı. Dənizçilərin bir neçəsi yuxarı göyertədə müqavimət göstərsə də, onların silahı və qətiyyəti çatmadı. Lödunun canında hələ can var idi və mətanətini itirməmişdi. Bu sui-qəsdin başçısının Tamanqo olduğunu görəndə fikirləşdi ki, onu öldürsə, yerdə qalanları ilə haqq-hesabı asan kəsə bilər. O, bir dəli nəre çəkərək, əlində qılınc, Tamanqonun qarşısına tullandı. Tamanqo da elə həmin dəqiqə onun üstünə sıçradı. Tamanqo tufəngin lüləsindən yapışmışdı və onu əlində dəyənək kimi tutmuşdu. Hər iki başçı gəminin baş tərəfindəki üst göyertənin arxa tərəfindəki oturmaqla birləşdirən göyertənin orta hissəsindəki bu dar keçiddə üz-üzə durdular. Birinci zərbəni Tamanqo endirdi. Ağ-dərili adam cəld zərbədən yayındı. Taxtaların üstünə zərblə dəyən tufəngin qundağı sındı və əks zərbə elə qüvvətli oldu ki, tufəng

Tamanqonun əlindən düşdü. O oliyalın qalmışdı; Lödu İblis qəh-qəhələri ilə, qılinc tutduğu əlini yuxarı qaldırdı və qılinc düz onun ortasından soxmaq üçün Tamanqonun üstünə sığıdı. Ancaq Tamanqo da doğma Afrika meşələrindəki bəbirlər kimi cəld idi. O, rəqibinin üstünə tullandı və onun qılinc tutduğu əlini qamarlayıb arxaya burdu. İki tutuşandan birisi silahı əlində saxlamağa, o birisi isə onu rəqibinin əlindən almağa çalışırdı. Bu amansız mübarizədə onların hər ikisi yıxıldı, ancaq afrikalı altı qalmışdı. Belə olduqda, bütün gücünü toplayan Tamanqo rəqibini özünə elə bərk sıxdı və onun boğazını cəld möhkəm dişlədi ki, ovunu yerə yıxmış aslanın dişlərinin arasından axan qan kimi, onun da dişlərinin arasından qan fışqırtı ilə axmağa başladı. Qılinc kapitanın taqətsiz əlindən düşdü. Tamanqo onu qapdı, sonra ayağa qalxaraq, ağzı qanlı-qanlı qələbə çalığını bildiren bir dəli nəre çəkdi və iki dəfə dəlbədal zərbə endirməklə artıq yarımcan rəqibini öldürdü.

Qələbə artıq şübhə doğurmurdu. Yalnız üsyançı qullardan aman diləməyən bir neçə nəfər dənizçi qalmışdı, ancaq ömründə qullara zərər qədər pislik eləməyən dilmanca kimi hamısını amansızcasına qırdılar. Leytenant şərəflə öldü. O, gəminin arxasına, kiçik çaplı topların qövs cızaraq fırladıqları və üzərində top güllələrinin dolurulub hazırlandığı verdənəyə yaxın toplardan birinin arxasına çəkilmışdi. Leytenant sol əli ilə topu tuşlayır, qılinc götürdüyü sağ əli ilə də elə məharətlə müdafiə olunurdu ki, qaradərili üsyançıların böyük bir dəstəsi onun üstünə atılmalı oldu. İşi belə gören leytenant topun tetiyini çəkdi, bir-birini sıxılmış bu insan kütləsinin düz ortasında, qalaq-qalaq olmuş ölənlərin və canverənlərin cəsədi ilə dolu geniş, uzunsov bir keçid açdı. Bir an keçməmiş isə onun özünü tikə-tikə doğradılar.

Axırıncı ağdərili adamın cəsədi doğrandıqdan sonra dənizə atıldı. İntiqamdan məst olmuş qaralar gözlərini sorin mehdən yellənən, qələbə çalsalar da, sanki hələ də zülmkarlarının itaətində hazır durmağa çalışsan, qalibləri quldarlığın hökm sürdüyü bir ölkəyə aparan gəminin ağ yelkənlərinə tərəf qaldırdılar.

Onlar kodərlə düşündülər: "Deməli, hər şey hədəf gedib? Öz ağalarının qanını tökən bizim kimiləri ağların bu böyük peyğəmbəri öz votənimizə qaytarıb aparmaq istədimi?!"

Bəziləri deyirdilər ki, Tamanqo buna itaət edəcəkdir və dərhal Tamanqonu harayladılar.

Tamanqo gəlməyə tələsmirdi. Onu gəminin arxa tərəfindəki kayutların birində, əlinin birini kapitanın qanlı qılincinə dayaq edib ayaq üstə dayanmış vəziyyətdə gördülər. O birini isə arvadı Aişəyə tərəf uzatmış, Aişə onun qarşısında diz çökmüşdü və onun əlindən öpürdü. Qələbə sevinci onun bütün varlığına hakim kəsilən qəmli-kədərli narahatlığı yüngülləşdirə bilmirdi. O, başqalarından ayıq idi və vəziyyətinin çətinliyini çox yaxşı başa düşür, hiss edirdi.

Nəhayət, o, sifətində güclə sezilən arxayınlıq ifadəsi, yuxarı göyərtədə göründü. Hər tərəfdən yüksələn anlaşılmaz, qarmaqarı-şıq hay-küyün içərisində Tamanqo ağır addımlarla, sanki ətrafındakılar üçün hal-hazırda ömürdən gedən anı tutub saxlamaq, yaxud azacıq da olsa, ləngitmək məqsədilə gəminin sükana yaxınlaşdı; elə bil bu an, məhz elə bu an onun nə qüdrətə malik olduğunu təyin edəcəkdə.

Bu boyda gəmidə elə küt adam tapılmazdı ki, gəminin hərəkətinin göz qabağındakı təkərdən və onunla üzbəüz yeşikdən asılı olduğunu başa düşməmiş olsun. Ancaq bu mexanizmdə sanki böyük bir sirr vardı. Tamanqo dodaqlarını tərpedə-tərpedə uzun-uzadı kompasa diqqətlə baxdı; elə bil ki, o, kompasa siferblatında çəkilmiş cizgiləri oxuyurdu. Sonra əlini alına apardı və çətin bir məsələnin həlli üçün baş sındıran riyaziyyatçı görkəmi aldı. Bütün zəncilər ağızlarını açıb gözlərini ona zilləyərək, hər bir hərəkətini həyəcanla izləyirdilər. Nəhayət, o, cəhəleti, inam və qorxu hissələrini bürüzə verən bir hərəkətlə cəld sükanın təkərini fırlatdı.

Ehtiyatsız, daha doğrusu, at minməkdə naşı bir cəngavərin məhmızından yerə-göyə sığmayıb cilov gəmirən kəhər kimi, qəşəng, ikidorlu yelkən gəmisi "ESPERANS" bu qəfil, gözlənilməz hərəkətdən dalgaların üzərində şahə qalxdı. Gəmi sanki qiyam qaldırmış və elə indinin özündə onu idarə edən naşı sükancı ilə birlikdə okcanın girdabına qərq olmaq istəyirdi. Yelkənlərin istiqamətilə sükanın arasındakı əlaqə birdən-birə, gözlənilmədən elə pozuldu ki, gəmi əyildi, özü də elə əyildi ki, sən də baxsaydın deyərdin ki, bu saat batacaq. Yelkənlərin asılması üçün üfqi vəziyyətdə vurulmuş ağaclar suya batdı. Gəmidəkilərdən bəzisi müvazinetini itirib yıxıldı, bir neçəsi də gəminin kənarına dığırlandı. Elə həmin dəqiqə də gəmi, fəlakətlə bir daha ölüm-dirim mübarizəsi aparacaqmış kimi, dalganın əks istiqamətinə tərəf qamətini vüqarla düzəltdi. Külək bərkiddi və birdən-birə hər iki dor ağacı böyük, döşətili şaqqıltı ilə dibindən sınıb düşdü, ağır buraz kimi yuxarı göyərtəni başdan-ayağa tutdu.

Berk qorxuya düşmüş zəncilər dəhşətli bağırıqlarla gəmi anbarının ağzına tərəf qaçdılar; ancaq yelkən olmadığına görə külək heç bir maneəyə rast gəlmədiyindən, gəmi müvazinətini düzəltdi və dalğaların qoynunda yüngülcə yırğalanmağa başladı. Belə olduqda zəncilərin ön cəsurları göyortoyə qalxdılar və göyortəni zibilləmiş dər ağaclarının qırıntılarını yığışdırıb təmizləməyə başladılar. Təmanqo dirşəyini kompasını yerləşdirildiyi şkafın kənarına söykəyərək, əlinin arxası ilə üzünü örtmüş və hərəkətsiz halda donub qalmışdı. Aişə onun yanında dayanmışdı, ancaq onunla kəlmə kəsməyə cürət etməirdi, matı-qutu qurumuşdu. Zəncilər yavaş-yavaş Təmanqoya yaxınlaşdılar. Pıçıltı başlandı, az keçmədi ki, pıçıltı məzəmmət tufanına və nəhayət, söyüşə çevrildi:

– Satqın! Fırıldaqçı! – zəncilər qışqırmağa başladılar. – Bizim bədbəxtliklərimizə bəis sən sən! Sən bizi ağalara satdın! Onlara qarşı üsyana sən bizi məcbur elədin! Bizə öz biliyindən dəm vurdun, bizi doğma vətənə qaytarıb aparacağına söz verdin. Biz də gör nə qədər ağılsız olduq ki, sənə inandıq! Gördün, az qalmışdı ki, hamımız məhv olaq, çünki sən ağların bütünü təhqir etdin.

Təmanqo başını qürurla yuxarı qaldırdı, onu əhatə edən zəncilər qorxularından kənara çəkildilər. O, iki tüfəng götürdü, işarə ilə onun dalısınca gəlməyi əmr etdi, onun arxasında dayanan insan axınını keçdi və gəminin burnuna tərəf irəlilədi. O, burada boş çəlləkləri və taxtaları bir yere yığıb səngər düzəltdi, sonra isə adamın canına vəhime salan tüfənglərin lülələrinin çıxdığı bu örtülü səddin ortasında durdu. Üsyan edənlər arasında kimisi ağlayır, kimisi də əllərini göyə qaldıraraq səcdə edir, öz bütələrini və ağlarınkı köməyə çağırırdı. Kompasını qarşısında diz çöküb oturanlar daimi hərəkətdə olan əqrəbə pərəstiş edirlərmiş kimi sitayiş edir, onları doğma ölkələrinə aparması üçün dua oxuyurdular. Bir neçəsi isə ümidi yerdəngöydən üzülmüş halda, dər-qəm içində yuxarı göyortədə uzanmışdı. Yaşamaq ümidini tamamilə itirmiş bu bədbəxt insanlar arasında dəhşətdən hönkür-hönkür ağlayan qadınları və uşaqları, kömək diləyən, ancaq belə bir köməyi alacağına ümidini itirmiş, səs-səsə verib ulayan iyirmiye qədər yaralı təsəvvürünüzə gətirin.

Yuxarı göyortədə gözənilmədən bir zənci göründü, sevincdən üzü gülürdü. O, ağların arası gizlətdikləri yeri elə indicə tapdığını hay-küylə bildirdi. Onun sevincindən, hərəkətindən sezişirdi ki, tapdığı araqdan vurub. Bu xəbər göyortədəki bədbəxtlərin səs-küyünü

yatırdı. Hamı araq anbarına tərəf götürüldü və içkidən doyunca içdi. Bir saat keçəndən sonra onların hamısı göyortədə atılıb-düşür, deyib-gülür, sərxoşluğun bütün eybəcər hərəkətlərini “nümayiş” etdirirdi. Onların rəqsləri və mahnıları, yaralıların hönkürtüsü iniltilərlə eyni vaxtda “İfa olunurdu”. Günü qalan hissəsi və bütün gecə bu minvalla keçdi.

Səhər hamı oyanandan sonra yenə də ümitsizlik... Gecə yaralıların çoxu ölmüşdü. Gəminin dövrəsində meyitlər suyun üzündə yırğalanırdı. Səmanı bulud örtmüşdü, dəniz təlatümlü idi. Məsləhət-məşverət başlandı. Təmanqonun qarşısında, indiyə kimi öz bilikləri barədə ağız açıb danışmağa cürət etməyən zəncilərdən bir neçəsi indi səhrkar məharəti ilə öz təkliflərini yağdırırdılar. Onlar uzun-uzadı dua oxuyub bəxtlərini sınaıdılar. Hər bir uğursuz cəhddən sonra qullar daha çox ruhdan düşür, daha çox məyus olurdular. Nəhayət, söhbət hələ də öz səngərindən çıxmayan Təmanqo haqqında getdi. Bütün bunlardan sonra, necə olsa, gəmidəkilər arasında on başbiləni yenə də o idi və yalnız Təmanqo onları öz əli ilə saldığı bu dəhşətli girdəbdən çıxara bilərdi. Məsələləri sakit, dinc yolla yoluna qoymağa vəkil edilən bir qoca, Təmanqoya yaxınlaşdı, səngərdən çıxıb fikir mübadiləsi aparmağı ondan xahiş etdi. Ancaq Təmanqo Roma zadəganı Koriolan kimi tərsliyinə sahib, onun bütün xahiş və yalvarışlarını qulaqardına vurdu. Gecə, qanın lap qara vaxtında o özü üçün suxarı və qaxac ət ehtiyatı yığdı. Görünür, öz daldalanacağından bundan sonra tək-tənha yaşamaq qərarına gəlmişdi.

Araqdan hələ qalmışdı. Həç olmasa o, dənizi, quldarlığı və yaxınlaşan ölümü unutturur. İçirsen, şirin yuxu aparır səni. Afrikanı yuxuda görürsen, kitrə meşələri, üzünə həmişə açıq olan külək daxmalar, kölgəsində bütöv bir kənd yerləşən nəhəng baobab ağacları gəlib gözüünün qabağından keçir. Bir gün əvvəl olduğu kimi, yeyib-içmək yenidən başlandı. Beləliklə, bir neçə gün də ötdü. Qışqırmaq, ağlamaq, saçlarını yolmaq, sonra lülqənbər olana qədər içmək və yatmaq, bax, onların günü-güzəranı, həyat tərzini belə idi. Çoxusu içməkdən öldürdü, bəziləri özünü dənizə atırdı, yaxud özünü xəncərlə vurub öldürürdü.

Bir gün səhər Təmanqo öz istehkamından çıxdı və böyük dər ağacının qırıb qalmış hissəsinə tərəf irəlilədi.

– Ey qullar, – deyərək o, sözə başladı, – yuxuda o gözəgörünməz mənim gözümə göründü, sizi buradan qurtarmağın yollarını göstərdi.

Sizin nəşükürlüyünüzə, nankorluğunuza görə görə mən sizi elə belə qoyub gedəydim. Ancaq mən bu qışqırışan uşaqlara və qadınlara rəhm etdim. Bunlara yazığım gəldi. Sizi bağışlayıram, indisə mənə qulaq asın!

Bütün zəncilər başlarını cəhəmlə aşağı saldılar və Tamanqonun ətrafında sıxlaşdılar.

– Bu böyük evləri, – Tamanqo gəmiyə işarə ilə sözünü davam etdi, – yerindən tərpəlib düz yoluna salan ovsunları yalnız ağlar bilirlər; biz isə, bizim tərəflərdəki qayıqlara oxşayan bu yüngül qayıqları istədiyimiz kimi idarə edə bilərik.

– Bax, onları yemək ehtiyatı ilə dolduraq, özümüz də minək içərisinə və küləyin əsdiyi istiqamətdə avar çəkək; mənim də, sizin də, bir sözə, bizim hamımızın Allahımız küləyi bizim ölkəyə tərəf əsdirər.

Ona inandılar. Heç vaxt, heç yerdə belə ağılsız plan görünməmişdi. Kompasdan istifadə etməyi bacarmadığından və həm də hazırkı su yollarına nəbzəld olduğundan, “Təvəkkül Allaha!” deyib getməkdən başqa Tamanqonun ayrı əlacı yox idi. Bu fikirlərlə o belə təsəvvür edirdi ki, avar çəkib düz qabağa – irəli getsə, axırda zəncilərin yaşadığı bir torpağa gəlib çıxacaqdır; çünki o bilirdi ki, zəncilərin haradasa torpağı var və ağlar öz gəmilərində yaşayırlar. Bütün bunların hamısını o öz anasından eşitmişdi. Xilasedici qayıqlara minmək üçün hər şey və hamı hazır oldu; ancaq bütün qayıqların içərisində avarla hərəkətə getiriləcək iki qayıqdan savayı istifadə ediləsi heç nə yox idi; bunlardan biri böyük, digəri isə balaca idi; bunlar da təxminən səksən nəfər sağ qalmış zəncinin hamısını tutmazdı. Bütün yaralıları və xəstələri elə belə qoyub getməkdən başqa ayrı çarə yox idi. Xəstə və yaralıların çoxu tərk etməzdən əvvəl onları öldürməyi xahiş etdilər.

Hər iki qayıq çox çətinliklə suya salınıb yüklənəndən sonra zəncilər hər an onları udmağa hazır olan coşqun, tufanlı dənizdə gəmini tərk etdilər. Gəmidən əvvəlcə kiçik qayıq aralandı. Tamanqo isə Aişə ilə birlikdə, daha çox yüklənmiş və buna görə də ağır, son dərəcə ləng tərpənən böyük qayığa minmişdi. İkiorlu yelkənli gəmidə qalmış yaralıların və xəstələrin yalvarışı, iniltili qışqırıqları hələ də eşidildi, qulaqlarda səsləndiyi bir məsafədə ikən güclü bir dalğa artıq dənizə çıxmış böyük qayığın üstündən aşdı və onun içərisini su ilə doldurdu. Heç bir dəqiqə keçməmiş qayıq batdı. Kiçik qayıq-

dakılar oradakıların fəlakətə uğradıqlarını gördülər və avarçəkənlər heç olmasa, batanlardan bir neçəsini xilas etmək niyyəti ilə sürəti ikiqat artırdılar.

Böyük qayığa minənlərin, demək olar ki, hamısı batdı; on iki nəfər özünü gəmiyə ancaq çatdıra bildi. Bu on iki nəfərin içərisində Tamanqo ilə Aişə də vardı. Günəş batanda onlar balaca qayığın gözəndən itdiyini gördülər, ancaq qayıqdakıların başına nə gəldiyindən heç kim xəbər tutmadı.

Nə üçün oxucunu acılığın ağır, zəhlətökən təsviri ilə yorur? Ensiz bir qayıqda iyirmi nəfərə qədər adam gah dalğalı dənizdə yırğalanır, gah qızmar günəş altında yanır, gah da ki olub-qalan ehtiyatını biri-birinin əlindən qayıb almaq üçün çarpışır, söyüşürdülər. Hər tikə suxarı böyük mübarizə gücünə qazanılırdı; zəif öldürdü ona görə yox ki, güclü onu öldürürdü; ona görə öldürdü ki, ölməyi onun öz ixtiyarına buraxmışdılar, əlacı yox idi, şərait belə idi. Bir neçə gündən sonra “ESPERANS” gəmisindəki keçmiş heyətdən Tamanqo ilə Aişədən başqa heç kim qalmamışdı.

Günlərin bir günündə, axşam tərəfi dəniz yenə təlatümə gəlmişdi, külək var gücü ilə əsirdi, hava elə qaranlıq idi ki, gəminin arxasından baxanda onun burnunu görmək olmurdu. Aişə kapitan kayutunda döşəyin üstündə uzanmışdı, Tamanqo isə onun ayaqlarının aşağı tərəfində oturmuşdu. Çoxdan idi ki, onların heç birisi kəlmə kəsmirdi.

– Tamanqo, – nəhayət, Aişə ucadan dilləndi, – nə ki əzab-əziyyətə dözsürsən, hamısı mənim ucbatımdandır...

– Mən heç bir əzab-filan çəkmirəm, – deyərək Tamanqo kobud cavab verdi. O, hələ də əlində tutduğu suxarının yarısını sındırıb döşəyin üstünə, arvadının yanına tulladı.

– Onu özün üçün saxla, – Aişə suxarını geri itələdi, – mən ac deyiləm. Axı, bir də nə üçün yeyim? Mənim ölüm saatım hələ çatmayıb məgər?

Tamanqo dinməz-söyləməz yerindən durdu, səndirəyə-səndirəyə yuxarı göyərtəyə qalxdı və sınımış dor ağacının yanında oturdu. Başını sinəsinə əyib öz qəbiləsinin himnini fiştinqla çalmağa başladı. Birdən dənizin və küləyin uğultusundan da bərk bir səs eşidildi; işıq göründü. O, yad qışqırıq səsləri eşitdi; böyük qara bir gəmi Tamanqonun gəmisinin yanından elə cəld şütüdü ki, yelkənlərinin sarındığı üfüqi ağacları onun başının üstündən sivişib keçdi. Həmin gəminin dor ağacına asılmış fənərin işığında o yalnız iki

nəfərin sifotini açıq-aydın görə bildi. Bu adamlar nəse qışqırırdılar və küləyin axınına düşən gəmi qaranlıqda birdən-birə gözdən itdi. Yəqin ki, gözətçilər fəlakətə uğramış gəmini görmüşdülər və küləkli-tufanlı hava dönüb istədikləri səmtə getməkdə onlara mane olurdu. Bir an keçməmiş Tamanqo topun ağzından püskürən alovu gördü və partlayış səsi eşitdi; sonra başqa bir topun alov püskürdüyünü gördü, ancaq partlayış-filan eşitmədi... daha sonra isə onun qulaqlarına heç bir səs dəymədi. Sabahısı gün üfəqdə heç bir yelkən görünmədi. Tamanqo döşəyin üstündə uzandı və gözlərini yumdu. Aişə elə həmin gecə ölmüşdü.

Bilmirəm, bu hadisədən neçə vaxt keçəndən sonra üçdörəl ingilis hərbi gəmisi "Bellon" dar ağacları sınımış, ilk baxışda həyəti tərkd edilmiş bir gəmiyə rast gəldi. "Bellon" gəmisindən qayığa oturub həmin gəmiyə yan alanda orada bir ölmüş zənci qadın və bir dəri-bir sümük qalmış kişi (o da zənci idi) gördülər. Onun huşu özündə deyildi, ancaq nəfəsi gedib-gəlirdi. Gəmidəki həkim onunla məşğul oldu. "Bellon" gəmisi Yamaykanın mərkəzi şəhəri Kinqetona çatanda Tamanqo artıq tamamilə sağalmışdı. Başına gələn hadisəni ondan soruşdular. O nə bilirdi, hamısını danışdı. Adadakı plantasiya sahibləri onu bir qiyamçı kimi tutub asmağı tələb edirdilər, ancaq şəhərin qubernatoru alicənab adam olduğundan, məsələ ilə maraqlandı və ona bəraət qazandırdı; belə ki, onun düşdüyü şəraitə görə özünü müdafiə etməkdən başqa ayrı çarəsi olmamışdır və bir də ki, onun öldürdüyü adamlar fransızlar olublar. Zənci kölələri aparan gəmilərdən ələ keçirdikləri zəncilərlə necə rəftar edirdilərsə, onunla da elə rəftar etdilər. Onu azadlığa buraxdılar, yəni yerli hökumətə işləməyə məcbur etdilər; ona gündəlik yeməyindən əlavə, hər gün altı su zəhmət haqqı verdilər. Bu, boy-buxunlu, qədd-qamətli bir adam idi. Yetmiş beşinci alayın komandiri, polkovnik onu gördü və orkestrə götürüb simbalçalan təyin etdi. O, ingilis dilini, bir az öyrənmişdi, ancaq heç vaxt danışmırdı. Bununla belə, o həddindən artıq çox rom və şəkər qamışı arığı içirdi. Tamanqo sətəlcəmdən öldü.

KARMEN

I

*Qadın baladır, o, ömründə yalnız iki dəfə
gözlə görünər: sevəndə və ölüm yatağında.
Pallada*

Coğrafiyaşünaslar deyəndə ki, Munda döyüşünün getdiyi yer Bastülü-Pönilər ölkəsində, indiki Monda şəhərinin yaxınlığında, Marbelladan iki lyö²⁹ məsafədə yerləşir, onlar heç özləri də bilmirlər nə danışsınlar. Nəməlum müəllifin yazdığı "İspaniya müharibəsi haqqında" əsərinə istinad edərək özümün şəxsi mülahizələrimə və hersoq Osunanın³⁰ olduqca zəngin kitabxanasından topladığım məlumatlara əsasən fikirləşirdim ki, Sezarın respublika müdafiəçilərinə qarşı axırıncı dəfə apardığı ölüm-dirim müharibəsinin getdiyi yerləri Montilla ətrafında axtarmaq lazımdır. 1830-cu il payızın ovvəllərində Əndolisədə olarkən şübhələrimi tam aydınlaşdırmaq məqsədilə uzunmüddətli səyahətə çıxdım. Bu haqda yaxın günlərdə dərc etdirəcəyim tədqiqat əsəri, zənn edirəm ki, vicdanı təmiz arxeoloqların heç birində şübhə oyatmayacaq. Hələ ki, öz həllini tapmamış, bütün Avropa ziyalılarının maraqlandığı bu coğrafi problemi mənim elmi tədqiqatım həll etməmişdən əvvəl sizə kiçik bir əhvalat danışmaq istəyirəm; həmin əhvalatın Munda döyüşünün vaxtilə harada getdiyi məsələsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Mən Korduda bir nəfər bələdçi tutmuş və iki at kirayə etmişdim; yola düşəndə yüküm Sezarın "Şorhlər"³¹ kitabından və bir neçə köynəkdən ibarət idi. Bir gün Kaşena səhrasının hündür yerində yorğunluqdan təqətdən düşdüyüm, susuzluqdan yandığım, günəşin adamı qarsalayan istisindən nəfəs ala bilmədiyim, Pompeyin oğlanlarını və xeyirxah Sezarı lənətlədiyim bir vaxtda getdiyim cığırda xeyli aralı dörd yanıma qamış və kol-kos basmış yaşıl bir çəmənlilik gözüme sataşdı. Bu, yaxınlıqda bulaq olduğunu bildirirdi. Doğrudan da, yaxınlaşarkən çəmənlilik adlandırdığım yerin bataqlıq, göründüyü kimi, Kabra silsiləsinin ətəklərində, iki dağın arasındakı keçiddən axıb gələn kiçik bir çayın isə həmin bu bataqlıqda yox olduğunu gördüm. Belə fikirləşirdim ki, çayboyu yuxarı qalxsam, qurbağası və zolisi daha az olan təmiz su, ya da bəlkə, qayaların arasında köl-

gəlik bir yer tapardım. Dar keçidin girəcəyində atım kişnədi və mənim görmədiyim başqa bir at isə atıma kişnəməklə cavab verdi. Heç yüz addım yol getməmişdim ki, bu dar keçid qarşımda birdən-birə bütün genişliyi ilə açıldı və onu dövrələnmiş yamacların kölgələdiyi təbii bir sirk meydançasını xatırlatdı. Dincəlmək üçün səyyah bundan gözəl yer tapa bilməzdi. Bulaq yalçın qayaların ayağında qaynayıb axır, ətrafı qar kimi ağ qumla örtülmüş balaca, təbii gölə tökülürdü. Külək tutmayan bu yerdə bulağın sərin suyundan içib böyümüş beş-altı palıd ağacı gölün hər yanına qalın kölgə salmışdı; nəhayət, bu təbii gölün ətrafında bitən zərif və sığallı, ot dediyim təbii sirk meydançasından on iyö məsafədə yerləşən karvansaraların heç birində kimsənin tapa bilmədiyini çox rahat bir yatağı xatırladırdı.

Belə gözəl, füsunkar yeri kəşf etmək şəərəfi yəqin ki, mənə aid edilə bilməzdi. Çünki mən ora çatanda bir nəfər artıq orada dincəlirdi və hələ üstəlik şirin yuxudaydı. At kişnərtisindən oyanmış həmin adam yerindən qalxdı və sahibinin yatmasından istifadə edərək ətrafındakı otlardan doyunca yeyib dayanmış atına yaxınlaşdı. Bu, orta-boylu, zəhmli və məğrur baxışlı, zahirən qüvvətli cavan bir oğlan idi. Bəlkə, də vaxtilə gözəl olmuş sifəti günəşdə çox yandığından, indi saçlarından da qara idi. Bir əli ilə atının cilovundan tutmuşdu, o biri əlində isə qısalüle, fitilli bir tufəng vardı. Hər şeydən əvvəl etiraf edirəm ki, fitilli tufəng və onu əlində tutmuş adamın zəhmli baxışı məni bir az təəccübləndirdi. Onun oğru olduğunu ağıma getirməzdim. Oğrular haqqında çox eşitsəm də, onlarla heç vaxt rastlaşmamışdım. Başqa yerlərdə mal alverinə getmək üçün təpədən-dırnağa qədər silahlanmış icarədarları o qədər görmüşdüm ki, indi əlində odlu silah tutmuş bu naməlum adamın niyyəti məndə heç bir şübhə oyatmadı. Və bir də fikirləşdim ki, mənim köynəklərim və Elzevirlərin mətbəəsində nəşr olunmuş “Şərhlər” kitabı onun nəyinə lazımdır? Əlində odlu silah tutmuş bu naməlum adamı sadəcə olaraq gülümseyərək başımın işarəsi ilə salamladım və onun yuxusuna mane olub-olmamağımı soruşdum. Cavab verməmişdən əvvəl o, məni başdan-ayağa diqqətlə süzdü və sonra bu yoxlamadan razı qalıbmış kimi, eyni baxışla bizə tərəf irəliləyən bələdçimə baxdı. Bələdçinin açıq-aşkar bərk qorxduğunu və rənginin sapsarı saraldığını gördüm. Öz-özümə düşündüm: “Ah! Bu nə pis görüş oldu?!” Ancaq ehtiyatdan narahatlıq keçirməməyi qəet etdim. Atdan düşdüm, atların cilovunu bələdçiye verdim, özüm

isə dizlərimi bulağın kənarına söykəyərək, əllərimi və başımı bulağın suyunda islatdım, sonra Jedconun əsgərləri kimi doyunca bulaq suyundan içdim və özümü üzümün üstə çəmənləyə yıxdım. Buna baxmayaraq, bələdçinin və naməlum adamı gözədən qoymur, onların hər hərəkətini izləyirdim. Birincisi canını dişinə tutaraq yaxınlaşırdı; o birisi isə bizə qarşı pis niyyəti yoxmuş kimi atını buraxdı. Əvvəlcə tuşlanmış halda tutduğu odlu silahının lüləsi indi aşağı enmişdi. Azacıq da olsa, bu hərəkətimə görə mənə pis baxacaqlarını ağıma belə gətirmədən otun üstündə uzandım və əlində silah tutmuş bu adamdan yanında alışqanı olub-olmadığını çəkinmədən soruşdum. Həm də siqar qutumu çıxardım. İndiyə kimi hələ kəlmə kəsməyən bu naməlum adam cibini qurdaladı və alışqanını çıxarıb siqarını yandırmağa çalışdı. O, şübhəsiz, iltifat göstərməyə başlayırdı, çünki mənimlə üz-üzə oturmuşdu. Bununla belə, silahını özündən kənara qoymurdu. Siqarını yandırandan sonra ən yaxşı siqarlardan birini seçdim və ondan çəkib-çəkmədiyini soruşdum.

Həmin adam cavab verdi:

– Bəli, senyor.

Bunlar onun indiyə kimi dediyi ilk sözlər idi ki, eşidirdik və mən o saat hiss etdim ki, o, “s” səsini əndəlisililər kimi tələffüz etmir,³² elə buradan onun da mənim kimi bir səyahətçi olduğunu yəqin etdim, ancaq, heç şübhəsiz ki, o, arxeoloq deyildi.

– Bax, bu, sizin çox xoşunuza gələcək! – Havana siqarının ən əla növündən birini ona təqdim edərək, – dedim.

– O, başını yüngülcə əyməklə mənə təşəkkür etdi, siqarını mənim siqarımdan yandırdı, bir daha başının hərəkətilə mənə öz razılığını bildirdi və bundan sonra çox böyük ləzzətlə siqarını tüstülətdi.

Burnunun deşiklərindən və ağzından tüstü buraxaraq xoşhalıqla dedi:

– Ah! Gör, nə vaxtdır çəkmirəm!

İspaniyada verilmiş və qəbul edilmiş siqar, Şərqdə duz-çörək kosmək kimi, qonaqpərvərlik, dostluq, ünsiyyət əlaqələrini yaradır. Mənim bu adamın özünü mən düşündüyümdən daha çox söhbətçil göstərdi. Burası vardı ki, özünün Montilla əyalətindən olduğunu söyləməsinə baxmayaraq, bu yerləri yaxşı tanımadığı hiss olunurdu. O hətta hal-hazırda olduğumuz bu vadinin adını da bilmirdi. Ətraf kəndlərdən heç birinin də adını deyə bilmədi. Nəhayət, mən ondan

bu ətraflarda uçub-dağılmış divarlara, konarları yazılı iri kirəmit parçalarına, üzərində yazı həkk olunmuş daşlara rast gəlib-gəlmədiyini soruşduqda o, belə şeylərə heç vaxt diqqət yetirmədiyini söylədi. Bunun əvəzində isə özünü atıcılıqda mahir bilici kimi göstərdi. O mənim atımı pislədi, bu fikri demək o qədər də çətin deyildi. Sonra isə öz atının məşhur Kordu at cinsindən olduğunu söylədi. Doğrudan da, əsil cins atdır, yorulmaq nə olduğunu bilməz, sahibinin dediyinə görə, otuz lyölük yolu birnəfəsə dördnala, yaxud yorğa yerişlə gedə bilir. Söhbətinin şirin yerində, bu naməlum adam sanki artıq danışdığından özü də təəccübləndi və əsobi halda birdən dayandı. Məsələ burasındadır ki, mən Korduya tez çatmaq üçün tələsirdim, – deyə, nədənsə bir az sonra sıxıla-sıxıla əlavə etdi: – Məhkəməlik bir işə görə birisindən xahiş etməli idim...

O, söhbət edə-edə, gözlərini aşağı dikmiş bələdçim Antonioya baxırdı.

Oturduğumuz kölgəlik və bulaq mənim o qədər xoşuma gəldi ki, montillalı dostlarımla bələdçimin heybəsinə qoyduqları qaxac edilmiş əla donuz əti yadıma düşdü. Mən onları bələdçimə gətizdirdim və tanımadığım bu qəribə adamı da yüngülvari yol yeməyindən öz qismətini götürmək üçün süfrəyə dəvət etdim. Öz-özümə fikirləşdim: “əgər çoxdan siqar çəkməmişdirsə, deməli, bu adam azı iki gündür ki, dilinə heç nə vurmayıb”. O, yeməyi ac qurd kimi diri-diri udurdu. Mənə belə gəldi ki, Allah məni bura elə bu adam üçün göndərmiş. Sayahətimizin başladığı gündən ta indiye qədər mənə boşboğazlıqdan tayı-bərabəri olmayan bir adam kimi görünən bələdçim indi az yeyir, bizim ikimizdən də az içir və demək olar ki, kəlmə kəsmirdi. Görünür, o ya qonağın burada olmasından sıxılırdı, ya da ki, səbəbini bilmədiyim nəşə şübhəli bir məsələyə görə bunlar bir-birindən ehtiyat edirdilər.

Çörəyin son qırıntılarını və donuz ətinə artıq yeyib qurtarmış, ikinci siqarı çəkmişdik. Mən bələdçimə atları cilovlamağı tapşırıdım ki, o, məndən gecəni harada keçirəcəyimi soruşdu.

Bələdçimin mənə vurduğu işarəsinə vaxtında diqqət edə bilmədiyimə görə Küervo karvansarasına gedəcəyimi söylədim.

– Dediyiniz yer sizin kimi alicənab adam üçün bir o qədər də yaxşı yer deyil, müsyö... Mən də ora gedirəm və sizi müşayiət etdiyimə icazə versəniz, yolu birlikdə gedərik.

– Böyük məmnuniyyətlə, – atın üstünə qalxaraq cavab verdim.

Atımın üzəngisini tutan bələdçim mənə yenə göz vurdu. Mən ona çiynlərimi çəkməklə cavab verdim və bildirdim ki, mən heç nədən şübhələnmirəm və çox rahatam. Biz yola düşdük.

Antonionun vurduğu müəmmalı işarələri, onun narahatlığı, naməlum adamın ağzından qaçırdığı bir neçə söz, xüsusilə bir gündə otuz lyö məsafə qət etməsi və bunu ağlasığmayan bir tərzdə izah etməsi məndə yol yoldaşım haqqında müəyyən fikir oyatdı. Mən bu adamın qaçaq və ya oğru olduğuna şübhə etmirdim. Axı bunun mənə nə dəxli? Bir də ki, ispaniyalıların təbiətini yaxşı bildiyimdən, mənimlə çörək kəsib siqar çəkən bir adamdan qorxmaq lazım olmadığına əmin idim. Hətta onun yanımda olması bütün gözlənilməz hadisələrdə bir də böyük kömək idi. Başqa sözlə desək, həmin adamın quldur olduğunu bilmək özü mənim üçün çox xoş idi. Belə adamları hər gün görmək hamıya qismət olmur və üstəlik də belə təhlükəli adamlarla yanaşı yol gedəsən, xüsusilə həmin adam sənə xoş gələ, özün də ona isinişəsən.

Bu naməlum adamın kim olduğunu aydın bilmək məqsədlə bələdçimin göz-qaşla vurduğu işarələrə baxmayaraq, mən məşhur yolkəsənlərdən, oğrulardan söhbət saldım. Aydın məsələdir ki, mən həmin adamlar haqqında rəğbətlə danışdım. Həmin bu vaxtlar Əndəlisdə Xose-Mariya adında çox məşhur bir quldur var idi ki, söhbəti, igidliyi dillərdə gəzirdi. “Yoxsa, yanımdakı elə Xose-Mariyadır?” – deyə fikirləşdim. Mən bu igid haqqında bildiklərimin hamısını danışdım, onun alicənablığına və igidliyinə heyran olduğumu ağzıdolusu bildirdim.

– Xose-Mariya avaranın birisidir! – bu qəribə adam soyuqqanlılıqla dilləndi.

Öz-özümdən soruşdum: “O, həqiqəti etiraf edir, yoxsa təvazökarlıq eləyir?” Çünki mən yol yoldaşıma diqqətlə baxdıqda onda Əndəlis şəhərindəki qapıların çoxuna yapışdırılmış elanlarda Xose-Mariyanın əlamətlərini görürdüm. Bəli, lap elə o özüdür ki, var... Sarı saçlar, göy gözlər, yekə ağız, cərgələnmiş qəşəng dişlər, balaca əllər, nazik köynək, gümüş düyməli məxmər gödəkə, ayağında ağ dəridən qınc, kəhər at... Daha şübhə-filan yoxdur! Ancaq görək bunu tanıdığımı hiss elətdirməyəm.

Biz gəlib karvansaraya çatdıq. Karvansara həmin bu adamın təsvir etdiyi kimi idi, yəni indiye qədər gördüyüm karvansaralardan

ən yoxsulu, dilənçi kökündə olanı. Böyük bir otaq həm mətbəx idi, həm yemək və yataq otağı. Ocaq elə buradaca, otağın ortasında hamar bir daşın üstündə qalanır, tüstüsü isə tavanın ortasındakı deşikdən, bacadan çıxıb gah havada bulud kimi dayanır, gah da karvansaradan bir neçə addımlıqda yerdə duman kimi sürünürdü. İçəridə, divarboyu yerə köhnə qatır dəriləri döşənmişdi; bunlar burada gecələyən soy-yahların yataqları idi. İndicə təsvir etdiyim bu yeganə otaqdan iyirmi addım aralı, tövlə kimi istifadə olunan çardağa bənzər bir tikili vardı. Bu gözəl təbiətin qoynundakı mənzildə oturduğumuz vaxt burada qoca bir qadından, on-on iki yaşlarında bir qız uşağından başqa canlı məxluq yox idi. İkisinin də sifəti his çəkmişdi, üst-başlarından cin hürkürdü, başdan-ayağa cır-cındır içində idilər.

“Qədim Munda Betika əhalisindən bu günə qalanlar bax, elə bunlardır! – öz-özümə fikirləşirdim. – Ah! Sezar! Ah, müqəddəs Pompey! Siz yenidən bu dünyaya gəlsəydiniz, heç bilərsiniz necə təəccüblənərdiniz?!”

Mənim yol yoldaşımı görərkən həmin qarı təəccüb doğuran bir heyrətlə qışqırdı:

– Ah! Senyor don Xose!

Don Xose qaşlarını çatdı və əlini yuxarı qaldırmaqla həmin dəqiqə də qarının sözünü ağzında qoydu. Mən bələdçimə tərəf çevrildim və başqalarının anlama bilməyəcəyi bir işarə ilə onu başa saldım ki, bu gecəni birlikdə keçirəcəyim adam haqqında mənə söz deməyə lüzum yoxdur. Hər şey aydın idi. Şam yeməyi mən gözlədiyimdən də ola oldu. Bizə hündürlüyü bir ayaq ucalığında olan balaca stolun üstündə əvvəlcə düyüdən hazırlanmış xörək, yanında qızardılmış qart bir xoruz və sonra acı bibər, daha sonra yenə də bitki yağında qızardılmış bibər, nəhayət, gaspacho deyilən bibər salata verdilər. Üç cür xörəyin üçü də həddindən artıq acı olduğundan, tez-tez Montilla şerabından içməli olurduq. Yeyəndən sonra divardan asılmış mandolinanı görəndə – onu da deyim ki, İspaniyada hansı evə getsəniz mandolina görərsiniz – mən bizə xörək verən balaca qız uşağından, əgər bacarırsa, bir az çalmağını xahiş etdim.

Qız:

– Xeyr, bacarmıram, – deyər cavab verdi, – ancaq don Xose elə gözəl çalır ki!

– Eləsə, lütfən mənim üçün bir mahnı oxuyun! – yenə də qıza müraciət etdim. – Mən sizin milli musiqini ehtirasla sevirəm.

Don Xose şən halda:

– Məni əla siqarlara qonaq edən sizin kimi alicənab, səmimi bir cənab üçün heç nəyi əsirgəmərəm! – dedi və mandolinanı ona verməsini qıza işarə etdi.

Sonra mandolinanı sinəsinə basıb çala-çala oxumağa başladı. Onun səsi kobud, ancaq məlahətli idi, oxuduğu mahnı isə anlaşılmaz və qərribə səslənirdi. Mahnının sözlərinə gəldikdə, mən o sözlərdən heç birini başa düşə bilmədim.

– Əgər səhv etmirsənsə, oxuduğunuz mahnı ispan mahnısı deyil, – dedim, – bu, mənim “Əyalətlər”də³³ eşitdiyim sorsikolara³⁴ oxşayır, sözləri də görək ki bask sözləridir.

– Bəli, elədir ki var, – qəmli-kədərli halda cavab verdi.

O, mandolinanı yerə qoydu və əllərini qoynunda çarpazlayıb qərribə bir hüznə, sönməkdə olan ocağa tamaşa etməyə başladı. Balaca stolun üstünə qoyulmuş lampanın işığında onun həm nəcib, həm də heybətli görünən sifəti mənə Miltonun İblisini xatırladırdı.³⁵ Bəlkə, həmin İblis kimi mənim yol yoldaşım da elə bu saat tərk etdiyi el-obasını və hansı bir səhvə görəse bu eldən qovulduğunu düşünürdü. Mən söhbəti yenidən təzələməyə cəhd edərdim, ancaq o, qəmli xatirələrə dalıb mənə cavab vermirdi. Qarı otağın bir küncündə, ipin üstünə gərdək kimi atılmış cırıq yorğanının arxasında artıq şirin yuxuda idi. Balaca qız da qadınlara məxsus yerdə, qarının yanında yatmışdı. Vəziyyətin belə olduğunu görən bələdçim yerindən qalxdı, mənə dedi ki, onun dalınca tövləyə gedim, ancaq bələdçimin dediyi sözlərdən qəfildən sıçrayıb yerindən qalxan don Xose acıqla bizdən hara getdiyimizi soruşdu.

– Tövləyə! – deyər bələdçi cavab verdi.

– Nə edəcəksiz orada? Atların yemi var. Yatın burada, ağa icazə verər.

– Qorxuram ki, ağanın atı xəstələnə, istəyiəm, ağa özü ata baxsın, bəlkə, bir şey lazım oldu, o, özü bilir nə etmək lazımdır.

Aydın məsələ idi ki, Antonio mənimlə təklikdə, məxfi danışmaq istəyirdi; ancaq mən don Xosədə şübhə oyatmaq istəmirdim və bir də, bizim burada olduğumuz bir vaxtda mənə elə gəlirdi ki, yaxşısı budur, özümüzü daha etibarlı aparaq. Antonioya cavab verdim ki, at işində o qədər də səriştəm yoxdur və mən yatmaq istəyiəm. Don Xose onu tövləyə ötürdü və tez də qayıdıb gəldi. O, mənə dedi ki, ata heç nə olmayıb, ancaq bələdçi bu heyvanı çox əzizləyir; onu

gödəkcəsi ilə sürtür ki, təri qurusun, özü də bütün gecəni xoşladığı həmin məşğuliyyətlə keçirmək istəyir. Bu vaxt mən qatır dərilərinin üstündə uzanmışdım; özüm də paltoma elə möhkəm, elə səliqəli bürünmüşdüm ki, dərilərə toxunmayım. Mənim yanımda yatmaq üçün üzr istəyib icazə alandan sonra – o, ədəb qaydasını gözləyirdi, – don Xose qapının ağzında yığılıb yatdı; ancaq yatmamışdan qabaq silahına güllə qoydu və onu bəliş əvəzinə başının altına qoyulmuş dağarcığın altına soxdu. “Gecən xeyrə qalsın!” deyib bir-birimizə şirin yuxu arzuladıq və beş dəqiqədən sonra biz artıq şirin yuxuda idik.

Çox yorğun olduğumdan belə bir evdə yata bilirdim, ancaq bir saat keçməmişdi ki, qasınma yuxumu qaçırdı. Elə həmin dəqiqədən bunun səbəbini başa düşdüm, yerimdən qalxdım və gecənin qalan hissəsini bu taxtabitili evdə keçirməkdənsə, açıq havada yatmağı daha üstün tutdum. Ayaqlarımın ucunda yeriyərək qapıya çatdım və qapının ağzında daş kimi yığılıb yatmış don Xosenin üstündən elə adladım, heyətə elə səssiz-səmirsiz çıxdım ki, o oyanmadı. Qapının yanındakı geniş taxta skamyanın üstündə uzandım və gecəni səhər etmək üçün yerimi istədiyim kimi rahatladım. Gözlərimi ikinci dəfə yummağa hazırlaşdığım bir anda mənə elə gəldi ki, yanımdan bir adam və bir at kölgəsi keçdi, özləri də elə keçirdilər ki, heç bir səs, hənirti yox idi. Yatağımda dikəldim və Antonionu tanıdım. Belə bir vaxtda onu tövlədə yox, məhz heyətdə gördüyümdən məni təəccüb bürüdü, yerimdən qalxıb onun yanına getdim. Məni görəni kimi o dayandı.

– O haradadır?

– Karvansarada. Yatır. Taxtabitilərdən qorxmur. Bu atı nə üçün aparırsan?

Bu vaxt gördüm ki, səs çıxmasın deyərək, Antonio atın ayaqlarını yorğanın cırıq parçaları ilə, özü də çox səliqəli sarımışdır.

Antonio mənə dedi:

– Allah xatirinə, bir az da astadan danışın! Məgər görmürsünüz ki, bu adam kimdir? Xose Navarrodur, Əndəlisin ən məşhur qulduru. Bütün günü sizə işarə vururam, başa düşmürsünüz ki, düşmürsünüz.

– Quldurdur, ya hər nədir, mənə nə doğlu? – cavab verdim, – bizdən ki, bir şey oğurlamayıbdır. Səni inandırırıam ki, onun belə fikri də yoxdur.

– Allah köməyiniz olsun! Ancaq onu ələ verən adam üçün iki yüz dukat pul mükafatı ayrılmışdır. Buradan bir lyö yarım məsafədə

ulanlar³⁶ məntəqəsi var, tanıyıram, səhər açılmamış mən igidləri buraya tökəcəyəm. Mən onun da atını aparardım, amma elə yamanıdır ki, çər dəymişə Navarrodan başqa heç kim yaxın dura bilmir.

Ona dedim:

– Allah sizə lənət eləsin! Bu yazıq sizə nə pislik edib ki, onu satırsınız? Bir də ki, həmin bu adamın dediyiniz quldur olduğuna əminsizsinizmi?

– Lap ələmin içi kimi bilərəm. Elə indicə o, mənimlə bərabər tövləyə gələndə mənə dedi: “Sən, deyəsən, axı məni tanıyırsan, əgər mənim kim olduğumu bu xeyirxah cənaba desən, gülləni beyninə çaxaram”. Qalın, ağa, siz qalın onun yanında. Sizin üçün qorxulu bir şey yoxdur. Nə qədər ki, siz onun yanındasınız, o, heç nədən şübhələnməz.

Biz danışa-danışa karvansaradan o qədər aralanmışdıq ki, nal səslərini evdəkilərdən heç kim eşidə bilməzdik. Antonio bir göz qırpmında atın ayaqlarına sarıdığı cır-cındırı açıb kənara tulladı, sonra ata minmək istədi. Mən onu yoldan saxlamaq, bu yoldan çəkəndirmək üçün onu gah hədələməyə, gah da dilə tutmağa çalışdım.

O mənə dedi:

– Mən lüt oğlu lütün biriyəm, ağa, iki yüz dukatı itirə bilmərəm, xüsusilə ölkəni belə pozğun tör-töküntülərdən, əclafılardan qurtarmaq haqqında söhbət getdiyi bir vaxtda. Ancaq özünüzü gözləyin, Navarro oyansa, hər şeydən əvvəl silahdan yapışacaq, onda vay sizin halınıza. Mən təhlükədən artıq uzaqlaşmışam. Necə bacarırsınız, elə də başınıza çarə qılın.

Bu tühaf adam artıq yəhərdə idi; o, atı məhmızladı və az keçmədi ki, gecənin qaranlığında gözdən itdi.

Mən bolədcimin əlindən bərk hirsələnmişdim və özümü çox narahat hiss edirdim. Bir az fikirləşdikdən sonra müəyyən bir qərara gəldim və yenidən karvansarayaya qayıtdım. Don Xose narahatlıqla yatır, yuxusuz keçirdiyi bir neçə günün yorğunluğunu canından çıxarırdı. Onu oyatmaq üçün möhkəm silkələməyə məcbur oldum. Mən onun qorxunc, vəhşi baxışını və silahını qapmaq üçün etdiyi hərəkəti ömrüm boyu unutmayacağam, ehtiyat üçün mən onun silahını yatağından bir az aralı qoymuşdum.

– Müsyö, – dedim, – sizi oyatdığım üçün üzr istəyirəm, sizə axmaq bir sual verəcəyəm: – Elə bu saat altı-yeddi ulanın bura gəlməsi sizə yaxşımı olar?

O, sıçrayaraq qalxdı və qorxunc səsle soruşdu:

– Bunu sizə kim dedi?

– Bunu kimin demosinin no əhəmiyyəti var, fikir özü yaxşı olsun.

– Sizin bələdçiniz məni satdı, ancaq o, bunun üçün mənə cavab verməli olacaq, hanı o?

– Bilmirəm... Deyəsən, tövlədodur... ancaq kimsə mənə dedi...

– Kim dedi sizə?... Hər halda, qarının işi deyil...

– Tanımadığım bir adam... Ancaq artıq sözün yeri deyildir, ya “hə” deyin, ya da ki “yox”. Silahlı əsgərləri gözləmək fikriniz var? Əgər vardırısa, onda gecəni xeyrə qalsın, yox, əgər yoxdursa, onda vaxtı itirməyə dəyməz. Sizin yuxunuza haram qatdığım üçün üzr istəyirəm.

– Ah! Sizin bələdçiniz!.. Sizin bələdçiniz! Elo övvəldən mənim ondan gözümlə su içmirdi!.. Ancaq onunla haqq-hesabım qalsın sonraya, əvəzini çıxaram!.. Əlvida, müsyö. Mənə etdiyiniz yaxşılıq üçün Allah özü sizə əvəzini versin! Mən sizin düşündüyünüz qədər də pis adam deyiləm... Bəli, mənə mərhəmətli adamlara rəhm etmək xasiyyəti hələ də vardır... Əlvida, müsyö... Yalnız bir şeyə təəssüflənirəm... O da ki, sizin bu hərəkətinizin, xeyirxahlığınızın qabağında sizə bir yaxşılıq edə bilməməyimdir.

– Sizə etdiyim yaxşılığın əvəzində, don Xose, mənə söz verin ki, heç kimdən şübhələnməyəcək və kimsədən intiqam almaq fikrinə düşməyəcəksiniz. Alın, bu siqarları da yol üçün götürün, yolunuz uğurlu olsun!

Və mən ona əl verdim. O, mənə cavab vermədən olimi sıxdı, odlu silahını, yol heybəsini götürdü və mənim başa düşmədiyim dildə qarıya bir neçə söz deyib, tövləyə tərəf götürüldü.

Bir azdan sonra onun kəndə tərəf çapıb gedən atının ayaq səsləri apaydın eşidilirdi.

Mənə gəldikdə isə, yenidən skamyanın üstünə uzandım, ancaq gözlərimə bir daha yuxu getmədi. Bir oğrunu, bəlkə də, qatili dar ağacından qurtarmaqda haqlı olub-olmadığımı öz-özümə soruşdum. Bu da yalnız onun üçün idi ki, mən onunla Valensiya adətinə görə qaxac edilmiş donuz eti ilə düyü xörəyi yemişdim. Qanun üzrə hərəkət edən bələdçimə xəyanət etməmişdim ki?! Ancaq qonaqpərvərlik borcu... Özüm-özümü amansızlıqla mühakimə edirdim. Gələcəkdə bu quldurun bütün cinayət işlərinə görə, bəlkə, də mən məsuliyyət daşımalı olacağam... Bununla belə, bütün bu həqiqətlərə

qarşı müqavimət göstərən bu qeyri-şüuri hərəkətlərə haqq qazandırmaq özü düzgündürmü? Mən bu işdə səhv etmədim ki? Bəlkə də, düşdüyüm bu çətin vəziyyətdən, vicdan əzabı çəkməkdən qurtara bilməyəcəkdim. Tutduğum işin mənəvi iztirabları və keçirdiyim tərəddüdlər içində hələ də götür-qoy etdiyim bir anda beş-altı nəfər atlımın peyda olduğunu gördüm. Antonio da cətiyaddanmı, ya nədənsə, onlardan lap arxada gəlirdi. Mən onların qabağına çıxdım və bildirdim ki, axtarıqları quldur iki saat olar ki, aradan çıxıb. Dəstə başçısının sorğularına cavab olaraq qarı bildirdi ki, o, Navarronu tanıyırmış, ancaq tək-tənha yaşadığından və canının qorxusundan onu ələ verə bilməmiş. Qarı daha sonra dedi ki, Navarro onun yanında yaşadığı müddətdə həmişə gecəyarısı yola düşüb harasa gedirmiş. Mənə gəldikdə isə buradan bir neçə lyölük yol getmək, pasportumu arxeoloji cəmiyyətin rəhbərinə təqdim etmək və yalnız bundan sonra arxeoloji tədqiqatlarıma başlamağım qalırdı. Antonio iki yüz dukatı mənim ucbatımdan qazana bilmədiyini düşünərək ürəyində mənə kin bəsləyir və ters-ters baxırdı. Mən cəld oradaca maliyyə imkanımın daxilində dövlətin ona verə biləcəyi miqdarda pul verdim.

II

Korduda bir neçə gün qaldım. Mənə Dominikan kitabxanasından bir neçə əlyazması göstərdilər. Həmin əlyazmalarda antik Munda haqqında məlumat tapmalı və toplamalı idim. Rahiblər məni çox gözəl qarşıladılar; gündüzləri monastırda keçirir, axşamlar isə şəhərdə gəzirdim. Korduda günəş batan zaman Qvadalkivir çayının sahili boyunca veyil-veyil gözənlərə rast gəlirsən. Burada gön hazırlanmasında ölkədəki köhnə adət-ənənəni saxlamağa çalışan dəri zavodundan gələn ağır hava ilə nəfəs almaq olursan. Ancaq əvəzində, burada az-çox dəyərli tamaşalara da baxıb həzz almaq olar. “Anjelus”³⁷ başlanmamışdan bir neçə dəqiqə qabaq bir dəstə qadın, qarşısındakı dikdirin üstünə yığılır. Onların arasında kişi olmamalıdır. “Anjelus”un başlanmasını bildirən kilse zəngi səslənəndə, deməli, axşam düşür. Zəngin sonuncu zərbəsi vurulanda dəstədəki bütün qadınlar soyunub suya girirlər. Sonra isə dəhşətli səs-küy, gülüş səsləri, qışqırıq əlindən ağız deyəni qulaq eşitmir. Yuxarıdan da kişilər çimən qadınlara diqqətlə tamaşa etməyə başlayır, gözlərini bəzəldirlər, ancaq yenə də bir şey görə bilmirlər. Bununla bərabər, tutqun

mavi rəngə çalan çayın səthindəki bu ağımtıl və bir-birinə qarışmış qadın fiqurları şairinə hisləri coşdurur və kiçicik bir təsəvvürlə, Akteonun³⁸ taleyindən qorxuya düşmədən belə, Diananı və onunla bərabər çimən su pərilərini xəyalda canlandırmaq olar. Mənə dedilər ki, hətta günlərin birində tərbiyəsiz uşaqlar kilsədə zəng çalan rahibi ələ alırlar və "Angelus"un zəngini ibadətə başlanmasına iyirmi dəqiqə qalmış ona vurdururlar. Gündüz olmasına baxmayaraq, Qvadalkivir pəriləri tərəddüd keçirmədən günəşdən çox "Anjelus"a inanmış, həmişəki kimi, tez başa gələn hazırlıq işlərini görmüş və çimməyə hazır vəziyyətdə olmuşlar. Mən bu işi dəqiq bilmirəm. Mən orada olduğum vaxtlar zəngçalanı ələ almaq mümkün deyildi, qas qaralmışdı və yalnız pişik gözləri lazım idi ki, portağal satan bir qarnı gözəl, pozğun Kordu qızından ayıra bilsin.

Bir gün, axşamın ala-toranında Qvadalkivir çayının sahilı boyu uzanıb gedən hasara dirsəklənib papiros çəkirdim, elə bu zaman bir qadın çayın sahilinə, aşağıya enən pilləkanların birinə qalxıb, mənim yanımda oturdu. Onun saçlarına ətirli çiçəkləri adamı gecələr bihuş edən iri bir dəstə yasəmən taxılmışdı. O, sadə, bəlkə də, kasıb geyinmişdi; adətən, bir qayda olaraq, bu yerin gecələr qara geyinən bütün xoşxasiyyət qızları kimi, o da tamam qara geyimdə idi. Burada qadınlar axşamlar yox, səhərlər qara geyinirlər; axşamlar isə fransızsayagı geyinib-kccinirlər. Mənim pərim gəlib yanımda oturanda başındakı tor örpəyi sürüşüb çiyinə düşdü və mən "ulduzlardan süzülən tutqun işıqda"³⁹ onun bəstəboy, cavan, gözəl əndamı olduğunu gördüm. Gözləri də çox iri idi. Həmin dəqiqə siqarımı yerə atdım. O mənim bu sırf fransız nəzakətimi dərhal başa düşdü və tütünün qoxusundan xoşu gəldiyini və ətirli "papelito"⁴⁰ tapanda, hətta çəkdiyini də dərhal mənə söylədi. Xoşbəxtlikdən onun dedişi siqarlardan var idi və mən ona cəld siqar təklif etdim. O, razılıq edərək birini götürdü və onu bir uşağın qovun ucunda gətirdiyi odla yandırdı, homin od bizə bir suya başa gəldi. Siqarı siqarın oduna yandıraraq gözəl pəri ilə o qədər söhbət etdik ki, bir də baxdıq, sahilə bizdən başqa heç kim yoxdur. Belə başa düşdüm ki, bu qadına yaxınlıqdakı neveriyaya⁴¹ gedib dondurma yeməyi təklif etsəydim, bu, qəbahət sayılmazdı. Cüzi tərəddüddən sonra o, razı oldu, ancaq qəti qərara gəlməmişdən qabaq saati soruşdu. Mən saatımı çıxarıb qurdum ki, zəng çalsın və saatımın belə zəng çalması onu çox təəccübləndirdi.

– Daha nə ixtira qaldı ki, etməyəsınız, cənab əcnəbilər? Siz hansı ölkədensınız, müsüvö? Yəqin ingilissiniz, eləmi?⁴²

– Fransızam və həm də sizin sadıq nökrəniməm. Bəs siz necə, madmuazel, səhv etmərsə, Kordudansınız, eləmi?

– Xeyr.

– Hər halda Əndəlislərsınız. Mənə elə gəlir ki, bunu sizin danışığınızın şirinliyindən təyin etmək olar.

Əgər siz camaatı danışığından belə tanıyarsınız, onda mənim də kim olduğumu görə bilərsiniz.

– Mənə elə gəlir ki, siz həzrəti İsanın ölkəsindən, cənnətin iki addımlığındasınız.

(Mən əndəlisliyə aid olan bu metaforanı dostum, seviliyalı Fransisko Sevilyadan öyrənmişdim)⁴³.

– Bah! Yox bir, cənnətdən!.. Buranın adamları deyirlər ki, cənnət bizim üçün yaradılmamışdır.

Onda siz ya mavritan qızısınız... ya da ki... mən "Yəhudi qızı" deməyə cürət etməyib özümü saxladım.

– Bəsdir! Bəsdir! Daha kim qaldı ki, deməyəsınız? Yaxşıca görürsünüz ki, mən qaraçı qızıyam, istəyirsinizmi falınıza baxım? Karmensita haqqında heç eşitməmişsiniz? O, monom!

O vaxtlar, düz on beş il bundan əvvəl, mən dinə, allaha-filana inanmaz və özümü bir cadugərin yanında gördükdə belə heç nədən qorxub çəkinməzdim. Öz-özümə dedim: "Lap yaxşı! Keçən həftə məşhur bir yolkəsənlə şam etdim, bu gün isə şeytanın qaravaşı ilə dondurma yeməyə gedirəm, səyahətdə hər şeyi görmək lazımdır". Söhbəti davam etdirmək üçün bir səbəb də var idi. Mənim üçün nə qədər ayıb olsa da, etiraf etməliyəm ki, kolleci qurtarandan sonra bir müddət də vaxtımı cadugərlik elmini öyrənməyə sərf etdim və hətta cahil adamlara cadu-piti də yazdım.⁴⁴ Belə tədqiqat işlərinə həvəsimin çoxdan sönməsinə baxmayaraq, həvəs hələ tamamilə ölüb getməmişdi və buna görə də qaraçılar arasında cadugərliyi öyrənmək fürsətindən istifadə etməyi özüm üçün toy-bayram sayırdım.

Şirin söhbət edə-edə neveriyaya daxil olduq və şüşə kürənin içərisinə qoyulmuş şamla işıqlandırılan balaca bir stolun arxasında oturduq. Bir neçə alicənab adam məni belə gözəl qadınla gördükdə çox təəccübləndi və mən fürsətdən istifadə edib öz "jitana"⁴⁵ma diqqətə, başdan-ayağa tamaşa edə bildim.

Mən Karmenin xalis irqdən olduğuna şübhə edirdim, çünki bu, mənim indiyə kimi gördüyüm qaraçı qadınlarının hamısından gözəl

idi. İspanlar deyirlər ki, qadının gözəl olması üçün o gerek özündə otuz əlamət toplansın, yaxud onun kimliyini on əlamətinə görə təyin etmək lazım gələrsə, gerek bu on əlamətin hər biri onun bədəninin üç üzünə uyğun olsun. Məsələn, onda üç şey qara olmalıdır: gözlər, kirpiklər və qaşlar. Üç şey incə olmalıdır: barmaqlar, dodaqlar, saçlar və sairə. Yerdə qalanını isə Brantomda⁴⁶ görə bilərsiniz. Mənim qaraçımı bu qədər kamilliyin iddiasında ola bilməzdi. Onun dərisi son dərəcə eyibsiz olduğuna baxmayaraq, mis rənginə çalır. Gözləri ças idi, ancaq ilahi qələm çəkəndə elə bil birinci bu gözlərə çəkmişdi; dodaqları bir az qalın idi, dişləri isə soyulmuş badam dənəsindən də ağ görünürdü. Saçları bir az cod görünə də, uzun və zil qara idi, lap diqqətlə baxanda yaşla çalır. Sizi uzun-uzadı təsvirlə yormamaq üçün, ümumiyyətlə, sizə deməliyəm ki, o, hər bir nöqsanda öz gözəl keyfiyyətlərini bütün ziddiyyətlə, özü də qabarıq şəkildə birləşdirmişdi. Bu, çox qəribə və təbii bir gözəllik idi; ilk baxışda səni təəccübləndirir, sonradan isə onu unuda bilmərsən. Xüsusilə onun, ehtiraslı, odlu gözlərini heç bir məxluqda görməmişəm. “Qaraçı gözü – canavar gözü” – bu ispan ifadəsi diqqətli müşahidədə özünü doğruldur. Əgər canavarın baxışını görmək üçün heyvanxanaya getməyə vaxtınız yoxdursa, onda sərcəni tutmaq üçün marıqda dayanıb pusan pişiyin baxışına diqqətlə tamaşa edin.

Əlbəttə, qəhvəxanada fala baxdırmaq gülünc olardı. Bu səbəbdən mən bu gözəl cadugər qadını evinə qədər ötürmək üçün ondan icazə istədim. O, buna asanlıqla razı oldu, bir daha saati soruşdu və məndən xahiş etdi ki, onu yenə qurum, zəng vursun, o da baxsın.

– O, doğrudan qızıldır? – qeyri-adi bir diqqətlə saata baxan cadugər qadın soruşdu.

Biz küçəyə çıxanda hava tamam qaralmışdı, köşklərin çoxu bağlanmış, küçələrdən ol-ayaq çəkilmişdi. Biz Qvadalkivir çayının körpüsünü keçdik və qəsəbənin lap qurtaracağında zahirən adi, dəbdəbəsiz bir evin qarşısında ayaq saxladığımız. Bir oğlan uşağı qapını açdı. Qaraçı qadın həmin uşağa mənim başa düşmədiyim dildə nəse dedi, mən elə başa düşdüm ki, onlar ya “romani”, ya da “çipecə kalli”, yəni qaraçı dilində danışdılar. Uşaq həmin dəqiqə gözündən itdi və biz içərisində kiçik stol, iki kətil və bir sandıq olan geniş otaqda qaldıq. Bunlardan əlavə, burada xeyli portağal, bir dəstə soğan və bir bardaq su vardı.

Biz otaqda tək qalan kimi qaraçı qadın sandığı açdı və oradan çox işlənmiş bir dəst kart, bir ahənrüba, bir qurudulmuş buqələmun

və öz sənəti üçün lazım olan başqa şeylər çıxartdı. Sonra mənə dedi ki, demir pulla sol əlimin içində xaç çəkim. Mən deyilənlərin hamısına əməl etdim və bundan sonra cadugərlik mərasimi başlandı. Onun dediklərini burada sizə xatırlatmağa lüzum yoxdur, ancaq onun fala baxmaqda işlətdiyi əməliyyatlara gəlincə, deməliyəm ki, o, doğrudan bir cadugər idi, bir də onun yarısı.

Bədbəxtlikdən bizi tez narahat etdilər. Qapı qəfildən təybatay açıldı, gözlərinə qədər paltoya bürünmüş bir kişi içəri girdi və kobud səsle qaraçı qadının üstünə qışqırmağa başladı. Mən onun nə dediyini başa düşmərdim, ancaq səsinin ahəngi, ifadəsi onun ovqatının təlx olduğunu bildirirdi. Qaraçı qadın onu görərkən nə təəccübləndi, nə də hirsələndi, ancaq yerindən qalxıb onun qabağına qaçdı və cəld danışa-danışa bir az əvvəl eşitdiyim həmin dildə ona müraciət etdi. “Paillo” sözü danışıda tez-tez eşidilirdi, bu mənim başa düşdüyüm yeganə söz idi. Mən bilirdim ki, qaraçılar öz qəbilələrinə yad olan adamı “paillo” adlandırırlar. Söhbətin məndən getdiyini güman etdiyimdən, məsələni tam aydınlığı ilə başa düşməyə çalışdım. Artıq əlimi dolabçalardan birinin ayağına atmışdım və lazım gələrsə, bu adamın kəlləsinə endirmək üçün öz-özlüyümdə məqam gözleyirdim. Bu adam qaraçı qadını özündən kənara itələyib mənə tərəf irəlilədi, sonra bir addım kənara çəkilib:

– Ah! Müsyö, sizsiniz? – dedi.

Mən də öz növbəmdə ona diqqətlə baxdım və dostum don Xoseni tanıdım. Bu dəqiqə onu vaxtında asdırmadığıma görə bir az təəssüfləndim.

– Eh! Bu sizsiniz, mənim qoçağım! – zorla gülümsəyib cavab verdim: – Bu madmuazel mənə maraqlı şeylər danışdığı bir vaxtda siz ona mane oldunuz, onun dediklərini yarımqı qoydunuz.

– Yenə həmin oyun! Buna da son qoyar! – O, sərt nəzərlərlə qaraçı qadını başdan-ayağa süzdü.

Buna baxmayaraq, qaraçı qadın öz dilində don Xose ilə hələ də danışdı. O getdikcə qızıqsırdı. Gözləri hədəqəsindən çıxır, getdikcə dəhşətli bir görkəm alır, sifətinin cizgiləri şəkildən-şəklə düşür, hirsindən ayaqlarını yerə döyürdü. Mənə elə gəldi ki, bu qadın nəyisə təkid edir, o isə tərəddüd edirdi. Qadın balaca əlini çənəsinin altında tez-tez irəli-geri aparmaqla qarşısında dayanan kişiye nə demək istədiyini mən indi başa düşdüm və hər şey mənə aydın oldu. Mən belə başa düşdüm ki, söhbət bir boğazın kəsilməsindən

dən gedir və şübhəm qalmadı ki, bu boğaz elə mənim boğazımdır ki var.

Gözəl natiqlik istedadı ilə deyilmiş bir yığın sözə don Xose üç-dörd kəlmə ilə qısa cavab verdi. Bu zaman qaraçı qadın nifrət dolu nəzərlə ona baxdı və sonra otağın bir küncündə türkəsayaq bardaş qurub oturdu, portağallardan seçib götürdü, qabığını soyub yeməyə başladı.

Don Xose mənim qolumdan tutdu, qapını açdı və məni küçəyə qədər ötürdü. Biz dinməz-söyləməz təxminən iki yüz addım yol getdik, heç birimiz dinmirdik. Sonra o, əlini məndən çəkərək dedi:

– Bu yol ilə düz getsəniz, qabağınıza körpü çıxacaq.

Elə həmin dəqiqə də o, arxasını mənə çevirdi və cəld uzaqlaşdı. Mən bir az pört və qanıqara karvansaraya qayıtdım. Paltarımı soyunarkən saatımın yoxa çıxdığını gördüm, elə bil başımdan bir qazan qaynar su tökdülər.

Bir neçə dəfə ölçüb-biçəndən sonra sabahsı günü qaraçı qadının evinə gedib saatın yoxa çıxdığını bildirməkdən, yaxud polisə xəbər verməkdən vaz keçdim. Dominikan əlyazmaları üzərində işimi qurtardım və Sevilyaya yola düşdüm.

Bir neçə ay Əndəlisdə səyahətimi davam etdirdikdən sonra Madriddə qayıtmaq istədim və iş elə gətirdi ki, yenə Kordudan keçməli oldum. Burada çox qalmaq fikrim yox idi, çünki Qvadalkivir çayında çimən qadınlar və bu gözəl şəhər mənim o qədər də xoşuma gəlmirdi. Bununla belə, dostlarımdan bir neçəsini görmək və bir neçə işi yoluna qoymaq məsələsi məni yenə heç olmasa, üç-dörd günlüyə müsəlmanların bu qədim paytaxtına çəkirdi.⁴⁷

Dominikanların monastırına çatır-çatmaz, Munda şəhərinin vaxtilə harada yerləşdiyini öyrənmək məqsədilə tədqiqat apardığım zamanlar mənə həmişə xüsusi diqqət yetirən rahiblərdən biri məni görən kimi qollarını açaraq məni bağrına basdı və sevincək dedi:

– Çox şükür sənə, ilahi! Xoş gəlmişsiniz, mənim əziz dostum! Biz hamımız elo bilirdik ki, siz artıq ölmüşsünüz və sizin ruhunuzun şad olması üçün elə mən özüm dəfələrlə “Pater” və “Ave” oxumuşam.⁴⁸ Deməli, sizi öldürməmişlər, sadəcə qarət etmişlər, bunu isə biz bilirik.

– Necə məgər? – mən təəccüblə soruşdum.

– Bəli, biz sizə kilseyə getmək vaxtıdır dedikdə sizin kitabxanada zəng vurmaq üçün qurduğunuz saat yəqin ki, yadınızdadır. Hə! Həmin saat tapılmışdır və onu sizə qaytaracaqlar.

– Yeni məsələ burasındadır ki, – səbirsizliklə onun sözünü ağzında qoydum, – mən həmin saatı itirmişəm.

– Həmin dələduz həbs olunmuşdur və bir qara qepik üçün xristianın üstünə tufəng çəkib öldürməyin ona görə su içmək kimi bir şey olduğunu eşidəndə biz hamımız qorxduq və belə hesab etdik ki, indi o, sizi yəqin öldürmüş olar. Mən sizinlə polis məmurunun yanına gedəcəyəm və gözəl saatınızı sizin özünüze qaytaracağam. Və sonra evinizə qayıdanda hünəriniz var, deyin ki, İspaniyada ədalət məhkəməsi öz işini bilmir.

Ona dedim:

Sizi inandırırım ki, saatımın itməsi bədbəxt bir adamın dar ağacından asılmasına şahid kimi durub baxmaqdan mənim üçün daha xoşdur, xüsusilə ona görə ki... ona görə ki...

– Oh! Heç narahat olmayın, onu lap yaxşı tanıyırlar və onu iki dəfə asmaq lazım gəlməyəcək. Mən asılmaq deyəndə buna o qədər də əmin deyiləm. Bu da sizin idalqodur,⁴⁹ deməli, sabah yox, birisi gün rəhm etmədən onu boğub öldürəcəklər.⁵⁰ Siz görürsünüz ki, bir dəfə az, bir dəfə çox oğurluq etmək onun vəziyyətini yüngülləşdirməyəcək. Allahın altında onun cinayəti kaş oğurluq olaydı! Ancaq o, dəfələrlə adam öldürmüşdür, özü də bir-birindən dəhşətli.

– Onun adı nədir?

– Onu ölkədə hamı Xose Navarro adı ilə tanıyır, ancaq onun bask dilində başqa bir adı da var ki, həmin adı nə sən, nə də mən heç vaxt dilimizə gətirməyəcəyik. Yadınızda saxlayın ki, bu adamı görmək, onunla görüşmək olar və bizim yerlərin qəribəliklərini, yerli xüsusiyyətlərini öyrənən, tədqiq edən sizin kimi bir adam görəndə İspaniyada fırılacaqılının o biri dünyaya necə getdiklərini görmək fürsətini əldən buraxmasın. O, kilsədədir, Martinez ata sizi ora aparar.

Mənim dominikanlım bu “balaca gözəl boğazdan asma”-nı görməyimi elə təkidlə tələb etdi ki, boyun qaçıra bilmədim. Mən məhbusu görməyə getdim və özüm ilə bir qutu siqar götürdüm, düşündüm ki, siqarlar onun qarşısında mənim nəzakətsizliyimə, bəlkə, bir az haqq qazandıra bildi.

Mən don Xosenin yanına gələndə o, nahar edirdi. O, başının işarəsi ilə məni çox soyuq qarşıladı və gətirdiyim hədiyyə üçün mənə çox nəzakətli təşəkkür etdi. Ona verdiyim siqarların hamısını sayıb qurtarandan sonra bir neçəsini götürdü, qalanlarını isə özümə qaytardı, çünki onun dediyinə görə, bunlar ona lazım olmayacaqdı.

Cəzasını bir az pul gücünə, yaxud dostlarımla köməyi ilə yüngülləşdirə biləcəyimi onun özünə dedim. Əvvəlcə kəderli bir görkəmlə gülümsəyərək çiynlərini çəkdi, sonra isə fikrə gedərək, onun ruhunun şad olması üçün dua oxutdurmağımı mənədən xahiş etdi.

– Siz, – deyərək utana-utana əlavə etdi, – sizi təhqir edən bir adamın ruhunun şad olması üçün dua oxutdurardınız mı?

– Əlbəttə, buna əmin ola bilərsiniz, mənim əzizim, – dedim, – ancaq mənə, elə bilərəm ki, bu ölkədə heç kim təhqir etməmişdir.

O, mənim əlimi əlinə aldı və bərk sıxdı. Bir anlıq sükutdan sonra yenə sözlərinə davam etdi:

– Sizdən daha bir xahiş edə bilərəmmi?.. Ölkənizə qayıdanda, bəlkə, yolunuz Navarradan düşdü. Heç olmasa, yolunuzu Navarranın yaxınlığındakı Vittoriyadan salın.⁵¹

– Baş üstə, mən mütləq Vittoriyadan keçəcəyəm və həm də heç cür ola bilməz ki, Pampölünə⁵² getmək üçün yolumu başqa yerdən salım, əmin edəyəm ki, sizin xatirinizə istədiyinizi edəəcəyəm.

– Hə, yaxşı! Əgər Pampölünə getsəniz, orada daha maraqlı şeylər görə bilərsiniz. Bu, gözəl şəhərdir. Mən bu ikonanı (o, boynundan asdığı balaca, gümüş ikonanı mənə göstərdi) sizə verəcəyəm. Onu kağıza bükərsiniz, – özünü ələ almaq üçün o, bir anlığa dayandı, – və bunu ünvanını sizə deyəcəyim gözəl bir qadına ya özünü verərsiniz, ya da ki çatdırarsınız. Siz ona mənim öldüyümü xəbər verərsiniz, ya da ki çatdırarsınız. Siz ona mənim öldüyümü xəbər verərsiniz, ancaq necə öldüyümü deməzsiniz.

Mən onun tapşırığını yerinə yetirəcəyimə söz verdim. Onu sabahı gün yenə gördüm və günün xeyli hissəsini onunla keçirdim. Sizin indi oxuyacağınız bu kəderli əhvalatı mən onun öz dilindən eşitmişəm.

III

– Mən, – o, söhbətinə belə başladı. – Elizondo şəhərinin Baztada vadisində anadan olmuşam. Adım don Xose Lizarra Benqoadır və siz də, müsyö, İspaniyaya bələd olduğunuzdan, yəqin ki, elə mənim adımdan millyyətə basklı, özümün də köhnə xristian⁵³ olduğumu o saat bildiniz. Əgər don sözünü adımın qarşısına qəbul edəyəmsə, bu o deməkdir ki, buna mənim haqqım var və bir də ki, indi mən Elizondoda olsaydım, özümün əsil-nəcəbətim, nəslimin kökünü

sizə perqament kağızında yazılı sənəd kimi göstərərdim. Məni valideynlərim keşif etmək istəyirdilər və oxutdururdular da, ancaq heç nə çıxmırdı. Mən top-top oynamağı çox sevirdim, evimi yıxan da elə bu oldu. Biz navarralılar top-top oynayanda dünyada hər şeyi unuduruq. Günlərin birində mən oyunda uddum və Alava kəndindən olan bir oğlan mənimlə savaşağa istədi. Biz “makilamızı”⁵⁴ götürdük və mən yenə də qalib çıxdım, onu öldürdüm, ancaq bu, məni ölkədən baş götürüb getməyə məcbur etdi. Draqunlara⁵⁵ rast gəldim və məni Almanza süvari alayına qəbul etdilər. Bizim dağlılar hərbi sənəti çox tez öyrənirlər. Mən az bir vaxtda böyük komandiri oldum və mənə zabit rütbəsi verəcəklərinə söz də vermişdilər. Elə bu vaxt bədbəxtlikdən məni Seviliya şəhərindəki tütün fabrikinə gözetçi təyin etdilər. Əgər Seviliyaya yolunuz düşübsə, Qvadalkivir çayının lap yaxınlığındakı qala divarlarının arxasında olan bu nəhəng binanı görməmiş deyilsiniz. Tütün fabrikinin darvazası və onun yanındakı qarovulxana indi də elə gözümün qabağındadır. İspanlar qaravulda dayananda ya kart oynayırlar, ya da ki, yatarlar. Mən isə əsil navarralı kimi həmişə bir şeylə məşğul olmağa çalışırdım. Mən silahımın sümbəsi üçün sarı mis moftildən zəncir hazırlayırdım. Birdən gördüm ki, yoldaşlarım deyirlər: “Bax, zəncir çalınır, qızlar indi işə qayıdacaqlar”. Bilirsiniz, müsyö, həmin bu dediyim fabrikdə dörd-beş yüzə qədər qadın işləyir. Bu qadınlar böyük bir salonda sıqar bükürlər. Oraya şəhər bələdiyyə rəisinin icazəsi olmadan kişi xeyli gedə bilməz, çünki onlar, xüsusilə, cavan qadınlar, hava isti olanda yüngül alt paltarında, istedikləri kimi oturlar. Fəhlə qadınlar nahardan sonra işə qayıdanda cavan oğlanlar gedib yolun kənarında dayanır, onların keçib getməsinə tamaşa edirlər və onlara hansı rəngdə olur olsun toxunma paltarından gətirib satmalarını xahiş edirlər. Bu gənc qadınlar arasında da az adam tapılır ki, tafta boyun şərfilərindən, tül örpəklərdən satmaqdan imtina etsin, belə bir balıq ovunda isə tutduğunu çıxarmaq üçün ovçunun azacıq əyilməsi kifayətdir. Başqaları baxanda mən qapının yanında, gözetçi skamyasının üstündə oturdurdum. Onda mənim cavan vaxtlarım idi, həmişə doğma vətəni düşünürdüm, uzun saçları çiynlərinə tökülən göy yubkalı⁵⁶ qızlar gözümün qabağından bir an olsun getmirdi. Bunu da deyim ki, Əndəlis qızlarından ehtiyat edirdim, çünki onların xasiyyətlərinə hələ alışa bilməmişdim. Onlar adamı həmişə olə salar, heç vaxt ağıllı bir söz deməzdilər. Mən öz zəncirimi qayımaqla məşğul ikən birdən eşitdim

ki, mülki adamlar deyirlər: “Bax, qaraçı qızı goldi!” Mən gözlərimi səs gələn tərəfə qaldırdım və onu gördüm. Həftənin cümlə günü idi, mən həmin günü heç vaxt unutmayacağam. Bir neçə ay bundan əvvəl evində rastlaşdığımız və sizin tanıdığınız bu Karmeni gördüm.

O, qırmızı və çox qısa yubka geymişdi; yubka elə qısa idi ki, ağ, cırıq ipək corabları yuxarıya qədər görünürdü və ayaqlarındakı qəşəng qırmızı Mərakəş ayaqqabıları al rəngli bağlarla ayaqlarına sarınmışdı. O, çiynlərinə və saçlarına vurulmuş böyük ətirli akasiyaçiçəyi dəstəsini göstərmək üçün tor örpəyini aşağı saldı. Onun ağzında bir akasiya çiçəyi vardı, özü də Kordu şəhərindəki at zavodunda olan cavan madyanlar kimi yanlarını əsdirə-əsdirə yeriyirdi. Mənim vətənimdə belə geyinmiş qadın hər kəs görsə, dərhal xaç çevirir. Seviliyada beləsinə görünərsə, ona söz atarlar; o da ona söz atan adama qas-göz edərək yumruğunu ombasına qoyub, əsil qaraçı qızlarına xas olan tərzdə cavab verərdi. İlk baxışda o mənim xoşuma gəlmədi və mən yenə öz işimlə məşğul oldum; ancaq o, bir dofo çağırılarda yox, çağırılmayanda gəlib adamın qabağında dayanan qadınlar və pişiklər kimi mənim qabağında dayandı və əndolissayağı mənə müraciət elədi:

– Kırve, zəncirini mənə verərsənmi, daxılımin açarlarını o zəncirə keçirib saxlamaq istəyirəm.

– Bu, mənim tufəngimin sümbəsini asmaq üçün lazımdır, – deyə ona cavab verdim.

– Hə, sən tufənginin sümbəsi üçün – o gülümsədi.

– Ah! Deyirəm axı, madam ki müsyönün sümbəyə ehtiyacı var, deməli, o haşiyətoxuyandır!⁵⁷

Orada olan adamlar gülməyə başladılar, mən isə port olduğumdan qızardım və ona cavab vermək üçün söz tapmadım.

– Bura bax, canım-ciyərim, – o, yenidən sözə başladı, – onda mənə örpəyim üçün yeddi qulac uzunluğunda qara haşiyə toxu, ey mənim qolbimin sancaqcısı!

Və bundan sonra ağzındakı akasiya gülünü götürüb baş barmağı ilə şəhadət barmağının arasında sıxaraq mənə tərəf elə tulladı ki, gül düz gözlərimin arasına dəydi. – Elə bil ürəyimdən güllə ilə vurdular, müsyö... Mən nə edəcəyimi, hara gedəcəyimi bilmirdim, ağac kimi quruyub yerimdə qalmışdım. O, fabrikeyə girəndə mən həmin akasiya çiçəyinin ayaqlarımın arasında yerə düşdüyünü gördüm. Həmin anda heç özüm də bilmədim ki, mənə nə oldu, ancaq mən yoldaşlarımdan gizlin gülü yerdən götürdüm və onu pencəyimin cibinə qoydum. Birinci səfehlik!

Bu hadisədən iki-üç saat sonra mən yenə onu düşünürdüm ki, qapıcı tövşüyə-tövşüyə, rəngi qaçmış halda qarovulxanaya gəldi. O, bizə xəbər verdi ki, siqar bükülən böyük salonda bir qadını öldürüblər və ora qarovul göndərmək lazımdır. Zabit mənə iki nəfər götürməyi və gedib deyilən hadisəni yoxlamağı tapşırı. Adamlarımı götürdüm və yuxarı qalxdım. Təsəvvür edirsinizmi, müsyö, mən salona girəndə hər şeydən əvvəl üç yüzə qədər qadını alt paltarda, yaxud elə belə yarıçıpaq gördüm, hamısı da elə qışqırır, əlləri ilə elə hərəkətlər edirdi və elə haray-həşir salmışdı ki, inanın, ildırım çaxsaydı, heç Allahın özü də eşitməzdi. Bir tərəfdə tamam qan içində bir qadın, əlləri, ayaqları gərilmis şəkildə yerə uzanmışdı. Onun sifətində vurulmuş iki bıçaq zərbəsi ilə sanki “X” hərfi yazmışdın. Yaralı qadının qarşısında qadınlardan bir neçəsi ona kömək etmək məqsədilə dayanmışdı. Mən Karmenin də özü kimi beş-altı nəfər qadınla orada dayandığını gördüm. Yaralı qadın qışqırırdı: “Keşiş çağırın! Keşiş çağırın. Mən öldüm!” Karmen heç nə demirdi. O, dodaqlarını dişləri arasında sıxır, gözləri də buqələmun gözləri kimi oynayırdı – nəyisə axtarırdı. “Nə olmuşdur?” – soruşdum. Mən baş vermiş əhvalatın səbəbini çox çətinliklə öyrənə bildim, çünki fəhlə qadınların hamısı mənimlə eyni vaxtda danışır, bir sözlə, ağız deyənə qulaq eşitmirdi. Məlum oldu ki, yaralı qadın Tryana bazarındən bir eşşək almaq üçün cibinə pul qoyduğu ilə öyünürmüş. Buna bir bax ey, – acıdıl Karmen ona deyibmiş, – süpürgə, demək, sənə bəs etmədi?” Görünür, deyilən sözlər, bəlkə, doğrudan da, bu məsələnin özü yaralı qadına bərk toxunduğundan o, cavab veribmiş ki, heç bir süpürgə-filan tanımır, qaraçı qızı və şeytan balası olmaq şərəfinə də nail ola bilməyib. Ancaq şəhər məhkəməsi onu gəzməyə aparanda arxadan gedəcək iki nəfər nökrə onun milçəklərini qovanda madmuazel Karmensitanı öz eşşəyi ilə tanış edəcəkdir, bu isə təzliklə olacaq, çox çəkməz. Hə, nə olar, – Karmen cavab veribmiş, – indi də sən yanağında milçəklərin su içməsi üçün bir təkne düzəldərəm, üstəlik bir şahmat taxtası da çəkərəm. Bax, belə, al, götür! Lap üstədən olsun! – demiş və siqarların ucunu kəsdiyi bıçaqla onun sifətində müqəddəs Andreyin xacını çəkməyə başlamışdır.⁵⁸

Məsələ aydın idi; mən Karmenin əlindən tutdum və nəzakətlə ona dedim: “Bacı, dalımcə gəlin!” O mənə elə baxdı ki, guya mənə tanıyır; ancaq itaətkarlıqla dedi: “Gedək! Mənim örpəyim hanı?” O, örpəyi başına elə örtüdü ki, təkə iri gözləri görsəndi və bundan

sonra mənim yanıma gələn iki nəfər əsgərin arxasınca yeridi. Elə yumşalmışdı ki, lap quzuya dönmüşdü.

Qarovulxanaya gəlib çatanda zabıt dedi ki, iş ciddidir və onu həbsxanaya aparmaq lazımdır. Yəni mən aparmah idim. Onu iki nəfər əsgərin arasına saldım, özüm isə belə hallarda özünü ədə ilə hamıya göstərmək istəyən başçılar kimi arxada gedirdim. Biz şəhərə yola düşdük. Əvvəlcə bu qaraçı qızı dinib-danışmırdı, ancaq elə ki, İlanlar küçəsinə çatdıq, – siz həmin küçəni tanıyırsınız, bu küçəyə verilən ad doğrudan da onun elə ilanvarı olduğunu bildirir.

Hə, İlanlar küçəsində o, hiyləgər sifətini mənə göstərmək qəsdilə başındakı tor örpəyini çiynlərinə saldı və mənə tərəf çevrilərək, utanıb-çəkinmədən dedi:

– Müsyö zabıt, mənə hara aparırsan?

– Həbsxanaya, mənim balam, – bacardıqca astadan mədəni bir əsgərin möhbəslər, xüsusilə, qadın möhbəslə danışa biləcəyi nəzakətlə cavab verdim.

– Təəssüf! Görəcəli günlərim varmış ki?! Ağa zabıt, mənə rəhmən gəlsin. Siz necə də cavan, necə də ağıllısınız!.. Sonra az qala pıçıltı ilə dedi: – Qoyun mən qaçım, sizə bir tikə “bar laçı” verərəm, bütün qadınlar da sizi sevir.

– “Bar laçı”, müsyö, ahənrüba daşı deməkdir, qaraçı onun köməyi ilə istədiyi adama cadu edir. Onun özəlmişindən bir çimdik bir stəkan ağ şərbə qatıb hansı qadına içirtsən, o sənə müqavimət göstərməz. Mən isə ona bacardıqca kəskin bir ahənglə dedim:

– Biz bura laqırtı vurmaq üçün gəlməmişik, həbsxanaya getmək lazımdır, əmr belədir, bunun daha ayrı yolu yoxdur!

İspanlar bizi, Bask ölkəsinin adamlarını ləhcəmizdən çox asanlıqla tanıyırlar, ancaq ispanlarda elə adam tapılmaz ki bal, joana⁵⁹ ifadəsini bizim kimi tələffüz edə bilsin. Bunun üçün də Karmen mənim əyalətdən olduğumu çox asanlıqla təyin etdi. Siz müsyö, yaxşı bilirsiniz ki, doğma yer-yurdları olmayan qaraçılar ömürlərini səyahətdə, dünyanı gəzib-dolaşmaqda keçirirlər, özləri də demək olar bütün dillərdə danışa bilirlər və hər yerdə, məsələn, Portuqaliyada, Fransada, Provənsdə, yaxud Katalonda, bir sözlə, harada olurlar-olsunlar, hətta mavrlarla və ingilislərlə də danışa bilirlər. Karmen bask dilini çox gözəl bilirdi.

– Laguana ene bihots arena cy üreyimin sirdaşı, – deyər birdən-birə mənə müraciət etdi, – siz də bu yerlərdəsiniz?

Bizim dilimiz, müsyö, elə şirin, elə gözəldir ki, biz onu əcnəbi bir ölkədə eşidəndə az qalır ürəyimiz qanadlanıb ucsun, bu bizi sarsıdır, quldur səsinə alçaltdı: Mən bu saat istərdim ki, Provənsdən bir keşiş yanımda olaydı...

Bir qədər sükutdan sonra o, yenidən sözüne davam etdi:

– Mən Elizondodanam, – mən onun bizim dildə danışdığını eşidəndə çox həyəcanlandığımdan ona bask dilində dedim.

– Mən isə Etşalardanam, – qaraçı qadın mənə bildirdi. – O bizim yerdən dörd saatlıq yoldur. Qaraçılar mənə Seviliyaya apardılar. Mən Navarraya, kasıb anamın – anamın məndən və iyirmiyə qədər sidr ağacı olan kiçik bağından başqa heç nəyi yoxdur, yanına qayıtmaq üçün fabriyə işə girdim ki, yol pulu qazanıram. Ah! Kaş indi öz doğma yurtda, Ağ dağın yanında olaydım! Bu yerlərdən olmadığımı görə çürük portağal alverçiləri, bu fırıldaqçılar mənə təhqir etdilər. Bu yaramazların hamısını mənə qarşı qoydular, çünki mən onlara dedim ki, onların Seviliya şəhərinin bütün igidləri bizim yerlərin, əlində “makilas” və başında göy beretkəsi olan tək bir nəfərin cavabını verə bilməzlər. Yoldaş, dost, öz əlinizin bir qadınına kömək əlinizi uzatmazsınız?

O yalan danışdı, müsyö, o, həmişə, ömür boyu yalan danışır. Bilmirəm, ömründə bu qaraçı qızının dilinə bir dəfə doğru söz gəlibmi? Ancaq o danışanda mən ona inanırdım. İnanırdım, elə bil mənə ovsunlamışdı. O, bask dilində pis danışdı, danışanda dili təhrif edirdi, mən də elə bilirdim ki, o, navarralıdır, təkə gözələrinə və dodaqlarına, bir də sifətinin rənginə görə deyirdin ki, bu, qaraçıdır. Mən ağılımı itirmişdim, daha heç nəyə fikir vermirdim. Fikirləşirdim ki, əgər ispaniyalıları mənim yanımda cürət edib mənim vətənim haqqında hərəkət-hərəkət danışsaydılar və təhqiramiz bir söz deməyə cürət etsəydilər, o zaman mən də onların sifətini, bu qaraçı qadın öz rəfiqəsinin sifətini kəsib doğradyı kimi doğrardım. Qısa, mən sorxos adamın günündə idim, səfeh-səfeh danışmağa başlayırdım və güzəştə getməyə hazır idim.

Qaraçı qızı bask dilində mənə dedi:

– Əgər mən sizi itələsəm və siz yıxılırsınız, əsgərliyi təzə başlamış bu iki kastiliyalı mənə tuta bilməz.

And olsun inandığımıza ki, mən hərbi əmri, hər şeyi unuttum və ona dedim:

– Hə, qoy sən deyən olsun, mənim özüm, həmyerlim, hünərini bir yoxla görüm, qoy Moryom ana özü sənə kömək olsun!

Bu vaxt biz Sevilianın dar küçələrinin birindən keçirdik. Karmen birdən-birə geri dönür və mənim sinəmdən bir yumruq ilişdirir. Mən yalandan yerə yığılıram. O, bir sıçrayışla mənim üstümdən tullanır və bir cüt gözəl ayağını bizə göstərərək qaçmağa başlayır!.. Mən bask gözəlinin ayaqlarını dedim, onun ayaqlarından heç yerdə tapa bilməzsiniz. Onlar çevik olduğu qədər də gözəl idi. Mən tez yerimdən qalxdım və nizəmi o qaçan tərəfə elə bir tərzdə tutdum ki, küçəni kəsdim daha doğrusu, onun dalınca qaçan yoldaşlarım dayandılar. Sonra mən özüm də onun dalınca qaçmağa başladım, onlar da mənim arxamca qaçmağa üz qoydular, ancaq gəl onu tut görüm?! Yanımızda gəzdirdiyimiz mahnızlar və qılınc bizim qaçmağımıza mane olurdu. Sizə əhvalat danışdığım bu az vaxtdan da qısa bir müddətdə apardığımız məhbus qadın gözəndən itdi. Əvvəlcə onu deyim ki, məhəllənin qadınlarının hamısı ona qaçmaqda kömək edir, şərait yaradırdılar və bizi ələ sahib gültürdülər, bizə yolu səhv göstərirdilər. Bir qədər sağa-sola dolaşdıqdan sonra həbsxana rəisinin qəbz almadan qarovulxanaya qayıtmaqdan başqa ayrı çarəmiz qalmadı.

Mənimlə gedən o iki nəfər cəza almamaq üçün dedi ki, Karmen mənimlə bask dilində nəse danışdı və düzünü desək, Karmen kimi zərif qızın mənim kimi qollu-qüvvətli cavan oğlanı ilk zərbədə asanlıqla yerə sərməsi də ağlasığan deyildi. Bütün bunlar şübhəli, daha doğrusu, lap aydın görünürdü. Qarovulu dəyişdikdən sonra mənim hərbi rütbəmi alçaltılar, mənə bir ay həbs cəzası kəsdilər və həbsxanaya göndördilər. Bu, mənim hərbi xidmətdə olduğum müddətdə ilk cəzam idi. Əlvida, ey həsrətində olduğum, alacağına ümid bəslədiyim zabıt nişanları!

Həbsxanada keçirdiyim ilk günlər çox ağır və kədərli idi. Hərbi xidmətə başladığım ilk gündən belə hesab edirdim ki, heç olmasa, zabıt olacağam. Mənim eloğlularım Lonqa, Mina general-kapitan olmuşlar, Şapalanqarra da polkovnik rütbəsinə qədər yüksəlmişdi, o da Mina kimi zəncidir və həm də sizin ölkəyə qaçmışdır. Uşaqlıqda Şapalanqarranın qardaşı ilə o qədər top-top oynamışam ki! O da mənim kimi allahın yazığı idi. İndi isə öz-özümə deyirdim: "İndiyə kimi qüsursuz hərbi xidmətimin hamısı hədəf getdi. Sən tamam biabır oldun. İndi bundan sonra komandanlığın rəğbətini qazanmaq üçün orduya təzə gəldiyin vaxtlar çalışdığından gərək on qat artıq çalışasan! Yaxşı, bəs mən nə üçün özüm-özümü cəzalandırdım. Nəyə görə özümü bu günə saldım, hə? Sənə gülən, səni ələ salan və indi,

kim bilir, şəhərin hansı bucağındasa oğurluqla məşğul olan bir yaramaz qaraçı qızına görəmi?" Bununla belə, mən onun haqqında düşünməməyə özümü məcbur eləyə bilmirdim. Buna inanırsınızmı, müsyö? Var gücü ilə qaçarkən ayaqlarında gördüyüm cırıq ipək corablar indi də gözlorimin qabağındadır. Həbsxananın barmaqlığından küçəyə baxırdım və küçədən keçib gedən bütün qadınların arasında bu şeytan balasının tayı ola biləcək bir qadın görə bilmirdim. Və sonra, mənə elə gəlirdi ki, onun mənə atdığı akasiya çiçəyinin ətrin hələ də duyuram... Quru, gözəl ətrini həmişəlik saxlamış akasiya çiçəyi... Əgər dünyada doğrudan da cadugər deyilən məxluq varsa, bu qız onların birincisidir!

Bir gün gözetçi içəri girdi və mənə bir Alkala çörəyi verdi.⁶⁰

– Alın, – dedi, – bunu sizə əmiqiziniz göndərib.

Mən çörəyi götürdüm və təəccübləndim, çünki mənim Seviliyada heç bir qohumum yox idi. Öz-özümə düşündüm: "Bəlkə, bu mənə səhvən gəlib çatıb". Ancaq çörək elə ləzzətli, iştahacən, elə xoşotirli idi ki, onun haradan, kimə göndərildiyini soruşmadan yeməyi qərara aldım. Çörəyi kəsmək istədikdə bıçağım bərk bir şeyə toxundu. Baxıb gördüm ki, çörəyi bişirməzdən əvvəl kündəsinin içinə bir ingilis yeyəsi qoyublar.

Çörəyin içində bundan başqa iki pyastrlıq qızıl pul da vardı.

Daha şübhə yeri qalmırdı, bu hədiyyə Karmendən idi. Onun irqindən olan adamlar üçün azadlıq hər şeydən əzəldir və onlar birçə günlük həbsxana cəzasından qurtarmaq üçün bir şəhəri yandırarlar. Həm də bu çörəyi göndərən qadın həssas idi, o, bu çörəklə həbsxana gözetçilərini ələ salırdı. Bir saatın ərzində on yoğun barmaqlıq kiçik bir yeyə ilə kəsilə bilərdi, iki pyastrlıq qızıl pul ilə də bir köhnə pal-paltar satanın mənzilində eynimdəki əsgər şinelini zadəgan paltarına dəyişə bilərdim. Özünüz yaxşı fikirləşin ki, sıldırım qayalardan dəfələrlə qartal balalarını düşürmüş bir adam üçün yerdən otuz metr hündürlüyündə olan pəncərədən tullanıb küçəyə düşmək çox da çətin iş deyildi. Ancaq mən qaçmaq istəmirdim. Mən hələ əsgəri şərəfimi itirməmişdim və fərariilik etməyi özüm üçün cinayət hesab edirdim. Ancaq bir şey vardı ki, bu damğa mənim heysiyyətə toxunmuşdu. Həbsxanada olarkən bayırda qayğına qalan, haqqında düşünən bir nəfər dostun olduğunu biləndə yaşamaq haqqında fikirləşmək də sənə xoş gəlir. Həmin bu qızıl pul məni bir az sıxırdı, onu məmnuniyyətlə geri qaytarardım, ancaq mənə borc verən bu adamı haradan tapaydım? Bu mənim üçün asan iş deyildi.

Hərbi rütbəm əlimdən alındıqdan sonra belə güman edirdim ki, bütün əzab-əziyyətdən qurtaracağam; ancaq indi daha bir təhqiri udmalı idim; bu isə mənim həbsxanadan çıxarılıb adı, sırası bir əsgər kimi qarovulxanaya göndərilməyim idi. Siz belə bir şəraitdə qürurlu adamın daxilən nə əzab çəkdiyini təsəvvür edə bilməzsiniz. Belə "özizlənməkdənsə" güllələnmək min qat yaxşıdır, heç olmasa, güllələnməyə gedəndə səni aparan alaydan qabaqda gedirsən, hiss edirsən ki, hələ adamsan, camaat sənə baxır.

Məni polkovnikin qapısına keşikçi təyin etdilər. Bu, gənc, varlı, mərhəmətli və kefcil bir adam idi. Bütün cavan zabitlər, mülki zadəganlar, hamının aktrisa adlandırdığı qadınlar onun yanına yığışmışdılar. Mənə gəldikdə isə elə düşündüm ki, bütün şəhərin camaatı bu qapının yanında möhz mənə baxmaq üçün görüş təyin etmişdir. Budur, polkovnikin karetaşı gəldi, sürücünün yerində onun nökeri oturmuşdu. Heç bilirsiniz karetdən kim düşdü? İlahi, mən kimi görürdüm? Mənim qaraçım! Bu dəfə o, büt kimi bəzənmiş, zər-xara geyinmiş, qızıllarını, lentlərini taxmışdı. Əynindəki donuna və ayaq-qabılarına par-par parıldayan bəzək şeyləri vurulmuşdu, paltarının üstünə düzülmüş gül-çiçəklər, haşiyələr hər tərəfdən sallanırdı. Onun əlində baskların əlində tez-tez gördüyüm dəf də vardı. Onunla iki nəfər qaraçı qadın da gəlmişdi: biri cavan, o birisi qoca. Həmişə bir yerə gedəndə bir qoca qaraçı qadını da onları müşayiət edərdi. Karetdən daha bir yaşlı kişi düşdü, o da qaraçı idi, əlində gitara vardı, bu gitara çalmaq və qadınları oynatmaq üçün idi. Bildiyiniz kimi, qaraçı qızlarını, qadınlarını onların "romalis" rəqslərinə tamaşa etmək üçün və bəzən də başqa şeylər üçün evlərə dəvət edirlər.

Karmen məni tanıdı və biz bir-birimizə baxdıq. Bilmirəm, nədənsə bu dəm istədim ki, yer ayrılısın, mən yerə girim.

Agur, laguna,⁶¹ – o mənə dedi. – Mənim zabitim, siz indi də əsgərliyə tozo gəlmiş əsgər kimi qarovulda dayanırsınız?

Mən söz axtarıb ona cavab verənə kimi o, evə girdi.

Hamı heyrətdə idi və camaatın çox olmasına baxmayaraq mən məhəccərin yaxınlığında baş verən hadisələrin hamısını görürdüm.⁶² Mən rəqs edən qadının barmağına taxdığı çarpanaqların saqqılısını, dəfin səsinə, qohqohələri və əhsən səslərini eşidirdim. Hər dəfə bir əlində tutduğu dəflə yuxarı tullananda onun da başını görürdüm. Daha sonra zabitlərin ona dedikləri atmaca sözləri eşidəndə qan beynimə vururdu. Ancaq elə bilirdim ki, onu elə həmin gündən ürək-

dən sevməyə başladım, çünki üç-dörd dəfə içəri həyəətə girib, qılınıcı ona söz atan zabitlərin qarnına soxmaq istədim. Sonra qaraçılar çıxdılar və kareta onları apardı. Karmen yanımdan keçəndə təsvirini artıq bildiyiniz canalan gözlərilə mənə yenə qıyqacı baxdı və lap astadan dedi:

– Eloğlu, könlü balıq istəyən Tryana, Lillas Pastyanın yanına gedib yeyir.

Bu sözlərdən sonra o, çəpiş çevikliyi ilə kareta tullanmışdı, sürücü qatırları qamçıladı və mən bu şəhər, deyib-gülən bir dəstə adamın hara getdiyini bilmədim.

Yəqin başa düşürsünüz ki, mən qarovuldan qurtaran kimi Tryana getdim, ancaq hər şeydən əvvəl, rəsmi hərbi keçidə getməyə hazırlaşdığım kimi, üzümü tərəş elədim, saçımı daradım. O, qızardılmış balıq satan, mavr kimi qara, qoca Lillas Pastyanın dükanında idi. Nəcabətli, adlı-sanlı zadəganlar həmişə, xüsusilə Karmen həmin bu məhəllədə özünə məskən salandan bəri tez-tez bu dükana qızardılmış balıq yeməyə gəlirlər.

O, məni görəndə kimi dedi:

– Lillas, bu gün mən əlimi ağdan-qaraya vurmuram. Qoy qalsın sabaha. Gedək, eloğlum, gedək gəzək.

O, tor örpəyini burnunun ucuna kimi saldı və biz küçəyə çıxdıq. Heç özümüz də bilmirdik, hara gedirdik.

– Madmuazel, – ona müraciətlə dedim, – elə bilirdim ki, mən həbsxanada olanda mənə göndərdiyin şey üçün indi sənə təşəkkür etməliyəm, belə deyil? Çörəyi yedim, yeyə mənim qaçmağım üçün, nizəmi itiləməkçin lazım oldu və onu hələ də sizdən bir yadigar kimi özümde saxlayıram, ancaq pulun budur, götürmüşəm.

– Bir buna bax, sən Allah! O, pulu hələ indiyə kimi saxlayıb, Karmen saqqanaq çəkərək güldü. – Qaldı ki, pul, çox gözəl, hal-hazırda yanımda pulum yoxdur, nə etməli? Sümsük it sümsük tapar.⁶³ Gedək hamısını yeməyə verək. Sən məni qonaq edərsən.

Biz yenidən Seviliyaya gedən yola düşdük. İlanlar küçəsinin girecəyində o, on-on iki dənə portağal aldı və mənə dedi ki, onları dəsmala büküb götürüm. Bir az getməmişdik ki, o, çörək, kolbasa, bir şüşə manzanilla⁶⁴ aldı və nəhayət, qənnadı dükanına girdi. Karmen orada mənim ona qaytardığım qızıl pulu piştaxtanın üstünə tulladı, sonra başqa bir qızıl pulu da cibindən çıxartdığı bir neçə qara pulla piştaxtanın üstünə atdı. Sonra məndən cibimdə nə qədər pulum oldu-

ğunu soruşdu. Mənim cibimdə isə cəmi-cümlətanı bir gümüş və bir neçə qara pul var idi, onları da ona verdim, daha pulum olmadığına görə bərk xəcalət çəkdim. Mənə elə gəldi ki, o, indi dükandakı şeylərin hamısını alacaq. Karmen dükanda ən gözəl və ən bahalı nə vardısı, hamısını götürdü: yemas⁶⁵, turon,⁶⁶ şəkərli meyvələrin hamısından pulun çatdığı qədər aldı. Bütün bunların hamısını mən görək kağız torbada aparaydım. Siz yəqin ki, Ədalətli Pedronun büstü qoyulmuş Kandelixo küçəsini tanıyırsınız.⁶⁷ Həmin küçə məni müxtəlif fikirlərə saldı. Biz həmin küçədə köhnə bir evin qarşısında dayandığ. O, həyətdən keçib xiyabana daxil oldu və birinci mərtəbədəki qapını döydü. Bir qaraçı qadın (lap cinə oxşayırdı) golib qapını açdı. Karmen ona romani dilində nə isə dedi. Qarı əvvəlcə donquldandı. Onu sakitləşdirmək üçün Karmen ona portağal, bir ovuc konfet verdi ki, şarabla içsin. Sonra Karmen öz paltosunu qaraçı qadının küreyinə saldı, onu qapının yanına gətirdi, o da taxta siyirtməni çəkib, qapını bağladı. Elə ki biz tək qaldıq, Karmen rəqs etməyə və deyib-gülməyə başladı; dəli olmuş kimi oxuya-oxuya deyirdi: – Sən mənim “romum”⁶⁸, mən isə sən “rominəm”⁶⁹. Mən otağın ortasında durmuşdum, mağazadan aldığımız şeylərin hamısı qucağımda idi və onları hara qoyacağımı bilmirdim. O, qucağımda tutduğum şeyləri vurub yerə tökdü və boynuma sarılaaraq dedi: – Mən öz borclarımı verirəm, öz borclarımı! “Kallec”⁷⁰lərin qanunu belədir! Ah! Müsyo, heç bilirsiniz o gün necə gün idi?! Həmin günü düşünəndə sabahkı günümü unuduram. Quldur bir anlığa susdu, sonra siqar yandırıb yenidən söhbətinə davam etdi:

– Biz bütün günü bir yerdə keçirdik; yedik, içdik və sairə. O, altı yaşlı uşaq kimi yeyib doyandan sonra, konfetlərin qalanını ovuc-layib qoca qarının su bardağına doldurdu və dedi: “Bu da qoca qarı üçün şərbət olsun!” O, şirniyyatları divara çırpıb əzirdi. “Qoy milçəklər bizi rahat buraxsınlar, bunlar da onların payı!” – deyirdi. Elə bir səfeh hərəkət qalmadı ki, o etməmiş olsun. Mən onun rəqs etməsini görmək istədiyimi dedim. Bəs, çarpanaqları haradan tapaq? O, həmin dəqiqə qarının evindən yegano çini boşqabı götürdü, onu çilik-çilik elədi və sınımış parçalardan ikisini əlinə alıb bir-birinə vuraraq romali rəqsini oynamağa başladı. Elo qəşəng oynayır, əlində tutduğu çini parçalarını bir-birinə elə möharətlə vururdu ki, onlar fil dişindən və qaraağacdən qayrılmış çarpanaqlardan heç də pis səslənmirdi. Sizi inandırıram ki, adam bu qızın yanında olanda qəm-

qüssənin nə olduğunu qətiyyənlə bilməz. Axşam oldu və mən əsgərləri səsləyən təbil səslərini eşitdim.

– Çağırış başlandı, mən görək kazarmaya qayıdam, – dedim.

– Kazarmaya? – Karmen narazı halda dilləndi, – deməli, son boğazında xalta gəzdiren bir zəncisən, hə? Sən xasiyyətinə və geyiminə görə əsil sarı bülbülsən ki!⁷¹ Get, sənə ürayın cücə üreyidir, cücə!

Mən həbsə alınacağımı əvvəlcədən bildiyimdən, Karmenin yanında qaldım. Səhəri ayrılmaq lazım olduğunu birinci olaraq o özü dedi:

– Eşit, Xoscito, sənə borcunu verdim! Bizim qanuna görə, mən sənə heç nə borclu deyildim, çünki sən “paillosan”, ancaq yaxşı oğlansan, mənim xoşuma gəlirson. Biz daha əvəz-əvəz olduq. Di salamat qal.

Mən onu bir daha nə vaxt görə biləcəyimi soruşdum.

– Bir az ağillanandan sonra, – o gülərək cavab verdi.

Daha bir az ciddi tərzdə əlavə etdi:

– Bilirsən, mənim balam, mənə elə gəlir ki, sənə bir balaca sevirəm axı?! Ancaq bu çox davam edə bilməyəcək. İt ilə qurdun bir yerdə yaşaması, dostluğu çox davam edə bilməz. Bəlkə, sən müsəlman qanunu ilə hərəkət edəsən, belə olsa, mən sənə “romin” olaram. Ancaq bütün bunlar hamısı axmaq şeylərdir. Bu heç cür mümkün deyil. Bah! Mənim balam, mənə inan, sənə haqq-hesabın çox ucuz başa gəldi. Sən şeytana rast gəlmişən, bəli, şeytana; o, həmişə qara olmur və o sənə boynunu sındırmayıb. Geyimin yundur, ancaq qoyun deyiləm.⁷² Get, öz “maxari”nin⁷³ qarşısında şam yandır, – o, bunu çox təmtəraqla dedi. – Hə, get! Bir daha xoş getdin! Get, bir də Karmensita haqqında fikirləşmə, yoxsa o sənə ayaqları ağacdən olan dul qadınla evləndirər.⁷⁴

Bələ danışa-danışa Karmen qapının dalındakı cəftəni açdı, örpəyini küçədə yenidən düzəldərək arxasını mənə çevirdi və uzaqlaşdı.

O, düz deyirdi. Onun haqqında fikirləşməmək daha ağıllı iş olardı; ancaq həmin gündən sonra mən Kandelixo küçəsində bundan başqa ayrı bir şey haqqında düşünə bilmədim. Ona rast gələcəyim ümidi ilə küçələri dolaşurdum. Mən onu qoca qarından və qızardılmış balıq satan alverçidən soruşurdum. Alverçi də, qoca qarı da Karmenin Laloroya, yəni ispanların Portuqaliya adlandırdıqları bir ölkəyə yola düşdüyünü söyləyirdi. Şübhə yoxdur ki, bunlar Karmenin tapşırığına görə belə deyir, mənə azdırdılar, ancaq mən bunların yalan

olduğunu tezliklə öyrəndim. Kandelixo küçəsinə gəldiyim gündən bir neçə həftə sonra mən şəhər qapılarından birinin qarşısında qarovulda dayanmışdım. Bu qapıdan bir az aralı olan qala divarında bir deşik var idi; həmin deşiyi tıxamaq üçün bənnalar bütün günü orada işləyirdilər, axşam olanda isə qaçaq mal gətirənləri buraxmaq üçün bura gözetçi qoyurdular. Mən gündüz Lillas Pastyanın qarovulxanasının ətrafında fırlandığını və mənim yoldaşlarımdan bəziləri ilə danışdığını gördüm; hamı onu, onun qızardıb satdığı baliqları, yaxşı böyrək qızartmasını çox gözəl bilirdi. O mənə yaxınlaşdı və Karmenden bir xəbərim olub-olmadığını soruşdu.

– Yox, – cavab verdim, – xəbərim yoxdur. Bilmirəm.

– Hə, yaxşı! Bilərsən! – dedi.

O, yalan demirdi. Həmin günün axşamı mən divarın təzə düzəldilmiş yarğının yanında gözetçi təyin olundum. Zabit çəkilib gedən kimi mənə tərəf bir qadının gəldiyini gördüm. Ürəyim bu gələnin Karmen olduğunu sanki mənə xəbər verirdi. Buna baxmayaraq mən qışqırdım:

– O tərəfdən keç! Buradan keçmək olmaz!

– Yaxşı bir görək, zalımlıq eləməyin! – o mənə tanışlıq verdi.

– Necə, sizsiniz, Karmen?

– Bəli, eloğlu. Bir az söhbət edəək, özü də yaxşı-yaxşı. Bir düro⁷⁵ qazanmaq istəyirsənmi? İndi buradan bir neçə adam gəlib keçəcək, dallarında tay var, işin olmasın, qoy keçib getsinlər...

– Olmaz! – deyər cavab verdim. – Onları tutub saxlamalıyam. Əmr belədir.

– Əmr! Əmr! Kandelixo küçəsi yadından çıxıb, onda əmr-filan düşünmürdün?!

– Ah! – Həmin xatirədən sanki sarsılmış kimi köks ötürdüm; bir də ki, elə bir gündə əmr çox asanlıqla unutmaq olardı, – ancaq mənə qaçaq mal gətirənlərin pulu lazım deyildir.

– Bura bax, əgər sənə pul lazım deyildirsə, onda biz ikimiz yenə Dorote qarının mənzilinə nahar etməyə gedəkmi?

– Yox! – sanki heydər düşmüş halda cavab verdim. – Bacarmaram.

– Çox gözəl. Əgər bu da sənə üçün çətindir, onda mən kimə müraciət etmək lazım gəldiyini bilərəm. Dorotenin mənzilinə mənimlə getməyi sənə zabitinə təklif edəyəm. O, yaxşı adama oxşayır və özü də bura başqa bir cavan oğlanı gözetçi təyin edə ki, nəyi görməyin münasib olduğunu bilir. Xudahafiz, ay sarı bülbül. Qanun sənə boğazından asanda gülərəm, indi yox.

Mən yenə zəiflik edib onu yanıma çağırdım və əgər lazım gələrsə, bütün qaraçıları buradan buraxacağıma söz verdim, ancaq gərək əvəzində o da məni istədiyim yeganə bir şeylə mükafatlandırardı. O, verdiyi vədi elə günü sabah yerinə yetirəcəyinə söz verdi və iki addımlıqda durub gözləyən yoldaşlarını xəbərdar etmək üçün götürüldü. Onlar beş nəfər idilər, Pastya da onların içində idi, ingilis malı getirirdilər. Karmen qarovul çəkirdi. Mühafizə dəstəsi gör-səydi, barmaqlarındakı çarpanaqları şaqqıldatmaqla onları xəbərdar etməli idi, ancaq onun buna ehtiyacı olmadı. Qaçaq mal gətirənlər işlərini bir anda gördülər.

Sabahısı gün mən Kandelixo küçəsinə getdim. Karmeni gözləməli oldum, nəhayət, o, ovqatı təlx halda gəlib çıxdı və dedi:

– Adamı yalvarmağa məcbur edənləri mən xoşlamıram. Birinci dəfə bir şey qazanıb-qazanmayacağını fikirləşmədən mənə çox böyük bir yaxşılıq etdin. Dünən isə mənimlə alver elədin. Heç özüm də bilmirəm indi nə üçün gəldim, çünki səndən xoşum gəlmir. Buna bax, al bu sənə düron, özün də sürüş burdan!

Mən az qala pulu onun təpəsinə çırpacaqdım və onu döyməmək üçün səbrimi basıb özümü güclə ələ aldım. Bir saat mübahisə etdikdən sonra çox qəzəbli halda evdən çıxdım. Şəhərdə dəli adamlar kimi hara gəldi getdim, nəhayət, bir kilşəyə girdim və ən qaranlıq küncələrdən birinə qısılıb hönkür-hönkür ağlamağa başladım.

Qəfildən bir səs eşitdim:

– Draqunun göz yaşları!⁷⁶ Mən onlardan məhəbbət bədəsi düzəldəcəyəm.

Başımı qaldırdım. Qarşımda dayanan Karmen idi.

– Hə, yaxşı, eloğlu, mənə qarşı hirsiniz hələ soyumayıb? – dedi.

– Mən sizi sevirəm, siz mənim yanımdan gedəndən sonra heç özüm də bilmirəm nə oldu. Bax, indi mən özüm deyirəm, istəyirsənsə, gedək Kandelixo küçəsinə.

Beləliklə, biz barışdıq, ancaq burasını da deyim ki Karmen bizim yerlərin havası kimi tez-tez dəyişirdi. Bizim dağlarda tufanqabağı günəş çox parlaq olar. O mənə Dorotenin evində görüşəcəyimizə söz verdi və gəlib çıxmadı. Dorote mənə dedi ki, Karmen qaraçı işlərinə görə Laloroya getmişdir.

Belə sözlərin nə demək olduğunu artıq təcrübədən keçirdiyimdən, gümanım gələn hər yerdə Karmeni axtarır və elə gün olurdu ki, Kandelixo küçəsinə iyirmi dəfə baş çəkirdim. Bir gün axşam yenə

Dorotenin evində idim. Onu da deyim ki, mən bu arada hərdənbir cür araqı içirtməklə onu ələ keçirmişdim, bir də gördüm ki, Karmen cavan bir oğlanla içəri girdi. Bu bizim alayın leytenantı idi.

Karmen bask dilində mənə dedi:

– Tez rədd ol burdan!

Mən içimi yeyə-yeyə qəzəbdən yerimdəcə donub qalmışdım.

– Sən burada nə edirsən? – Leytenant mənə müraciət etdi.

– Cəhənnəm ol bayıra!

Heç bir addım da ata bilmədim; sanki ayaqlarım birdən-birə iflic oldu. Qəzəblənmiş zabıt mənim yerimdən qınıldanmadığını və onu gördüyüm anda əsgər papağını çıxarıb təzim etmədiyimi görəndə, köynəyimin yaxalığından tutdu və məni bərk-bərk silkələdi. Ona nə dediyimi indi də bilmirəm, yadımda deyil. O, qılıncını çıxartdı, mən də öz qılıncımı qınından sıyırdım. Qoca qadın mənim qolumdan tutdu və elə bu an leytenant alnımdan bir zərbə vurdu, bax, izi hələ də qalıb. Mən geri sıçradım və dirşəyimin zərbəsi ilə qarnı yərə sordim, sonra qılıncımın ucunu hələ də üstümə həmlə edən leytenantın sinəsinə dayadım və onun qarnına soxdum. Bu zaman Karmen lampanı söndürdü, öz dilində Doroteyə dedi ki, aradan çıxsın. Mən özüm də küçəyə atıldım. Hara qaçdığımı heç özüm də bilmirdim. Mənə elə gəlirdi ki, kimsə məni qovur. Özümə gələndə Karmeni yanımda gördüm.

– Ay sofch sarı bülbül! – Karmen mənə dedi. – Sənin olımdan ancaq elə belə səfeh işlər gələr. Yadımdadırmı, mən səni bədbəxt edəcəyimi demişdim. Gedək, madam ki romalı flamand qızı ilə dostluq edirsən, deməli, hər şeyə çarə tapılar.⁷⁷ Əvvəlcə bu yaylığı başına bağla və qılıncının qayısını mənə tərəf at gəlsin. Məni bu keçiddə gözlə. İki dəqiqəyə gəlirəm.

O yox oldu və az keçmədi ki, əlində zol-zol qadın bürüncəyi ilə qayıdıb gəldi; onu haradan tapdığını deyə bilmərəm. Karmen mənim hərbi formamı soyundurdu və gətirdiyi bürüncəyi köynəyimin üstündən saldı. Beləliklə, məni geyindirib-kecindirdikdən sonra başımdakı yararı bağladığı dəsmalla mən Seviliyada Valensiya köndlilərinə oxşayırdım. Sonra Karmen məni həmin bu dar küçənin axırında yerləşən, cənib Dorotenin evinə oxşayan bir evə apardı. Karmenlə başqa bir qaraçı qadın yaramı yuyub elə məharətlə sarıdılar ki, heç hərbi cərrah da belə sarıya bilməzdi. Sonra onlar bilmirəm mənə nə işə içirdilər və yorğan-döşəyə saldılar, mən yuxuya getdim.

Heç şübhəsiz ki, bu qadınlar içkiyə adama yuxu gətirən və sirri yalnız onların özlərinə məlum olan nə işə qatmışdılar, çünki sabahı gün çox gec oyandım. Başım bərk ağrıyırdı, istiliyim də vardı. Bir gün əvvəl iştirakçısı olduğum dəhşətli səhnəni birdən-birə xatırlaya bilmədim, xeyli fikirləşdim. Karmen və onun rəfiqəsi yaramı təzədən açıb bağlayandan sonra döşəyimin yanındaca bardaş qurub oturdular və “çiçək kalli” dilində nəse fikir mübadiləsi etdilər; bu, həkimlərin tibbi müşavirəsini xatırladırdı. Sonra onların ikisi də məni inandırtdı ki, tez sağalacağam; ancaq Sevilini mümkün qədər tez tərk etməliyəm, çünki məni burada tutsaydılar, danışqsız güllələyəcəkdilər.

– Oğlum, – Karmen mənə dedi, – sən görək indi bir işin qulpundan yapışasan. Kral sənə daha nə düyü verəcək, nə də morina balığı,⁷⁸ bundan sonra öz güzəranın barədə düşünməlisən. Apastesas⁷⁹ oğurluq üçün hələ çox kalsan, ancaq sən gənc və güclüsən; oğur-cəsaretin çatırsa, ürəklisənsə, dəniz sahilinə get və qaçaq mal gətirməklə məşğul ol. Məgər səni dar ağacından asdırmağa söz verməmişəm? Bu, güllələnməkdən yaxşıdır. İşə yaxşı girişsən, sahil mühafizə dəstəsi və minonlar⁸⁰ səni yaxalayana qədər kral kimi yaşayacaqsan.

Beləliklə, bu cür şirnikdirici ifadələrlə, min cür şirin dillə bu şeytan balası mənə yeni peşə yolunu göstərdi; bu, məni ölümdən qurtaran yeganə çıxış yolu idi. Sözün düzünü etiraf edirəm, müsyö? O məni çox asanlıqla dilə tutdu. Mənə elə gəlirdi ki, bu iztirablı və narahat həyat məni ona daha ürəklə bağlayır. Elə həmin gündən mən özümə ona qarşı məhəbbət oyandığını hiss etdim. Ölümdə qılıncı, sevgilisi mindiyi atın sağrısında, Əndəlisi dolaşan qaçaq mal gətirənlər haqqında çox eşitmişdim. İndi isə özümü tərkimdə gözəl qaraçı qızı, artıq dağlarda-daşlarda at çapan bir igid kimi təsəvvür edərdim. Mən bunu Karmenə deyəndə o, gülərək, əllərini ombalarının üstünə qoyur və cavab verirdi ki, düşərgədə keçirilən gecədən gözəl heç nə ola bilməz, çünki belə gecədə hər “rom” öz “romisinin” qoluna girib üç qurşaq uzunluğunda, üstünə yorğan salınmış kiçik bir çadırın altına çəkilir.

Mən Karmenə deyirdim:

– Səni həmişəlik dağa apara bilsəydim, arxayın olardım. Orada sənə şerik çıxacaq leytenant olmazdı.

Cavabında o mənə deyirdi:

– Ah! Sən qısqancsan! Bu, sənin üçün çox pis. Sən belə işlərdə doğrudanmı bu qədər səfehənsən? İndiyə kimi səndən pul istəmişəm? Bu isə o deməkdir ki, mən səni sevirəm.

Karmen belə deyəndə az qalırdı durub onu boğam.

Qisası, müsyö, Karmen mənim üçün bir zadəgan paltarı tapıb gətirdi və həmin paltarda mən Seviliya şəhərindən çıxdım. Belə bir qiyafədə məni heç kim tanımadı. Pastyadan aldığım məktubla Xercs şəhərinə, qaçaq mal alverçiləri ilə ciro arığı satan bir nəfər alverçinin yanına gəldim. Məni buradakı adamlara təqdim etdilər. Onların başçısı Dankayre⁸¹ ləqəbli bir nəfər məni öz dəstəsinə qəbul etdi. Biz buradan Karmenlə görüş təyin etdiyim Qausin⁸² şəhərinə yola düşdük. Qaçaq mal gətirdiyimiz vaxtlar Karmen bizə casus kimi xidmət göstərirdi; sözün düzü, belə gözəl işləyən casus ömrümdə görməmişdim. O, Cəbəllütariqdən gəlirdi və bizim sahilə alacağımız malların gəmidən boşaldılması barədə məsələni gəmi sahibi ilə danışib yoluna qoymuşdu. Biz onları Estepona yaxınlığında gözlemək üçün yola düşdük, sonra isə malların bir hissəsini dağlarda gizlətdik, qalanını da dəhmizə alıb, Rundaya yollandıq. Karmen ora bizdən qabaq çatmışdı. Bizim şəhərə nə vaxt girəcəyimizi Karmen əvvəlcədən təyin etmişdi. Bu və bundan sonra daha bir neçə səfərimiz müvəffəqiyyətlə başa çatdı. Qaçaq mal alveri ilə keçirdiyim həyat əsgərlik həyatından daha çox xoşuma gəlirdi; Karmenə hədiyyə verə bilirdim. Mənim pulum və məşuqəm vardı. Heç bir peşmançılığım yox idi, çünki qaraçıların dediyi kimi, nəşələnən adamı qotur qasındırmaz. Bizi hər yerdə yaxşı qarşılayırdılar. Yoldaşlarım mənimlə yaxşı rəftar edir və hətta qulluğumda dururdular. Səbəbi də bu idi ki, mən bir adam öldürmüşdüm və onların arasında, insafən desək, belə qəhrəmanlıq göstərən adam yox dərəcəsinə idi. Ancaq mənim təzə qədəm qoyduğum bu həyatda ən çox xoşuma gələn bu idi ki, Karmeni tez-tez görürdüm. O, mənə həmişəkindən daha çox mehribanlıq göstərirdi. Bununla belə, yoldaşların qarşısında mənim məşuqəm olduğunu boynuna almırdı və hətta mənə cürbəcür andlar içdirmişdi ki, aramızda olan haqq-hesab barədə onlara heç bir şey deməyim. Mən bu məxluq qarşısında özümü elə aciz hesab edirdim ki, onun bütün şıltaqlıqlarına dözü, hər əmrini yerinə yetirirdim. Başqa sözlə demiş olsaq, bu, birinci dəfə idi ki, özünü mənə düzəlmiş, əxlaqlı, əsil qadın kimi göstərirdi və mən də elə sadələhv olmuşdum ki, onun, həqiqətən, düzəldiyinə, əvvəlki şıltaqlıqlarından əl çəkdiyinə inanırdım.

Səkkiz-on nəfərdən ibarət dəstəmiz yalnız zəruri anlarda bir yerə toplaşır və biz iki-bir, üç-bir şəhərlərə, kəndlərə səpələnirdik.

Bizim hər birimiz özümüzü zahirən müxtəlif peşə sahibləri kimi göstərirdik: bəzimiz qalayçı, bəzimiz isə alverçi idik; mən xırdavatçı idim – çərçi. Ancaq Seviliyada törətdiyim axmaq işə görə adam gur olan yerlərdə görünmürdüm. Günlərin bir günündə, daha doğrusu, bir axşam, sözləşmişdik ki, Vexer şəhərində görüşək. Dankayre ilə mən ora hamıdan qabaq gəlmişdik. O, çox şən görünürdü.

– Dəstəməzə daha bir nəfər gələcək, – o mənə dedi, – Karmen yenə bir hoqqa çıxarıb. O öz “Rom”unu Tarifa həbsxanasından qaçırb.

Mən bütün yoldaşlarımın danışdıqları qaraçı dilini artıq başa düşürdüm və “rom” sözünü hər dəfə eşidəndə ətim ürpəşirdi.

– Necə? Öz ərini? Deməli, Karmen ərə gedib? – mən kapitan-dan soruşdum.

O, cavabında mənə dedi:

– Bəli, Taygöz Qarsiyaya, özü kimi hiyləgər bir qaraçıdır. Yazıq oğlan həbsxanada idi. Karmen həbsxana cərrahını barmağına elə doladı ki, öz “romunu” azad etdi. Ah! Bu qız özü ağırlığında qızıla dəyər! İki il idi ki, onu qurtarmaq üçün fürsət axtarırdı. Həbsxana həkimini görməyinə qədər heç bir iş baş tutmur, demək olar ki, bütün yardıqları küt gəldirdi. Görünür, həmin bu həkimlə tez dil tapmışdır.

Bu xəbərin mənə necə “xoş” təsir bağışladığını özünüz təəvvür edin. Mən tezliklə Taygöz Qarsiya ilə görüşdüm. O, bu sərəsəri həyatın yedirib saxladığı adamların içərisində ən mürdər və ən bədheybəti idi: dərisi qara, qəlbi ondan da qara, ömrümdə belə bir caniyə rast gəlməmişdim. Karmen onunla bərabər gəldi və bunu da deyim ki, Karmen onu mənim yanımda öz romu çağıranda, yaxud Qarsiya üzünü bir tərəfə çevirib baxanda Karmenin ağır-burnunu necə əydiyinə tamaşa edəydiniz?! Mən hiddətlənmişdim və bütün gecəni onunla kəlmə də kəsmədim. Şəhəri gün yığışib yola düşmüşdük ki, on-on iki nəfər atının bizim ardımızca çaparaq gəldiyini gördük. Əndəlinin indiyə qədər asıb-kəsməkdən dönmürən bu yalançı pəhləvanları atlıları görəndə kimi titrəməyə başladılar və dərhal aradan çıxmağa çalışdılar; bir sözlə, başlı başını saxlasın idi. Dankayre, Qarsiya, Esixa qəsəbəsinə gələn Romendado adlı qəşəng bir oğlan və Karmen özlərini itirmədilər. Yerdə qalanlar isə qatırlarını buraxıb hərəsi bir dərəyə atıldı ki, burada atlılar onları daha təqib edə bilməzdilər. Biz heyvanlarımızı saxlaya bilmədik, odur ki, malların ən qiymətlişini çiynimizə alaraq, dərə-təpəyə düşüb, özümüzü qurtarmağa cəhd etdik. Yüklərimizi özümüzə qabağa atıb, özümüz

də onların dalınca dabanlarımız üstündə sürünə-sürünə üzünəşağı enirdik. Bu halda düşmən bizi gülləyə tutdu; ömrümdə birinci dəfə idi ki, güllələrin necə viyıldadığını eşidirdim. Ancaq açığımı deyim ki, bu mənim üçün qorxulu şey deyildi. Adamın yanında qadın olanda ölümü heç vecinə almır. Biz salamat qurtardıq, təkcə yazıq Romen-dadodan başqa, güllə onun qanından dəymişdi. Mən yükümü kənara tulladım və onu tutmağa cəhd etdim.

– Sarsaq! – Qarsiya mənə tərəf qışqırdı, – cəmdəyi neynirik? Onun işini bitir, pambıq corabları da itirmə.

Karmen də üstümə qışqırdı:

– Tulla onu!

Yorğunluqdan istifadə edib dincimi almaq bəhanəsi ilə mən yaralıma güllə tutmayan bir qayanın altında yerə qoydum. Qarsiya yaxınlaşdı və əlindəki tüfəngi onun başına boşaltdı.

– İndi mən qoçaq istəyirəm ki, bunu tanısin, O, sifətində on iki güllə yeri olan Romendadoya baxaraq dedi. Güllələr oğlanın sifətini deşik-deşik etmişdi.

Müsyö, mənim keçirdiyim gözəl hoyat, bax, budur. Həmin gün axşam, yorğun-argın, ac-susuz, qatırlarımızı itirdiyimizdən, tamamilə müflisləşmiş vəziyyətdə gəlib bir kolluğa çıxdıq. Heç bilirsiniz bu alçaq Qarsiya neylədi? O, cibindən bir dəst kart çıxarıb, yandırdıqları tonqalın başında Dankayre ilə səhərə kimi kart oynadı. Bu müddətdə mən arxası üstə uzanıb, göydəki ulduzlara tamaşa edir, Romendadonu düşünür və bu saat onun yerində olmağımı arzulayırdım. Karmen mənim yanımda sallağı oturmuşdu və hərdənbir əlindəki çarpanaqları bir-birinə vurub səsləndirməklə dodaqaltı nəso mızıldayırdı. Sonra qulağıma söz demək bəhanəsi ilə mənə yaxınlaşdı və məni qucaqlayıb iki-üç dəfə öpdü.

– Sən şeytansan! – dedim.

– Doğrudan, elədir ki, var! – cavab verdi.

Bir neçə saat dincəldikdən sonra Karmen Qausin kəndinə yola düşdü və sabahısı gün balaca bir çoban bizə çörək gətirdi. Biz bütün günü orada qaldıq və həmin günün sabahısı axşam tərəfi Qausinə yaxınlaşdıq. Karmendən xəbər gözləyirdik. Xəbər-əter yox idi. Səhərisi bir nəfər qatırçının geyinib-kecinmiş, olində çətir tutmuş bir qadını və bu qadının qulluqçusuna oxşayan bir qız uşağını qatırın üstündə gətirdiyini gördük. Qarsiya bizə dedi:

– Bax, bu iki qatır və bu iki nəfər qadını qurban olduğum özü bizim üçün göndərir; qatır dörd olsaydı daha yaxşı olardı. Eybi yoxdur, bu da bəsimizdir!

O, silahını götürdü və kolların arasına sinə-sinə cığıra tərəf enməyə başladı və kolluqda gizləndi. Dankayre ilə mən bir qədər aralıda onun arxasınca gedirdik. Bir güllə mənzili məsafədə alaçıqlığa çıxdıq və qatırçıya dayanmasını əmr etdik. Bizi görən qadın qorxmaq əvəzinə (çünki bizim qiyafəmiz adamı qorxudacaq şəkildə idi), şaqqanaq çəkərək gülməyə başladı və dedi:

– Ah! Bu “lillipendilər” məni “erani” hesab etmişlər.⁸³ Bu, Karmen idi, ancaq elə geyinib-kecinmişdi ki, başqa bir dildə danışsaydı, mən onu tanımazdım. O, qatırın üstündən aşağı sıçradı və bir müddət Dankayre və Qarsiya ilə xısın-xısın danışdı, sonra isə mənə dedi:

– Sarı bülbül, boğazından asılana qədər soninlə hələ görüşəcəyik. Mən qaraçı işlərinə görə Cəbəllütariqə gedirəm. Çox çəkməz ki, soracağımı eşidərsiniz.

O bizə bir neçə günlük yaşayacağımız sığınacağı göstərdikdən sonra bir-birimizdən ayrıldıq. Bu qız dəstənin Allahı idi. Az keçmədi ki, biz onun göndərdiyi bir qədər pul və puldan da qiymətli bir xəbəri aldığımız: iki nəfər ingilis milordu filan gün filan yol ilə Cəbəllütariqdən Qrenadaya yola düşür. Ət yeyən quş dimdiyindən bəlli olar. Onların külli miqdarda pulları vardı. Qarsiya onları öldürmək istədi, amma Dankayre ilə mən buna yol vermədik. Biz onların yalnız pullarını, saatlarını və köynəklərini alıb, özlərini buraxdıq. Köynəklərə bərk ehtiyacımız vardı.

Müsyö, insan heç özü fikirləşmədən oğru olur. Gözəl bir qız sizi başınızı itirməyə məcbur edir, siz onun yolunda vuruşursunuz, bəd-bəxtlik üz verir, indi də gəl dağlarda yaşa. Qaçmaq mal alverindən başın açılmaz, heç özün də bilmədən dönüb olursan oğru. Milordlarla işimizi qurtardıqdan sonra Cəbəllütariqə ətrafına getməyi bir daha lazım bilmədik və Ronda dağlarına çəkildik. Siz mənə Xose-Mariya haqqında danışmışdınız, bax, mən elə onunla orada tanış olmuşum. O, məşuqəsini bütün yürürlərə özü ilə aparırdı. Bu, gözəl, ağıllı, təvəzökar, xoşrəftar bir qız idi. Heç vaxt ağzından pis söz çıxmaz və pis hərəkət etməzdi!.. Bunun bu gözəl xüsusiyyətlərinin əvəzində Xose-Mariya onun gününü qara eləmişdi. O, günlərini həmişə başqa qızlarla keçirir, onun-bunun dalınca qaçır, onunla kobud rəftar edir, sonra da onu qışqarırdı. Bir dəfə o öz məşuqəsini bıçaqlamışdı. Eh! Heç

bilirsiniz nə oldu? Qız onu daha çox sevməyə başladı. Qadınlar hamısı belə məxluqdur, xüsusilə Əndəlis qadınları. O, əlindəki bıçaq yarasının yerini dünyada ən gözəl bir şey kimi hamıya göstərirdi. Bütün bunlardan əlavə, Xose-Mariya həm də çox pis yoldaş idi!.. Oğurluğa gətirdiyimiz günlərin birində gətirdiyimiz şeyləri o, elə böldü ki, bütün xeyir ona düşdü, bizə isə vuruşma və əziyyətdən başqa heç nə qalmadı. Nə isə, yenə öz başıma gələnlərdən danışım. Bizim Karmendən heç xəbərimiz yox idi.

Dankayre dedi:

– Karmendən xəbər tutmaq üçün gerek birimiz Cəbəllütariqə gedək, bəlkə, orada bir iş düzəldib. Məmnuniyyətlə gedərdim, ancaq Cəbəllütariqədə mən çox məşhur idim, tanıyırdılar, bəli, hamı mənə tanıyırdı.

Taygöz dedi:

– Məni də orada tanıyırlar, mən orada o xərçənglərin⁸⁴ başına o qədər iş açmışam ki... Bir də bir gözüm kor olduğundan mənə daha tez tanıyarlar.

– Deməli, oraya mən getməliyəm? Karmeni görmək üçün əlimə imkan düşdüyündən məmnun halda dedim. – Yaxşı, orada nə etmək lazımdır?

Yoldaşlar mənə dedilər:

– Bacardıqca ora ya dənizdən get, ya da Sən-Pok tərəfdən, kefin necə istəyirsə, elə də et. Cəbəllütariqə ki çatdın, limanda Rollana⁸⁵ adlı şokoladsatan qadının harada yaşadığını xəbər alarsan, onu tapanda vəziyyətin nə yerdə olduğunu onun özündən öyrənərsən.

Belə qərara gəldik ki, üçümüz də Qausin dağlarına yola düşək, mən yoldaşlarımdan ikisini də orada qoydum, özüm də meyvə alverçisi sifətilə Cəbəllütariqə baş çəkdim.

Ronda şəhərində bizim adamlardan biri mənə pasport düzəltdi. Qausində mənə bir eşək verdilər, mən də onu portağal və qovunla yüklədim və yola düşdüm. Cəbəllütariqə çatanda hamının Rollanəni tanıdığını öyrəndim, ancaq o ya burada yox idi, ya da ki finibus terrac-ye vasil olmuşdu;⁸⁶ onun burada olmaması bizim indiye kimi Karmendən xəbər tutmamamızın səbəbini bildirirdi. Eşşəyimi tövlələrin birində qoydum və portağallarımı götürüb, satmaq bəhanəsilə şəhərə yollandım, ancaq əslində, mənim məqsədim tanış-bilişə rast gəlmək idi. Burada dünyanın hər cür lotusuna, cüvəllağısına rast gələrsən və bura əsil Babil qalasıdır, çünki küçədə heç on addım

atmamış cürbəcür dillərdə danışana rast gəlirsən. Mən qaraçıları yaxşı tanıyırdım, ancaq onlara etibar eləməirdim; mən onları sınayırdım, onlar da mənə. Bizim fırıldaqçı olduğumuz bəlli idi, ancaq başlıca məsələ burasında idi ki, hamımızın eyni dəstdən olub-olmamamız bəlli deyildi. İki gün tamam küçələri boş-boş gəzdikdən sonra nə Rollana, nə də Karmen haqqında heç bir soruşa öyrənə bilmədim, bozi xırda-xuruş şeylər alıb yoldaşlarımdan yanına qayıtmaq istədim. Şər qarışan vaxt küçələrin birindən keçəndə yaxınlıqdakı evin pəncərəsindən mənə qadın səsi çağırırdı:

– Ay portağal satan!..

Başımı yuxarı qaldırdım və bir eyvanda məhəccərə söykənmiş Karmeni qırmızı geyimli, qızılı epoletli, saçları qıvrım və məğrur görkəmli bir milordla gördüm. Karmen özü də çox gözəl geyinmişdi: çiynlərinə şal atmış, saçlarına qızıl daraq vurmuşdu, başdan-ayağa ipəyin içərisində idi; elə həmişəki Karmen idi, heç dəyişməmişdi! Əllərini belinə qoyaraq, həmişəki kimi şaqqanaq çəkərək gülürdü. İngilis ispan dilinin qol-qabırğasını sındıra-sındıra mənə dedi ki, yuxarı qalxım, xanım portağal istəyir. Karmen isə mənə bask dilində dedi:

– Yuxarı qalx, ancaq heç nəyə təəccüblənmə.

Doğrusu, onun heç bir işi mənə təəccübləndirməməli idi. Bilmi-rəm, onu tapdığım görə sevindim, yoxsa məyus oldum. Qapıda bir kök nökr dayanmışdı, ingilis idi, pudralanmışdı. O mənə gözəl bir salona müşayiət etdi. Karmen mənə görən kimi bask dilində dedi:

– Sən ispanca bir kəlmə də bilmərsən və özün də mənə qətiyyən tanıyırsan. Sonra ingilise tərəf çevrilərək:

– Mən sizə deyirdim axı, onu o saat tanıdım ki, o, baskdır. İndi bu dilin necə qərribə dil olduğunu eşidərsiniz. Görürsünüz, bu adamın necə səfeh sir-sifəti var? Anbarda oğurluq üstündə tutulmuş pişiyə oxşayır, – dedi.

Mən də öz dilimdə dedim:

– Sən isə çox həyasız bir fırıldaqçıya oxşayırsan və bu oynasının yanında sənə sir-sifətinə də doğrayardım!

– Oynasım? – dedi. – Bu fikri özün tək tapdın? Mənə bu axmağa qısqanırsan? Kandclixo küçəsində əvvəllər keçirdiyimiz qaraçı gecələrindəki kimi hələ də kobudsan. Ay səfeh bir səfeh, görmürsən qaraçı işlərini düzəldirəm, özü də necə gözəl? Bu ev mənimdir; bu xərçəngin pulları da mənim olacaqdır; mən onu elə bir yerə aparıram ki, o, ömründə oradan çıxıbilməyəcək.

– Mən isə – dedim, – bir də qaraçı işlərini bu üsulla düzəltəsən, elə edəcəyəm ki, sənın əlin bir daha iş tutmasın.

– Ah! Gör əlindən daha nələr gələr! Sən mənim romumsan ki, mənə əmr edirsən? Taygöz mənim işlərimə razılıq verəndən sonra sən kimsən? Mənim “minçorrom”⁸⁷ tokcə sənsən, məgər bu sənə kifayət eləmir?

İngilis soruşdu:

– O nə deyir?

Karmen cavab verdi:

– Deyir ki, susuzdur və bir cam su olsa, böyük məmnuniyyətlə içər.

Və Karmen öz tərcüməsinə şaqqanaq çəkib gülərək divanın üstünə sərələndi.

Müsyö, bu qız güləndə onunla ağıllı-başlı danışmaq mümkün deyildi. Çünki hamı onunla bərabər gülürdü. Bu zırpı ingilis də səfeh-səfeh hırıldamağa başladı və əmr etdi ki, mənə su gətirsinlər.

Mən su içəndə Karmen mənə deyirdi:

– Onun barmağındakı üzüyü görürsən, istəsən, onu sənə verərəm.

– Mən isə sənın milordunla dağlarda qarşılaşmaq üçün barmaq verərdim, bu şərtlə ki, ikimizin də əlimizdə makila olsun.

– İngilis soruşdu:

– Makila? Bu nə deməkdir?

Həmişəki kimi gülərək:

– Makila portağal deməkdir. Görürsən, portağal hara, makila hara, gülməlidir, eləmi? O dedi ki, sizi portağala qonaq etmək istəyir.

İngilis:

– Hə? Yaxşı! – dedi. – Onda sabah bir az makila gətirərsən.

Biz söhbət edəndə xidmətçi içəri girdi və yeməyin hazır olduğunu söylədi. İngilis yerindən qalxdı, mənə bir pyastr pul verdi və qolunu Karmenə tərəf uzadaraq onun qoluna girməsini təklif etdi, guya Karmen özü tək gedə bilməzdi. Gülməyində davam edən Karmen mənə dedi:

– Mənim əzizim, mən səni yeməyə dəvət edə bilmirəm, ancaq sabah əsgərləri rəsmi keçidə səsləyən tamburun səsinə eşidən kimi burada hazır ol, əlbəttə, özünlə portağal da getir. Sən burada Kandelixo küçəsindəkindən daha bəzəkli, içərisində daha çox avadanlığı olan bir otaq görə bilərsən və onu da görə bilərsən ki, mən həmişəlik olaraq sənın Karmensitanam. Yalnız bundan sonra biz qaraçı işləri barəsində söhbət edərik.

Mən Karmenə cavab vermədim, küçəyə çıxanda isə ingilis arxamca deyirdi:

– Sabah makila gətirərsən!

Nə edəcəyimi özüm də bilmədən çıxıb getdim. Həmin gecə səhərə qədər yata bilmədim və səhər açılanda mən bu xain qadına qarşı elə hiddətlənmişdim ki, Cəbəllütariqə onu görmədən yola düşməyi qərara aldım; ancaq tambur ilk dəfə səslənən kimi iqtidarımı itirdim; zənbilimi portağalla doldurub Karmenin yanına götürüldüm. Onun ponçoresinin perdəsi yarıcaq idi və mən onun iri qara gözələrinin məni güddüyünü gördüm. Həmin pudralanmış nökər məni o dəqiqə içəri apardı. Karmen ona nə isə bir tapşırıq verdi və elə ki biz içəridə tək qaldıq, Karmen yenə iblis qohqəhələri ilə şaqqanaq çəkdi, özünü üstünə atıb boynumu qucaqladı. Mən onu ömrümdə belə gözəl görməmişdim. O, bu dömdə ancaq madonna ilə müqayisə oluna bilərdi, ətilənmişdi... Ah! Mən isə, oğru ki oğru, əvvəlki kimi...

Karmen deyirdi:

– Minçorro! İstəyirəm buradakı hər şeyi sındıram, evə od vurub yandıraram və dağlara qaçam.

Sonra yenə naz-qəmzə! Daha sonra gülüşlər!.. Və o, rəqs edir, əynindəki paltarlarının büzmələrini cırırdı. Heç meymun da belə atılıb-düşə, ağız-burnunu öyə, iblisənə hərəkətlər edə bilməzdi. Nəhayət, Karmen ciddi vəziyyət alaraq mənə dedi:

– Eşit, indi isə söhbət qaraçı işlərindən gedir. İstəyirəm ki, o, məni Rondaya aparsın, orada monastırda mənim bir bacım var... (Burada yenə şaqqanaq səsləri). Biz elə bir yerdən keçəcəyik ki, sənə deyəcəyəm haradan. Onun üstünə hücum edərsiniz, var-yoxunu əlindən alarsınız! Yaxşı olardı ki, onu o dünyaya göndərəydiniz, ancaq (O, sifətində müəyyən dəqiqələrdə özünü bürüzə verən iblisənə təbəssüm ilə əlavə etdi. Həmin təbəssümü heç kim eynilə təqlid edə bilməzdi,) bilərsən, neyləmək lazımdır? Qoy əvvəlcə Taygöz görünsün, sən özün bir az arxada dayanarsan. Bu xərcəng cəld, özü də qoçaqdır, onun yaxşı tapançaları var... Başa düşürsən?

Karmen məni sarıdan yeni bir qohqəhə ilə sözüne yekun vurdu.

– Yox, – ona dedim, – mən Qarsiyaya nifrət edirəm, ancaq o mənim yoldaşımdır. Bəlkə, də, gün gələr mən səni onun əlindən alaram, ancaq biz haqq-hesabımızı öz adət-ənənəmizlə yoluna qoyacağıq. Mən təsadüfən qaraçı olmuşam və bəzi məsələlərdə mən əsil mərəd navarralı olaraq qalacağam, bizim atalar sözündə deyildiyi kimi: əsil nəcib navarralı.

Karmen sözünə davam etdi:

– Səfehşən, ağılsızsan, əsil “paillosan”, uzağa tüpürə bildiyinə görə özünü nəhəng hesab edən çırdansan.⁸⁸ Sən məni sevmirsən, rədd ol burdan!

O mənə “rədd ol burdan!” deyəndə mən yerimdən qımıldana bilmirdim. Mən yoldaşlarımla yana qayıdacağıma, ingilisi gözləyəcəyimizə söz verdim. O isə öz tərəfindən mənə bildirib söz verdi ki, Cəbəllütəriqdən Rodaya yola düşənə qədər xəstə olacaqdır. Mən iki gün də Cəbəllütəriqdə qaldım. Karmen, qiyafəsini dəyişərək, mən düşdüyüm karvansarayla gəlməkdən qorxmurdu. Yola düşdüm, mənim özümün də planlarım vardı. Karmenlə ingilisin nə zaman və haradan keçəcəkləri yeri öyrənib qayıtdım. Əlbəttə, Karmenlə təyin etdiyimiz görüş yerinə. Məni gözləyən Dankayre ilə Qarsiyanı tapdım. Biz həmin gecəni şam ağacının qozalarından qaladığımız tonqalın yanında keçirdik. Mən Qarsiyaya kart oynamağı təklif etdim. O razılaşıdı. İkinci ildə mənə fırlıdaq gəldiyini söylədim, o gülməyə başladı. Mən əlimdəki kartları onun üzünə çırpdım. O, əlini tufənginə atmaq istəyirdi, mən ayağımı onun əlinin üstünə qoydum və ona dedim:

– Deyirlər ki, sən bıçaqla təkbətək malaqa igidlərindən heç də pis vuruşmursan, gəlsənə, mənimlə vuruşmaqda özünü bir yoxlayan, hə?

Dankayre bizi aralamaq istəyirdi. Mən Qarsiyaya iki-üç yumruq ilişdirdim. O qəzəbləndi, bıçağını çıxartdı, mən də özümünkünü. İkimiz də Dankayreyə dedik ki, bizimlə işi olmasın, qoy mərdi-mərdənə vuruşaq. O, bizi saxlamaq mümkün olmadığını gördü və çəkilib bir tərəfdə dayandı. Qarsiya siçan üstünə tullanmağa hazır olan pişik kimi artıq ikiqat olmuşdu. O, mənim endirəcəyim zərbələri dəf etmək məqsədilə papağını sol əlində tutmuş, bıçağını isə sağ əlinə almışdı. Bu, onların Əndəlis qaydasıdır. Mən isə navarralı üsulu ilə vuruşurdum: onun qabağında dik dayanmış, sol qolumu yuxarı qaldırmış, sağ ayağımı qabağa vermiş, bıçağını isə sağ əlimdə tutub sağ böyrümə qısmışdım. Mən özümü pəhləvandan da güclü hesab edirdim. O, ox kimi mənim üstümə şığıdı. Mən sol ayağımın üstündə fırlandım, onun qarşısında boşluq əmələ gəldiyindən zərbəsi boşa çıxdı, mənim zərbəm isə onun boğazından tutdu və bıçaq o qədər işlədi ki, mənim əlim onun çənəsinin altına qədər getdi. Mən bıçağın tiyəsinə elə güclə burdum ki, tiyə qırıldı. Hər şey bitmişdi. Qol yoğunluğunda açılmış yaradan qan fəvvarə vururdu. O, üzünü üstə, tir kimi yerə sərilirdi.

Dankayre mənə dedi:

– Sən nə etdin?

– Eşit, biz ikimiz bir yerdə yaşaya bilməzdik. Mən Karmeni sevirəm və bunun üçün də tək olmaq istəyirəm. Həm də Qarsiya əclaf adam idi və yazıq Romendadonun başına onun nə oyun açdığı hələ yadımdan çıxmamışdır. Hə, biz indi iki nəfərlik və ikimiz də yaxşı oğlanıq. De görüm, mənimlə dost olmaq istəyirsənmi, əsil dost, həyatda ömür dostu, ölüm-dirim dostu, hə?

Dankayre əlini mənə uzatdı. Bu, əlli yaşında bir kişi idi.

– Sevgi işləri şeytan əməlidir! – Dankayre ucadan dedi. – Əgər sən Karmeni ondan istəsə idin, o, bir pyastra onu sonə satardı.

İndi iki nəfərlik; hə, indi də görək, sabah nə edəcəyik?

– Qoy hər işi mən tək özüm görüm. İndi dünya mənim vecimə deyil.

Biz qarsiyanı basdırdıq və bu yerdən iki yüz addım aralıda təzədən məskən saldıq. O günün sabahısı Karmen öz ingilisi ilə gəlib həmin yerdən keçdi. Onların yanında iki qatırçı və bir də nökor vardı. Mən Dankayreyə dedim:

– İngilisi öz boynuma götürürəm, o birilərini isə sən qorxut. Arxa-yın ola bilərsən, onlar silahlı deyillər.

İngilis qoçaq adam imiş. Əgər Karmen onun qolunu kənara itələməsəydi, o məni güllə ilə vuracaqdı. Qisası, həmin gün mən Karmeni yenidən kəşf etdim və ona ilk sözüm bu oldu ki, ona dul qaldığımı bildirdim. O, bu işin necə baş verdiyini biləndə mənə dedi:

– Sən həmişəlik “lillipendi” olaraq qalacaqsan! Qarsiya səni öldürməli idi. Sənin bu navarransayaq vuruşmağın boş şeydir, o səndən də qoçaqlarını o biri dünyaya çox göndərüb. Məsələ burasındadır ki, onun əcəli tamam imiş. Sənin də gələr.

– Sənin də əcəlin... – ona cavab verdim, – əgər mənə əsil romi olmasan...

Karmen:

– Allah ürəyindəkini versin, – dedi, – mən dəfələrlə qəhvə xıltına baxıb ikimizin də birlikdə öləcəyimizi görmüşəm. Vah! Qismət nə isə o da olacaq. Yazıya pozu yoxdur.

Karmen çarpanaqlarını saqqılatmağa başladı bu isə həmişəki kimi, onun mənasız bir fikri özündən uzaqlaşdırmağa çalışması demək idi.

Adam özündən danışanda hər şeyi unudur. Şübhəsiz ki, bütün bu təfəsilatlar sizi darıxdırır, ancaq tezliklə qurtaracağam.

Bizim bu minval ilə sürdüyümüz həyat uzun çəkdi. Dankayre və mən əvvəlki yoldaşlarımızdan da etibarlı bir neçə yoldaş tapıb döstə-

mizə qoşduq və qaçaqmal alveri ilə məşğul olmağa başladıq. Etiraf etmək lazımdır ki, əlacımız yerdən-göydən üzüləndə ara-sıra yol kəsib, gəlib-gedən adamları da qarət edirdik. İnsafən desək, biz yoldan keçənləri öldürmürdük, pullarını əllərindən almaqla kifayətlənirdik. Bir neçə ay mən Karmendən razı qaldım; o bizim apardığımız əməliyyatlarda lazımlı adam olaraq qalırdı; əməliyyatları başa vurmaq üçün əvvəlcədən bizə yol göstərir, köməyini əsirgəmirdi. O, bözən Malaqada, bözən Korduda, bözən isə Qrenadada olurdu, ancaq mənim bir sözümü eşidən kimi hər şeyi atır və ucqar bir kəndə, yaxud düşərgəyə məni görməyə gəlirdi. Yalnız təkcə bir dəfə, biz Malaqada olanda o, məni təşvişə saldı. Öyrəndim ki, o, varlı bir tacirlə dostlaşmışdır və Cəbəllütariqdəki əməllərini yenidən başlamaq fikrindədir. Dankayrenin moni bu yoldan çəkəndirmək üçün dedi ki məsləhətlərə baxmayaraq, yola düşdüm və günün günortaçağı Malaqaya çatdım. Karmeni axtardım və onu tapıb özümə gətirdim. Bizim aramızda uzun-uzadı söhbət başlandı.

– Bilirsənmi, – Karmen mənə dedi, – son əsil romum olandan bəri səni az sevirəm. Səni əvvəllər, mənim minçorrom olduğun vaxtlar daha çox sevirdim. Mən istəmirəm ki, səni incitsinlər və yaxud üstümdə ağalıq etsinlər. Mənim istəyim bax budur: azad yaşamaq və istədiyimi etmək. Özünü qoru və səni də özümdən çıxartma. Əgər mənə əziyyət versən, onda elə bir oğlan taparam ki, Taygözün başına gətirdiyini o sənin başına gətirər.

Dankayre bizi barışdırdı; ancaq biz bir-birimizə elə sözlər demişdik ki... o sözlər, düzdür, ürəyimizdə qaldı, bununla belə, biz daha əvvəlki kimi deyildik. Az keçmədi ki, bizə bədbəxtlik üz verdi. Əsgərlər dəstəməizə hücum etdilər. Dankayre və daha iki nəfər yoldaşım öldürüldü, ikisi isə əsir alındı. Mən özüm çox ağır yaralanmışdım və oğor etibarlı atım olmasaydı, yəqin ki əsgərlərin əlinə keçəcəkdim. Yorğunluqdan addım atmağa heyim yox, bədənimdə də ki, güllə... bax, belə bir vəziyyətdə sağ qalmış yeganə yoldaşım ilə meşədə gizlənməli oldum. Atıdan yerə enərkən bayıldım və güllə dəymiş dovşan kimi kol-kos dibində öləcəyim gəlib gözlərimin qabağında dayandı. Yoldaşım məni bizə tanış bir mağaraya apardı və sonra Karmeni axtarmağa getdi. O, Qrenadada idi və əhvalatı eşidən kimi gəldi. On beş gün tamamilə mənim yanımdan bir addım kənara atmadı. Gecələr səhərə qədər kirpik çalmadı; o mənə elə diqqətlə, elə nəvazişlə qulluq edirdi ki, heç bir qadın indiyə kimi çox sevdiyi kişisinə belə bir

qulluq etməmişdir. Elə ki ayaqlarımın sözümə baxacağını hiss etdim, yəni ayaq üstə dura biləcəyimi əmin olduğumu bildim, Karmen məni gizlicə Qrenadaya apardı. Qaraçı qızlar hər yerdə, həmişə etibarlı sığınacaqlar tapa bilirlər və beləliklə, mən altı həftədən də çox səni axtaran korreksidordan iki qapı aralı bir mənzildə yaşamağa oldum. Mən dəfələrlə pəncərənin tağının arxasından baxanda onun küçədən keçib getdiyini görmüşdüm. Nəhayət, tamamilə sağaldım, ancaq xəstə yatdığım zamankı həyat tərziyi sağaldıqdan sonra dəyişmək haqqında uzun-uzadı fikirləşmiş, çox götür-qoy etmişdim. Çünki belə yaşamaq olmazdı. Mən Karmenə İspaniyadan çıxıb getməyi və yeni dünyada namusla yaşamağı təklif etdim. O mənə güldü.

Dedi:

– Biz kələm əkmək üçün yaranmamışıq, bizim taleyimiz, biz qaraçıların taleyi “pailoların” hesabına yaşamaqdır. Bilirsən, mən cəbəllütariqli Natan-ben-Xoseflə bir iş düzəltmişəm. Onun çoxlu pambıq parçası var, özü də malları sərhəddən keçirmək üçün yalnız səni gözləyir. O sənin sağ olduğunu bilir. Əgər sən onların sözlərinə müsbət cavab verməsən, bizim cəbəllütariqli adamlarımız nə deyər.

Mən Karmenin sözlərinə istər-istəməz tabe oldum və bu iyrənc həyatıma yenidən başladım.

Mənim Qrenadada gizləndiyim müddətdə öküz döyüşləri gedirdi və Karmen də gedib bu oyunlara baxırdı. Bir gün öküz döyüşlərindən qayıdan Karmen Lükas adlı çox cəld, diribaş bir pikador⁸⁹ haqqında uzun-uzadı danışdı. Karmen bu pikadorun mindiyi atının və qıraqları haşiyəli geyiminin qiymətini də bilirdi. Mən buna əhəmiyyət vermədim. Bir neçə gündən sonra sağ qalan yoldaşlarımdan Xuanito mənə Karmeni Lükas ilə birlikdə Zakatən bazarındakı tacir dükanlarının birində gördüyünü dedi. Bu, məni narahat etməyə başladı. Mən Karmendən həmin pikadorla nə üçün və necə tanış olduğunu soruşdum.

– Bu elə bir oğlandır ki, onunla istədiyini işi görmək olar. Çay qızıldayırırsa, deməli, onda həm su var, həm də çınqıl.⁹⁰ O, yarışlarda iki min real qazanmışdır. İki şeydən biri olmalıdır: ya bu pulları əldə etməli, ya da onun yaxşı atminə və hünərli oğlan olduğunu nəzərə alaraq onu dəstəməizə daxil etməliydik. Filankəs və filankəs ölmüşlər, sən isə onların yerinə kimisə götürməlisən. Onu özünə götür.

– Nə onun özünü, nə də pulunu, heç nə istəmirəm, – dedim, – və sənə də onunla danışmağı qadağan edirəm.

– Özünü gözlə ha! – Karmen mənə cavab verdi. – Son bir işi mənə qadağan edəndə mən də acıqca onu edirəm.

Xoşbəxtlikdən pikador Malaqaya getdi və mən də həmin yəhudinin – Ben-Xosefi deyirəm – pambıq parçalarını sərhəddən keçirmək işləri ilə məşğul olmağa başladım. Bu iş mənə çox əziyyətlə başa gəldi. Karmen özü də işə qoşulmuşdu və mən Lükası unutmuşdum. Bəlkə, Karmen özü də onu, heç olmasa, müvəqqəti unutmuşdu? Məhz elə bu vaxtlar mən sizə, müsyö, əvvəlcə Montillada, sonra isə Korduda rast gəldim. Mənsə Karmenlə mənim sonuncu görüşüm barədə heç nə danışmayacağam. Bu haqda, bəlkə də, siz məndən də çox bilərsiniz. Karmen sizin saatınızı oğurladı, hələ deməyosən, pulunuzu da oğurlamaq könlündən keçirdi və indi sizin barmağınızda gördüyüm bu üzüyü də... Onun dediyinə görə, bu, sehrli üzükdür və çox çalışırdı ki, bu üzüyü də ələ keçirsin. Bizim aramızda çox kəskin bir mübahisə oldu və mən onu vurdum. Onun rəngi saraldı, o ağladı. Birinci dəfə idi ki, onun ağladığını görürdüm və bu mənə dəhşətli dərəcədə ağır təsir elədi. Mən ondan üzr istədim, ancaq o, bütün günü mısırmıgım salladı və mən Montillaya yola düşəndə belə mənimlə görüşmək istəmədi. Üroyim bərk sıxılırdı. Üç gündən sonra o deyə-gülə və çox şən halda gəlib məni tapdı. Hər şey unudulmuşdu və indi biz təzə sevşən aşiq-məşuqə oxşayırdıq. Ayrılıq dəmi çatanda o, mənə dedi:

– Korduda bayramdır, mən də ora gedib baxmaq istəyirəm və qayıdanda sənə danışaram.

Onu buraxdım. Tək-tənha qaldıqdan sora mən bu bayram və Karmenin doyişmış xasiyyəti haqqında xeyli fikirləşdim. “Madam ki birinci olaraq o mənim yanıma gəldi, deməli, o, məndən intiqam almışdır”, – deyə öz-özümə düşünürdüm. Bir nəfər kəndli mənə Korduda öküz döyüşü getdiyini dedi. Yenə damarlarımda qanım qaynamağa başladı. Mən dəli kimi yola düşdüm və birbaşa öküzlərin döyüşdüyü meydançaya gəldim. Lükası mənə göstərdilər, Karmen isə birinci sırada, məhəccərin lap dibində, meydançaya yaxın oturmuşdu. Məsələnin nə yerdə olduğunu bilmək üçün ona bir dəqiqə baxmaq kifayət idi. Lükas birinci öküz meydançaya çıxdıqdan sonra, mənim əvvəldən təsvir etdiyim kimi, özünü iltifatlı, dəliqanlı kimi göstərdi. Öküzün boynuna bağlanmış dəmir nişanı çıxardı və götürüb Karmenə verdi, o da həmin dəqiqə nişanı saçlarına vurdu. Öküz mənim əvəzimə Lükasdan intiqam aldı. Lükas öz atı ilə yerə sərilmiş, öküz isə onların ikisinin də üstündə dayanmışdı. Mən Karmenə

tərəf baxdım, o artıq yerində deyildi. Oturduğum yerdən heç cür çıxmaq mümkün deyildi, odur ki, yarışın qurtarmasını gözləməli oldum. Sonra mən, artıq sizin tanıdığınız evə getdim və orada gecədən xeyli keçənə qədər rahat nəfəs aldım. Gecə saat ikiye yaxın Karmen qayıdıb gəldi və məni görərkən bir az təəccübləndi.

Ona dedim:

– Gəl mənimlə gedək!

– Hə, yaxşı! Gedək!

Gedib atımı getirdim, onu tərkiyə aldım və gecənin qalan hissəsini biz kəlmə kəsəmədən səssiz-səmirsiz yol getdik.

Səhər açılanda ucqar bir kənddə, kiçik bir monastırın yaxınlığında dayandıq. Mən burada Karmenə dedim:

– Qulaq as, gör, nə deyirəm: Mən bütün olub keçənlərin hamısını unuduram, ancaq mənə bir şeyə and iç, and iç ki, mənimlə Amerikaya gedəcəksən və ömrünün axırına kimi sakit yaşayacaqsan.

– Xeyr, – o hirsle cavab verdi, – mən Amerikaya getmək istəmirəm. Mənim üçün bura yaxşıdır.

– Çünki burada sən Lükasa yaxınsan, ancaq aç qulağını, yaxşı-yaxşı eşit, əgər Lükas sağalsa da, çox yaşamayacaq. Bir də ki, mənim onunla nə işim? Mən sənə oynaşlarını öldürməkdən yorulmuşdum, indi isə səni öldürəcəyəm.

O, vəhşi baxışları ilə düz gözlərimin içinə baxdı və mənə dedi:

– Mən sənə əlində öləcəyimi əvvəlcədən bildirdim. Səni birinci dəfə görəndə mən evimizin qabağında bir keşişə rast gəldim. Və bu gecə Kordudan çıxarkən sən heç nə görmədin? Bir dovşan yolu sənə atının ayaqları arasından qaçaraq keçdi. Deməli, mənim alınma belə yazılıbmış.

– Karmensita. Məgər sən məni daha sevmirsən?

O heç nə cavab vermədi. O, həsir üstündə bardaş qurub oturmuşdu və barmağı ilə torpağın üstündə cızıqlar çəkirdi.

Yalvarıcı tərzdə ona dedim:

– Karmen, həyat tərzimizi dəyişək. Gedək bir yerdə yaşayaq ki, həmişə bir-birimizin yanında olaq. Özün bilirsən ki, bu yaxında, bir palıd ağacının altında yüz iyirmiye qədər qızıl unsiya quylamışıq... Sonra bizim yəhudi ben-Xosefdə yataımız var.

O gülməyə başladı və mənə dedi:

– Əvvəlcə mən, sonra isə sən, mən bilərəm ki, bu belə də olmalıdır.

– Fikirləş, – bir daha ona dedim, – mənim səbir kasam artıq dolmuşdur və özümü artıq ələ ala bilmirəm, bir qərara gəl, yoxsa mən öz qərarımı verəcəyəm.

Mən onu burada tək qoydum və monastırın ətrafını gəzib dolanmağa başladım. Burada ibadətə oturan bir rahib gördüm. Gözlədim ki, o, ibadətini qurtarsın. Mən də bu saat böyük məmnuniyyətlə ibadət edirdim, ancaq bacarmırdım. Rahib yerindən qalxanda mən onun bərabərinə getdim.

– Ey müqəddəs ata, – ona müraciətlə dedim, – böyük çətinlik içində olan bir adamın ovozuna ibadət edərsinizmi?

Rahib cavab verdi:

– Mən dərdə düşər olanların hamısına dua oxuyuram.

– Bir azdan öz xalığının yanına gedəcək bir nəfərin ruhunun şad olması xatirinə dua oxuyarsınız?

– Bəli, – rahib gözlərini düz mənə zilləyərək cavab verdi.

Mənim sifətimdə qərribə bir ifadə olduğunu hiss edən rahib məni danışdırmaq istədi və:

– Deyəsən, sizi haradasa görmüşəm, – dedi.

Mən onun oturduğu skamyanın üstünə bir pyastr pul qoydum:

– Duamı nə vaxt oxuyacaqsınız?

– Yarım saatdan sonra. Bu yaxınlıqdakı karvansara sahibinin oğlu indi gəlib dua oxuyacaqdır. Cavan oğlan, mənə deyən görüm, sizin vicdanınızı narahat edən elə bir işiniz yoxdur ki? Xristian bir adamın məsləhətlərini eşitmək istərdinizmi?

Mən az qala ağlayacaqdım. Ona elə indi bu saat qayıdacağımı söylədim və ondan uzaqlaşdım. Gedib monastırın zəngi vurulana qədər yerdə, göy otun üstündə uzandım. Zəng vurulanda monastıra yaxınlaşdım və bayırda dayandım. İbadət qurtardıqdan sonra mən kəndə qayıtdım. Elə güman edirdim ki, Karmen qaçar. O, mənim atımı minib qaçıb qurtara bilirdi, ancaq onu əvvəlki yerində gördüm. Onu qorxutduğumu demək istəmirdim. Mən onun yanında olmadığımı müddətdə Karmen əynindəki donunun əleyini söküüb oradan qurğuşun çıxarmışdı. İndi isə bir stolun başında oturub, əritdiyi qurğuşunu su ilə dolu mis kasaya tökərək diqqətlə ona tamaşa edirdi. O, öz cadusu ilə o qədər məşğul idi ki, mənim qayıdıb gəldiyimi hiss etmədi, daha doğrusu, görmədi. O, gah əlinə bir tikə qurğuşun alıb kasanın hər tərəfində gəzdirir, gah da deyilənlərə görə, qaraçıların kralçası olmuş “Bari Krallisa”, don Pedronun moşuqəsi Mariya

Padillanı vəsf edən cadu mahnılarından birini zümzümə edirdi.⁹¹ Mən ona dedim:

– Karmen, mənimlə getmək istəyirsənmi?

O, yerindən qalxdı, mis kasasını kənara tulladı və sanki bu saat harasa yola düşəcəkmis kimi örpəyini başına atdı. Atımı gətirdilər, Karmen yenə qalxıb tərkimdə yerini tutdu və biz uzaqlaşdıq.

Bir az yol getdikdən sonra ondan soruşdum:

– Mənim Karmenim, deməli, mənimlə getməyə razısan, hə?

– Mən ölənə qədər səninləyəm, ancaq daha səninlə bir yastığa baş qoymayacağam, – dedi.

Biz boş bir dərəyə çatmışdıq, ətrafda ins-cins yox idi, atın başını çəkdim.

– Buradırmı? – Karmen soruşdu.

O, bir sıçrayışla yerə tullandı. Örpəyini başından götürüb onu ayaqlarına atdı, bir əlini düynləyib ombasına qoydu və dinməzsöyləməz dayanıb düz gözlərimin içinə baxdı.

– Məni öldürmək istəyirsən, mən bunu lap yaxşı görürəm və bilirəm. Bu, alıma yazılıbdır, olmalıdır, ancaq sən məni diz çökdürə bilməyəcəksən..

– Yalvarıram sənə, – ona dedim, – ağıllı ol. Məni eşit! Bütün olub keçənlər unuduldu. Bununla belə, yaxşı bilirsən ki, sən məni möhv etdin, mən səni yox. Mən ancaq sənə ucbatından oğru və qatil oldum. Karmen! Mənim Karmenim! Qoy səni və səninlə də birgə özümü xilas etdim.

– Xosə, – Karmen mənə müraciətlə dedi, – məndən mümkün olmayan bir şeyi xahiş edərsən. Mən səni daha sevmirəm, son isə hələ də məni sevirsən və məhz buna görə də məni öldürmək istəyirsən. Mən sənə yenə yalan sata bilərdim, ancaq özümü bir daha əziyyətə salmaq istəmirəm. Bizim aramızda hər şey qurtardı. Mənim romum kimi sənə öz romini öldürməyə ixtiyarın var, ancaq Karmen həmişə azad olacaqdır. O, qallı olaraq doğulmuş, qallı kimi də öləcəkdir.

– Deməli, sən Lükası sevirsən? – ondan soruşdum.

– Bəli, mən onu sevmişəm, səni sevdiiyimi kimi, bir anlıq, səni sevdiiyimdən bəlkə də bir qədər az. İndisə heç nəyi, heç kimi sevmirəm və sevdiiymə görə də indi özümə nifrət edirəm.

Mən onun ayaqlarına düşəndim, əllərini ölimə aldım, onları göz yaşlarına qərq etdim. Mən onunla birlikdə keçirdiyimiz ömrün ən gözəl anlarını ona xatırlatdım. Mən ona yalnız onun xatirinə, ömrü-

nün axırına qədər quldur olaraq qalacağıma söz verdim. Mən ona hər şey, hər şey üçün söz verirdim, ta ki o mənə sevsəydi.

Karmen mənə dedi:

– Səni yenə sevmək? Bu mümkün deyil. Səninlə bir yastığa təzədən baş qoyum? Mən bunu istəmirəm.

Qan beynimə vurdu. Bıçağımı çıxartdım. Mən onu qorxutmaq və onun mənə yalvararaq aman diləməsini istəyirdim, ancaq, son demə, bu qadın iblis imiş.

– Axırncı dəfə deyirəm, – mənimlə birlikdə qalmaq istəyirsənmi?

– Yox! Yox! Yox! – Karmen ayağını yerə döyərək dedi. O, barmagından vaxtilə mənim ona bağışladığım üzüyü çıxarıb kolluğa tərəf fırlatdı. Mən onu iki dəfə vurdum. Bu, Taygözün bıçağı idi, mən onu öldürəndə götürmüşdüm, özümünkünü isə sındırıbmışdım. İkinci zərbədən sonra o, səssiz-səmirsiz yerə yığıldı. Onun mənə zillənən qara, iri gözləri indinin özündə də gözlərimin qabağındadır; az sonra homin gözlər torlandı və yumuldu. Düz bir saat qəhər içərisində boğularaq bu cəsədin qarşısında donub qaldım. Sonra Karmenin mənə meşədə dəfn olunmasını tez-tez xatırladığı sözlər yadıma düşdü. Mən əlimdəki bıçaqla qəbir qazdım və onu qəbire qoydum. Onun kolluğa tərəf tulladığı üzüyü çox axtardım, nəhayət, tapdım. Üzüyü də kiçik bir xaçla bərabər qəbire, onun yanına qoydum. Bəlkə, mən düz eləməirdim. Sonra atıma minib Korduya qədər çapdım və rast gəldiyim birinci qarovulxanaya özümü təslim etdim. Mən Karmeni öldürdüyümü dedim, ancaq onun meyitinin harada olduğunu demək istəmədim. Rəhbər müqəddəs adam imiş. O, Karmenin ruhunun şad olması üçün dua oxudu... Bədbəxt qız! Onun belə tərbiyə almasının səbəbkarı kaleslordir.

IV

Avropanın hər yerinə səpələnmiş *bohémiens gi, tanossəpsgi yizigeuner* və sair adı ilə tanınmış bu köçəri tayfaların bu gün ən çox məskən saldığı ölkələrdən biri İspaniyadır. Bunların əksəriyyəti ölkənin cənub əyalətində və şərqində: Əndəlisdə, Estremadürdə, Mürsi krallığında yaşayır, yaxud sərsəri həyat tərzini keçirir; bunlardan Kataloniyada da çox vardır. Onlar buradan Fransaya da tez-tez keçib gedirlər. Həmin köçərilərə bizim bütün cənub bazarlarımızda, yarmarkalarda rast gəlirik. Bunların kişiləri alverçiliklə, baytarlıqla və

qatır saxlamaqla məşğuldurlar; onlar, həmçinin, mis qabları və qazanları qalaylamaq peşəsi ilə də məşğuldurlar; biz hələ onların qaçaq mal alveri və qanun üzrə qadağan olunmuş bir çox işlərlə məşğul olduqlarını demirik. Arvadları fala baxırlar, dilənirlər və hər cür zororlu və zərərsiz dava-dərman işləri ilə məşğul olurlar.

Qaraçıların fiziki xüsusiyyətlərini təyin etmək, təsvir etmək asandır və onlardan təkcə birini gördükdən sonra min nəfərin arasında qaraçı irqinə mənsub adamı dərhal tanımaq olar. Bunları eyni ölkədə yaşayan xalqlardan ayıran xüsusiyyətlər onların zahiri görünüşü və sir-sifətlərinin ifadəsidir. Qaraçıların üzlərinin rəngi onlarla eyni ölkədə yaşayanlarınkindən qara və həmişə tutqun olur. Qaraçıların özlərinə tez-tez “kales”, yəni “qara” deməsi məhz elə buradan meydana gəlir.⁹² Onların hissediləcək dərəcədə çaş, gözəl biçimli, zil qara gözləri uzun kirpiklərinin altında kölgəli kimi görünür. Onların baxışını yalnız vəhşi heyvan baxışı ilə müqayisə etmək olar. Bu baxışda həm igidlik, həm də qorxaqlıq var və belə bir əlamətə görə onların gözləri bu millətin xüsusiyyətini daha tez bürüzə verir: hiyləgər, məğrur, ancaq Panürj¹ kimi təbii olaraq zərbədən qorxan. Kişilərinin əksəriyyəti qədd-qamətli, mütənasib bədənli, zirək və cəsur olur; bunların içərisində bir nəfər qəmli adama rast gəldiyimi xatırlamıram. Almaniyada qaraçı qızları daha gözəl olurlar; İspaniyada qaraçı qızları arasında belə gözəlliyo çox nadir hallarda təsadüf olunur. Lap gənc yaşlarında bunların çirkinlərindən də adamın xoşu gəlir, ancaq elə ki ana olurlar, çox iyrenc hala düşürlər. Hər iki cins – həm kişiləri, həm də qadınları son dərəcə natəmizdirlər və hər kim ki qaraçı arvadının saçlarını yaxından görməyib, nə qədər cod, nə qədər yağlı, nə qədər tozlu tük görsə də, qaraçı qadının saçlarının necə olduğunu yenə də təsəvvür edə bilməz. Əndəlis vilayətinin böyük şəhərlərində bəzi cavan qaraçı qızları başqalarına nisbətən özlərinə az-çox sığal verirlər. Belələri pul xatirinə rəqs etmək üçün hara gəldi gedirlər və onların rəqsləri bizim ictimai rəqslərimiz və karnavallarımız üçün qadağan edilmiş rəqslərə oxşayır. İngilis missioneri, İspaniya qaraçıları haqqında ikicildlik çox maraqlı əsərin müəllifi, qaraçıları Bibliya cəmiyyətinin xərci ilə xristianlığa cəlb etmək fikrinə düşmüş müsyo Borrov inandırıcı surətdə təsdiq edir ki, hələ indiyo qədər qaraçı qızının öz irqindən olan əcnəbiyə

¹ F.Rablenin “Qarqantua və Pantaquiel” əsərindəki epizod nəzərdə tutulur. (Tərcüməsi).

ərə getdiyi hadisəsinə rast gəlməyib. Mənə elə gəlir ki, onun qaraçıların əxlaqı ilə əlaqədar söylədiyi təriflərdə çoxlu şişirtmələr vardır. Əvvəla, onların ən çoxu Ovid çirkindiyində olan vəziyyətdədirlər, yəni: “Casa guan nemo rogavit”⁹⁴. Gözəllərə gəlincə, onlar da bütün ıspan qızları kimidirlər, oğlanları hələm-hələm bəyənirlər. Gərək onların xoşuna gələsən, onlara layiq olasan. Mister Borrov onların ləyaqətlərinin, xüsusilə sadələvhlüklərinin yalnız onların özlərini xoşbəxt etdiyini misal gətirir və sübut etməyə çalışır. Onun əxlaqsız tanışlarından biri, özünün dediyinə görə, gözəl qaraçı qızına bir neçə qızıl unsiya təklif etmiş, ancaq bundan kar aşmamışdır. Bir nəfər əndəlisliyo mən bu əhvalatı danışanda həmin adam dedi ki, əgər o əxlaqsız adam gözəl qaraçı qızına bir neçə unsiya qızıl pul əvəzinə, iki, ya üç pyastr göstərsəydi, işi daha uğurlu ola bilərdi və bir də ki qaraçı qızına qızıl təklif etmək karvansarada işləyən qıza iki milyon pul vəd etmək kimi inandırıcı üsuldur. Nə olursa olsun kim nə deyirsə desin, qaraçı qadınları öz ərələrinə təsəvvür edilməyəcək dərəcədə sədaqətliyə. Ərləri ehtiyac içərisində olarkən arvadları təhlükədən, bədboxtlikdən çəkinmədən onlara kömək edirlər. Qaraçıların özlərinin özlərinə verdikləri adlardan biri olan “rome”, yaxud “ərlər” sözü, mənə elə gəlir ki, evlənmək məsələsində onların öz irqlərinə çox böyük hörmətlə yanaşdıqlarını göstərir. Əgər qaraçıların öz həmtayfaları ilə necə tez münasibət yaratdıqlarının, bir-birlərinə kömək etdiklərinin sirrini sədaqət adlandırma bilərsə, onların əsil ləyaqəti ilə vətənpərvər olmalarıdır. Bununla belə, bütün gizli və qeyri-qanuni təşkilatlarda onlar yuxarıda saydığımız və bunlara bənzər keyfiyyətləri öz aralarında sirr kimi saxlayırlar.

Bir neçə ay bundan əvvəl, mən Vogezdə məskən salmış bir qaraçı köçünə getmişdim. Onların qəbilələrinin ağbirçəyi olan qoca qaraçı arvadın komasında ayrı qəbilədən olan ağır bir xəstə yatırdı. Bu adam böyük qayğıkeşliklə müalicə olunduğu xəstəxanaya tərki edib, öz həmvətənlərinin arasında ölmək üçün buraya gəlmişdi. Düz üç ay idi ki, həmin qaraçı bu ev sahiblərinin yanında yatırdı. Ev sahibləri ona onlarla birlikdə yaşayan oğullarından, kürekçilərdən də yaxşı qulluq edirdilər. Onun üçün küləşdən və yumşaq yosundan xüsusi yataq hazırlanmış, döşəyinin üstünə ağ mələfə çəkilmişdi, halbuki on bir nəfərə qədər ailə üzvü olan bu evdə qalanların hamısı üç addım uzunluğunda olan taxta parçalarının üstündə yatırdı. Bax, budur onların qonaqpərvərliyi. Həmin o ağbirçək öz qonağına elə

canıyananlıq edir, elə insanpərvərlik göstərirdi ki, xəstənin yanında mənə deyirdi: “İsinqo, sinq, home mulo” yəni: “Tezliklə, lap tezliklə bu yazıq öləcək”. Bütün bunlara baxmayaraq, bu adamların sürükləri həyat elə acınacaqlıdır ki, ölüm xəbəri heç vəcələrinə də deyil.

Qaraçıların ən gözəl keyfiyyətlərindən biri də onların din məsələsinə laqeyd olmalarıdır. Bu heç də o demək deyildir ki, onlar son dərəcə azad fikirli, yaxud skeptikdirlər, yəni hər şeyə şübhə ilə baxırlar. Onlar heç vaxt allahsız olmamışlar, belə şeydən uzaqdırlar. Yaşadıqları ölkənin dini onların da dinidir, ancaq onlar yerlərini, məskənlərini dəyişdikcə, etiqadlarını, dinlərini də dəyişirlər. İbtidai xalqlarda hissi əvəz edən mövhumat da qaraçılara yabancısıdır. Bir də ki, doğrudan da, başqalarının hesabına yaşayanlarda heç mövhumat olarmı? Bununla belə, mən İspaniya qaraçılarındakı cəsəddə toxunanda qərribə qorxu hissini müşahidə etmişəm. Onların arasında pul xatirinə ölünü qəbiristanlığa apararaq az adam tapılar.

Mən dedim ki, qaraçı qadınlarının əksəriyyəti fəla baxmaqla məşğuldur, bu işin ustasıdırlar. Amma onların böyük gəlir mənbəyi ovsunlu və xoşagəlməli şeyləri satmaqdır. Onlar bir-birinə quşu qonmayanların arasında məhəbbət yaratmaq xatirinə yanlarıca qurbağa ayağı, yaxud birində məhəbbət deyilən şeyin olmadığı bir adamda güclə məhəbbət yaratmaq xatirinə ahəmrüba tozu gəzdirlirlər. Ancaq möhkəm ehtiyac olanda bəd dua oxuyurlar ki, şeytan özü onlara kömək əli uzatmağa məcbur olursun. Keçən il, bir ıspaniyalı qadın mənə aşağıdakı əhvalatı danışdı: Həmin qadın günlərin bir günündə çox qəmgin və dalgın halda Alkala küçəsindən keçirmiş; bir qaraçı qızı arxadan qaça-qaça gəlir ona deyir: “Gözəl xanım, əriniz sizə xəyanət etmişdir”. Bu, həqiqətən də belə idi. “İstəyirsinizmi onu bu yoldan qaytarım?” Belə təklifin necə böyük sevincə qəbul olunduğunu başa düşmək olar, ancaq burası var ki, ürəyin gizli sirlərini bir baxışla tez bilən, başa düşən adama necə inanasan? Cadu, fəla baxdırmaq işlərini Madridin gediş-gəlişli çox olan küçələrində icra etmək mümkün olmadığından, ertəsi günə görüş təyin olunur: “Sizə xəyanət edən ərinizi sizin ayağınıza gətirməkdən asan şey yoxdur, – qaraçı qızı söhbətə başlayır. – Deyin görüm, onun sizə verdiyi dəsmaldan, şərfdən, yaxud örpəkdən-zəddən bir şey varmı?” Qaraçı qızına ipək ləçək verilir. “İndi isə tünd qırmızı sapla bu ləçəyin bir küncünə bir pyastr pul tikin, o biri küncünə isə yarım pyastr. Bu küncünə bir peset, o biri küncünə də iki reallıq bir peset pul

tiken. Sonra ləçəyin ortasına gerek bir qızıl pul da tikəson, dublon⁹⁵ tiksən daha yaxşıdır. Dublonu və başqa pulları arvad deyilən yerlərə tikir. “İndi isə bu ləçəyi mənə verin, mən onu gəccə yarısı Kambo-Santo qəbiristanlığına aparacağam. Əgər möcüzə görmək istəyirsinizsə, özünüz də gəlin mənimlə gedək”. Qaraçı qızı Kambo-Santoya tək getməli olur, çünki həmin qadın şeytanlardan çox qorxurmuş. İndi özünüz fikirləşin: Öz sevgilisindən ayrı düşən bu yazıq, bədbəxt qadın, ləçəyini və bivəfa yarını, sevgilisini bir daha gördümü?

Bədbəxtliklərinə və başqalarına qarşı nifrət hissi ilə yaşamalarına baxmayaraq, qaraçılar avam, əzsavadlı adamlar arasından müəyyən hörmətlə qarşılanırlar və onlar bununla çox fəxr edirlər. Onlar ağıllı olduqlarını düşünərək özlərini ali irqə mənsub hesab edirlər və onlara qonaqpərvərlik göstərən xalqa nifrət bəsləyirlər.

Vogez qaraçılarından bir qadın mənə deyirdi:

– Bütperəstlər elə axmaqdırlar ki, onları aldatmaq üçün heç ustalıq da lazım deyil. Bir gün küçə ilə getdiyim yerdə bir qaraçı qadını mənə evinə çağırırdı. İçəridə soba tüstüləyirdi və o, bu tüstünün kəsilməsi üçün bir fal açmağımı xahiş etdi. Mən hər şeydən əvvəl bir tikə piy istədim. Sonra romani dilində bir neçə sözü dodaqaltı mızıldaya-mızıldaya vird etdim. Həmin sözlərin mənası belə idi: “Sən heyvansan, heyvan kimi bu dünyaya gəlmişən, heyvan kimi də öləcək gedəcəksən...” Qapının astanasında olanda xalis almanca dedim: “Sobanın tüstüsünə qarşı ən yaxşı çarə onu yandırmaqdadır”. Bundan sonra çıxıb getdim.

Qaraçıların tarixi hələ də problem olaraq qalır. Ancaq bu məlumdur ki, onların ilk kiçik dəstələri XV əsrin əvvəllərində Avropanın şərq hissəsində görünmüşdür. Lakin onların Avropaya haradan və nə üçün gəldikləri məlum deyil və qərribə burasıdır ki, az vaxt içərisində bir-birindən çox uzaq olan ölkələrdə onların bu qədər artıq çoxalmasına heç kim inana bilmir. Qaraçıların özləri də öz adət-ənənələri və mənşələri barədə indiyə kimi heç nə qoruyub saxlamamışlar və əgər onların əksəriyyəti Misiri birinci vətənləri hesab edirsə, bu da onların ta qədimdən indiyə qədər öz aralarında yaranmış bu uydurmalara əsaslanmalarıdır.

Qaraçıların dilini öyrənən şərqşünasların əksəriyyəti onların Hindistandan gəldiklərini fərz edir. Doğrudan da, romani dilinin söz köklərinin və çoxlu qrammatik formalarının sanskrit dilindən törədiyi görünür. Öz-özlüyündə aydındır ki, uzun-uzadı sərsəri həyat

torzlərində qaraçılar külli miqdarda əcnəbi sözlərini mənimsəmiş və qəbul etmişlər. Romani dilinin bütün dialektlərində külli miqdarda yunan mənşəli sözlərə rast gəlmək olur. Məsələn, kokkalon sözündən olan cocal – sümük, petalon sözündən petallı – at nalı, karfi sözündən isə cafi – mix, mismar sözlərini misal gətirmək olar. Hal-hazırda qaraçı qəbilələrini bir-birindən qismən ayıran nə qədər dəstə, tayfa varsa, bir o qədər də dialektlər vardır. Onlar hər yerdə yaşadıkları ölkənin dilində öz dillərindən daha sərbəst danışirlər. Ancaq çox zəruri bir məsələ barəsində danışmaq lazım gələrsə, əcnəbi adamların yanında öz doğma dillərindən istifadə edirlər. Əgər biz əsrlərdən bəri bir-biri ilə heç bir əlaqəsi olmayan Almaniya qaraçıların danışığını İspaniya qaraçıların danışığı ilə müqayisə etsək, külli miqdarda ümumi sözlər tapa bilərik; ancaq bu ibtidai dil hər yerdə eyni dərəcədə olmasa da, daha mədəni, daha inkişaf etmiş dillərlə sıx əlaqədə olmuşdur. Bir tərəfdən alman, digər tərəfdən isə ispan dili romani dilinin kökünü elə dəyişdirmişdir ki, şvarşvalı bir qaraçı əndəlisli qaraçının danışığını başa düşə bilməz. Halbuki bir-neçə kəlmə söyləmiş olsalar, eyni dilin müxtəlif şivələrində danışdığını görürlər. Mənə elə gəlir ki, dildə bir neçə daha çox işlənən söz bütün qaraçı dialektləri üçün ümumidir. Beləliklə, əlimə keçən lüğətlərin hamısında pani – su, manro – çörək, mas – ot, lon isə duz deməkdir.

Saylar hər yerdə təxminən eynidir. Qaraçı dilinin alman dialekti ispan dialektindən daha təmizdir, çünki alman dialekti bu günə qədər ən sadə qrammatik formaları qoruyub saxlaya bilmişdir. Halbuki ispan dialekti Kastiliya ləhcəsinin formalarını mənimsəmişdir. Bununla belə, dilin qədimliyi baxımından yanaşılsa, bir neçə söz müstəsna olaraq təşkil edir; bu sözlər isə qaraçı şivələrinin qədim zamanlardan ümumi bir dildən meydana gəldiyini göstərir. Alman dialektində felin keçmiş zaman forması feil kökündən düzəldilən əmr formasına “ium” sonluğunu əlavə etməklə düzəldilir. İspaniya romanisində isə feillər kastilyan feillərinin birinci təsrifinə əsasən şəxslər üzrə dəyişir. Felin məsdər forması olan “iamar” – “yemək”dən “iame” – “mən yedim”. “Lillar”dan – “götürmək”dən “lille” – “mən götürdüm” düzəltmək lazım gəlirdi.

Bununla belə, bəzən qoca qaraçılar müstəsna olaraq “iayon, lillon” deyirlər. Mən bu antik formanı saxlayan başqa feillər tanıyıram.

Romani dili sahəsindəki bu azacıq biliyimlə qeyd etmək istəyirəm ki, fransız dilində olan jarqonlardan bir neçəsini bizim oğrular⁹⁶

qaraçılardan götürmüşlər. “Parisın sirləri”ni oxuyanlar “chourin” sözünün “bıçaq” olduğunu öyrəndilər. Bu, xalis romani sözüdür. “Chouri” sözü isə bütün qaraçı dialektləri üçün ümumi sözdür. Müsyö Vidok “ata” – “gres” deyir, bu da qaraçı sözü olan “gras”, “gre”, “graste”, “gris”-dəndir. Paris jarqonunda işlədilən və qaraçı mənasını verən “romaniche!” sözünü də bura əlavə edin. Bu, “rommani tchave” – “qaraçı oğlanları” söz birləşməsinin təhrif olunmuş formasıdır; mənim xoşladığım bir söz varsa o da “frimousse” – “üz”, “sifət”dir ki, bütün məktəblilərimiz həmin sözü əvvəllər işlətdikləri kimi, indi də işlədirlər. Hər şeydən qabaq buna diqqət yetirin ki, Udən⁹⁷ öz maraqlı və zəngin lüğətində hələ 1640-cı ildə “firlimouse” sözünü yazırdı. Burası da var ki, “Afirla, fila” sözləri də romani dilində “üz”, “sifət” deməkdir; “muf” sözü də eyni qayda üzrə izah oluna bilər, ancaq demək lazımdır ki, bu söz latın dilində olan “os” – “sümük” sözünə uyğun gəlir. “Firlamui” söz birləşməsinin mənası qaraçı-pürist tərəfindən dərhal anlaşıldı və mən həmin adamın öz dilinin bilicisi olduğuna inandım.

Romani dili sahəsində apardığım elmi tədqiqatlar haqqında “Karmen”in oxucularına, bax, bir bu qədər söyləmək, məncə, kifayətdir. Mən öz hekayətimi çox yerinə düşmüş bir zərb-məsəllə qurtaracağam: “En retudi panda nasti abela macha”, yəni: “Örtülü süfrənin bir eybi olar, açıq süfrənin min”.

KOLOMBA

(Povest)

I fəsil

*Pé far la to vendetta,
sta siqur, vasta anche ella
Vocera du niolo!*

1881-ci il oktyabr ayının ilk günlərində, ingilis ordusunun tanınmış zabiti, irlandiyalı polkovnik ser Thomas Nevil İtaliyaya səfərdən qayıdarkən Marseldə öz qızı ilə birlikdə Bovo mehmanxanasına düşdü. Həvəskar səyyahların sonsuz həvəsi laqeydliliklə əvəz olundu və bu gün belə turistlərin çoxu başqalarından fərqlənmək üçün Horatsinin nil admirari² kəlamını özləri üçün şüar edirlər. Polkovnikin yeganə qızı miss Lidiya da məhz hər şeydən narazı olan belə səyyahlardan idi. Belə ki, “la Transfiguration”³, qıza adı əsər kimi görünmüşdü. Vezuvi püskürəndə Birminqem fabrikinin borularından bir az maraqlı olur. Qısa demiş olsaq, qızın İtaliyaya qarşı böyük ittihamı bundan ibarətdir ki, bu ölkənin yerli səciyyəsi çatışmırdı. Bir neçə il bundan qabaq mən bu sözlərin nə demək olduğunu çox yaxşı anlayırdım, ancaq bu gün başa düşə bilmirəm; kim bacarırsa, qoy o da izah etsin. Müsyö Jordanın dediyi kimi, əvvəlcə miss Lidiya elə fikirləşirdi ki, Alp dağlarının o biri tərəfində ondan qabaq heç kimin görmədiyi şeylər görəcək və vicdanlı adamlarla söhbət edəcəkdir.

Ancaq həmvətənlilərinin onu hər şeydə qabaqladıqlarına tezliklə əmin oldu və təzə bir şeyə rast gələcəyinə ümidini itirdi, beləliklə, qız əvvəlki fikrindən yayındı. Doğrudan da İtaliyanın füsunkar yerləri haqqında danışmaq imkanı olmadıqda, kimsənin sizə: “Rafaelin

¹ O ki qaldı sənin intiqamına, arxayın ol, qız intiqamı alar. *Niololu Voseva*.

² Gerek heç nəyə təəccüb etməyəsən (*lat.*).

³ Rəssam Rafaelin “İsa peyğəmbərin zühur etməsi” əsəri nəzərdə tutulur. (*Tərcüməçi*).

filan şöərdə... filan sarayda nümayiş etdirilən filan lövhəsindən xəbəriniz varmı? Bu, İtaliyada ən gözəl sənət əsəridir” – deyəcəyi necə də cansıxıcı görünəcəkdir. Məsələ burasındadır ki, doğrudan da siz möhz həmin osərə baxmamışsınız. Hər şeyi görmək çox vaxt aparağından ən sadə üsul budur ki, görək hər şeyi əvvəldən ölçüb-biçosən.

Bovo mehmanxanasında miss Lidiya bərk məyus oldu. O, pelazjiklərə aid edilən nəhəng Seni qapısının gözəl eskizini özü ilə gətirmişdi və ona elə gəlirdi ki, rəssamlar bu şəkli unutmuşlar. Ledi Fransis Fenviş Marseldə miss Lidiya ilə görüşündə ona öz albomunu göstərmişdi; və həmin albomda haqqında dediyimiz qapı bir sonet ilə qurumuş çiçəyin arasında Sien rəngilə işlənmişdi. Bundan sonra miss Lidiya Seni qapısının eskizini yaşadığı evdə ona qulluq edən qadına verdi və bununla da ellinizmdən əvvəlki tikililərə qarşı bütün rəğbətini itirdi.

Arvadının ölümündən sonra hər şeyə miss Lidiyanın gözlərilə baxan polkovnik Nevil də bu kədərli vəziyyətə şərik oldu. İtaliya onun qızını darıxdırdığına görə bərk lənətləndi və nəticə etibarilə dünyanın ən darıxdırıcı ölkəsinə çevrildi. Doğrudur, ölkənin rəsm əsərləri və heykəlləri barədə xoşagəlməz fikir söyləməyə onun heç bir əsası yox idi, ancaq inamla deyə bilirdi ki, bu ölkədə ov etmək heç bir kor qəpiyə də doymoz və bir neçə xınalı köklük vurmaq üçün Roma çöllərində gün təpəne döyö-döyö görək 25-26 kilometr yol gedəsən.

Marselə gəldiyi günün sabahısı o özünün sabiq yaveri, Korsikada ay yarım yaşamış kapitan Elisi nahara dəvət etdi. Kapitan miss Lidiyaya quldurlar haqqında elə bir maraqlı əhvalat danışdı ki, bu əhvalat öz məziyyətinə görə, qızın Romadan Neapola qədər yolda öyrələr barədə eşitdiyi saysız-hesabsız əhvalatların heç birisinə qətiyyətlə oxşamırdı. Çərək vaxtı elə ki stolun üstündəki Bordo şərabı ilə dolu butulkalara əl vuran olmadı, onların hər ikisi ovdan söhbət etdilər və axırda polkovnik əmin oldu ki, Korsikada olan bol, yaxşı, cürbəcür ov heç bir ölkədə yoxdur; “Orada çoxlu vəhşi qaban vardır, – kapitan Elis deyirdi, – ancaq görək onları ev donuzlarından ayırmağı bacarasan, çünki vəhşi qabanlar son dərəcə ev donuzlarına oxşayırlar; işdir əgər ev donuzlarını güllə ilə öldürsən, onları otaranların əlindən yaxanı qurtara bilməzsən və xoşagəlməz əhvalat baş verə bilər. Bir də baxırsan ki, təpədən-dırnağa qədər

silahlı olan donuzotaranlar maki adlanan kolluqdan çıxırlar, adamı, vurulmuş heyvanların pulunu ödəməyə məcbur edirlər və üstəlik sizi ələ də salırlar. Orada indiye kimi hələ heç yerdə görmədiyən çox maraqlı, qəşəng vəhşi qoçlara da rast gələrsən: ələ ovdur, onları ovlamaq və ovlayandan sonra götürmək olduqca çətindir. Ceyran, xallı maral, qırqovul, köklük – Korsikada qarışqa kimi qaynaşan ov növlərinin hamısını saymaqla qurtara bilməzsən. Polkovnik, əgər ovu sevirsinizsə, Korsikaya gedin, orada mənim kirayənişlərimdən birinin dediyi kimi: “Siz qaratoyuqdan tutmuş adama qədər istədiyiniz ovu ovlaya bilərsiniz”.

Elə ki ortaya çay dəsgahı gəldi, kapitan birincidən daha qeyri-adi, bilavasitə qan intiqamı¹ haqqında söylədiyi əhvalatla miss Lidiyanı yenidən valeh etdi və Korsikanı, onun əhalisinin ibtidai adət-ənənəsini, qonaqpərvərliyini, orijinal xüsusiyyətlərini, heyranedicə, füsunkar mənzərəsini təsvir etməklə söhbətini yekunlaşdırdı. Sonra o düzəldilməsi formasından və mis tiyəsindən daha maraqlı olan qəşəng bir stilet² gətirib ona verdi. Bunu kapitan Elisə məşhur bir quldur satmış və and-aman edib bildirmişdi ki, bu stilet indiye qədər onun əlində düz dörd adamın bədənində olmuşdur. Miss Lidiya onu kəmərinə taxdı, özünə məxsus tualet³ stolunun üstünə qoydu və yatmazdan qabaq qınından iki dəfə çıxarıb diqqətlə tamaşa etdi. Polkovnik yuxuda gördü ki, bir qoç vurub, sahibkar isə ona qoçun qiymətini ödəməsinə məcbur edir, polkovnik buna məmnuniyyətlə razı olur, çünki bu, quyruğu qırqovul quyruğuna, buynuzu isə maral buynuzuna oxşayan çox qərribə bir heyvan idi.

Elisin nəğil etdiyinə görə, qızı ilə üz-üzə oturub nahar edən polkovnik dedi: – Korsikada gözəl ov var; əgər çox uzaq olmasaydı, on beş günümü məmnuniyyətlə orada keçirərdim.

– Nə olar! – miss Lidiya cavab verdi. – Nə üçün də Korsikaya getməyə? Siz ov edəndə mən də şəkil çəkərəm; Bonapartın uşaq yaşlarında gedib dərslərini hazırladığı, kapitan Elisin dediyi o mağaranın şəkli mənim albomumda olsa, özümü xoşbəxt hesab edərdəm.

Bəlkə də ilk dəfə idi ki, polkovnikin nümayiş etdirdiyi arzu qızı tərəfindən bəyənilirdi.

¹ Belə intiqamı almaq ölən adamın yaxın, yaxud uzaq kişi qohumlarından birinin öhdəsinə düşür. (*Qeyd müəllifindir.*)

² Stilet – üçtiyəli kiçik xəncər

³ Tualet -bəzek

Bu gözənilməz müvəffəqiyyətdən məmnun olan polkovnik miss Lidiyanı daha da qızıdırmaq üçün bir neçə dəfə öz etirazını bildirməyin məqsəduyğun olduğunu lazım bildi. O, haqqında söhbət gedən yerin vəhşi təbiəti, qadın üçün səyahət etməyin çətinliyi barədə ciddi-cəhdlə danışdı; qız heç nədən qorxmırdı; sən demə o, xüsusilə atla səyahət etməyi çox sevirmiş, onun üçün açıq havada gecələmək toy-bayrammış; qız Kiçik Asiyaya getmək üçün atasını hətta hədələyirdi də. Qısa demiş olsaq, o hər şeyə qəti cavab tapıb hazırlamışdı, çünki hələ indiyə qədər heç bir ingilis qızı Korsikada olmamışdır; deməli, miss Lidiya mütləq ora getməlidir. Ah, doğma Sen-Cems-Pleyse qayıdanda, albomunu göstərəndə nə ləzzət olacaq?! “Bəs, mənim özüm, nə üçün bu gözəl şəkli buraxırsınız, bizi göstərmirsiniz? – Eh, bu boş şeydir. Bu eskizi mən bizə bələdçilik edən korsikalı məşhur bir quldura baxıb çəkmişəm”. – Necə? Siz Korsikada olmuşsunuz?..

O vaxtlar Fransa ilə Korsika arasında hələ buxar gəmiləri işləmədiyindən miss Lidiyanın təkidlə adaya yola düşəcək gəmilərdən birini tapa biləcəyi narahatlıq doğururdu. Polkovnik elə həmin gün alacağı mənzili toxire salmaq məqsədilə Parisə məktub yazdı və Ajaççioya yola düşəcək üçdörlü yelkənli gəmilərin birinin sahibi ilə razılığa gəldi. Gəmidə iki babat kayuta vardı. Ərzağı yüklədilər; gəminin sahibi inamla bildirdi ki, onun gəmisindəki işçilərdən biri yaxşı aşpazdır və bu y – a b e s bişirməkdə onun tayı-bərabəri yoxdur; o, arxadan külək əsəcəyini, dənizin sakit olacağını və madmuazel üçün hər cür rahatlığın yaradılacağını söylədi.

Bundan əlavə belə şərtləşdilər ki, o, gəmiyə daha heç bir səminin gətirməsin və gəmini adanın sahilinə yaxın sürsün ki, dağlardakı mənzərəyə ləzzətlə baxa bilsinlər.

II fəsil

Yola düşmək üçün təyin olunan gün hər şey yeriböyer edilib qablaşdırıldı və həmin günün səhərişi gəmiyə yükləndi. Yelkənli gəmi axşam tərəfi arxadan oson külək başlanan kimi lövbərini qaldırıb yola düşməli idi. Yola düşmək intizarında olan polkovnik öz qızı ilə Marselin Kanbyer küçəsində gəzərkən gəminin sahibi ona yanaşdı və qohumlarından birini təcili iş üçün Korsikaya qayıdan, ancaq gəmi tapa bilməyən, böyük qardaşının xaç atasının əmisi novosini yanına götürmək üçün polkovnikdən icazə verməsini xahiş etdi.

– Gözəl oğlandır, – kapitan Matei əlavə etdi, – hərbiçidir, nişançı alayının piyada zabitidir və yəqin ki, indi o biri imperator¹ sağ olsaydı, o indi artıq polkovnik olardı.

– İndi ki o, zabitdir, – polkovnik dedi, – onun bizimlə gətməsinə məmnuniyyətlə razıyam, – deyib təzəcə əlavə etmişdi ki, miss Lidiya atasının sözünü ingiliscə kosdi:

– Piyada zabiti!.. (Onun atası süvari qoşunda xidmət etdiyindən, qız bütün başqa qoşun növlərinə nifrət bəsləyirdi). Bəlkə tərbiyəsizin biridir, bəlkə onun dəniz xəstəliyi vardır və yolboyu kefinizi tamamilə pozacaq?

Gəminin sahibi ingiliscə bir kəlmə də olsun bilmirdi, ancaq o, miss Lidiyanın incə, hələ buse görməmiş dodaqlarının hərəkətindən onun nə dediyini, görünür, başa düşürdü və buna görə də qohumunu bərk tərifləməyə başladı və and-aman edib bildirdi ki, bu dedikcə yaxşı adamdır, kaprallar² nəslindəndir, polkovnikə qətiyyən mane olmayacaqdır, belə ki, gəminin sahibi onu elə yerdə yerləşdirəcəkdir ki, onun gəmidə olmasını heç kəs hiss etməyəcəkdir.

Polkovnikə və miss Lidiyaya bir qədər qərribə gəldi ki, Korsikada elə ailələr vardır ki, orada kapralıq atadan oğula keçir; ancaq onlar öz fikirlərində belə qərara gəlmişdilər, madam ki, söhbət piyada kapralından gedir, deməli o kasıbın, lütün biridir və gəmi sahibinin ona yazığı gəldiyinə görə öz yanına götürür. İndi ki söhbət zabitdən gedir, onda onunla danışmaq, söhbət etmək, bir yerdə olmaq, vaxt keçirmək də lazım gələcəkdir və görünür, bir o qədər də əhəmiyyətli adam deyildir; madam ki, onun süngülərini tüfənglərinin ucuna keçirən briqadası yanında deyil, deməli o, sizi getmək istəmədiyiniz bir yerə apara bilməyəcəkdir.

– Qohumunuzun dəniz xəstəliyi yoxdur ki? – miss Nevil soyuq tərzdə soruşdu.

– Qətiyyən, madmuazel; ürəyi buz baltası kimidir, həm quruda, həm də suda.

– Hə, yaxşı! Əgər belədirsə, onu özünüzlə götürə bilərsiniz, – qız dedi.

– Onu götürə bilərsiniz, – polkovnik təkrar bildirdi və onlar gəzintini davam etdirdilər.

¹ Napoleon Bonaparta işarədir.

² Kapral – onbaşı

Axşam tərəfi, saat beşə yaxın kapitan Matei onları gəmiyə dəvət etmək üçün gəldi. Onlar limanda, kapitanın qayığının yanında alıcə-nab, ilk baxışdan çevik, qamətli, qaragöz, sifətinin rəngi günəşdən qaralmış, uzunətəkli yaşıl pencəyi çənəsinin altına qədər düymələnmiş cavan bir oğlan gördülər. Düz çiyinlərindən, ucları burulmuş nazik bığından hərbiçi olduğunu asanlıqla bilmək olardı; çünki o vaxtlar çox bığ saxlamırdılar və milli qvardiya bütün ailələrdə əsgəri forması adət-ənənə kimi tətbiq etməmişdi.

Cavan oğlan polkovniki görə kimini papağını çıxartdı və sərbəst vəziyyət alıb nəzakətlə göstərdiyi xidmət üçün ona təşəkkür etdi.

– Sizə gərəkli olduğum üçün şadam, oğlum, – polkovnik dedi və başının hərəkətilə ona mehribanlıqla işarə etdi.

Və polkovnik qayığa keçdi.

– Sizin ingilisiniz adəb-ərkan gözləmir, oğlan italyanca alçaq-dan sahibkara dedi.

Gəmi sahibi isə şəhadət barmağını sol gözünün aşağısına qoyub aşağı çəkdi və beləliklə onun cəvələrinin ikisi də sallandı. İşarələrlə danışq dilini başa düşən adam üçün bu o demək idi ki, ingilis italyan dilini bilir və özü də qərribə adamdır. Cavan oğlan yüngülcə gülümsədi, Mateinin işarəsinə cavab olaraq alına vurdu; o bununla demək istəyirdi ki, bütün ingilislərin hamısı başdan... o söz... sonra o, sahibkarın yanında oturdu və böyük diqqətlə, ancaq nəzakətlə onun səyahət yoldaşı olan gözəl qızı başdan-ayağa kimi süzdü.

– Fransız əsgərlərində gözəl görkəm olur, – polkovnik qızına ingiliscə dedi, – buna görə də onları asanlıqla zabitliyə götürürlər. Sonra cavan oğlana fransızca müraciət edərək:

– Mənə deyən görək, siz hansı alayda xidmət etmişsiniz?

Cavan oğlan dirşəyilə əmisi nəvəsinin xaç atalığına toxundu və gülünc təbəssümünü gizlədərək cavab verdi ki, nişançı alayında xidmət etmişdir, indisə 7-ci atıcı alayından çıxmışdır.

– Vaterlooda olmuşsunuzmu? Axı siz hələ cavansınız?

– Bağışlayın, polkovnik, bu mənim yürüşdə olduğum yeganə yerdir.

– O özü iki döyüşə bərabərdir, – polkovnik dedi.

Gənc korsikalı dodaqlarını dişlədi.

– Ata, – miss Lidiya ingiliscə dedi, – ondan soruş gör korsikalılar öz Bonapartlarını çoxmu sevirler?

Polkovnik verilmiş sualı fransız dilinə tərcümə etməyə macal tapmamış, cavan oğlan ingilis dilində çox sərbəst, ancaq hiss olunan tələffüzlə cavab verdi:

– Bilirsinizmi madmuazel, heç kəs öz ölkəsinin pəyğəmbəri deyildir. Napoleonun həmvətənləri olan biz koriskalılar, ola bilsin ki, onu fransızlardan az sevirik. Mənə gəldikdə isə, bizim nəsil onun nəslilə əvvəllər düşmən olub, ancaq indi mən onu sevirəm və onunla fəxr edirəm.

– Siz ingiliscə danışsınız! – polkovnik təəccüblə qışqırdı.

– Çox pis danışmam, siz özünüz bunu hiss edə bilərsiniz.

Onun heç nədən çəkinmədən, sərbəst danışq tonundan azacıq çaş-baş olmasına baxmayaraq, miss Lidiya imperatorla kapral arasında şəxsi düşmənçilik ədavəti olmasını fikirləşəndə gülməyini saxlaya bilmədi. Bu sanki qız üçün Korsika qərbeliklərinin müqəddəsi oldu və bu cizginə gündəliyində qeyd etməyi qərara aldı.

– Yoxsa siz İngiltərədə əsirlikdə olmuşsunuz? – polkovnik soruşdu.

– Xeyr, polkovnik, mən ingilis dilini sizin millətdən əsir düşmüş bir nəfərdən öyrənmişəm.

Sonra o, miss Lidiyaya müraciət edərək:

– Matei mənə dedi ki, siz İtaliyadan təzəcə qayıtmışsınız. Siz bəlkə də əsil toskan ləhcəsində danışsınız, madmuazel; qorxuram ki, bizim yerli danışığı başa düşmək sizin üçün çətin olsun.

– Mənim qızım İtaliyada bütün yerli ləhcələri başa düşür; dilləri öyrənməkdə o, böyük istedad sahibidir. O mənim kimi deyil.

– Madmuazel bizim Korsika mahnılarından, məsələn, bu iki misra şəri başa düşə bilərmi? Çoban oğlan qıza deyir:

S'entrassi'ndru paradisu santu, santu,
E nop truvassi a tia, mi n'esciria¹

Miss Lidiya çəkilmiş sitatın kobud olduğunu anladı və üstəlik ona dikilmiş baxışdan qızaraq cavab verdi:

“Caprisco”²

– Siz vətənə yarımillik ezamiyyətə qayıdırınız? – polkovnik soruşdu.

– Xeyr, polkovnik. Məni, təbii ki, Vaterlooda vuruşduğuma və Napoleonun yerlisi olduğuma görə yarımaaşla ordudan tərxis etdilər.

¹ Əgər mən müqəddəs cənnətə düşsəydim və səni orada tapmasaydım, oradan çıxardım (Zikavənin “Serenada”sından)

² Başa düşürəm (ital.)

Mahnıda deyildi ki kimi, mən indi evimə ümitsiz və pulsuz qayıdıram. Və o, göyə baxaraq dərinə köks ötürdü.

Polkovnik əlini cibinə saldı və barmaqlarının arasında bir qızıl sikkə çıxartdı, onu bədbəxt, uğursuz düşmənin olına nəzakətlə sürüşdürmək məqsədilə münasib bir cümlə axtardı.

– Məni də yarımaaşla ordudan tərxis edəblər, – polkovnik xoş yumorla dedi, – ancaq... sizin yarımaaşınızla heç özünüze tütün də ala bilməzsiniz. Alın, kapral.

Və o, qızıl sikkəni qayığın kənarına söykənən cavan oğlanın yumulmuş olına soxmaq üçün cəhd etdi.

Cavan korsikalının sifəti qızardı; o, qamətini düzəltdi, dodaqlarını dişlədi, görünür, kobud cavab verməyə hazırlaşdı; və sifətinin ifadəsini dəyişərək gülməyə başladı. Qızıl sikkəni hələ də olində tutan polkovniki təəccüb bürüdü.

– Polkovnik, – cavan oğlan ciddi vəziyyət alaraq dedi; icazənizlə sizə iki məsləhət verim: birincisi, korsikalıya heç vaxt pul təklif etməyin, çünki mənim yerlilərimdən elə nəzakətsizləri vardır ki, onu sizin başınıza çırpı bilər; ikincisi, adamları qazanmadıqları rütbəsinə görə mükafatlandırmayın. Siz mənə kapral dediniz, ancaq mən leytenantam. Fərqi, əlbəttə, böyük deyildir, ancaq...

– Leytenant! – ser Thomas ucadan dedi, – Leytenant! Bəs gəminin sahibi mənə dedi ki, bütün nəslinizin kişiləri və atanız kimi siz də kapralsınız?!

Bu sözləri eşidən cavan oğlan geriye çəkilərək elə bərkədən, elə ürəkədən qəhqəhə çəkib güldü ki, gəminin sahibi və onun iki nəfər işçisi də onunla birlikdə gülməyə başladılar.

– Bağışlayın, polkovnik, – nəhayət, cavan oğlan dilləndi, – gülünc quiproquo¹ oldu, mən bu anlaşılmazlığı elə indi başa düşdüm. Mənim nəslim, həqiqətən, öz əcdadlarının arasında olan kaprallarla fəxr edir; ancaq, bizim korsikalı kapralların geyimlərində heç vaxt güləbətin olmamışdır. İsa peyğəmbərin anadan olmasından sonra, 1100-cü ildə bir neçə icma dağlarda yaşayan varlı-karlı ağalarının zülmünə qarşı üsyan edərkən özlərinə başçı seçirdilər və həmin başçılara kaprallar deyirdilər. Bizim adada belə adamların törəməsi olmaqla biz fəxr edirik.

¹ Anlaşılmazlıq

– Bağışlayın, müsyö! – polkovnik dedi. – Dönə-dönə üzr istəyirəm. Madam ki, mənim səhvimi başa düşürsünüz, elə bilirom onu mənə bağışlayarsınız.

Və polkovnik əlini ona uzatdı.

– Bu mənim məğrurluğumun ən layiqli və ədalətli cozasıdır, polkovnik, – cavan oğlan həmişəki kimi gülərək və ingilisin əlini qəlbən sıxaraq dedi; – mən sizə qətiyyən açıqlanmıram. İndi ki, dostum Matei məni pis təqdim edib, onda icazə verin özüm-özümü təqdim edim; mənim adım yarımaaşla ordudan tərxis olunmuş Orso Della Rebbiadır və əgər bu iki gözəl ito diqqətlə baxsam, təxminən deyə bilərəm ki, siz Korsikaya ov etmək üçün gedirsiniz; sizi dağlarımız və makilərimiz ilə tanış etmək şərəfinə nail olsam, mənim üçün olduqca xoş olar... Əgər o yerləri unutmamışamsa... – o, köks ötürərək dedi.

Bu an qayıq yelkənli gəmiyə yanaşırdı. Leytenant əlini miss Lidiyaya uzatdı, sonra göyörtəyə qalxmaq üçün polkovnikə kömək etdi. Burada, həmişəki kimi xocalotindən çox pərt olan və nəsəl tarixi 1100-cü ildən başlayan bir adamın qarşısında qəbahətini yüngülləşdirmək üçün nə edəcəyini bilməyən ser Thomas qızının razılığını gözləmədən yenidən dəfələrlə üzrxahlıq edərək leytenantın əlini sıxdı və onu şam yeməyinə dəvət etdi. Miss Lidiya qasını azacıq çatdı, ancaq söhbətin kapraldan gətirdiyini başa düşən kimi məmnuniyyətlə razı oldu; qonaq onun üçün qanqaraldan olmadı, əksinə, onda kübar ailələrə moxsus cizgiləri axtarmağa başladı; ancaq o, roman qəhrəmanları üçün həddindən artıq şən və açıq-saçıq idi.

– Leytenant Della Rebbia, – polkovnik əlindəki “Mader” çaxını ilə dolu badəni qaldıraraq onu ingilissayağı salamlayaraq dedi, – mən İspaniyada sizin həmvətənlilərinizdən çox gördüm: onlar piyada-atıcı alayının əla döyüşçüləri idilər.

– Bəli, onların çoxu İspaniyada qalmışdır, – cavan leytenant ciddi görkəmlə dedi.

– Mən Vittoriya otfaında Korsika alayının özünü necə apardığını heç vaxt unutmayacağam, – polkovnik söhbətinə davam etdi. – Mən onu xatırlamalıyam, – polkovnik sinəsini ovuşduraraq əlavə etdi. – Onlar hasarların arxasından, bağlarda bütün günü atırdılar və bilmirəm, bizdən nə qədər adam, at öldürdülər. Geri çəkilmək qərarına gələndə isə onların hamısı bir yerdə toplaşdı və tez getməyə başladılar. Açıqlıqda biz onlardan əvəz çıxmaq ümidində idik, ancaq bu hiyləgərlər... – bağışlayın leytenant, – bu cəsurlar dördbucaq şəkl-

lində düzülmüşdülər və onları yarmaq üçün heç cür imkan yox idi. Dördbucağın ortasında, elə indiki kimi gözümün qabağındadır, balaca, qara atın üstündə bir zabıt vardı; bayrağın yaxınlığında dayanmışdı və siqar çəkirdi, sanki kafedə oturmuşdu. Hərdən bir bizi acıtmaq üçün onların musiqisi səslənirdi... Mən birinci və ikinci eskadronumu onların üstünə göndərdim... Bah! Dördbucaq səfi yarıb keçmək əvəzinə mənim draqunlarım¹ yan tərəfə keçir, sonra yarımdairə vuraraq pərakəndə halda qayıdırdılar və bir dənə də olsun at, üstündəki adamlardan sağ qalmadı... və homişə kimi lənətə gəlmiş bu musiqi yenə çalınırdı! Batalyonu bürüyən tüstü-duman çökilib gəcəndə mən həmin zabiti bayrağın yanında yenə gördüm; o, siqarını yenə çəkirdi. Qəzəbləndiyimdən, sonuncu həmləni özüm etməyi qərara aldım. Tez-tez güllə atdıqlarına görə onların tüfəngləri barıtdan his bağladığından daha atmırdı, ancaq dördbucaq indi altı cərgə düzlənmişdi, süngülərini atlarının burunları bərabərinə qaldırmışdılar; bu, əsil divar idi. Mən qışqırırdım, draqunlarımı tələsdırırdım, irəliləməsi üçün məhmızları sıxırdım; sizə haqqında danışdığım zabıt siqarını kənara tullayaraq məni əlilə öz adamlarından birinə göstərdi. Mən nəşə belə bir cümlə eşitdim: *Al capello bianco*².

Mənim başumdakı papaqda ağ lələk vardı. Mən daha heç nə eşitmədim, çünki güllə sinəmə keçmişdi. Bu çox gözəl batalyon idi, müsyo Della Rebbia; 18-ci alayın birinci batalyonu, hamısı da korsikalı idilər... bunu mənə sonra dedilər.

– Boli, – bu hekayət zamanı gözləri sevinəndən parlayan Orso dedi, – onlar hücumu dəf etdilər və öz bayraqlarını apardılar; ancaq bu cəsurların üçdə iki hissəsi bu gün Vittoriya səhrasında uyuyurlar.

– Və təsadüfən, onlara sərkərdəlik edən həmin o zabitin adını bilmirsiniz ki?

– O dediyin adam mənim atam idi. O həmin vaxtlar 18-ci alayda mayor idi və bu kədərli gündə göstərdiyi şücaətə görə ona polkovnik rütbəsi vermişdilər.

– Sizin atanız! Vəcdanına and olsun, cəsur adam idi! Mən onunla məmnuniyyətlə yenidən görüşərdim və sizi inandırırıram ki, onu görəndə kimi tanıyardım. O hələ sağdır?

– Xeyr, polkovnik, – rəngi yüngülcə qaçan cavan oğlan dilləndi.

¹ Draqun – süvari qoşun hissəsi döyüşçüsü

² Ağ papağı tuşla! (*ital.*)

– O, Vaterloo vuruşunda olmuşdu?

– Bəli, polkovnik, ancaq döyüş meydanına düşmək ona nəşib olmamışdır... O, Korsikada ölmüşdür. İki il bundan əvvəl... İlahi! Bu dəniz necə də gözəldir! On ildir mən Aralıq dənizini görməmişəm.

– Aralıq dənizi sizə okeandan gözəl görünürmü, madmuazel?

– Mənə görə, o daha mavidir... və burada böyük dalğalar yoxdur.

– Siz təbii gözəlliyi sevirsinizmi, madmuazel?! Belə olarsa, elə bilərəm, Korsika xoşunuza gələcəkdir.

– Mənim qızım, – polkovnik dedi, – qeyri-adi nə varsa hər şeyi sevir. – Məhz buna görə də İtaliya onun heç xoşuna gəlmədi.

– Mən vaxtilə kollecdə oxuduğum Piz şəhərindən başqa İtaliyada heç bir yeri tanımıram. Ancaq Kampo-Santo, Kilsə, Əyri qüllə haqqında valeh olmadan düşünə bilmirəm!.. Xüsusilə Kampo-Santo. Siz Orkananın “Ölüm”ünü xatırlayırsınızmi?.. Mənə elə gəlir ki, onu beynimdə necə həkk olunubsa, olduğu kimi çəkə bilərəm.

Miss Lidiya qorxdı ki, leytenant indi tiradanı¹ başlayacaqdır.

– Bu çox gözəl, – qız əsnəyərkən dedi. – Bağışla ata, bir az başım ağrıyır, mən öz kayutuma düşürəm.

O, atasının alından öpdü, başı ilə Orsoya işarə etdi və yox oldu. Kişilər isə ov və müharibə səhnələrindən söhbət etməyə başladılar.

Belə məlum oldu ki, onlar Vaterloo döyüşündə əks cəbhələrdə olmuş və bir-birinə çoxlu güllə də atmışlar. Bu onların bir-birinə qarşı rəğbətini ikiqat artırdı. Onlar növbə ilə Napoleonu, Vellingtonu və Blüxeri tənqid etdilər, sonra ceyran, qaban və vəhşi qoç ovundan danışdılar. Nəhayət, gecədən xeyli keçmiş, axırıncı “Bordo” butulkası qurtaranda polkovnik leytenantın ölünü bir daha sıxdı və belə qərribə başlanmış tanışlığın davam edəcəyi ümidilə ona şirin yuxu arzuladı. Onlar ayrıldılar və uzanıb yatdılar.

III fəsil

Gecə füsunkar idi; ay dalğaların qoynunda oynayır, yüngül əsən küləyin təsirindən gəmi sakitcə irəliləyirdi. Miss Lidiyanın heç yatmaq fikri yox idi, bu isə qəlbində şəir toxumlarının hakim kəsilməyə başladığı bir adamın ay işığında dənizdə keçirdiyi hisslərdən qızın

¹ Tirada – monoloqun, nitqin coşqun və təsirli söylənilən parçası; şerin və poemanın bitkin parçası

xəbərsiz olmasından irəli gəlirdi. Qız cavan oğlanın qələm əbli kimi indi şirin yuxuda olduğunu düşünərək yatağından qalxdı, kürkünü geyindi, xidmətçi qadını oyatdı və göyertəyə qalxdı. Göyertədə, sükanın arxasında cansıxıcı və ona tanış olmayan avazla Korsika ləhcəsində yanıqlı bir mahnı oxuyan matrosdan başqa heç kim yox idi. Gecənin sakitliyində bu qəribə, cəzkar musiqinin öz füsunkarlığı vardı. Heyif ki, miss Lidiya matrosun nə oxuduğunu yaxşı başa düşmürdü. Bir çox ümumi yerlərdə oynaq şeir onun marağını daha da artırır, ancaq azca keçmirdi ki, mahnının ən yaxşı yerində heyecanla deyilən bir neçə sözün mənası qız üçün anlaşılmaz qalırdı. Ancaq o, bununla belə, söhbətin qətdən getdiyini başa düşürdü. Qatillərə yağdırılan lənətlər, intiqam almaq üçün söylənilən hədələr, ölənin adamın tərif-bütün bunların hamısı bir-birinə qarışmışdı. Qız oxunan şerin misralarından bəzilərini xatırlayırdı; mən həmin misraları tərcümə etməyə çalışacağam:

“...Nə toplar, nə süngülər onun alnını solğun göstərə bilmədi, – döyüş meydanında aydınlıqdır – açıq yay səması kimi. – O qartalın dostu – şahin idi, – dostları üçün ağız şirinliyi – bal, qılıncların kəsəri – düşmənləri üçün qəzəbli dəniz, günəşdən də uca, aydan da məsum. Fransanın düşmənlərinə heç vaxt aman verməzdi, onu ölkəsinin qatilləri... onu arxadan vurdular, Sampiero Korsonu öldürən Vittolo kimi¹.

Onun üzünə baxmağa onlar heç vaxt cürət edə bilmədilər... Divara vurun, mənim yatağımın qarşısına, – ləyaqətlə qazanılan mənim şərəf xaçım. Onun lenti qırmızıdır, köynəyimdən də qırmızıdır. Oğluma, uzaq ölkədəki oğluma saxlayın mənim xaçımı və qanlı köynəyimi. – O köynəyimdəki dəşiklərin ikisini də görəcəkdir. Hər bir dəşiyin altında – o biri köynəkdə də bir dəşik var. Ancaq onda mənim intiqamım alınacaqmı? – Mənə düşünən qəlb, hədəfi düz nişan alan göz, tətiiyi çəkə bilən əl lazımdır...”

Matros dayandı.

– Nə üçün davam etmirsiniz, dostum? – Miss Lidiya soruşdu.

Matros başının hərəkətilə gəminin böyük anbarından çıxan adamı ona göstərdi: bu, ay işığına baxıb həzz almaq üçün gələn Orso idi.

– Yanıqlı mahnınızı qurtarın, – miss Lidiya dedi, – o mənə böyük ləzzət verirdi.

Matros qıza tərəf əyildi və lap astadan dedi:

¹ Bax: Filippini, XI kitab – Vittolonun adı korsikalılar arasında hələ də nifrətlə çəkilir. Buna görə də bu gün o, “qatil” sözünün sinonimidir. (Qeyd müəllifindir.)

– Mən heç kimə rimbesso etmirəm.

– Necə? Rim...

Matros cavab vermədən fıstıq çalmağa başladı.

– Görürəm ki, siz bizim Aralıq dənizinə vurulmuşsunuz, miss Nevil, – Orso qıza tərəf irəliləyərək dedi. – Razılaşın ki, heç yerdə belə ay yoxdur.

– Mən ona baxmırdım. Mən tamamilə Korsika dilini öyrənməklə məşğul idim. Daha faciəli ağılardan birini oxuyan bu matros ən maraqlı yerində dayandı.

Matros sanki kompasın üzərində nəyəsə diqqətlə baxmış kimi əyildi və Miss Nevilin kürkündən çəkdi. Aydın idi ki, o, qızın dediyi ağını leytenant Orsonun qarşısında oxuya bilməzdi.

– Sən nə oxuyurdun elə, Paolo Françe? – Orso dedi. – B a l l a d a, yoxsa v o c e r o ?¹

Madmuazel səni başa düşür və ardını da eşitmək istəyir.

– Onun ardını unutmuşam, Ors, Anton, – matros dedi.

Və həmin dəqiqə zil səsle müqəddəs Məryəm haqqında himni oxumağa başladı.

Miss Lidiya oxunan himni dalğın halda dinlədi və oxuyanı bir daha narahat etmədi; özünə söz verdi ki, sonra başqa bir vaxt həmin cavabın sirrini öyrənsin. Ancaq Korsika ləhcəsini öz xanımından yaxşı bilməyən onun florensiyalı qulluqçusu da bunun nə demək olduğu ilə maraqlandı və dirsəyi ilə miss Lidiyaya toxunaraq Orsoya müraciət edərək:

– Müsyö kapitan, – dedi, – r i m b r e c c o² etmək nə deməkdir?

¹ Bir nəfər öləndə, xüsusilə o qətlə yetiriləndə onun cəsədini stolun üstünə qoyurlar və onun ailəsindən olan arvadlar (Əgər həmin ailədə arvad yoxdursa, onunla tanış arvadlar, yaxud poetik istedadı ilə seçilən yad arvadlar ölkədə danışılan ləhcədə camaatın qarşısında ağı deyirlər) dil deyib ağlayırlar. Belə arvadlara *voceratrici* – ağıçılar, yaxud Korsika ləhcəsində *buceratrici* və ağıya *vocero*, adamın şərqində *bucero*, *buceratu*, qərbində isə buna ballata deyirlər. *Vocero* sözü və ondan törənən *voserar*, *voceratrice* sözləri latın dilindəki *vociferare*-dən törənmişlər. Arvadlar bəzən növbə ilə ağı deyirlər və əksər hallarda ölənin arvadı, yaxud qızı qəbirüstü ağını özü deyir. (Qeyd müəllifindir.)

² *Rimbeccare* – italyanca “gəriyə göndərmək, qaytarmaq, döf etmək, atmaq, tullamaq”, Korsika dialektində isə həmin söz “pis təhqir etmək” deməkdir. *Rimbeccanu*, qətlə yetirilmiş adamın oğluna edirlər və bunla ona demək istəyirlər ki, onun atasının intiqamı alınmayıbdir. *Rimbecco* eyni zamanda içdiyi andı qanla yumayan adama vurulan eyhamdır. Kenuya qanun məcəlləsi *rimbecco*-da müqəssir olunanların olduqca sərt cəzalandırıldı. (Qeyd müəllifindir.)

– *Rimbecco*! – Orso dedi. – Bu, korsikalını son dərəcə, öldürücü təhqir etmək deməkdir: bu tənəni o adama vururlar ki, o qisas almamışdır.

Rimbecco haqqında sizə kim danışib?

– *Dünən Marseldə*, – miss Lidiya tələsik cavab verdi, – gəminin sahibi bu sözü işlətdi.

– Bəs o kimdən danışdı? – Orso cəld soruşdu.

– Eh! O bizə köhnə əhvalat danışdı... nə bilim hansı vaxtın... hə, elə bilərəm ki, söhbət Vanina Ormanodan gedirdi.

– Elə düşünürəm ki, Vaninanın ölümü, madmuazel, bizim qəhrəman Sampieroya qarşı sizdə məhəbbət hissini bir o qədər də artırır?

– Məgər siz onun hərəkətini o qədər qəhrəmanlıq hesab edirsiniz?

– Onun cinayəti öz dövrünün təbii adət-ənənəsilə özüne haqq qazandırır, o bağışlanılır və daha sonra Sampiero kenuyalıları qarşı ölüm-dirim müharibəsi aparırdı: əgər o, kenuyalılarla əlaqəyə girmək istəyən qadını cəzalandırmasaydı, həmvətənlilərinə hansı inamı aşılaya bilərdi?

– Vanina, – matros dedi, – ərindən icazəsiz çıxıb getmişdir; Sampiero onun boynunu vurmaqda düzgün hərəkət edib.

– Axı – miss Lidiya dedi, – o öz ərini qurtarmaq məqsədilə, ona qarşı məhəbbətin naminə kenuyalılarından aman diləmək üçün bu hərəkəti etmişdi?!

– Aman diləmək onu alçatmaq deməkdir! – Orso bağırdı.

– O isə qadını öldürüb! – miss Lidiya sözüne davam etdi. Bu adam necə də qəddar olubdur!

– Bilirsiniz, qadın özü onun əlilə öz ölümünü arzulamışdır. Bəs Otello, madmuazel, siz ona qəddar kimi baxırsınız?

– Bu tamamilə başqa məsələdir! O, qısqancdı; – Sampiero isə yalnız şöhrətpərəst idi.

– Qısqancılıq özü də şöhrətpərəstlikdən irəli gəlir, elə deyilmi? Bu isə məhəbbət naminə şöhrətpərəstlikdir və bəlkə siz bunun xatirinə onu bağışlayacaqsınız?

Miss Lidiya ona mənalı nəzər saldı və gəminin limana nə vaxt yan alacağını soruşdu.

– Əgər külək davam edərsə, birisi gün, – matros dedi.

– Mon Ajaççionu görmək istərdim, bu gəmi məni bezdirir.

Qız ayağa qalxdı, xidmətçi qadının qoluna girdi və göyertədə bir neçə addım irəlilədi. Qızı bezdirən danışığa son qoysunmu, yoxsa,

gedib onunla gözsünmi, – bir sözlə nə edəcəyini bilməyən Orso sükanın yanında quruyub qaldı.

– Gözəl qız, – matros dedi, – Madonnanın ruhuna and olsun, əgər döşəyimin bütün bitləri ona oxşasaydılar və məni dişləsəydilər, şikayətlənməzdim.

Miss Lidiya, ola bilsin ki, öz gözlədiyi haqqında deyilmiş bu sadəlövh tərifə eşitdi və bundan diksindi, çünki bunu eşidən kimi o öz kayutasına düşdü. Bundan azca keçəndən sonra Orso da yox oldu. Orso gedən kimi xidmətçi qadın yenidən göyertəyə qalxdı, matrosdan nəse soruşduqdan sonra öz xanımına aşağıdakıları bildirdi: Orsonun göyertədə görünməsilə yarımçıq qalan ballata iki il bundan əvvəl qətlə yetirilən, Orsonun atası, polkovnik Della Rebbianın ölümü münasibətilə yazılmışdır. Matros, Orsonun Korsikaya yalnız intiqam almaq üçün qayıtdığına şübhə etmirdi və tez bir zamanda Pyetranera kəndində camaat tozoət görəcəkdı. Bu milli ifadənin tərcüməsi o demək idi ki, Orso atasının ölümündə şübhə doğuran iki, yaxud üç nəfəri öldürəcəkdı; həmin adamlar həqiqətən törədilən cinayətə görə istintaqa cəlb edilmişlər, ancaq sonra da tamamilə təmizə çıxarılmışlar, çünki vəkillər, jandarmalar və prefekt üzvləri onların əlində idi.

– Korsiksada ədalət yoxdur, – matros əlavə etdi, – və mən kral məhkəməsindən daha çox yaxşı silaha ümid bəsləyərdəm. Əgər sənin düşmənin varsa, üç s-dən birini¹ seçmək lazımdır.

Bu maraqlı məlumatlar Della Rebbiaya qarşı miss Lidiyanın rəftarını xeyli doyışdı. Həmin andan etibarən o, romantik təbiətli ingilis qızının gözlərində əsil, ləyaqətli şəxsiyyətə çevrildi. Orsonun qayğısız, gülərsən, açıq-saçıq görkəmi əvvəllər qıza xoş gəlmirdisə, indi bütün bunlar üstəlik ləyaqət rəmzinə çevrilmişdi; çünki bu, qızın daxilən gizli saxladığı hissələrin heç birinin baş qaldıraraq bayıra çıxmasına imkan verməyən güclü bir qəlbin dərin sirri idi. Orso ona yüngül görkəminin arxasında böyük niyyətlərini gizli saxlayan Fiesko kimi görünürdü; bir neçə yaramazı öldürmək öz ölkəsini xilas etmək qədər gözəl olmasa da, bununla belə, gözəl intiqam almaq həmişə gözəldir! Bundan əlavə, qadınlar daha çox sevirlər ki, onların qəhrəmanları siyasi xadim olmasın. Gənc leytenantın çox iri gözləri, ağ dişləri, gözəl qaməti, torbiyəli və özünün də kübar cəmiyyətindən

¹ Xalq hikmətidir, yəni bu aşağıdakılardan biri nəzərdə tutulur: *schiopetto*, *stiletto*, *strada* – tüfəng, stilet, qaçmaq nəzərdə tutulur. (Qeyd müəllifindir.)

olmasına miss Nevil yalnız indi diqqət yetirdi. Ertəsi gün qız onunla daha çox danışdı və Orsonun söhbəti qızı daha da maraqlandırdı. Miss Nevil Orsoya öz ölkəsi haqqında uzun-uzadı suallar verir, Orso isə doğma ölkəsindən canla-başla danışdı. Əvvəlcə kollecdə oxuduğu illər, sonra isə hərbi məktəbdə oxumaq məqsədilə lap gənc yaşlarında tərk etdiyi Korsika onun xatirində rəngarəng poetik lövhələr kimi qalmışdı. Korsikadan, onun dağlarından, meşələrindən, özünə-məxsus ənənələrindən, adamlarından danışdıqca o cuşa gəlirdi. Təbiidir ki, intiqam sözü onun etdiyi söhbətlərdə tez-tez işlənirdi, çünki korsikalıların həyatında indi zərb-məsələ çevrilən ehtirasa haqq qazandırmadan, yaxud ona müdaxilə etmədən korsikalıların özü haqqında söhbət salmaq mümkün deyildi. Həmvətənlərinin sonsuz ədavəti haqqında ümumi şəkildə mühakimə yürüdən Orso miss Nevili bir az təəccübləndirdi. Bununla belə, o, ədavət məsələlərində kəndlilərə haqq qazandırmaya çalışır və fikrini belə əsaslandırır ki, intiqam işi kasıbların dualıdır.

“Bu o dərəcə düzgündür ki, – Orso deyirdi, – adamlar adı çağırışdan sonra bir-birini öldürürlər”. Özünü gözlə – mən özümü gözləyirəm” – bir-birlərinə pusqu qurmamışdan qabaq düşmən tərəflərin təntənəli surətdə dedikləri sözlər bunlardır. – Bizdə olan insan qətlə, – o əlavə edərək deyirdi, – başqa heç bir yerdə yoxdur; ancaq bu cinayətlərdə siz heç bir ləyaqətsiz səbəb tapa bilməzsiniz, yeni cinayətlər də ləyaqətlə yerinə yetirilir. Doğrudur, bizdə çox qatil var, ancaq bir nəfər də olsun oğru yoxdur”.

Gənc leytenant “intiqam” və “qətl” sözlərini tələffüz edəndə miss Lidiya ona diqqətlə baxır, ancaq onun sifətinin cizgilərində heç bir həyəcan hiss etmirdi. Qız qərara gələndə ki, Orsoda bütün gözlərin nüfuz edə bilmədiyi – əlbəttə, miss Lidiyanın gözləri müstəsna hətə təşkil edirdi – olduqca böyük iradə möhkəmliyi vardır, deməli, şübhəsiz ki, polkovnik Della Rebbianın ilahi ruhu, oğlunun gözlərinin ifadə etdiyi məmnunluq intiqamın alınacağını çox gözlətməyəcəkdi; hər halda, heç şübhəsiz, qız özünün bu inamında qalmaqda davam edirdi.

Gəmidən Korsikanın sahilləri artıq görünürdü. Gəminin sahibi sahiləki əsas nöqtələrin adını çəkir və adı çəkilən yerlər miss Lidiyaya tamamilə tanış olmasa da, onları öyrənmək üçün qızda nə isə maraq doğururdu. Adsız mənzərədən cansız nəsə ola bilər?! Hər də bir polkovnikin müşahidə borusu adanın sakinlərindən qəhvəyi yağ-

murluğa bürünən, əlində uzun tütəng tutan, kiçik atın üstündə əyri-üyrü yamaclarla dördnala çapıb gedən kimisə göstərirdi. Miss Lidiyaya elə gəlirdi ki, bunların hər birisi ya quldur, ya da ki, öz atasının ölümünə görə intiqam almağa gedən bir oğuldur; ancaq Orso inamla bildirdi ki, o öz işləri üçün ora-bura gedən yaxın, qonşu qəsəbələrdəndir; belə ki, silahı ehtiyacdən çox modabazlıq xatirinə özüylə götürür, axı dendi¹ əlinə yaraşlıq ağac götürmədən evdən çıxmır?! Tütəng stiletədən az karagələn və az görkəmli olduğundan miss Lidiyaya elə gəlirdi ki, tütəng kişiye ağacdən daha çox yaraşır və o xatırlayırdı ki, lord Bayronun bütün qəhrəmanları adı xəncərdən yox, güllədən ölürlər.

Onlar gəmi ilə üç gün üzəndən sonra Qanıçenlər adasının yaxınlığında dayandılar və Ajaççio bərzəxinin füsunkar mənzərəsi bizim səyahətçilərin gözləri qarşısında genişliyi ilə açıldı. Buranı çox haqlı olaraq Neapol bərzəxi ilə müqayisə edirlər; və gəmi limana girəndə sanki alovlanmış maşının tüstüsü Punta di Jiratonu ağuşuna almışdı; bu görkəm onun Vezuviye oxşarlığını daha da gücləndirdi. Bu mənzərənin daha da tam, bitkin olması üçün təkə o qalırdı ki, Atillanın ordusu gəlib Neapolun ətrafını dağıdaydı; çünki Ayaççionun dörd bir tərəfi kimsəsiz idi. Gözəl, yaraşlıq tikililərin əvəzinə Kastellamardan başlamış Mizzen burnuna qədər hər tərəfdə tutqun maki, arxada isə çılpaq dağlar görünür. Heç bir imarət, heç bir yaşayış evi yoxdur. Ancaq adda-budda yerlərdə, şəhərin kənarında, təpələrin üstündəki yaşıllığın fonunda ağ tikililər aydın seçilir; bunlar qəbirlərin üstündə tikilmiş sərdabələr və ailəvi qəbirlər idi. Bütün bu mənzərədə hər şeyin gözəl, təmtəraqlı və hüznü görkəmi var idi.

Şəhərin görünüşü, xüsusilə ilin bu fəslində yuxarıda dediyimiz təəssüratı, gözə dəyməyən ətrafları ilə daha artırır. Küçələrdə veyl-veyl gəzən bir neçə adama rast gələrsən, ancaq həmişə də eyni adamlar; daha heç bir hərəkət, gediş-gəliş yoxdur. Ərzaq məhsullarını satmağa gələn kəndli arvadlarından savayı başqa heç bir qadına rast gəlməzsən. İtaliya şəhərlərində hər addımda eşidilən mahnı səsinə, gülüşü, ucadan danışığı burada qətiyyən eşitməzsən. Bəzən gəzinti yerindəki ağacın kölgəsində on nəfərə qədər silahlı kəndli bir yerə yığılıb ya kart oynayır, ya da ki, oynayanlara tamaşa edirlər. Onlar sos-küy salmırlar, heç mübahisə də etmirlər; əgər oyun qızı-

¹ Dendi – modabaz (burjua cəmiyyətində: həmişə son modalı paltar geyən adam)

sırsa, həmişə olduğu kimi, hədə-qorxunu qabaqlayan tapança səsləri eşidilir. Korsikalı təbiətən sakit və ciddidir. Axşamlar tozə hava almaq üçün gəzintiyə bir neçə adam çıxır, ancaq bu çıxanlar özləri də əcnəbilərdir, gəlmə adamlardır. Adanın sakinləri evlərinin qapısı ağzında, astanada otururlar. Bunların hər birisi öz yuvasının keşiyini çəkən qartala oxşayır.

IV fəsil

Napoleonun anadan olduğu evə baş çəkəndən, onun doğulduğu otağın divar kağızından açıq, ya gizli şəkildə bir az əldə edəndən, daha doğrusu, gəmidən Korsikaya ayaq qoyduğu gündən iki gün keçəndən sonra miss Lidiya tamamilə tənhalığa düşər olan, adət etmədiyi ənənələrlə rastlaşan hər bir əcnəbinin qərrib ölkədə qəlben hiss etdiyi dərin bir kədər duydu. Qız belə bir yerə gəlib çıxdığına təəssüflə başını yellədi; ancaq dərhal çıxıb getmək yorulmaz səyahətçi qızın şoninə nöqsan sayılar, nüfuzdan salardı. Buna görə də miss Lidiya səbirli dözmək və vaxtını özü istədiyi kimi keçirmək qərarına gəldi. Bu nəcib qərara gəldikdən sonra qız karandaşlarını, rənglərini işə salıb bərxəzin gözəgəlimli yerlərindən bir neçəsini eskiz etdi və qitədə gördüyü bostançılar kimi sifəti günəşdən yarıb qaralmış, qeyzli və idbarsifətli bir kəndlinin portretini hazırladı; bütün bunlar qızı əyləndirmək üçün kifayət etmədi; o, başını kapralların nəslə ilə qatmaq qərarına gəldi və bu çətin məsələ deyildi, belə ki, burada heç kimlə görüşməsinə baxmayaraq, Orso doğma kəndinə tələsmək əvəzinə, görünür, özünü Ajaççioda çox yaxşı hiss edirdi. Bundan əlavə, miss Lidiya qarşısına xeyirxah bir məqsəd qoydu: bu dağ ayısını mədəniləşdirmək və onu doğma adaya qayıtmağa vadar edən nəhəş fikirlərdən uzaqlaşdırmağa məcbur etmək. Zəhmətə qatlaşıb bu cavan oğlanı öyrənəndən bəri, qıza görə, özünü ölümün ağuşuna atmağa tələsən bu cavanı gözədən qoymağı peşmançılıq olar və korsikalını düz yola səsləmək onun üçün şərəf sayılardı.

Günlər bizim səyahətçilər üçün aşağıdakı qaydaya keçirdi: səhərlər polkovnik və Orso ova gedir, miss Lidiya isə ya şəkəl çəkir, ya da ki, Ajaççioda olduğunu bildirmək məqsədilə rəfiqələrinə məktub yazırdı. Axşam-tərəfi saat altıya yaxın kişilər ovuqanlı qayıdər, hamı birlikdə şam edər, miss Lidiya mahnı oxuyar, polkovnik yatar, cavanlar isə gecədən xeyli keçənə qədər söhbət edərdilər.

Bilmirəm, pasportla əlaqədar hansı formal bir məsələyə görəsə polkovnik prefektə baş çəkməli oldu; işçi yoldaşlarının əksəriyyəti kimi bərk danıxan prefekt, gözəl qız atasının, kübar ailədən olan bir nəfər varlı ingilisin gəlişindən xəbər tutanda xeyli sevindi; o, polkovnikə çox gözəl qəbul etdi və istənilən xidməti göstərəcəyinə söz verdi; üstəlik, iki-üç gün keçməmiş onun özü cavab olaraq polkovnikin olduğu evə gətdi. Yemək stolundan təzəcə ayrılmış polkovnik divanda rahat uzanmışdı, deyəsən o mürgülemək istəyir, qızı isə kökdən düşmüş pianonun arxasında mahnı oxuyurdu. Orso qızın qarşısındakı not dəftərinin vərəqlərini çevirir və mahir musiqiçi qızın sarışın saçlarına, onun çiynlərinə tamaşa edirdi. Müsyö prefektin gəlişini xəbər verdilər; piano susdu, polkovnik qalxdı, gözlərini ovdu və prefekt qızına təqdim etdi:

– Mən müsyö Della Rebbiani sizə təqdim etmirəm, – o dedi, – çünki siz, şübhəsiz, onu tanıyırsınız.

– Müsyö polkovnik Della Rebbianın oğlu deyilmi? – prefekt azacıq karıxmış halda soruşdu.

– Boli, müsyö, – Orso cavab verdi.

– Sizin atanızla tanışlığı özümə şərəf saymışam.

Söhbətin ümumi yönələri tezliklə qurtardı.

Polkovnik özündən asılı olmayaraq istər-istəməz tez-tez əsnəyirdi; Orso dövlət nümayəndəsi ilə barışdırıcı məqsədlə qəti danışmaq arzusunda deyildi; söhbətin davam etməsini təkcə miss Lidiya istəyirdi. Prefekt özü də söhbəti zəiflətmək istəmirdi və aydın görünürdü ki, Avropa cəmiyyətinin görkəmli nümayəndələrinin hamısından xəbəri olan bir qadın cəmiyyəti və Paris haqqında danışmaq onun üçün olduqca xoşdur. O danışa-danışa Orsonu xüsusi maraqla süzürdü.

– Siz Della Rebbia ilə qitədə tanış olmuşsunuz? – o, miss Lidiyadan soruşdu.

Miss Lidiya bir qədər sıxılmış halda cavab verdi ki, Orso ilə onları Korsikaya gətirən gəmidə tanış olmuşdur.

– Bu cavan oğlan olduqca nəcib adamdır, – prefekt astadan dedi.

– O sizə dedi ki, – o, söhbətini daha astadan davam etdirərək soruşdu, – hansı niyyətlə Korsikaya qayıdır?

Miss Lidiya özünəməxsus əzəmətli görkəm alaraq:

– Mən bu haqda ondan heç nə soruşmamışam, – dedi, – siz bunu özünüz soruşa bilərsiniz.

Prefekt heç nə demədi; ancaq bir anlıq sükutdan sonra Orsonun polkovnikə ingiliscə nəso dediyini eşidərək:

– Siz, görünür, uzun müddətdir ki, ölkədən çıxmısınız, səyahətdəsiniz, müsyö, – dedi. – Korsikamı... Onun adət-ənənəsini indi unutmuş olarsınız.

– Doğrudur, mən buranı tərk edəndə çox cavan olmuşam.

– Siz hələ yenə hərbi xidmətdəsiniz?

– Mən yarımaaşla tərxis olunmuşam, müsyö.

– Fransız ordusunda çox qalmısınız, şübhə etmirəm ki, siz indi əsil fransız olmuşsunuz, müsyö.

Bu sonuncu sözləri prefekt xüsusi vurğu ilə dedi.

Böyük millətə məxsus olduqlarını onlara xatırladanda korsikalılar bundan bir o qədər məmnun olurlar. Onlar ayrıca xalq olmaq istəyirlər və bu iddialarına o qədər düzgün haqq qazandırır ki, onlarla razılaşmamaq olmur. Azca incimiş Orso dedi:

– Yəni, sizin fikrinizcə, müsyö prefekt, belə çıxır ki, korsikalı namuslu insan olmaq üçün mütləq fransız ordusunda xidmət etməlidir?

– Yox, şübhəsiz, belə deyil, – prefekt cavab verdi, – mənim fikrim heç də belə deyildir; mən sizin bu ölkənin bəzi əl adətlərindən danışsəm ki, onları dövlət nəzarət işçisi olduqları kimi görmək istəmir.

O, “adət” sözünü xüsusi vurğu ilə dedi və sifəti təsəvvür olunduğundan daha ciddi görkəm aldı. Az sonra o, yerindən qalxdı və çıxdı: miss Lidiya ona vəd etdi ki, prefekturaya gedib onun arvadı ilə görüşəcəkdir.

Elə ki prefekt getdi, miss Lidiya dedi:

– Prefektin nə demək olduğunu bilmək üçün mən gərək Korsikaya gələydim. Bu adam mənə olduqca xoşrəftar göründü.

– Mənə isə, – Orso dedi, – sizin təsəvvür etdiyinizdən daha çox tuhaf adamı xatırlatdı.

Polkovnik şirin yuxuda idi; miss Lidiya ona tərəf nəzər saldı və səsinə alçaldaraq:

– Mənə görə isə, – qız dedi, – o sizin dediyiniz kimi müəmmalı deyildir, elə bilirəm ki, onun kim olduğunu mən başa düşmüşəm.

– Siz heç şübhəsiz, sözü sözdən seçərsiniz, miss Nevil, əgər onun indicə dediyi sözlərdə nə isə xüsusi mənə görürsünüzsə, deməli, nəzərdə tutduğunuz o xüsusi mənəni siz özünüz onun sözlərinə əlavə etmişsiniz.

– Bu cümlə, mənə elə gəlir ki, markiz dö Maskarillinin cümləsinə oxşadı, müsyö Della Rebbia; ancaq ...istəyirsinizmi sözü-sözdən necə seçməyin sirrini sizə öyrədim? Mən bir az da sehrkaram, iki dəfə gördüyüm adamların nə düşündüklərini bilirəm.

– İlahi! Siz mənə qorxudursunuz. Əgər mənim fikrimdəkini oxuya bilsəydiniz, bilmirəm, mən bundan razı olum, yoxsa, məyus?

– Müsyö Della Rebbia, – sifətinə qızartı çökmüş miss Lidiya söhbətə davam etdi, – biz bir neçə gündür ki, tanış olmuşuq, ancaq dənizdə və barbar ölkələrdə, – elə bilirəm ki, bu ifadəyə görə mənə bağışlayarsınız, – barbar ölkələrdə adam bir-birilə adi hoyatdakından daha tez dostlaşır... Buna görə də mən sizinlə bir dost kimi intim məsələlərdən danışsam, töəccüblənməyin və dediklərimə yaqin ki, kənar adam qarışmamalı, müdaxilə etməməlidir.

– Oh! O sözü deməyin, miss Nevil; əvvəlcə dediyiniz söz mənim daha çox xoşuma gəldi.

– Hə, yaxşı! Müsyö, sizə deməliyəm ki, sirlərinizə müdaxilə etməsəm də, mənə elə gəlir ki, onların bəzilərini artıq öyrənmişəm və onlardan bir qismi mənə məyus edir. Mən, müsyö, sizin ailənizə üz verən bədbəxtlikdən xəbərdaram; mənə sizin həmvətənlərinizin intiqamçı xarakterindən və nə cür intiqam aldıklarından çox danışblar... Prefekt məhz buna işarə edirdi, belə deyilmi?

– Miss Lidiya, doğrudanmı siz belə düşünürsünüz ki... – Və Orsonun rəngi-rufu saralıb ölü sifətinə döndü.

– Xeyr, müsyö Della Rebbia, – qız onun sözünü kəsərək dedi, – mən bilirəm ki, siz əsil centlmensiniz. Özünüz mənə dediniz ki, xalqın aşağı təbəqəsində elə adamlar var ki, onlar hələ də vendetta¹ müdafiə edirlər... bunu siz, üroyiniz istədiyi kimi, duelin bir forması adlandırırırsınız.

– Doğrudan elə hesab edirsinizmi ki, mən özüm nə vaxtsa dönüb qatil ola bilərəm?

– İndi ki mən sizinlə bu haqda söhbət edirəm, müsyö Orso, yaxşı görməlisiniz ki, mən sizə şübhə etmirəm və əgər sizinlə bu haqda danışdımsa, – qız gözlərini yərə dikərək söhbətinə davam etdi – deməli, başa düşmüşəm ki, siz doğma ölkəyə qayıtmaqla, bəlkə ola bilsin ki, xurafat qanlarına işləmiş barbarların əhatəsinə düşərsiniz; belələrinə müqavimət göstərə bilən bir adamın olduğunu biləndə, cəsarətinizə görə sizə hörmət edəcəklər və bu da sizin ürəyi-

¹ Vendetta – qan intiqamı (Korsikada).

nizcə olacaqdır. Gəlin, – qız ayağa qalxaraq olavə etdi, – bu iyrənc şeylərdən danışmayaq: belə söhbətlər mənim başımı ağrıdır və bir də ki, artıq gecə keçib. Mənə acığınız tutmur ki? Gecəniz xeyrə qalsın, ingilissayağı.

Və qız əlini Orsoya uzatdı.

Orso ona tərəf uzanmış əli bərkdən və həyəcanla sıxdı.

– Madmuazel, – o dedi, – Bilirsinizmi ki, votən duyğusu anbaan mənə baş qaldırır? Bəzən bədbəxt atamı düşünəndə... mənə dəhşətli fikirlər bürüyür... Siz mənə həmin fikirlərdən həmişəlik uzaqlaşdırırsınız. Sizə təşəkkür edirəm, təşəkkür!

Orso söhbəti davam etdirmək fikrində idi; ancaq çay qasığı miss Lidiyanın əlindən düşdü və polkovnik səsə ayıldı.

– Della Rebbia, sabah saat beşdə ova gedəcəyik! Düz vaxtında hazır olun.

– Oldu, polkovnik.

V fəsil

Sabahısı gün ovçular qayıtmamışdan bir az qabaq miss Nevil xidmətçi qadınla bərabər dəniz kənarına gəzintidən geri dönəndə mehmanxananın qarşısına təzəcə çatmışdılar ki, balacaboy, qıvracağırlı atın üstündə qaragəyimli bir nəfər cavan qadının şəhərə daxil olduğunu gördülər. Cavan qadını kəmərinə tapança, çiyindən aşırılmış qayıqdan balqabaq mehtərə asılmış, dirşəkləri cırıq, qəhvəyi gödəkcə geymiş, ilk baxışdan köndliyə oxşayan bir nəfər atlı kişi müşayiət edirdi; kişi əlindəki tüfənginin qundağını mindiyi atın yəhərinin qaltağından sallanmış dəri məhfəzəyə soxmuşdu; qısaca deməli olsa, o, təhlükəli yola çıxmış korsikalı zadəgana, yaxud başdan-ayağa melodram libası geymiş əsil quldura oxşayırdı. Hər şeydən əvvəl qadının son dərəcə gözəlliyi miss Nevilin diqqətini cəlb etdi. İlk baxışdan ona iyirmi yaş vermək olardı. O, hündürboylu, ağbəniz idi; sürməyi gözləri, ağappaq dişləri vardı. Onun sifətindən cəyni zamanda məğrurluq, narahatlıq və kədər yağırdı. Başında, qadınlara olduqca çox yaraşan, kenuyalıların Korsikaya gətirib dəb saldıqları mezzaro deyilən ipək duvaq vardı. Şabalıdı uzun saçlarını çalma kimi başına dolamışdı. Geyimi təmiz, ancaq son dərəcə sadə idi.

Mezzarolu qadın küçənin ortasında dayanıb yoldan keçən bir nəfəri böyük maraqla uzun-uzadı suala tutduğundan, – bunu onun gözlərinin ifadəsindən oxumaq olurdu, – miss Nevil ona başdan-

ayağa kimi diqqətlə tamaşa etməyə imkan tapdı; sonra, görünür, istədiyi cavabı aldığından mindiyi ata bir qırmanc çəkdi və dördnala çaparaq Thomas Nevil ilə Orsonun düşdükleri qonaq evinin qapısında dayandı. Həmin qadın burada sahibkarla fikir mübadiləsi etdikdən sonra sıçrayıb atdan düşdü və giriş qapısının yaxınlığında qoyulmuş daş skamyanın üstündə oturanda onu müşayiət edən adam atları tövləyə apardı. Miss Lidiya parisli geyimində gəlib bu qərībā qadının qarşısından keçdi; həmin qadın gözlərini qaldırıb ona heç baxmadı da. On beş dəqiqə keçəndən sonra miss Nevil pəncərəni açanda mezzarolu qadının əvvəlki yerində, eyni vəziyyətdə oturduğunu gördü. Az keçməmiş ovdan qayıdan polkovnik və Orso göründülər. Belə olduqda, sahibkar matəm libasında olan qadına nəşə dedi və Della Rebbiani barmağı ilə ona göstərdi. Qadının sifətinə qızartı çökdü, yerindən cəld qalxdı, irəliyə doğru bir neçə addım atdı və sonra karıxmış halda yerindəcə donub qaldı.

– Siz Orso Antonio Della Rebbiasınız? – o, həyəcanlı, titrək səsle soruşdu, – Mən Kolombayam.

– Kolomba! – Orso qışqırdı və qızı qucaqladı; onu elə nəzakətlə öpdü ki, onun bu hərəkəti polkovniki və onun qızını təəccübləndirdi, çünki İngiltərədə adamlar küçədə öpüşməzlər.

– Mənim qardaşım, – Kolomba dedi, – sizdən icazəsiz gəldiyimə görə mənə bağışlayarsınız; gəldiyinizi dostlarımızdan öyrəndim və sizi görmək mənə ən böyük təsəlli oldu...

Orso onu yenidən qucaqlayıb öpdü; sonra polkovnikə tərəf çevrilərək:

– Bu mənim bacımdır, – dedi, – və əgər o adını deməsəydi mən onu ömrümdə tanımazdım. – Kolomba, polkovnik Thomas Nevil... Polkovnik, mənə gərək bağışlayasınız, çünki bu gün sizinlə birlikdə nahar etmək şərəfinə nail ola bilməyəcəyəm... Mənim bacım...

– Bah! Mənim əzizim, bəs siz harada nahar etmək istəyirsiniz? – Polkovnik ucadan dedi; – bilirsiniz ki, bu qonaq evində gündə təkcə bir dəfə nahar olur və o da bizim üçün hazırlanır. Əgər madmuazel bizimlə birlikdə nahar etsə, qızımı çox məmnun etmiş olar.

Kolomba o qədər də təkid etməyən qardaşına baxdı və yalnız bundan sonra hamı birlikdə qonaq evinin ən böyük otaqlarından birinə daxil oldu; bu otaq polkovnikin həm yataq, həm də yemək otağı idi. Miss Nevilə təqdim edilmiş madmuazel Della Pebbia əylənərək təzim etdi, ancaq heç bir söz demədi. Aydın idi ki, o çox narahatdır və bəlkə də həyatında birinci dəfə idi ki, əcnəbi, həm də kübar cəmiyyə-

tindən olan adamların içərisinə düşmüşdü. Ancaq onun hərəkətlərində əyalətdən olduğunu bildiren heç bir şey yox idi. Onun orijinallığını nəzərə çarpdırmırdı. Məhz buna görə də o, miss Nevilin xoşuna gəldi və qonaq evində polkovnikin və onun müşayiətçisinin öhdəsində olan otaqdan əlavə ayrı boş otaq olmadığına baxmayaraq, miss Lidiya hər şeyi bilmək həvəsilə o qədər iltifat göstərdi ki, öz otağına ayrıca çarpayı qoymağı, madmuazel Della Rebbiaya onunla birlikdə gecələməyi təklif etdi.

Kolomba burnunun altında təşəkkür ifadə edən bir neçə söz dedi və xidmətçi qadının ardınca miss Nevilin otağına keçdi ki, atla yol gələndə günəşdən qaralıb-qaralmadığına, üst-başının toz-torpağına güzgüdə baxsın və özünü azacıq qaydaya salsın.

Yemək otağına qayıdanda Kolomba ovçuların otağın küncünə dayadıqları polkovnikin tüfənglərinin qarşısında ayaq saxladı.

– Nə gözəl silahdır! – dedi, – qardaş, bunlar səninkidir?

– Yox, bu ingilis silahları polkovnikindir. Onlar gözəl olduqları qədər də sorra atırlar.

– İstədim ki, – Kolomba dedi, – sən də belə bir silahın olsun.

– Bu üç tüfəngdən biri heç şübhəsiz Della Rebbianındır, – polkovnik ucadan bildirdi. O çox gözəl tüfəng atır. Elə bu gün on dörd dəfə atdı, on dördündə də ovunu vurdu.

Birdən-birə sifətində parlayan uşaq sevincinin ifadəsindən asanlıqla görmək mümkün idi ki, Orsonun məğlub olduğu bu alicənablıq mübarizəsində hər şey onun bacısının ürəyincə idi.

– Seçin, mənim əzizim! – polkovnik təkidlə deyirdi.

– Hə, yaxşı! Onda sizin üçün bacınız madmuazel seçər.

Kolomba deyilən sözün ikinci dəfə təkrar olunmasını gözləmədi, doğrusu, bunu özünə rəva da bilmədi: o ən sadəsini, ancaq böyükçəpəl əla Manton tüfəngini götürdü.

– Bu, – Kolomba dedi, – bu yəqin lap uzağı vurur.

Qardaşı təşəkkür etməkdə çətinlik çəkirdi, ancaq süfrəyə vaxtında gətirilən yemək onu bu vəziyyətdən qurtardı. Süfrəyə oturmaq üçün Kolombanın əvvəlcə tərəddüd etdiyini və sonra yeməkdən qabaq xaç çevirən qardaşının baxışına güzoştə getdiyini görəndə miss Lidiya həddindən artıq şad oldu.

– Əla! – o öz-özünə dedi, – əsil sadəlik bax belə olar.

Və miss Nevil Korsikanın qədim adət-ənənələrinin bu gənc nümayəndəsinə bundan sonra daha çox diqqət yetirəcəyinə öz-özlüyündə söz verdi. Orsoya gəldikdə, həddindən artıq fikrile yaşa-

dığı doğma kəndi haqda bacısının nəse dəyəcəyindən və edəcəyi hərəkətin qorxusundan açıq-aydın bəlli idi ki, o özündə deyil. Ancaq Kolomba qardaşını bir an olsun belə gözədən qoymur və qardaşının bütün hərəkətlərinə uyğun hərəkət edirdi. O bəzən qardaşını kədər dolu qərribə bir baxışla başdan-ayağa diqqətlə süzürdü və oğər bu an Orsonun gözləri bacısının gözlərinə sataşırdısa, o, gözlərini bacısından tez çəkər, sanki Kolombanın xəyalən ona verəcəyi sualı çox gözəl başa düşdüyündən və həmin sualın qəfildən verilecəyindən ehtiyat edirmiş kimi yaxasını ondan qurtarırdı. Polkovnik öz fikrini italyanca çox pis başa saldığından hamı fransızca danışdı. Kolomba fransızca başa düşürdü və hətta qonaqlarla fikir mübadiləsində işlətdiyi az-çox sözləri bir o qədər də pis ifadə etmirdi.

Nahardan sonra polkovnik qardaş ilə bacı arasında söhbətin zəruriliyini hiss etdiyindən özünəməxsus açıq-saçıq şəkildə Orsodan madmuazel Kolomba ilə təkliddə danışmaq istəyib-istəmədiyini soruşdu və əlavə etdi ki, əgər Orsonun belə bir fikri varsa o, qızı ilə qonşu otağa keçə bilər. Ancaq Orso polkovnikə dərhal təşəkkür etdi və dedi ki, onların danışması üçün Pyetrancrada imkan olacaqdır. Bu onun qalacağı kəndin adı idi.

Bələliklə, polkovnik divanın üstündə, adət etdiyi həmişəki yerində oturdu və miss Nevil danışmaq üçün bir neçə mövzuya əl atdıqdan, gözəl Kolomba ilə söhbət etmək ümidini itirdikdən sonra Orsodan xahiş etdi ki, ona Dantedən bir şeir oxusun: bu onun ən çox sevdiyi şair idi. Orso “İlahi komediya”nın Françesko da Rimini epizodu ilə olaqədar olan “Cənnət” fəslindən bir parça seçdi və məhəbbət mövzusunda yazılmış, ikilikdə oxunması tələb olunan üçmisralı bəndləri istədiyi kimi, xüsusi vurğu ilə bildirmək məqsədilə ucadan oxumağa başladı. O oxuduqca Kolomba stola yaxınlaşır, bir az əvvəl aşağı dikdiyi başını getdikcə yuxarı qaldırırdı; onun böyümüş bəbəkləri görünməmiş dərəcədə parıldaıyır, sanki gözlərindən od yağırı; sifəti gah qızarır, gah saralır və oturduğu stolda həyəcanla vurnuxurdu. Poeziyanı, onun gözəlliyini başa düşmək üçün insanı valeh edən İtaliya təbiətinin pedant alimə ehtiyacı yoxdur!

Orso şəri oxuyub qurtaranda:

– Nəcə də gözəldir! – Kolomba ucadan dedi, – qardaş, bunu kim yazıb?

Orso bir az pört oldu, ancaq miss Lidiya gülümsəyərək cavab verdi ki, bunu bir neçə əsr bundan əvvəl vəfat etmiş florensiyalı bir şair yazıb.

– Pyetranerada, – Orso dedi, – Danteni sənə oxutduracağam.
– İlahi necə də gözəldir! – Kolomba bir daha bildirdi və yadında qalan üç-dörd terseni¹ əzbərdən dedi: əvvəlcə ucadan elə ifadəli, vurğu ilə söylədi ki, qardaşı həmin parçaları oxuyanda heç belə ifadə etməmişdi.

Çox təəccüblənmiş miss Lidiya:

– Görünür siz şəri çox sevirsiniz, – dedi. – Sizin xoşbəxtliyinizə qibtə edirəm, siz Danteni təzə kitab kimi oxuyacaqsınız.

– Görürsünüz miss Nevil, – Orso deyirdi, – öz “rater”-indən savayı heç nə bilməyən vəhşi bir qadını Dante şəri belə cusa gətirirsə, indi gör də necə qüdrətlidir?! Ancaq mən yanılmıram, indi yadıma düşür ki, axı Kolomba özü də şairdir?! Hələ uşaq vaxtı o şeir yazmaqla məşğul olurdu və atam mənə yazardı ki, Kolomba Pyetranerada və onun hüduqlarında ən tanınmış voceratrice-dir.

Kolomba qardaşına yalvarıcı nəzərlə baxdı. Miss Lidiyaya bədahətən şeir deyən korsikalı qadınlar haqqında demişdilər və həmin qadınlardan heç olmasa birini dinləmək üçün ölürdü. Buna görə də o, Kolombadan yalvar-yaxar etdi ki, öz istedadından heç olmasa bir nümunə göstərsin. Məsələ bu yerə çatdıqda Orso söhbətə müdaxilə etdi və bacısının şairlik qabiliyyəti haqqında vaxtsız söhbət saldı. Qına görə pört oldu. O and içib bildirdi ki, Korsika ballatası sadə şeydir və bir də Dantedən sonra Korsika şerini dinləmək öz ölkəsinə xəyanət etmək deməkdir; və miss Nevilin naz-qəmzəsilə Orso özü oynadığından nəhayət məcbur oldu ki, bacısına müraciət etsin.

– Hə, yaxşı! Bir şey də də, ancaq elə et ki, qısa olsun.

Kolomba dərindən nəfəs aldı, gözlerini bir dəqiqəyə qədər stolun üstünə salınmış örtüyə, sonra tavana atılmış tirlərə zillədi; əllərini gözünün üstünə qoyan, onu daha heç kəsin görmədiyinə əmin olduğunu düşünən uşaq kimi – əslində belə uşağın özü də heç kəsi görmür – nəhayət, Kolomba əlini gözünün üstünə qoyaraq aşağıdakı serenadanı oxudu:

Qız və Qumru

Dağların arxasında, düzənlikdə, lap uzaqda – bütün günü günəş həmin bu yerə yalnız bir saat düşür – zülmət içində bir ev var, bu evin astanasında da ot bitir. Qapıları, pəncərələri həmişə bağlı olur bu evin. Bacasından tüstü də çıxmır. Ancaq elə ki, günorta oldu, günəş

göründü, pəncərələrdən biri açılır, pəncərənin yanında oturan yetim qız cəhrəsini oyirir və öyirə-öyirə mahnı oxuyur – hüznü, yanıqlı, qəmli bir mahnı – ancaq onun mahnısına heç kim mahnı ilə cavab vermir. Bahar günlərinin birində, yaxınlıqdakı ağaca bir qumru qonur, və gənc qızın oxuduğu mahnını dinləyir. – Cavan qız, – qumru deyir, – ağlayan təkcə sən deyilsən, qəddar qırğı mənim yoldaşımı aparıb. Qırğı... o vəhşi, yırtıcı Qırğını mənə göstər; qoy o lap buludlardan da uca uça, mən onu bu saat vurub yerə salaram. Bəs, mən bədbəxt qızı, qardaşıma kim qaytaracağdır? Qardaşım indi doğma yerlərdən çox uzaqda, allah bilir haralardadır? – Cavan qız, sən qardaşının yerini mənə de, qanadlarım mənə onun yanına aparar.

– Nəzakətli Qumru bax buna deyərəm! – Orso ucadan dedi və etdiyi zarafatla ziddiyyət təşkil edən bir coşğunluqla bacısını öpdü.

– Mahnınız çox gözəldir, – miss Lidiya dedi. – İstərdim ki, onu mənim albomuma yazasınız. Mən onu ingilis dilinə tərcümə edəcəyəm və ona musiqi yazdıracağam.

Kolombanın dediklərindən bir kəlmə də olsun başa düşməyən xeyirxah polkovnik qızının tərifli sözlərinə qoşuldu və daha sonra əlavə edərək dedi:

– Haqqında danışdığınız bu Qumru, madmuazel, bizim bu gün yediyimiz deyil ki?

Miss Nevil albomunu gətirdi və madmuazelin bədahətən dediyi mahnısını kağıza qoribo şəkildə qonaət edə-edə yazdığını görəndə çox təəccübləndi. Hər bir misranı yeni sətirdən başlamaq ovozına, onları bir-birinin ardınca düzüb albomun səhifəsinin axırına kimi yazırdı, belə ki, ilk baxışda, yazılan yazı poetik qaydaya uyğun gəlmirdi: Misralar qısa, biri o birindən uzun, səhifənin hər iki tərəfindən xeyli yer buraxılırdı. Madmuazel Kolombanın özünəməxsus yazı qaydasının miss Nevilin gülümsəməsinə dəfələrlə səbəb olması bəzən Orsonun qardaşlıq heysiyyətinə toxunurdu.

Yatmaq vaxtı çatanda qızların hər ikisi onlar üçün ayrılmış otağa keçdi. Miss Lidiya boyunbağısını, sırğalarını, qolbaqlarını çıxaranda Kolombanın korseti bənd etmək üçün metal lövhəciyə oxşayan, ancaq tamamilə müxtəlif formalı, uzun bir şeyi donun altından çəkib çıxardığını gördü. Qız həmin şeyi ehtiyatla və oğrun-oğrun aparıb stolun üstündəki öz mezzarosunun altına qoydu, sonra diz çökdü və mömin adamlar kimi ibadət etdi. İki dəqiqədən sonra qız artıq yatdığına uzanmışdı. Təbiətinə görə hər şeylə maraqlanan miss Lidiya bütün ingilis qızları kimi yavaş-yavaş soyunaraq sancağını axtarmaq

¹ Tersə – İtaliya ədəbiyyatında üçmisralı şeir bəndi.

bəhanosilə stola yaxınlaşdı, mezzaronun yanını qaldırdı, sədəf və gümüş sağanaqlı uzun stiletı gördü; bu çox gözəl işlənib hazırlanmış qədim bir silah idi və həvəskar adamda böyük maraq doğururdu.

– Bu balaca aləti qızların kəməri altında özlərlə gəzdirmələri sizlərdə adətdirmi? – miss Lidiya gülümsəyərək soruşdu.

– O hər addımda gərək olur, – Kolomba köks ötürərək cavab verdi, – o qədər bədxah adamlar var ki.

– Sizin bununla zərbə endirməyə doğrudanmı cürətiniz çatır?

Və miss Nevil stiletı əlinə götürərək yuxarıdan aşağıya zərbə endirmiş kimi hərəkət etdi, sanki elə bu saat teatrın səhnəsində idi.

– Bəli, əgər dostlarımı, yaxud özümü müdafiə etmək zərurəti yaranırsa... – Kolomba şirin və incə səslə cavab verdi... – Ancaq onu sonın tutduğun kimi tutmurlar; əgər vurmaq istədiyin adam kənara çəkilsə, onda siz özünü özünü vura bilərsiniz, axı onu əlinizdə düz tutmursunuz?!

Kolomba birdən-birə qalxıb yerində oturdu:

– Bax, belə vurmaq lazımdır, – aşağıdan yuxarıya. Deyirlər ki, belə zərbələr öldürücü olur. Belə silaha ehtiyacı olmayanlar xoşbəxtdirlər!

O köksünü ötürdü, təzədən yerinə uzandı, balıncı başının altına çəkdi və gözlerini yumdu. Bundan daha məsum, daha gözəl, daha nəcib baş təsəvvür etmək olmazdı; Fidas, Minevri yonub yaradanda yəqin ki, o bunu qoyub başqa bir başı nümunə seçməzdi.

VI fəsil

Horatsinin qaydasına görə, əvvəlcə in medias res¹ keçirəm. İndi gözəl Kolombanın, polkovnikin və onun qızının – bir sözlə, hamının yatdığı bir vaxtda, mən bu fürsətdən istifadə edib oxucumu – əgər o, həqiqətən olmuş bu ohvalatı dərinliyinə qədər bilmək istəyirsə – bəzi təfəsilatlarla tanış edəcəyəm. Oxucu artıq bilir ki, polkovnik Della Rebbia – Orsonun atası qotlə yetirilmişdir; ancaq, Korsika Fransa deyil ki, həbsxanadan qaçan adam pulunuzu oğurlamaq üçün daha yaxşı üsul tapmayıb adamı öldürür; və bəzən bu düşmənçiliyin səbəbini axtarıb tapmaq olduqca çətindir. Bir çox ailə var ki, köhnə ənənəyə görə, biri-birinə nifrət edir və bu düşmənçiliyin ilk dəfə başladığı əsas səbəb bəzən o qədər qədimlərə gedib çıxır ki, nə qədər baş sındırsan da, onun məhz nə vaxtdan başladığını təyin edə bilməzsən.

¹ Əsas məsələyə

Polkovnik Della Rebbianın mənsub olduğu nəslin bir çox nəslı, xüsusilə Barriçinilər nəslini görməyə gözü yox idi və bu nəslilə düşmənçiliyi vardı; bir çoxlarının dediyinə görə də, təhqir olunmuş qızın qohumlarından kimsə biri həmin oğlanı xəncərlə vurub öldürmüşdür. Doğrudur, başqaları həmin bu hadisəni tamamilə əksinə danışılar və belə inandırmağa çalışılar ki, Della Rebbialar nəslindən bir qızı Barriçinilər ləkələyiblər, xəncərlə öldürülən Della Rebbialar nəslindən yox, Barriçinilər nəslindən olubdur. Qisası, deyilənlər belədir, ya belə deyil, bilmirəm, ancaq ənənəvi ifadə ilə demiş olsaq, bu iki nəsil arasında qan düşübdür; məsələ burasındadır ki, həm Della Rebbialar, həm də Barriçinilər nəslı Kenuya dövlətinin təqibinə məruz qalıb və hər iki nəsil eyni dərəcədə cəzalandırılıb, hər iki nəslin bir neçə nəslı kişi xeylağının üzünə həsrət qalmışdır. Keçən əsrin axırında Neapolda hərbi xidmətdə olan Della Rebbialar nəslindən bir nəfər qumarxanada olanda hərbcilərlə savaşı; savaşa da səbəb bu olur ki, hərbcilər ona “korsikalı keçiotaran” deyiblər və onu təhqir ediblər; o, qılınca əl atıb, ancaq üç nəfərə qarşı tək olduğundan əgər onun həmvətənlərindən birisi kimsə orada “Mən də korsikalıyam!” deyib ona kömək etmək üçün ortaya atılmasaymış, yəqin ki, onun işi düz getməzmiş və kitabı bağlanarmış. Özünü həmvətənlisinin köməyinə atan Barriçinilər nəslindən imiş və öz yerlisini tanımırmiş; onlar özlərini bir-birinə təqdim etdikdən sonra böyük nəzakətlə həmişəlik dost olacaqlarına and içirlər, çünki korsikalılar Korsikadan kənarda hər hansı bir yerdə əgər bir-birilə rastlaşırlarsa, çox asanlıqla bir-birilə isinişir, yaxınlaşıb dost olurlar; elə ki adaya qayıtdılar, onda başqa məsələ... Elə bu dəfə də indi biz deyən kimi olur:

Della Rebbiya və Barriçinilər nəslindən olanlar nə qədər ki, İtaliyada yaşayırlarmış çox yaxın dost olurlar, ancaq elə ki Korsikaya qayıtdılar, hər ikisi eyni kənddə yaşamasına baxmayaraq, çox nadir hallarda bir-birini görmüşlər və hətta onlar öləndə də, camaat arasında deyilənlərə görə, bu son beş, yaxud altı il ərzində bunlar öz aralarında bir dəfə də olsun kəlmə kəsməmişlər. Onların oğlanları da, adada danışılar ki, eyni qayda ilə yaşayırlar. Onlardan biri, yəni Orsonun atası Qhilfuçchio – hərbcı, o birisi Qiudüçü Barriçini isə vəkil olur. Hər ikisi ailə başçısı olandan sonra tamamilə ayrılırlar, hər kəs öz işlə məşğul olur və iş elə gətirir ki, bunlar bir-birilə görüşmək və yaxud təsadüfən olsa da, bir-biri haqqında söz-söhbət eşitmək imkanları olmur.

Ancaq günlərin birində, 1809-cu ildə Qiudiç Bastiyada qəzetlərin birində oxuyur ki, kapitan Qhilfuççio medalla təltif olunubdur, bir neçə adamın yanında o deyir ki, burada təəccüblü heç nə yoxdur, çünki Della Rebbialar ailəsinə general¹ özü himayədarlıq edir.

Bu söz o vaxt Vyanada olan Qhilfuççonun qulağına çatır, o da öz həmvətənlərindən birinə deyir ki, Korsikaya qayıdanda Qiudiç daha varlı olacaqdır, çünki onun uduzduqları işlər ona uduqlarından daha çox pul qazandırır. Bu ikibaşlı sözün nə demək olduğunu heç kim başa düşmüdi: – o bununla vəkili öz müştərilərini satdığına, ələ verdiyinə işarə edirmiş, yoxsa əngəlli işin vəkilə düz işdən daha çox sərfəli olduğunu bildirməklə ictimai həqiqəti açıb söyləyirdimi, nə biləsən? Hansı mənada deyilibsə deyilsin, təkcə bu aydındır ki, vəkil Barriçini bu kinayəli, acı sözlərlə tanış olur və onları unutmur, yadında saxlayır. 1812-ci ildə o bütün ümidini öz tayfasına bələdiyyə rəisi olmağa ümid bağladığı bir vaxtda general, prefektə yazaraq Qhilfuççonun arvad qohumlarından birinin namizədliliyini irəli sürməsinə təklif edir. Prefekt, generalın arzusunu yerinə yetirmək üçün əl-ayaq edir və Barriçini isə çəkişmələrdə müvəffəqiyyətsizliyin səbəblərini Qhilfuççioda görür. 1814-cü ildə imperatorun süqutundan sonra generalın himayəçisi bonapartçı kimi mühakimə olunur və onun yerinə Barriçini seçirlər. Barriçini özü də yüz gündən sonra vəzifədən kənarlaşdırılır, ancaq bu qasırğadan sonra o, bələdiyyə idarəsində mətbuat işlərinə və vətəndaşlıq vəziyyətinin qeyd edildiyi yaş kağızı kitabına rəhbərliyi ələ keçirir. Bu andan etibarən onun ulduzu həmişəkindən daha güclü parlayır. Polkovnik Della Rebbia yarımmaşla ordudan tərxis olunduqdan və Pyetranerada məskən saldıqdan sonra hər addımında sataşmanın, öcəşmənin qurbanına çevrildi: gah müsyö şəhər bələdiyyə rəisinin biçənəyinə onun atının düşməsinə, gah kilsədə daş döşəməni bərpa etmək adı ilə üzərində Della Rebbialar nəslinin gerbi olan və bu nəslin üzvlərindən hansı mərhumunsa sinədaşı sayılan, çatlamış, piletənin çıxarılıb atıldığını bəhanə edərək onu məhkəməyə çəkdi. Əgər keçilər polkovnikin başına düşüb cavən, körpə tingləri, tərəvəzi yeyib korlaydırlarsa, keçilərin sahibləri bələdiyyə rəisinin himayəsilə öz müdafiəçilərinin tapırdılar; Pyetranerada poçta kontor müdürü və kövşən gözet-

çisi qoca, şikəst əsgər – ikisi də Della Rebbianın tərəfdarları idi – bir-birinin ardınca işdən çıxarıldı və onların yerinə Barriçinilərin adamları təyin olundular.

Polkovnikin arvadı vəsiyyət eləmişdi ki, öləndə onu həmişə gəzdirdiyi, sevimli yeri olan kiçik meşənin ortasında dəfn etsinlər, ancaq bələdiyyə rəisi dərhal bildirdi ki, o, ümumi qəbiristanlıqda dəfn olunacaqdır, çünki kimsənin ümumi qəbiristanlıqdan kənarda dəfn olunmasına icazə vermək üçün bələdiyyə rəisi vəkil olunmamışdır və buna onun səlahiyyəti çatmır. Qeyzlənmiş polkovnik bildirdi ki, belə bir icazəni, səlahiyyəti arvadı gözləyə-gözləyə özünün seçdiyi yerdə dəfn olunacaqdır və o həmin yerdə qəbir qazdırdı. Bələdiyyə rəisi də öz növbəsində ümumi qəbiristanlıqda bir qəbir qazdırdı və jandarməriyə işçilərini ora tökdü, nəhayət, hamıya bildirdi ki, güc qanunun tərəfində qalır. Dəfn günü hər iki tərəf üz-üzə dayanır və madam Rebbianın cənazəsinə sahib çıxmaq üçün hamı gözləyir ki, dava bax ələ düşsə başlayacaqdır. Mərhumun qohumlarının gətirdikləri qırx nəfərə yaxın silahlı kəndli keşişi məcbur edirlər ki, kilsədən çıxanda meşəliyə gedən yola dönsün, o biri tərəfdən isə bələdiyyə rəisi iki oğlu, tərəfdarları və jandarma işçiləri bu işə mane olmaq üçün peyda oldu. Elə ki onun özü irəli çıxıb dəfn mərasiminin geriye dönməsi əmrini verdi, camaat onu hay-küy və hədə-qorxu ilə qarşıladı. Onun öləyhdarları sayca daha çox idi və qərarlarından dönməyəcəkləri də sifətlərindən oxunurdu. O görünən kimi silahların çoxunun tətiyi çəkilib hazır vəziyyətə gətirildi; hətta deyilənlərə görə, bir nəfər çoban bələdiyyə rəisini nişan almışdı, iş bu yerə çatanda polkovnik silahını havaya qaldıraraq demişdi: “Mənim əmrim olmadan heç kim güllə atmasın!” Bələdiyyə rəisi uşaq yaşlarından güllədən qorxdığından döyüşdən boyun qaçırır və başının adamları ilə çəkilib gedir: belə olduqda, mətəm mərasimi irəliləməkdə davam edir və bələdiyyə idarəsinin qabağından keçmək şərtilə ən uzaq bir yol seçir. Dəstə keçərkən bir nəfər ağılsız adam hardansa gəlib mərasimə qoşulur və “Yaşasın imperator!” deyə bağırır. Dəstədən iki-üç nəfər onun səsinə səssiz verir və getdikcə qızıqan rebbiaçılar təsadüfən qarşıdan çıxıb onların yolunu kəsən bələdiyyə rəisinin öküzünü öldürməyi təklif edirlər. Xoşbəxtlikdən polkovnik bu niyyətə mane olur.

Öz-özlüyündə aydındır ki, protokol bağlanır və bələdiyyə rəisi özünəməxsus bir üsulla prefektə, kral prokuroruna xəbər göndərir və göndərdiyi xəbərdə ilahi və bəşəri qanunların ayaqlar altına salınıb

¹ N.Bonapart nəzərdə tutulur.

tapdalandığını – onun özünün, bələdiyyə rəisinin, katolik keşişinin adının təhqir edildiyini, söylədiyünü, polkovnik Della Rebbianın taxt-taca nəsillikcə sahib olma qaydasını dəyişmək niyyətilə bonapartçı sui-qəsdə başçılıq etdiyini, vətəndaşlar arasında silahlı münaqişə törətdiyini və belə cəhdlərin cinayət məəcəlləsinin 86 və 91-ci maddələrinə əsasən məsuliyyətə cəlb olunmasından danışdı.

Bu şikayətin həddindən artıq şişirdilməsi onun sonrakı işinə ziyan vurdu. Polkovnik prefektə və kral prokuroruna yazdı, onun arvadının qohumlarından biri adanın deputatlarından birisi ilə qohum, birisi ilə məhkəmə palatası sədrinin əmioğlu imiş. Bu göstərilən əlaqələrə, sui-qəsdə görə irəli sürülən ittihama xitam verildi, madam Della Rebbia məşədə qaldı və məlum ağılsız adama isə on beş gün həbs cəzası kəsildi.

Bu işin nəticəsilə razılaşmayan vəkil Barriçini öz qoşun dəstəsini başqa səmtə döndərdi. Hardasa, hardansa eşələyib bir köhnə sənəd çıxartdı və həmin sənədi əsas tutaraq dəyirman işlədən bir çayı ələ keçirmək məqsədilə polkovniklə münaqişəyə girdi. Uzun-uzadı davam edən bir iş başlandı. İlin axırına məhkəmə qərar çıxarmaq üçün yığılmışdı və hər şeydən aydın olmuşdu ki, çıxarılacaq qərar polkovnikin xeyrinə olacaqdı və elə bu vaxt müsyö Barriçini əgər öz iddialarından ol çökməse onu öldürəcəyi, yaxud yandırılacağı ilə hədələyən Aqostini adlı bir nəfər məşhur quldurun imzası ilə yazılmış bir məktubu kral prokuroruna şəxsən təqdim etdi. Məlumdur ki, Korsikada quldurların himayəsinə sığınanlar çoxdur və quldurlar da öz dostlarına kömək etmək məqsədilə adamlar arasındakı şəxsi münaqişələrə, hətta, savaşa az müdaxilə etmirlər. Bələdiyyə rəisi bu məktubdan öz xeyrinə istifadə etmək istədiyi bir vaxtda baş vermiş başqa yeni bir hadisə işi daha da çətinləşdirdi. Quldur Aqostini kral prokuroruna şikayət tərzində yazırdı ki, kimsə öz xəttini onun xəttinə oxşatmış və onun ad-sanını ləkələmək istəmiş, onun nüfuzu ilə al-ver etmək niyyətində olmuşdur: “Əgər, saxta işlə məşğul olan adamın kim olduğunu aşkar etsəm, – o, məktubunun sonunda yazırdı, – mən onu yerində cəzasına çatdıracağam”.

Deməli, aydın idi ki, hədələyici məktubu bələdiyyə rəisinə yazan Aqostini deyilmiş; Della Rebbialar ailəsi saxta məktuba görə Barriçiniləri günahkar sayırdılar və vice versa¹.

¹ Vice versa – (lat.) əksinə; yəni (burada): Barriçinilər də öz növbələrində Della Rebbialar ailəsini günahkar sayırdılar.

Hər iki tərəf bir-birini hədələyir, ədalət məhkəməsi isə bilmirdi ki, günahkarı hansı tərəfdə tapsın.

Bax belə bir şəraitdə polkovnik Qhilfuçcio öldürüldü. İstintaq faktları belə müəyyənləşdirildi: 18...-ci il avqust ayının 2-də, şərq qarışan vaxt Pyetraneraya buğda aparən Pyetri Madlen adlı bir nəfər arvad bir-birinin ardınca iki dəfə güllə səsi eşidir; ona elə gəlir ki, güllələr kəndə gedən yolun lap yaxınlığında, daha doğrusu, arvadın həmin anda olduğu yerin əlli addımlığından açılıbmış. Demək olar ki, elə həmin anda həmin arvad bir nəfərin əyilə-əyilə üzümlüklərin arasındakı cığırda kəndə tərəf qaçdığını görür.

Bu adam bir anlığa dayanır və arxaya çevrilir, ancaq aradakı məsafəyə görə Pyetri adlı arvad qaçan adamın sifətindəki cizgiləri açıq-aydın yadda saxlaya bilmir və bununla belə, həmin adamın ağzında üzüm yarpağı varmış və yarpaq, demək olar ki, onun sifətini tamamilə örtmüşmüş. Qaçan adam yoldaşlarından kiməsə – Pyetri arvad həmin adamı görməmişdir – ol etmiş və sonra üzüm kollarının arasında gözdən itmişdir.

Yükünü yerə qoyan Pyetri arvad qaçaraq cığıra çıxır və polkovnik Della Rebbianın qan içində çapaladığını, bədəninin güllə ilə iki yerdən deşildiyini, ancaq hələ nəfəs aldığını görür! İçerisində patron olan tufəngi də onun yanında imiş, çaxmağı da çökilmiş vəziyyətə deymiş; görünür, qabaq tərəfdən ona hücum eləyən adamdan müdafiəyə hazırlaşdığı bir anda başqa birisi onu arxadan vurmuşdur. Polkovnik xırıldayırmış və ölümə əlbəyaxa vuruşurmuş, ancaq heç bir söz deyə bilmirmiş, bunu da həkimlər onun yaralarının vəziyyətilə izah edirdilər; güllələr onun ağ ciyərlərindən dəyib keçmişdi. Qan onu boğur və qırmızı köpük kimi yavaş-yavaş axırdı. Pyetri arvad onu çətinliklə qaldırdı və ona bir neçə sualla müraciət etdi. Onun danışmaq, nəse demək istədiyini arvad açıq-aydın görürdü, ancaq heyi olmadığından heç nə başa sala bilmirmiş. Arvad qanına qəltan olmuş polkovnikin əlini cibinə aparmaq istədiyini gördükdə özü əlini cəld onun cibinə salır və oradan bir cib dəftərçəsi çıxarıb açır və yaralının qabağına tutur. Yaralı cib dəftərçəsinin içindən karandaş götürür və nə isə yazmaq istəyir. Şahid arvad, polkovnikin bir neçə hərfi necə çətinliklə yazdığını görür, ancaq arvad oxumağı bacarmadığından yazılanın mənasını başa düşə bilmir. Bu cəhdinin baş tutmadığını görən və heydən düşmüş polkovnik cib dəftərçəsini Pyetri arvadın əlində saxlayır, onu sıxır və qərribə bir baxışla arvada nəzor salır,

sanki belə deyirmiş: “Bu lazımlıdır, mənim qatilimin adı bax, budur!” Şahid qadının dediyi sözlər bunlardır.

Kəndə tərəf qalxan Pyetri arvad yolda bələdiyyə rəisi müsyo Barriçiniyə və onun oğlu Vinçentellaya rast gəlir. Bu vaxt, demək olar ki, artıq axşam düşmüşdü. Arvad nə görmüşdüsə hamısını onlara danışır. Bələdiyyə rəisi cib dəftərçəsini arvadın əlindən alır, şərfini boynuna dolamaq, katibini və jandarma işçilərini çağırmaq məqsədilə idarəyə qaçır. Cavan Vinçentello ilə tək qalan Madlen Pyetri getməyi və əgər sağdırsa polkovnikə köməklik göstərməyi Vinçentelloya təklif edir; ancaq Vinçentello cavab verir ki, əgər o, ailəsinin qatı düşməni olan adama yaxınlaşırsa onu həmin adamı öldürməkdə ittiham edərlər. Az keçməmiş bələdiyyə rəisi gəlir, polkovniki ölmüş vəziyyətdə görür, meyiti apardırır və protokol bağlayır.

Belə bir vəziyyətdə təbii olaraq həyəcan keçirməsinə baxmayaraq, müsyo Barriçini imkanı daxilində bütün təhqiqat işlərini görmək və mərhum polkovnikin cib dəftərçəsinə möhür vurmaq üçün əldən-ayaqdan gedirmiş; ancaq bu özü də işdə heç bir müsbət nəticə vermir.

Məhkəmə tərəfindən göndərilən müstəntiq gəlib çıxanda məlum cib dəftərçəsini açırlar və dəftərçənin qana bulaşmış bir səhifəsində, ilk baxışda, təqətsiz, heydən düşmüş ol ilə yazıldığı belli olan, ancaq açıq-aydın oxunan bir neçə hərfi görürlər. Həmin vərəqdə: “Aqosti...” sözü yazılmışdı və polkovnikin qatilinin Aqostinin olduğunu bildirmək istədiyinə müstəntiqdə heç bir şübhə qalmamışdı. Bununla bərabər, müstəntiqin çağırdığı Kolomba Della Rebbia cib dəftərçəsinin ona göstərilməsini tələb etdi. Dəftərçəni uzun-uzadı vərəqlədikdən, diqqətlə gözdən keçirdikdən sonra Kolomba əlini bələdiyyə rəisini tərəf uzatdı və qışqıraraq dedi: “Qatil budur!” Bundan sonra o dərin kədər içərisində son dərəcə aydın və dəqiqliyi ilə danışdı ki, atası lap bu yaxın günlərdə oğlundan aldığı məktubu yandırmışdı, ancaq məktubu yandırmamışdan əvvəl təzəlikcə başqa qarnizona keçirilmiş oğlunun ünvanını karandaşla öz cib dəftərçəsinə yazmışdı. Həmin ünvan cib dəftərçəsindən yoxa çıxmışdı və Kolomba belə nəticəyə gəlmişdi ki, bələdiyyə reisinin özü ünvan yazılan vərəqi cib dəftərçəsindən cırıb götürübmiş, çünki heç şübhəsiz, həmin vərəqdə qatilin adı var imiş və Kolomba belə forz edirdi ki, bələdiyyə rəisi həmin adı Aqostini ilə əvəz etmişdir. Xeyli araşdırmadan sonra müstəntiq, həqiqətən ünvanın yazıldığı vərəqin dəftərçədə başqa vərəqlərin, səhifələrin də olmadığını,

yoxa çıxmasının şahidi olur və bütün bunlar və şahidlər bildirmişlər ki, polkovnik adətən həmişə cib dəftərçəsinin vərəqlərini cıraraq çəkmək istədiyi siqaraları yandırmış; beləliklə, çox ola bilsin ki, özündən asılı olmayaraq polkovnik ünvanı yazdığı vərəqi də özü bilməyərək yandırmışdır.

Bundan əlavə, belə müəyyənləşdirildi ki, bələdiyyə rəisi məlum cib dəftərçəsini Pyetri arvaddan aldıqdan sonra qaranlıq olduğundan oxuya bilməmiş, bir an da olsun orada dayanmamış, bələdiyyə idarəsinə girməmiş jandarmeriya briqadiri özünü yetirmiş və idarəyə briqadirin özünün müşayiətilə girmişdir; onun çırağı yandırdığını, cib dəftərçəsini zərflə necə qoyduğunu və onun gözlərinin qabağında zərflə necə möhürlədiyini jandarmeriya briqadiri təsdiq edə bilər.

Jandarmeriya briqadiri öz ifadəsini qurtaran kimi Kolomba özünü saxlaya bilməmiş, briqadirin ayaqlarına döşənmiş, onun üçün müqəddəs olan hər şeyə and içib yalvarmışdır ki, desin görək, bir an da olmuş olsa o, bələdiyyə rəisini tək buraxmamışdırmı? Görünür, qızın son dərəcə həyəcan keçirməsindən təəccüblənən briqadir etiraf etmişdir ki, o, böyük vərəqi axtarmaq üçün qonşu otağa keçib əlini stolun siyirməsinə sürterek qurdalananda – bu özü də heç bir dəqiqə çəkməmişdir – bələdiyyə rəisi onunla, həmişə olduğu kimi, söhbətini davam etdirmişdir. Bununla belə, briqadir inamla bildirmişdir ki, o, otaqdan qayıdıb gələndə, bələdiyyə rəisi çıxıb gedəndə, onun stolun üstündə qoyduğu həmin qanlı kağız həmişəki yerində imiş.

Müsyo Barriçini çox böyük təmkinliklə ifadə verdi. O, madumazel Della Rebbianın qeyzləndiyindən üzr istəyir və özünə haqq qazandırmaq üçün olduqca məharət göstərmək istəyirdi. O bütün gecəni kənddə olduğunu sübuta yetirib bildirdi ki, qəti baş verən anda oğlu Vinçentello da onunla birlikdə bələdiyyə idarəsinin qabağındaymış; nəhayət, dedi ki, o biri oğlu Orlanduççio həmin gün qızdırma içindəymiş və yatağından heç yere tərpənməyibdir. O, evində olan bütün tüfənglərin hamısını gətirib göstərdi, onların da heç birisindən təzəlikdə güllə atılmamışdı, – heç bir iz əlamət yox idi. O, bir daha əlavə etdi ki, cib dəftərçəsinə gəlincə, onun əhəmiyyətini başa düşüb və onu görən kimi götürüb möhürləyib öz köməkçisinə verib ki, saxlasın, çünki polkovniklə düşmənçilikdə ondan şübhələnməyəklərini o əvvəlcədən hiss edib, görübdür. Nəhayət, xatırlatdı ki, Aqostini qətlə görə onun adından məktub yazan adamı hədələmişdir; o yəqin ki, həmin məktubu polkovnikin özünün yazdığından

şübhələnmiş və ona görə də onu öldürmüşdür. Quldurların həyatında buna bənzər intiqam üsulu yeganə nümunə deyildir.

Polkovnik Della Rebbianın ölümündən beş gün keçəndən sonra voltijerlərin¹ dostu torəfindən tutulan Aqostini güclü müqavimət göstərməsinə baxmayaraq, öldürülmüşdür. Aqostinin cibindən, atasının qətində onun günahkar olub-olmadığını deməsinə ona and verdirən Kolombanın məktubu tapılmışdır; quldur həmin məktuba cavab verməmişdir və bununla hamı belə nəticə çıxarmışdır ki, atasını öldürdüyü qıza cavab verməyə onun cürəti çatmamışdır. Buna baxmayaraq, Aqostinin xasiyyətini yaxşı bilənlər gizli danışmışlar ki, əgər polkovniki o öldürsəydi, yəqin o bununla lovğalanar, fəxr edərdi, özünü öyərdir. Brandolaçcio adlı başqa bir quldur Kolombaya məktub göndərər namusuna and içib yoldaşının günahsız olduğunu bildirmişdir; ancaq hamının əsaslandığı yeganə sübut – Aqostinin polkovnikdən şübhələndiyini öz dostuna heç vaxt deməməsi idi.

Nəticədə, Barriçiniləri daha narahat etmədilər; məhkəmə müstəntiqi, bələdiyyə reisini təriflədi və reisi də gözəl rəftarına bununla yekun vurdu ki, protokolda qeyd edilmiş polkovniklə öz arasında olan çay barəsindəki bütün iddialardan imtina edir.

Yerli adətə görə, Kolomba yığılmış dostlarının yanında, atasının meyiti üstündə ballada oxudu – yəni ağı dedi. O bütün nifrətini Barriçinilər ailəsinə tökdü, atasının qətində açıq-aydın onları günahlandırdı və qardaşının intiqam alacağı ilə onları hədələdi. Bu artıq ağızdan-ağıza düşərək populyarlaşmış, matrosun gəmidə, miss Lidiyanın qarşısında oxuduğu ballada idi. Fransanın şimalında hərbi xidmətdə olarkən atasının ölüm xəbərini eşidən Orso ona məzuniyyət verilməsini hələ o vaxtlar xahiş etmiş, ancaq buna nail ola bilməmişdi. Əvvəlcə bacısından aldığı məktubdan Barriçinilərin günahkar olduğuna inanmış, ancaq tezliklə bütün istintaq sənədlərinin və şəxsin məhkəmə sədrinin özündən aldığı məktuba əsasən yeganə günahkarın Aqostini olduğunu öyrənmişdi. Hər üç aydan bir Kolomba maddi sübutlar adlandırdığı şübhələrini qardaşına təkrar-təkrar yazırdı. Qıza görə, bu mühakimələr qardaşının damarlarında axan kolrsikalı qanını coşdurur və bacısında qabaqcadan əmələ gəlmiş yanlış fikirlərdən də uzaqlaşmırdı. Bununla belə, Orso hər dəfə bacısına yazanda təkrarən bildirdi ki, onun iddialarının heç bir möhkəm əsası yoxdur və

inanmağa heç bir əsas vermir. Orso hətta bacısına bir daha bu mövzuya qayıtmasını qadağan etmişdisə də, ancaq həmişə də nəticəsiz olmuşdu. İki il bu minvalla keçəndən sonra o, yarımcaşla ordudan təxris olundu və yalnız bundan sonra Orso – günahsız olduqlarına inandığı adamlardan intiqam almaq niyyətilə deyil, bacısını ərə vermək, balaca mülkünü satmaq və əgər bundan əldə edəcəyi məbləğ ona qitədə yaşamaq imkanı versə, doğma yurda qayıtmaq haqqında düşündü.

VII fəsil

Bacısının gəlişi Orsoya doğma ocağı daha çox xatırlatdığındanmı və Kolombanın vəhşi təbiətinə görəmi, nədənsə gəldiyi günün sabahısı o, Ajaççionu tərk etmək və Pyetraneraya qayıtmaq niyyətində olduğunu bildirdi. Bununla bərabər o, Bastiyaya qayıdarkən yolüstü sadə komasına polkovniklə birlikdə baş çəkəcəyini, bunun əvəzində onunla xallı maral, qırqovul, qaban və başqa quş, heyvan ovuna gedəcəyinə ona söz verdi.

Yola düşmək ərəfəsində ova getmək əvəzinə o, körfəz sahilinə gəzintiye çıxmağı təklif etdi. Miss Lidiyanın qoluna girərək Orso tam sərbəst söhbət edə bilərdi, çünki Kolomba bazarlıq etmək üçün şəhərdə qalmış, polkovnik isə qağayı, qarabatdaq ovlamaq məqsədilə onları tərk etmişdi. Bu, yoldan keçənlərin böyük təəccübünə səbəb olmuşdu, çünki yoldan keçənlər başa düşə bilmirdilər ki, belə quşlara da barıt sərf etmək olarmış?..

Orso ilə miss Lidiya yunanların kiçik kilsəsinə gedən yol ilə irəliləyirdilər; oradan füsunkar bərzəx bütün genişliylə görünürdü, ancaq onlar bu gözəl mənzərədə heç nəyə fikir vermirdilər.

– Miss Lidiya, – uzun, cansıxıcı sükutdan sonra Orso dilləndi, – mənim bacım haqqında fikriniz nədir?

– O mənim çox xoşuma gəlir, – miss Nevil cavab verdi. – Sizdən də çox, çünki o əsil korsikalıdır – qız gülümsəyərək bildirdi, – siz isə həddindən artıq modəni vəhşisiniz.

– Həddindən artıq!.. Hə, yaxşı! Elə belə də bilin ki, ayağımı bu adaya qoyandan özümdən asılı olmayaraq bunu mən özüm də hiss edərdim – vəhşilik hissləri məndə getdikcə daha da güclənir. İçimdə min cür dəhşətli fikirlər qaynayır, mənə əzab verir... Öz ələməməyə qapılmazdan əvvəl sizinlə azacıq danışmağa ehtiyacım vardı.

¹ Voltijerlər – polisə kömək məqsədilə dövlət torəfindən təşkil edilmiş atıcı dəstəsində iştirak edənlərə deyirlər.

– Cəsarətli olmaq lazımdır, müsyö; görürsünüz bacınız necə sakit, təmkinlidir? O bununla sizə nümunə göstərir.

– Ah! Siz səhv edirsiniz. Siz səhv edirsiniz. Onun sakitliyinə, təmkinliyinə inanmayın. O mənə hələ ki bir söz deməyibdir, onun hər bir baxışında məndən nə gözlədiyini yaxşı oxuyuram.

– O sizdən axı nə istəyir?

– Oh! Heç nə... təkcə bunu istəyir ki, mən yoxlayım görüm cənab atanızın tüfəngi kəkliyi yaxşı vurduğu kimi adamı da yaxşı vururmu?

– Fikrə bax! O sizə bir söz deməyi halda – bunu ki özünüz indicə etiraf etdiniz – nədən bildiniz ki, o məhz belə demək istəyir? Siz dəhşətsiniz.

– Əgər o, intiqam barədə düşünməsəydi, mənimlə hər şeydən əvvəl atamız haqqında danışardı; o isə bunu heç xatırlamadı. O, fikrində tutduğu adamların heç olmasa səhvən... adlarını çəkərdi... onun qatillərinin... Axı o bir söz də demədi! Məsələ burasındadır ki, görürsünüzmü, biz korsikalılar çox hiyləgər xalqıq. Bacım başa düşür ki, mən tamamilə onun ixtiyarında deyiləm və mənə ona görə qorxutmaq istəmir ki, sürüşüb aradan çıxıb bilərəm. O mənə axırı bir dəfə uçu- rumun kənarına aparacaq, elə ki başım gicəlləndi onda da mənə itələyib uçu- rumun dibinə salacaqdır.

Söhbət bu yerə çatanda Orso atasının ölümü ilə əlaqədar olan bir neçə hadisəni toförrüatı ilə miss Nevilə danışdı və əsas dəlilləri xatırlatdı; əgər həmin dəlillər bir-birilə müqayisə edilseydi, Aqostinonun qatil olduğuna onu inandırardı.

– Heç nə, – o, əlavə etdi, – Kolombanı inandıra bilmədim. Mən bunu onun axırıncı məktubundan başa düşdüm. O, Barriçinilərdən intiqam alacağına and içdi; və ... miss Nevil, görürsünüz, mən sizinlə hər şeyi necə açıq danışaram?..

Kolombanın vəhşi tərbiyəsindən doğan bu yanlış fikirlərdən biri əgər həyata keçsəydi, bəlkə də Barriçinilər indi yer üzündə qalmamışdılar, intiqamı almağın, bir ailə başçısı kimi, yalnız mənim üzərimə düşdüyünə bel bağlayır və bu işdə yalnız mənim namusuma toxunulduğunu təkidlə xatırladır.

– Doğrusu, müsyö Della Rebbia, – miss Nevil dedi, – siz bacınıza şər atırsınız.

– Xeyr, bunu ki siz özünüz dediniz... o, əsil korsikalıdır... o xalis korsikalıdır... o bütün korsikalıların düşündüyü kimi düşünür... Bilirsinizmi mən dünən nə üçün bərk qəmgin idim?

– Yox, ancaq bir müddətdir ki, bu qara fikirlər, məyusluq sizdən əl çəkmir... Siz tanışlığımızın ilk günlərində daha sevimli idiniz.

– Dünən isə əksinə, adi günlərdəkindən daha şən, daha xoşbəxt idim. Mən sizi bacıma qarşı olduqca mərhəmətli, xeyirxah görürdüm!.. Biz, polkovniklə mən, qayıqla qayıdırdıq. Bilirsinizmi qayıqçılardan biri yerli ləhcədə mənə heç nə dedi? “Orso”, “Anton”, siz çoxlu ov ovlamışsınız, ancaq görürsünüz, Orlanduçchio Barriçini sizdən daha yaxşı ovçudur”.

– Nə, nolsun? Bu sözlərdə qorxulu nə var ki? Yəni siz sərrast ovçu olmaq üçün bu qədər canfəşanlıq göstərirsiniz?

– Məgər başa düşürsünüz, bu yaramaz demək istəyir ki, Orlanduçchio-nu öldürmək üçün mənim cəsarətim çatmaz!

– Bilirsiniz, müsyö Della Rebbia, siz mənə qorxudursunuz. Görünür, sizin bu adanın havası adama yalnız qızdırma gətirmir, həm də adamı dəli edir. Xoşbəxtlikdən biz tezliklə buradan gedəcəyik.

– Hər halda Pyetranerada olmamışdan əvvəl yox. Siz ora gedəcəyinizə bacıma söz vermişsiniz.

– Və biz əgər bu vədi yerinə yetirməsək, deməli, bizdən də haradasa intiqam alacaqlar, hə?

– Yadıңызdadır, keçən günlərin birində atanız hindular haqqında bizə nə danışdı? İrəli sürdükləri tələblər əgər yerinə yetirilməzsə, onlar şirkətin başçılarını açıq elan edib öldürəcəkləri ilə hədələyirdilər.

– Yəni siz də özünüzü acından öldürürsünüz? Mən buna şübhə edirəm. Siz bir gün yemədən qalarsınız və sonra mədmuazel Kolomba sizə elə ləzzətli bruççio¹ gətirər ki, öz niyyətinizdən əl çəkərsiniz.

– Siz istehzalarınızda necə də qəddarsınız, miss Nevil, mənə rəhm etsəydiniz, daha yaxşı olardı. Görürsünüz, mən burada təkam. Necə ki özünüz dediniz, dəli olmamağma yalnız siz kömək edə bilərsiniz; siz mənim xeyirxahım idiniz, indi isə...

– İndisə, – miss Lidiya ciddi tərzdə dedi, – belə asanlıqla yerindən oynaya, laxlaya biləcək ağılı saxlamaq üçün sizin hərbiçi və kişilik ləyaqətiniz vardır və... – o, yaxınlıqdakı çiçəyi qopartmaq üçün arxaya çevrilərək sözü- nə davam etdi, – əgər bu yalnız sizin üçün bir şey ola bilərsə, onda xeyirxahınız haqqında xəti- rə sizin qəlbinizdə qalacaqdır.

– Ah! Miss Nevil, düşünə bilərəmmi ki, siz doğrudan da buna nəşə, azacıq olsa belə maraq göstərirsiniz...

¹ Bruççio – qaynadılmış xamadan hazırlanmış pendir. Bu, Korsikada milli yeməkdir. (Qeyd müəllifindir.)

– Eşidin, müsyö Della Rebbia, – miss Nevil azacıq həyəcanlı halda cavab verdi, – indi ki siz uşaqsınız, mən də sizə uşağa yanaşdığımı kimi yanaşacağam. Mən balaca qız olanda anam mənə homişə arzusu ilə yaşadığım qəşəng bir boyunbağını verəndə dedi: “Hər dəfə bu boyunbağını boynuna salanda yadında saxla ki, sən hələ fransız dilini bilmirsən”. Boyunbağı mənim gözlərimdə öz qiymətini itirdi. O mənim üçün tənəyə çevrildi, məniyi yedi; ancaq mən onu boy-
numa saldım və fransız dilini öyrəndim. Bu üzüyü görürsünüz? Bu, Misir scarabeesidir¹. Hansı piramidadansa tapılmışdır, buyurun baxın. Bu qərribə fiquru siz butulka hesab edə bilərsiniz, ancaq bu əslində insan həyatı deməkdir. Mənim ölkəmdə elə adamlar var ki, onlar bunu ən yaxşı qəbul edilmiş heroqlif də hesab edərdilər. Bundan sonra o birisi gəlir: qalxan və nizə tutmuş əl; bu – dava, döyüş deməkdir. Bu iki işarənin birləşməsi mənim olduqca xoşuma gələn bir rəmzi özündə birləşdirir: həyat mübarizədir. Elə fikirləşməyin ki, mən heroqlifləri belə tez, asan tərcümə edirəm; familiyası “us” ilə qurtaran bir nəfər alim bunların mənasını mənə izah etmişdir. Alın, öz scarabeemi hədiyyə kimi sizə verirəm. Nə vaxt başınıza axmaq bir Korsika fikri düşsə, mənim tilsimimə baxın və öz-özünü dəyən ki, sizi çulğayan nəhs fikirlərlə mübarizədən qalib kimi çıxmaq lazımdır. – Ancaq doğrusu, mən pis vəz etmirəm.

– Mən sizi düşünəcəyəm, miss Nevil, və öz-özümə deyəcəm ki...

– Özünü dəyən ki... əgər özünü asmış olsanız... sizin dər-d-qəmə batacaq bir nəfər qız dostunuz var... Bundan əlavə, bu sizin ulu babalarınız olan kapralları da kədərləndirəcəkdir.

Bu sözlərdən sonra o gülərək Orsonun qolunu buraxdı və atasına tərəf qaçaraq:

– Ata, – dedi, – bu yazıq quşları rahat buraxın və gəlin gedəyin Napoleonun mağarasında bir az da keçmişə xatırlayın.

VIII fəsil

Bəzən birindən az bir müddətdə ayrılanda, yaxud birini yola salanda nəse təntənəli hallar olur. Orso sübh tezdən bacısı ilə yola düşməli idi və bir gün əvvəl, axşam o, miss Lidiya ilə vidalaşmışdı, çünki ümid etmirdi ki, qız ona görə səhərlər yuxudan gec durmaq

¹ Scarabee – Qədim Misirdə sikke pul və ya daş üzərində həkk olunmuş, ya da gildən qayrılmış müqəddəs böcek şəkl.

adətine xilaf çıxsın. Onların bir-birilə ayrılması soyuq və qeyri-təbii oldu. Dəniz sahilindəki söhbətdən sonra miss Lidiya Orsoda bəlkə də həddindən artıq şəhvet hissi buraxdığından qorxurdusa, Orso gənc ingilis qızının hərəkətlərindən onu qəlbən özünə bağlı hesab etdiyinə əmin olmuşdu; indisə qızın zarafatlarından pərt olan Orso özünün onun gözlərində tezliklə unudulacaq adı bir tanış olduğunu düşünür, götür-qoy edirdi. Səhər-səhər polkovniklə birlikdə oturub qəhvə içəndə bacısının, onun dalısınca isə miss Lidiyanın içəri girdiyini görəndə təəccübü daha da artdı. O, saat beşdə yatağından qalxmışdı və bu özü də bir ingilis qızı, xüsusilə miss Nevil üçün onu pərt etmək naminə nəse bir şücaət idi.

– Belə sübh tezdən narahat olduğunuza görə mən təəssüf edirəm, – Orso dedi. – Bütün tapşırıqlarıma baxmayaraq, şübhəsiz ki, sizi mənim bacım oyatmışdır və indi yəqin ki, bizim hər ikimizi qarğıyırırsınız. Bəlkə də indi ürəyinizdən keçir ki, məni görək çoxdan asaydılar hə?

– Xeyr, – miss Lidiya şübhəsiz, atasının onun nə dediyini eşitməsi üçün çox alçaqdan, özü də italyanca dedi. – Axı siz dünən mənim səmimi zarafatlarıma görə əsəbiləşdiniz; mən isə istəmirəm ki, siz öz bəndənizdən xoşagəlməz xətiro ilə ayrılınız. Siz korsikalılar necə də dəhşətli adamlarsınız! Deməli, əlvəda; əminəm ki, tezliklə görüşəcəyik.

Və miss Lidiya əlini Orsoya uzatdı.

Orso cavab vermək əvəzinə yalnız köks ötürdü. Kolomba Orsoya yaxınlaşdı, onu divardakı pəncərə yerinə apardı və özünəməxsus *mezzaronun* aşağısında gizlətdiyi nəyisə ona göstərərək bir anlığa onunla pıçiltı ilə danışdı.

– Mənim bacım, – Orso miss Nevilə dedi, – sizə qərribə bir hədiyyə vermək istəyir, madmuazel, bizim korsikalıların zamanın özünün belə məhv edə bilmədiyi məhəbbətdən savayı sizə verməyə başqa böyük bir şeyimiz yoxdur... Bacım mənə sizin bu stiletə diqqətlə baxdığınızı dedi. Bu bizə ata-babadan nəsillicə qalmış əntiq bir şeydir. Bu nə vaxtsa ilk dəfə bizim nəsiləki kaprallardan kiminsə kəmərinə asılmışdır; sizinlə tanış olmaq şərəfinə nail olmaqda mən həmin o kaprala borcluyam. Kolomba bunu o qədər qiymətli hesab edir ki, hətta onu sizə vermək üçün məndən icazə istədi və mən bilmirəm, buna icazə verə bilərəmmi, çünki qorxuram ki, bizə güləsiniz.

– Bu stilet çox gözəl şeydir, – miss Lidiya dedi, – ancaq bu, ailəvi silahdır, mən bunu qəbul edə bilmərəm.

– Görürsünüz, miss Lidiya, – Orso dedi, – kralın stiletinə laqeydlik göstərməyin.

Həvəskar adam üçün kral Teodorun adı ilə təberrük kimi saxlanan şeylər hər hansı ən qüdrətli bir monarxa mənsub əşyalardan daha qiymətlidir. Tamah güclü idi və miss Lidiya San-Ceyms-Pleysdəki otağındakı laklanmış stolunun üstünə qoyulmuş bu silahın nə kimi təsir göstərəcəyini artıq indidən görürdü.

– Ancaq, – o, hədiyyəni təəddüdlə qəbul etmək istəyən bir adam kimi stilet götürərək və ən səmimi təbəssümlə Kolombaya müraciət edərək dedi, – hörmətli madmuazel Kolomba..., bacarmıram... mən sizi yola silahsız buraxmağa cürət edə bilmirəm.

– Qardaşım yanımdadır, – Kolomba qürurla cavab verdi, – və atanızın bizə hədiyyə etdiyi o gözəl silah da yanımdadır. Orso, tufəngə güllə qoymuşsunuzmu?

Miss Lidiya stilet əlində tutmuşdu; Kolomba dostlarına kəsici və dəşici silah verənləri gözəyən təhlükəni aradan qaldırmaq, yox etmək məqsədilə bir su¹ verilməsini təkidlə bildirdi.

Nəhayət, yola düşmək lazım idi. Orso miss Lidiyanın əlini bir daha sıxdı. Kolomba onu bağrına basıb öpdü, sonra Korsika nəzakətini nümayiş etdirmiş kimi çəhrayı dodaqlarını polkovnikin yanaqlarına yaxınlaşdırdı. Miss Lidiya qardaşa bacının atın üstünə necə qalxdıqlarını pəncərədən gördü. Kolombanın gözləri ingilis qızının indiyə kimi hiss etmədiyi sevinc ifadə edən bir hiyləgərliklə parlayırdı. Hündürboy və möhkəm bədənli, namus yolunda özünün vəhşi fikirlərindən dönməyən, məğrurluqdan başını həmişə dik tutan, dodaqlarında istehzal təbəssüm oynayan silahlanmış bu cavan oğlanı hansı bir faciəli səfər üçün aparın bu qız miss Lidiyaya Orsonu bürüyən təhlükəni xatırlatdı və ona elə goldi ki, qarşısında Orsonu möhvə sürükləyən bədxah bir dühanı görür. Artıq atın üstündə olan Orso başını yuxarı qaldırdı və miss Lidiyanı gördü. O, qızın fikrini uzaqdan oxuyurdumu, yoxsa, ona sonuncu dəfə olaraq vidalaşmış kimi salam göndərirdimi, bilmirəm: Orso şəridindən asılmış Misir üzüyünü əlinə götürdü və onu dodaqlarına apardı. Miss Lidiyanın sifəti qızardı və o, pəncərənin qarşısını tərk etdi, sonra demək olar ki, dərhal qayıdıb həmişəki yerində dayandı və kiçik, poni cinsli atlarını dağlara tərəf döndürməyə başlayaraq uzaqlaşan hər iki korsikalını görürdü. Nəhayət, o bu gün yerində gözəl meşə salınmış qaramalığın arxasında gözden itdi.

¹ Su – Fransada pul vahidi, frankın yüzdə biri.

Güzgüdə özünə baxan miss Lidiya rəngi-rufunun saraldığını gördü.

– Bu cavan oğlan mənim haqqımda nə düşünə bilər? – qız öz-özünə dedi, – bəs mən özüm onun haqqında nə düşünürəm? Və nə üçün mən onu düşünürəm?.. Soyahət tanışlığı!.. Mən Korsikaya nə məqsədlə gəlmişəm?.. Oh! Mən onu qəti sevmirəm! Xeyr, xeyr, bu, həm də mümkün deyildir... hələ Kolomba... həmişə uzun stiletlə gözə ağaclı bir qadının gəlini olmaq?! Bu an miss Lidiya kral Teodorun stiletini hələ də əlində tutduğunu gördü, onu bəzək şeylərinin üstünə atdı. – Elmək salonunda rəqs edən Kolomba Londondadır!.. İlahi, bu nə yaman şirdir!¹

Bu yəqin ki, gurultu qoparacaqdır... o məni sevir, mən buna əminəm, şübhə etmirəm buna... O, roman qəhrəmanıdır, mən isə onun macərə ilə dolu karyerasının qarşısını aldım... Ancaq doğrudanmı o, atasının intiqamını korsikalısayaq almaq fikrile yaşayırdı? O özünü konrad² və dendi³ arasında bir məxluq kimi aparırdı... Mən onu əsil dendi etdim, korsikalı dərzinin geyindirdiyi dendi!..”

Miss Lidiya özünü çarpayıya saldı və yatmaq istədi, ancaq yata bilmədi; o yüz dəfədən də çox öz-özünə dedi ki, müsyö Della Rebbia onun üçün əvvəllər də heç nə idi, indi də heç nədir və gələcəkdə də heç nə olacaqdır... və mən qızın uzun-uzadı monoloqunu davam etdirmək fikrində də deyiləm.

IX fəsil

Bununla belə, Orso bacısı ilə yoluna davam edirdi. Mindikləri atların cəld yerləşməsi əvvəlcə onlara danışmağa mane oldu; ancaq sıldırım yoxuşlar yolları atdan düşüb piyada getməyə, atları yedəyə almağa məcbur edir və beləliklə, onlara yenidən ayrıldıqları dostları haqda bir neçə kəlmə danışmağa imkan yaradırdı. Kolomba miss Nevilin gözəlliyindən, onun sarışın saçlarından, qəşəng xasiyyətinə vəcdlə danışdı. Sonra o, polkovnikin doğrudanmı göründüyü kimi varlı, aman-zaman təkə bir qızı, madmuazel Lidiya olduğunu qardaşından soruşdu.

¹ Həmin dövrdə bu adı İngiltərədə son dəbdə geyinən, özünü qeyri-adi bir şeylə nəzərə çəpdirlənlərə verirdilər. (*Qeyd müəllifindir.*)

² Konrad – (yaxud, prelat) – katolik kilsəsində yüksək ruhani vəzifələrdən birini tutan adam nəzərdə tutulur; belələri özünü darta, hamıya yuxarıdan baxırlar.

³ Dendi – modabaz (burjua cəmiyyətində: həmişə ən son modada paltar geyən adam).

– O əsil sənin taym olardı, – Kolomba deyirdi, – onun atasının, gördüyümüz kimi, sənə yaman quşu qonubdur...

Və bütün bu deyilənlərə Orso heç bir cavab vermədiyindən Kolomba dil-boğaza qoymur, üyüdüb töküdü:

– Bizim nəslimiz də əvvəllər varlı olub, indi də adanın seçilən, sayılan ailələrindəndir. Bütün bu senyorların hamısı biddirlər, qeyri-qanuni evlənmələrdən doğulanlardır. Əsil-nəcəbətlə zadəganlar yalnız kaprallar nəslindən doğulanlardır və Orso, bilirsiniz ki, siz özünüz adanın iki kaprallar nəslindən törəyənlərdəsiniz. Sizə məlumdur ki, bizim nəsil dağların o biri tərəfindəndir¹ və bizimkilər vaxtilə adadakı qəbilə davalarından sonra dağların bu biri tərəfinə köçüb məskən salmalı olmuşlar. Sizin yerinizə mən olsaydım, Orso, heç bir tərəddüd etməz, miss Nevili atasından istəyərdim... (Orso çiyinlərini çəkirdi). Onun cəhizlə mən Folsetta meşələrini və evimizin aşağısında uzanıb gedən üzümlükləri alardım; yonulmuş daşdan gözəl bir ev tikər və Gözəl Henrix Misserin vaxtilə çoxlu mavr öldürdüyü yerdə köhnə qalanı bir mərtəbə də qaldırardım.²

– Sən delisen, Kolomba, – Orso atını çaparaq cavab verirdi.

– Siz kişisiniz, Ors Anton və şübhəsiz ki, nə etmək lazım olduğunu qadınlardan yaxşı bilirsiniz. Ancaq mən yaxşı-yaxşı bilmək istərdim görüm bu ingilis bizim qohumluq əlaqəmizə nə kimi mənfi münasibət göstərə bilər. İngiltərədə də kaprallar varmı?

E motro il conte Arriqo bel Missere,
E Corsica sara di malen in reqqio³.

Bələliklə, qardaş və bacı söhbət edə-edə olduqca uzun bir yol qət etdikdən sonra Vokonanonun yaxınlığındakı kiçik bir kənddə onların ailəsinə dost olan bir adamın evində nahar etmək və gecələnmək məqsədilə dayandılar. Onları burada efi qonaqpərvərliklə qəbul etdilər ki, belə qonaqpərvərliyi yalnız öz gözəlliklə görünərli qiymətlən-

¹ Yəni adanın şərq tərəfindən. Çox işlənən di İamonri ifadəsi onu işlədən adamın yaşadığı yerdən asılı olaraq öz mənasını dəyişir. Korsika adası şimaldan cənuba qədər dağ silsiləsi ilə ayrılmışdır. (Qeyd müəllifindir.)

² Bax: Filippini. II kitab. – Qarf Arriqo bel Missere, 1000-ci ilə yaxın vəfat etmişdir; deyilənlərə görə, o ölərkən qeybdən aşağıdakı sözləri deyən səs eşidilmişdir:

³ Tərcüməsi: Qraf Arriqo bel Missere vəfat etmişdir və indi Korsikada vəziyyət tamamilə pisləşmişdir. (Qeyd müəllifindir.)

dirə bilərlər. Sabahısı ev yiyəsi onları öz evindən yola salanda xeyli, bir lyölük yol getdi.

– Bu makiləri və meşələri görürsünüzmü, – o, ayrılıq anında Orsoya dedi, – cinayət törədən hər hansı bir adam orada on il rahat yaşaya bilər; onu nə jandarm işçiləri, nə də voltijerlər gəlib tapa bilməzlər. Bu meşələr Vizzavona meşəsinə qədər gedib çıxır və kimin ki, Bokonanoda yaxşı dostları varsa orada heç nədən korluq çəkməz. Sizin gözəl tufənginiz var, o yaqın uzağı vurur, hə? Madonnanın qanına and olsun, lüləsinin diametrinə bir bax! Bununla qabandan böyük heyvanı da vurmaq olar.

Orso könülsüz cavab verdi ki, bu ingilis silahıdır və gülləni daha uzağa atır, onlar bir-birilə qucaqlaşib öpüşdülər və hər kəs öz yoluna davam etdi.

Bizim səyahətçilər artıq Pyetraneranın yaxınlığında idilər; onlar keçecəkləri dar bir dərənin girocəyində yeddi-səkkiz nəfər silahlı adam gördülər. Bir neçəsi daşların üstündə oturmuş, bəzisi otun üstündə uzanmış, kimisi ayaq üstə dayanmışdı və görünür, keşik çəkirdilər. Onların atları bir az aralıda otlayırdı. Kolomba bütün korsi-kalıların səyahət zamanı yanlarında götürdükləri böyük dəri çantadan çıxardığı durbinlə bir anlığa onların hamısını diqqətlə süzdü.

– Bunlar bizim adamlardır! – Kolomba sevincilə qışqırdı.

– Hansı adamlar? – Orso soruşdu.

– Bizim çobanlardır, – qız cavab verdi. – Sırağagün mən Pyeruççionu göndərdim ki, bu igidləri səni evə yola salmaq üçün bir yere yığsın. Bu da olmaz. Axı siz Pyetraneraya mühafizəsiz daxil olarsınız ... və bundan başqa bilməlisiniz ki, Barriçinilərin indi qılınclarının dalı da kəsir, qabağı da.

– Kolomba, – Orso ciddi tərzdə dedi, – səndən dəfələrlə xahiş etmişəm ki, nə Barriçinilərdən, nə də sənin özünün əsassız şübhələrindən bir daha danışmayasan. Mən evə qayıtmaq xatirinə bu avaralar dəstəsində heç şübhəsiz ki, özümü güllənc vəziyyətə qoymayacağam və həm də mənim heç xoşuma gəlmir ki, sənə mən xəbərdarlıq etməmiş bunları bir yere yığbsan.

– Qardaş, siz öz doğma elinizi, yerinizi-yurdunuzu unutmuşsunuz. İndi ki siz belə ehtiyatsız hərəkət edirsiniz, deməli, sizi qorumaq mənim öhdəmə düşür. Nə etmişəmsə, məcburiyyət üzündən etmişəm.

Bu vaxt çobanlar onları gören kimi atlarına tərəf qaçdılar və çaparaq onlara qabaq gəldilər.

– Evviva, Ors Anton!¹ – enlikürək, saqqalı ağ, havanın isti olmasına baxmayaraq, öz keçilərinin qezillərindən daha möhkəm olan Korsika drapından tikilmiş başlıqlı yağmurluğuna bürünmüş bir qoca qışqırdı. Bu adam onun atasına necə də oxşayırdı, ancaq daha hündürboy, daha əzələli idi. Nə gözəl tufəngdir. Bu tufəng haqda sonra danışırıq, Ors Anton.

– Evviva, Ors Anton! – çobanların hamısı xorla təkrar etdilər. Biz bilirdik ki, o axırı gələcəkdir.

– Ah, Ors Anton! – hündürboy, sifəti bişmiş kərpic rənginə çalan bir kişi deyirdi, – atanız indi bu saat burada özü sizi qarşılasaydı, çox xoşbəxt olardı! Gözəl insan! Siz onu görmüş olsaydınız... əgər o vaxtında mənə inansaydı və Yuidisin axırına çıxmağı mənə həvalə etsəydi... İgid insan! Atan vaxtında mənə inanmadı; o indi yaxşı bilirdi ki, mən haqlıymışam.

– Yaxşı! – Qoca yenidən söhbətə başladı. – Yuidisin də gözəlməyine çox qalmaqıdır.

– Evviva Ors Anton!

Və bu tənənəli salamn ardınca tufənglərdən onlarca atəş açıldı.

Hamısı birdən danışan və ona əl verib görüşmək istəyən adamların əhatəsində çox pərt olan Orso bir müddət nə edəcəyini bilmədi. Nəhayət, orduda xidmət etdiyi vaxtlarda, öz dəstəsinin qarşısında hökm çıxardığı və birini həbsə göndərdiyi anlarda etdiyi kimi ciddi görkəm alaraq dedi:

– Dostlar, atama və mənim özümə hörmət etdiyinizə görə sizə təşəkkür edirəm; sizi eşidirəm, istəyirəm ki, heç kim mənə məsləhət verməsin. Nə etmək lazım olduğunu mən özüm bilirəm.

– O haqlıdır! O haqlıdır! – çobanlar yerbəyerdən qışqırıdılar. – Siz bizə arxalana bilirsiniz.

– Bəli, bizə arxalana bilərsiniz.

– Bəli, mən də belə hesab edirəm: ancaq indi heç kimə ehtiyacım yoxdur və mənim evimi, ailəmi hələlik heç bir təhlükə gözləmir; indisə sağa tərəf dönün və keçilərinizin yanına gedin. Mən Pyetrananın yolunu tanıyıram və bələdçiye ehtiyacım yoxdur.

– Heç nədən qorxmayın, Ors Anton, – qoca bildirdi; onlar bu gün cürət edib qabağa çıxıb bilməzlər. Pişik görünəndə siçan qaçıb dəşiyə girir.

– Pişik sən özünə, saqqalı ağ qoca! – Orso dedi. – Sənin adın nədir?

¹ Evviva Ors Anton! – Salam, Ors Anton!

– Necə, Ors Anton, siz məni tanımırırsınız? Mən ki səni ağız atıb adamı qapan atının tərkinə tez-tez alıb aparırdım?! Siz Polo Qriffonu tanımırırsınız? O, gördüyünüz kimi, bütün varlığı, qanı və canı ilə Della Rebbialar ailəsinə bağlı bir igiddir. Siz bir söz deyin və onda görərsiniz ki, sizin böyük silahınız dil açanda öz ağasının həmyaşıdı olan bu qoca musket¹ də susmayacaqdır. Ona arxa çevirə bilərsiniz, Ors Anton.

– Yaxşı, yaxşı... ancaq... lənət şeytana ha! Buradan gedin və qoyun yolumuza davam edək.

Nəhayət, çobanlar atlarını kəndə tərəf çaparaq uzaqlaşdılar, ancaq onlar oturfda tələ qurulub-qurulmadığını yoxlamaq məqsədi ilə hərdən bir yoldakı dikdirlərin üstündə dayanır və həmişə də Orsoya, onun bacısına yaxın məsafədə olmağa çalışdılar ki, zəruri köməyə ehtiyac olarsa, özlərini onlara vaxtında yetirə bilsinlər. Və qoca Polo Qriffon öz yoldaşlarına deyirdi:

– Mən onu başa düşürəm, başa düşürəm onu! O nə etmək istədiyini demədi, ancaq, o istədiyini edəcəkdir. Lap əl bil atasının özüdür ki, durub. Yaxşı! Biryolluq da ki, bu işdə sən heç kimi istəmirsən! Sən Neqa² ilə əhd-peyman eləyibsən. Əhsən! Ancaq mən sizin bələdiyyə rəisinin dərisinə bir qara qəpik də verməzdim. Çünki bir aydan sonra o dəridən heç tuluq da qayırmaq olmayacaq. Beləliklə, kəşfiyyatçılar dəstəsindən qabağa düşən Della Rebbiaların bugünkü nəslə öz doğma kəndinə girdi və ulu babalarından, kaprallardan qalmış köhnə malikanəsinə daxil oldu. Uzun müddətdir ki, başçıdan mərhum olan Rebbialar nəslə dəstə ilə bu yeni nəslin pişvazına çıxmış, kənddə baş vermiş bütün bu hadisəyə bitərəf münasibət bəsləyənlər isə qapılarının astanasında dayanıb onun necə gəlib keçməsinə tamaşa edirdilər. Barriçinilər isə evlərinə çəkilmişdilər və pəncərələrinin ağlarının arasından tamaşaya dayanmışdılar.

Korsikanın bütün kəndləri kimi Pyetranera qəsəbəsi də çox yöndəmsiz salınmışdı; çünki əsil küçənin nə olduğunu görmək üçün görək müsyö dö Marbef tərəfindən inşa edilmiş Karyezə gedəsən. Dağın döşündə, yaxud kiçik bir yaylanın təpəsində pərakəndə, harda gəldi salınmış evlərin tikilişində azacıq da olmuş olsa plan gözlənilməmişdi. Qəsəbənin ortasında irigövdəli yaşıl bir palıd ağacı ucalır və onun yaxınlığında qranitdən tikilmiş su anbarına yaxınlıqdakı

¹ Musket – cəngavər

² Katoliklərin müqəddəsləri arasında belə bir müqəddəs yoxdur. Neqa ilə əhd-peyman bağlamaq hər hansı bir məsələnin həll edilməsində heç kim ilə hesablaşmaq deməkdir. (Müəllifin qeydi).

bulaqdan taxta nov ilə su axıb tökülürdü. İctimai əhəmiyyəti olan bu abidə əslində Della Rebbialar və Barriçinilər nəslinin ümumi xərci hesabına tikilmişdi; ancaq hər kim bu əlamətə görə iki nəsil arasında keçmişdə bir razılıq əlaməti olduğunu düşünürsə, bərk yanılır. Əksinə, bu əsər, bu abidə onların bir-birinə qarşı olan paxıllığının məhsuludur. Əvvəlcə polkovnik Della Rebbia ailənin ümumi büdcəsindən bələdiyyə şurasına kiçik bir çarhovuzun tikintisi üçün azacıq pul köçürmüş, vəkil Barriçini də bunu görüb tez-tələsik bir o qədər möbləgi bələdiyyə şurasına təqdim etmişdir və beləliklə, bu iki nəslin münafişəsi nəticəsində Pyetranera qəsəbəsində su peyda olmuşdur. Yaşıl palıd ağacının və çarhovuzun ətrafında boş bir sahə vardır ki, axşamlar avaralar ora yığışırlar. Bəzən həmin yerdə kart oynayırlar və ildə bir dəfə karnaval vaxtı rəqs edirlər. Meydanın hər iki qurtaracağında qranitdən və şiferdən tikilmiş hündür, ancaq ensiz binalar ucalır. Bunlar bir-birinə düşmənlər kəsilmiş Rebbialar və Barriçinilər nəslinin qalalarıdır. Onların arxitekturası, hündürülmüyü eynilə bir-birinə oxşayır və görünür, iki nəsil arasında olan bu məlum düşmənçilik münasibətinin kimin xeyrinə qurtaracağını hələ tale həll etməmişdir.

Bu qala sözünün nə demək olduğunu izah etmək bəlkə də burada yerinə düşər. Bu, dördbucaq şəklində bir tikilidir ki, təxminən qırx pye¹ hündürülmüyündədir; buna başqa ölkələrdə sadəcə olaraq “göyərçin damı” deyirlər. Ensiz qapısının hündürülmüyü yerdən səkkiz pye hündürülmüyündədir və ora dimdik qoyulmuş bir nərdivanla qalxırlar. Qapısının yuxarısında ilk baxışda balkonu xatırladan mazgallı bir pəncərəsi vardır ki, oradan küçə ilə keçib gedən naşı, nəbələd bir adamı çox asanlıqla yerindəcə güllə ilə vurub öldürmək olar. Divarda, qapı ilə pəncərənin arasındakı sahədə kobud şəkildə həkk olunmuş iki sipər vardır. Bu sipərlərdən birinin üzərində əvvəllər kenuyahıların xaçı vardı; ancaq indi həmin o xaç çəkilə döyülüb elə şəkllə salınmışdır ki, yalnız əntiq şeylərlə maraqlananlar onun nə demək olduğunu başa düşə bilər. O biri sipərin üstündə isə qalanın sahibi olan ailənin gerbi həkk olunmuşdur. Bu mənzərənin tamamilə başa düşmək üçün sipərlərin və pəncərənin haşiyələrinin üzərinə bir neçə güllə yerləri də əlavə etsəniz, orta əsrlər Korsikası haqqında tam təsəvvürünüz olar. Bunu da deməyi unutmuşdum ki, yaşayış binaları qalaya bitişik idi və çox vaxt oraya içəridən yol da qoyulurdu.

¹ Pye – 33 sm-ə bərabər qədim uzunluq ölçüsü.

Della Rebbiaların qalası və evi Pyetranera meydanının şimal, Barriçinilərin eviylə qalası isə cənub hissəsində yerləşir. Şimaldakı qaladan çarhovuza qədər olan sahə Della Rebbiaların, onunla əks, üzboz torof isə Barriçinilərin gəzinti sahəsi sayılırdı. Polkovnikin arvadının dəfn olduğu gündən indiyə kimi bu iki ailənin üzvlərindən heç birini sakitlik dövründə bağlanmış müqaviləyə görə, onun özüne mənsub olan sahədə görməmişdilər. Dolama yolla getməmək üçün Orso bələdiyyə binasının qarşısından keçmək istəyirdi ki, bacısı onu xəbərdar etdi və qardaşına meydanın kənarından keçib düz onların evlərinə gedib çıxan dar küçəyə dönməsini məsləhət gördü.

– Niyə narahat olursan? – Orso dedi. – Meydan həminin deyil? – Və o, atının başını buraxdı.

– Qurdürekli! – Kolomba astadan dilləndi... – Ata, sənin intiqamın alınacaqdır!

Kolomba meydanı keçəndə Barriçinilərin evi ilə qardaşının evinin arası ilə gedir, gözlerini düşmənlərinin pəncərəsindən bir an da olsun çəkmirdi. O lap bu yaxınlarda həmin pəncərələrə dəmir barmaqlıqlar vurulduğunu və Barriçinilərin *archere* – düzəldiklərini öz gözllərlə görmüşdü; *archere* pəncərənin aşağı hissəsinə içəri tərəfdən söykətilmiş yoğun tirlərin arasında mazgal formasında açılmış kiçik, dar deşiklərə deyilir. Gözlənilən həmlədən qorxanda adamlar beləcə barrikada düzəldir və yoğun tirləri özlərinə sığınacaq edib onlara hücum edənləri gülləyə tuta bilirlər.

– Qorxaqlar! – Kolomba dedi. – Görürsünüz, mənim qardaşım, onlar artıq özlərini qorumağa başlayıblar: barrikada düzəldiblər! Ancaq əlbəttə bir gün oradan çıxarlar!

Meydanın cənub tərəfində Orsonun görünməsi Pyetranerada böyük səs-küyə səbəb oldu və indiyə kimi heç kimin ağlına gəlməyən bir igidliyin sübutu kimi qiymətləndirilib qəbul olundu. Gecələr yaşıl palıd ağacının ətrafına yığışanlar, bu iki ailə arasında baş vermiş hadisəyə bitərəf münasibət bəsləyənlər üçün Orsonun hərəkəti sonsuz mübahisələrin mövzusunə çevrildi.

– Xoşbəxtlik burasındadır ki, Barriçinilər ailəsinin oğlanları hələ qayıtmayıblar, burada deyillər, – camaat danışdı, – çünki onlar vəkil kimi hövsələli deyillər və yəqin ki, burada olsaydılar, öz torpaqlarından düşmənin keçməsinə heç vaxt icazə verməzdilər, şübhəsiz, düşmənlər bu lovğalığına görə cəzasını alardı.

– Qonşu, nə deyəcəyimi yadınızda saxlayın, – qəsəbədə fəal kimi tanınan bir qoca əlavə etdi. – Mən bu gün Kolombanın üzünə diq-

qətlə baxdım, o nəşə başqa fikirdədir. Havadan barıt qoxusu gəlir. Bu yaxınlarda Pyetranerada ət ucuzlaşacaqdır.

X fəsil

Lap erkən yaşlarında atasından ayrılmış Orso, onu əməlli-başlı tanımağa macal tapmamışdı. On beş yaşı olanda Pizdə oxumaq məqsədilə Pyetraneranı tərk etmiş, oradan isə Hərbi Dənizçilik məktəbinə daxil olmuşdu; Halbuki bu vaxt Qhilfüççio, İmperatorun qartal-ları kimi Avropanı dolaşırdı. Qitədə Orso onu olduqca nadir hallarda görərdi və yalnız 1815-ci ildə o, necə olmuşdusa atasının sərkərdəlik etdiyi alaya düşmüşdü. Ancaq intizam məsələlərində dediyindən dönməyən polkovnik başqa gənc leytenantlarla necə rəftar edirdisə, öz oğlu ilə də eləcə rəftar edirdi, yəni olduqca ciddi. Atasının haqqında onun yaddaşında qalmış xatirələr iki cür idi: Pyetranerada olduqları vaxt atası ona qılincini saxlamaq üçün verər, ovdan qayıdanda tüfəngini boşaltmağı tapşırar, yaxud ailə üzvlərinin hamısı yeməyə oturanda “bu kişi qırğını” hamıdan qabaq süfrənin başında oturdardı. Bundan sonra Orso öz atasını nədəsə diqqətsizlik etdiyinə görə onu “həbsə” göndərən və həmişə də ona “leytenant Della Rebbia” – deyə müraciət edən polkovnik Della Rebbia kimi xatırlayırdı:

– Leytenant Della Rebbia, siz orada öz yerinizdə deyilsiniz, üç gün həbs! – Sizin atıcılarınız ehtiyat xətdən beş metr kənardadır – beş gün həbs! – Saat birə beş dəqiqə işləyib, başınızda hələ də papaq var! – Səkkiz gün həbs!

Ancaq bir dəfə Kötr-Bra yaxınlığındakı döyüşdə o demişdi:

– Çox yaxşı, Orso; ancaq ehtiyatlı ol.

Əslinə qalsa Pyetranerada onun xatırladığı tokə bu xatirələr deyildi. Lap uşaqlıqdan ona tanış olan bu yerlərə, can-başla sevdidi, anasının adı ilə bağlı ev oşyalarına hər dəfə baxdıqca onun qəlbində saysız-hesabsız incə və eyni zamanda ağır hisslər baş qaldırırdı; sonra onun üçün taleyi qara gəlmiş, bacısının ona hər an təlqin etdiyi anlaşılmaz, başdan-ayağa kimi sirli, aydın olmayan narahatlıq və bütün bunların üstündən bu gün ona olduqca balaca, olduqca kasıb görünən evinə, tomtərəgə adət etmiş bir adamın – miss Nevilin gəlməsi və bəlkə də bütün bu fikirlərə qarşı nifrət bəstəməsi onun başında bir qarmaqarışıqlıq yaradır və onu dərin bir ümitsizliyə yuvarladırırdı.

O əvvəllər ailənin bir yerə yığılıb yemək yediği vaxtlar atasının – ailə başçısının oturub göstəriş verdiyi, hissə verilib qaraldılmış, palıd

ağacından hazırlanmış böyük qoltuqlu kürsüdə əyləşib şam etmək üçün yerini bərkətdi və Kolombanın onunla yanaşı oturmağa tərəddüd etdiyini görərək gülümsədi. Şam yeməyi zamanı özünü sakit apardığına və yeməyini qurtaran kimi öz otağına çəkilib getdiyinə görə Orso ondan, əlbəttə, çox razı qaldı; o, bacısının, şübhəsiz ki, hazırladığı hücumlara müqavimət göstərəcəyini düşünəndə özünü çox narahat hiss edir, həyəcan keçirirdi; ancaq Kolomba, necə deyərlər, ona rəhm etmiş, özünə gəlməsi üçün vaxt vermişdir. Başını əlinə söykəyərək o, uzun müddət oturduğu yerindən tərpənmədi və son on beş gün ərzində baş vermiş hadisələri xəyalən bir daha yaşadı. Orso hamının ondan Barriçinilərə qarşı nəşə bir hərəkət edəcəyini gözlədiyini dəhşətlə düşünürdü. O, Pyetranera camaatının fikrinin onun üçün ümumi fikrə çevrildiyini artıq hiss edir, görürdü. Orso qorxaq olmadığını sübut etmək üçün intiqam almalı idi. Ancaq, kimdən intiqam alsın? O, atasının ölümündə Barriçinilərin günahkar olduğuna inana bilmirdi. Həqiqətən, onlar Orsonun ailəsinin düşmənləri idilər, ancaq qətlə onların ayağına yazmaq üçün Orso öz həmvətənlərinin təhqiramiz mühakimələrinə şərik olmalı idi. O, bəzən miss Nevilin təlsiminə diqqətlə nəzər salır və onun məlum şüarını təkrar edirdi: “Həyat – mübarizədir!” Nəhayət, o ciddi tərzdə dedi: “Mən bu mübarizədən qalib çıxacağam!” Bu xoş niyyətlə Orso oturduğu yerdən qalxdı və çırağı götürərək yuxarıya – öz otağına qalxmaq istədi; elə bu zaman qapı döyüldü. Elə bir vaxt idi ki, qonaq da gözlənilmirdi. O saatca Kolomba, onun ardınca isə onların evində xidmətçi işləyən qadın göründü.

– Elə bir şey yoxdur, – Kolomba qapıya tərəf qaçaraq dedi. Bununla belə, qapını açmazdan qabaq kimin döydiyünü soruşdu.

– Mənəm.

Divarla qapı arasına keçirilmiş ağac siyirmə dərhal qaldırıldı və Kolomba yemək otağında göründü, təxminən on yaşında, ayaqyalın, cır-cındır paltarda, başına köhnə yaylıq bağlamış, yaylıqın altından isə uzun, qarğa qanadları kimi qara saçları sallanmış kiçik bir qız uşağını yanına sahib qayıtdı. Uşaq arıq idi, rəngi-rufu qaçmış, dərisi günəşdən qaralmışdı; ancaq ağıllı gözləri parıldaıyırdı. Qız uşağı Orsonu görərkən dayandı və onun qarşısında kəndlisayaq təzim etdi; sonra Kolomba ilə pıçıltıyla danışdı və təzəcə vurulmuş bir qırqovulu ona verdi.

– Sağ ol, Şili, – Kolomba dedi. – Dayına təşəkkür edərsən, mənim adımdan... hə, necədir, yaxşıdır mı?

– Çox yaxşıdır, madmuazel, xidmətinizdə hazırdır. Tez gələ bil-
mədim, çünki o çox yubandı. Makidə qalib onu üç saat gözlədim.

– Sən şam eləməyibsən?

– Hələ yox, madmuazel, vaxtım olmayıbdır.

– İndi sənə yemək verərəm. De görüm, dayının çörəyi hələ varmı?

– Azdır, madmuazel; ancaq, ona çörəkdən çox barıt lazımdır. İndi şabalıd yetişibdir, ona barıtdan savayı heç nə lazım deyildir.

– Mən sənə çörək də, barıt da verəcəyəm, dayına apararsan.

Ancaq ona de ki, barıtı korlamasın, bəhadır.

– Kolomba, – Orso fransızca dedi, – yenə kimə belə iltifat gös-
tərsən?

– Kəndimizdən olan bədboxt bir quldura, – Kolomba həmin dilde
cavab verdi, – bu onun bacısı qızıdır.

– Mənə elə gəlir ki, hədiyyələrini daha ləyaqətli adamlar ara-
sında bölə bilərsən. Cinayət edəcək yaramaz bir quldura nə üçün barıt
göndərsən? Belə acınacaqlı xidməti əgər burada quldurlara hamı
göstərməsəydi, onların kökü Korsikada çoxdan kəsilməşdi.

– Ölkəmizin ön sarsaq adamları çöllərdə qalanlar deyillər.

– Əgər istəyirsənsə, onlara çörək göndər, çörəkdən heç kim imti-
na etməz; ancaq onları güllə ilə təmin etməyin mən tərəfdarı deyiləm.

– Qardaş, – Kolomba ciddi tərzdə dedi, – siz burada cvin böyü-
yüsünüz və bu cvdə hər nə varsa hamısı sizindir; ancaq sizi xəbər-
dar edirəm, quldura barıt verməkdən imtina etmək əvəzinə mən bu
qıza öz mezzaromu verirəm ki, satsın. Quldura barıt verməkdən imtina
etmək? Bu, onları jandarlara satmaq deməkdir. Gülləsi olmasa
quldur jandarlardan daha nə ilə müdafiə oluna bilər?

Buna baxmayaraq, balaca qız ona verilmiş bir parça çörəyi acgöz-
lükə yeyir və növbo ilə gah Kolombaya, gah da onun qardaşına diq-
qətlə baxır, onların gözlərində sanki nə barədə danışdıqlarının mənə-
sini axtarırdı.

– Hə de görək, sən quldurun nə edibdir? Hansı cinayətə görə
o makiyə qaçıbdir?

– Brandolaççio heç bir cinayət etməyibdir, – Kolomba qışqırdı.

– O, hərbi xidmətdə olarkən atasını qətlə yetirən Jiovan Onizzonu
öldürmüşdür.

Orso geriye döndü, çırağı götürdü və cavab vermədən öz otağına
qaıxdı. Kolomba qıza barıt və əlavə yemək verdi və onu qapıya qədər
müşayiət edərək təkrar-təkrar dedi:

– Qoy sən dayın Orsonu yaxşı-yaxşı qorusun!

XI fəsil

Orsonun gözüne uzun müddət yuxu getmədi və buna görə də adı
bir korsikalı oğlan kimi çox gec oyandı. Yerindən qalxan kimi göz-
lərinə sataşan düşmənlərinin evi və onların orada yenidən tikdikləri
archere oldu. O, aşağı endi və bacısını soruşdu.

– Mətbəxdədir, qurğuşun əridir, güllə qayırır, – xidmətçi qadın
Seveyra ona cavab verdi.

Beləliklə, müharibə səhnəsi onu görərkən hər addımda qarabaqara
izləyirdi, müşayiət edirdi, bunsuz Orso, bir addım da olmuş olsa
ata bilməzdi.

Kolomba mətbəxdə skamyada oturmuş, təzəcə əritdiyi və qəliblərə
tökdiyi güllələri öz ətrafına düzmüş və indi də çarpanaq doğrayırdı.

– Nə gör qazırsan orda? – qardaşı ondan soruşdu.

– Polkovnikin sənə verdiyi tüfəngin bir dənə də olsun gülləsi yox
idi, qız mülayim, incə səslə cavab verdi, – mən onun lüləsinə uyğun
çap forması tapmışam və bu gün sənə həmin o tüfənginin iyirmi dörd
patronu olacaqdır.

– Allaha şükürlər olsun ki, mənim o patronlara ehtiyacım yoxdur.

– Qəfil güllədən görək özünü gözələsən, Ors Anton. Siz doğma
yurdunuzu və əhatəsində olduğunuz adamları tamamilə unutmuşsunuz.

– Unutmuş olsaydım, siz onları mənə dərhal xatırladardınız. De
görüm, bizim bu evə bir neçə gün bundan əvvəl bir yekə sandıq gəlib
çıxmayıb ki?

– Bəli, qardaş, gəlib. İstəyirsinizmi onu sizin otağınıza qaldırım?

– Sən qaldırırsan? Sən onu heç vaxt qaldıra bilməzsən. Səndə
belə güc haradandı... Niyə, evdə bir kişi xeylağı yoxdurmu?

– Mən sənə fikirləşdiyin qədər də zəif deyiləm, – Kolomba qol-
larını çırmalaya-çırmalaya ağ və ətli, olduqca yaraşlıq, ancaq, qeyri-
adi gücə malik olan qolunu göstərərək dedi. – Gedək, Savcrya, mənə
kömək elə.

Orso ona kömək etmək məqsədilə yürürəndə qız ağır sandığı
artıq özü tək qaldırılmışdı.

– Bu sandıqda, əzizim Kolomba, sənə üçün də nəşə var. Belə
sadə hədiyyələr aldığıma görə mənə bağışlayarsan, çünki yarım-
aşla ordudan tərxis olunmuş bir leytenantın pul kisəsi onsuz da bir o
qədər, sən deyən dolu deyildir.

Orso danışa-danışa sandığı açdı və oradan bir neçə don, bir ədəd
şal və cavan qadına gerekli olan başqa şeyləri çıxartdı.

– Nə gözəl şeylərdir! – Kolomba sevinclə qışqırdı. – Mən onları elə indi, tez gizlədəcəyəm ki, toz basmasın. Onları toyuma saxlayacağam, – qız qüssəli təbəssümlə əlavə etdi, – axı mən indi matəm-dəyəm.

Və o, qardaşının əlindən öpdü.

– Bacı, axı bir bu qədər matəm saxlamaq nəyə lazımdır?

– And içmişəm, – Kolomba qəti olaraq dedi, – matəm libasını çıxarmayacağam...

Kolomba pəncərədən Barriçinilərin evinə baxırdı.

– Kaş sənin ərə gəldiyin gün olaydı! – Orso bacısına sözünün axırını deməkdən yayındırmaq məqsədilə dedi.

– Mən yalnız o adama ərə gedəcəyəm ki, o yalnız üç şeyi etmiş olsun...

Və o həmişəki kimi qəmli baxışla düşmənin evinə baxmaqda davam edirdi.

– Təəccüb edirəm ki, Kolomba, sən kimi gözəl bir qız nə üçün indiyə kimi ərə getməyibdir? Hə, yaxşı, bax de görüm, səni gözəltir edən, ardınca sürünən kimdir? Onsuz da mən özüm bunu axırı-başı eşidəcəyəm. Eşidəcəyim serenada nəğmələri görək elə gözəl olsun ki, sən kimi bir voceratricenin xoşuna gəlsin.

– Bədbəxt bir yetim qızı kim almaq istəyər ki?.. Və bir də ki, burada mənim matəm libasını əynimdən çıxaran kişinin özü onu gətirdiyim evdəki qadınlara geydirecəkdir.

“Bu, doğrudan da getdikcə dəli olur” – Orso öz-özünə dedi.

Ancaq o, bütün bu mübahisədən yaxa qurtarmaq xatirinə, daha bir kəlmə də olsun kəsmədi.

– Qardaş, – Kolomba nəzakətlə dedi, – mənim də sizə hədiyyəm vardır. Əyninizdəki paltarlar bizim yerlərdə başqalarının əynində olanlardan çox gözəldir. Əgər siz məkəb bu paltarda gəzərsəniz, o iki gündən sonra tikə-tikə olacaqdır. Onu miss Nevil gələnkə kimi qoruyub saxlamaq lazımdır.

Sonra o, paltar şkaflını açaraq oradan ovçu libasını çıxartdı.

– Mən sizə məxmər gödəkcə tikmişəm, bax, papağı da budur yanındadır, Korsikada qəşəng geyinməyi sevenlərin hamısı elə bunları geyirlər; onları çoxdandır ki, tikib sizin üçün saxlamışam. Geyinib baxmaq istəyirsinizmi?

Və qız kürəyində yekə bir cəbi olan, yaşıl məxmərdən tikilmiş gen gödəkcəni qardaşına geyinməyi təkid etdi. O həmçinin qardaşının başına qara məxmərdən hazırladığı və yuxarı hissəsinə qara köhrə-

badan və eyni rəngli ipəkdən naxış vurduğu papağı da qoydu; papağın düz təpəsində bir qotaz da vardı.

– Bu da atamızın carcherasıdır¹, – qız dedi, – onun stiletli isə sən geydiyən gödəkcənin kürəyindəki cibindədir. İndi tapançanı da tapıb gətirəcəyəm.

– İndi mən əsil “Ambiqü-Komik”-in qulduruna oxşayıram, – Orso, Saveryanın ona verdiyi kiçik güzgüdə özünə baxaraq deyirdi.

– Orso Anton, siz bu geyimdə başdan-ayağa gözəl görünürsünüz, – qoca xidmətçi qadın deyirdi, – və Bastelikanın, yaxud Bokononun ən gözəl pinsutosu² da sizin tayınız-bərabəriniz deyildir.

Orso təzə geyimində nahar etdi və yemək vaxtı bacısına dedi ki, onun çamadanında çoxlu kitab vardır; o, Fransadan və İtaliyadan yenə kitab gətirtmək, həmin kitablarla çox işləmək niyyətində olduğunu bildirdi.

– Eyibdir, Kolomba, – Orso əlavə etdi, – ona görə ayıbdır ki, orada süddən təzəcə ayrılan uşaqlar oxumağı öyrənirlər, ancaq sən hələ də eşyaları tanıyırsan.

– Siz haqlısınız, qardaş, – Kolomba deyirdi, – mən özüm də nəyin çatışmadığını yaxşı bilərəm, ancaq mənim yeganə istəyim bu olub ki, öyrənirəm; əgər siz mənə dərs demək istəyirsinizsə...

Bir neçə gün keçdi və həmin bu günlərdə Kolomba Barriçinilərin adını dilinə gətirmədi. O qardaşına hər bir kiçik qayğını göstərər və onunla tez-tez miss Nevil barədə söhbət edirdi. Orso Kolombaya fransız və italyan əsərlərini oxutdurur və onun ən adi şeylərin dərinliyinə vardığını, gözəl, ağıllı, dəqiq mühakimə və müşahidələrinə valeh olur, hətta bəzən təəccüblənirdi.

Günlərin bir günündə, səhər yeməyindən sonra Kolomba bir anlığa bayıra çıxdı; kitab və kağızla qayıtmaq əvəzinə mezzarosu başında qayıtdı. O, həmişəkindən daha ciddi bir görkəm almışdı.

– Qardaş, – Kolomba dedi, – xahiş edirəm ki, mənimlə birlikdə çıxasınız. Mənə sən köməyin lazım deyildir, qardaş, ancaq yaxşı olar ki, tüfənginizi və patrondaşınızı özünüzlə götürəsiniz. Kişi gerek evdən silahsız çıxmasın.

– Allah axırını xeyir eləsin! Adətə qaynayıb-qarışmaq lazımdır. Hə, indi hara gedirik?

¹ Carchera – üstünə patron düzülmüş kəmə. – Patrondaş.

² Pinsuto – başına miz dəbilqə qoyanlara deyirlər.

Kolomba cavab vermədən mezzaronu başına daha da möhkəm basdı, iti həyətdən səslədi və qardaşının ardınca həyətdən çıxdı. O, iri addımlarla kənddən uzaqlaşaraq yarpağın döşü ilə ilan kimi qıvrıla-qıvrıla üzümlüklərə gedib çıxan yola düşdü; işarə ilə it özündən qabağa cumdu; it üzüm kollarının arasında əyri-üyrü qaçaraq gah sağa, gah da sola burulur və həmişə olduğu kimi Kolomba ilə öz arasında əlli metrlik bir məsafədə şöngüyür, çevrilib öz sahibəsinə baxmaq üçün dayanırdı. Görünür, it kəşfiyyatçı vəzifəsini çox gözəl yerinə yetirirdi.

– Əgər Musçetto hürsə, – Kolomba dedi, – qardaş, tufənginizi hazır tutun və yerinizdən tərpənməyin.

Kənddən yarım mil¹ məsafədə, sağa-sola xeyli dönəndən sonra Kolomba sərt bir döngədə birdən-birə ayaq saxladı. Həmin bu yerdə kiçik budaqlar piramida formasında qalxmışdı; təxminən üç fut² hündürlüyündə olan budaqların bəziləri yaşıl, bəzilərisə quru idi. Onların lap yuxarısında qara rənglə rənglənmiş taxta bir xaç görünürdü. Korsikanın bir çox əyalətlərində, xüsusilə dağlarda, bütperəstlik dövründəki mövhumatla bağlı çox qədim bir adət hələ də mövcuddur: yoldan keçən hər bir şəxs qətl nəticəsində öldürülmüş adamın qəbrinə ya bir daş, ya da bir budaq atmalıdır. Mərhumun faciəli taleyinin xatirəsi insanların xatirində yaşadığıca bu qərribə nozir günbəgün, uzun illər ərzində bir-birinin üstünə yığılır və topo kimi qalxır. Belə təpəyə *amas*³, kimisə *mucchiosu* deyir.

Kolomba bu yarpaqlı toponin qarşısında dayandı və ayıqulağı ağacından bir budağı çəkib qıraraq piramidanın üstünə qoydu.

– Orso, – Kolomba dedi, – bizim atamız bax, burada ölübdür.

Onun ruhuna dua edək, qardaş!

Və o diz çökdü. Orso da dərhal onun kimi etdi. Elə bu vaxt kənd tərəfdən aram-aram səslənən zəng səsləri eşidildi; çünki bu gecə bir nəfər ölmüşdü. Orsonun göz yaşları axdı.

Bir neçə dəqiqədən sonra Kolomba ayağa qalxdı; gözləri quru idi, ancaq həyəcanlı sifəti vardı. O, homyrlilərinə xas olan qaydada, baş barmağı ilə tez xaç çəkdi və bunun ardınca təntənəli surətdə and içdi; sonra qardaşını özünə tərəf çəkərək kəndə tərəf yola düşdü.

¹ mil (latınca – mille) – İngiltərədə, Fransada, İtaliyada, Almaniya və s. ölkələrdə min addıma bərabər uzunluq ölçüsü.

² fut – 30,479 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsü.

³ *amas* – təpə

Onlar səssiz-səmərsiz evə daxil oldular. Orso öz otağına qalxdı. Bir an çəkmədi ki, onun ardınca Kolomba qardaşının otağına daxil oldu və kiçik bir mücrünü stolun üstünə qoydu. O, mücrünü açdı və oradan üstündə böyük qan ləkələri olan köynək çıxartdı.

– Sizin atanızın köynəyi bax, budur, Orso.

Və köynəyi qardaşının dizlərinin üstünə atdı.

Bu da ona deyən güllədir.

Kolomba köynəyin üstünə iki güllə qoydu.

– Orso, qardaşım! – qız özünü qardaşının ağuşuna atıb onu köksünə bərk-bərk sıxaraq qışqırdı, – Orso! Sən onun intiqamını alaçaqsan!

Kolomba eyni hərətlə onu öpdü, güllələri və köynəyi dodaqlarına sıxdı və stulda daş kimi donub qalmış qardaşını içəridə qoyaraq çıxdı.

Bu dəhşətli xatirə şeylərini özündən uzaqlaşdırmağa cürət etməyən Orso bir müddət yerindən tərpənmədi. Nəhayət, o cəhd göstərərək yerindən qalxdı, həmin “toborrükləri” ovvəlki yerinə – mücrüyə qoydu və otağın o biri küncünə qaçdı, özünü çarpayıya salıb üzünü divara tərəf çevirdi, başı yumşaq balıncda görünməz oldu; sanki o özünü gözünə görünən vahimədən gizlətmək istəyirdi. Bacısının axırıncı sözləri onun qulaqlarında aramsız olaraq səslənir və Orsoya elə golirdi ki, sanki ondan qan, günahsız qan tələb edən, qarşısı alınmaz, labüd bir hökmü dinləyirdi. Mən bədbəxt bir gəncin keçirdiyi hissləri təsvir etməyə çalışmayacağam; belə hisslər dəli olmuş bir adamın beynində qaynaşan fikirlərə oxşayır. Orso uzun müddət başını çevirməyə cürət etmədən eyni vəziyyətdə qaldı. Nəhayət, o yerindən qalxdı, mücrünü bağladı və evdən sürətlə çıxdı və düz irəli getməyə başladı; hara getdiyini heç özü də bilmirdi.

Açıq havada o yavaş-yavaş özünə gəldi, bir az yüngülləşdi, sakitləşdi, düşdüyü vəziyyətə soyuqqanlıqla baxdı və bu vəziyyətdən çıxmaq imkanlarını götür-qoy etdi. O, qətlə Barriçinilərdən zərəcə şübhələnmirdi, biz bunu artıq bilirik; Orso Barriçiniləri quldur Aqostinin adına yazdıqları saxta məktuba görə günahlandırır və belə fikirləşirdi ki, atasının ölümünə səbəb məhz həmin məktub olmuşdu; onları saxtakarlıqda məhkəməyə cəlb etmək mümkün deyildi; o bunu hiss edirdi. Bozon onda qabaqcadan omələ gəlmiş fikirlər, yaxud qeyri-şüari hisslər onu ağuşuna alanda, ona bir cığırın döngəsində asanlıqla intiqam almağın yolunu göstərəndə Orso həmin fikirləri özündən qəzəblə qovub uzaqlaşdırır, keçmiş alayındakı yoldaşları,

Parisın salonları, xüsusilə miss Nevil haqqında düşünürdü. Sonra o, bacısının məzəmmətlərini və Korsika təbiətinin vaxtilə onun xasiyyətinə nə aşıladığını düşünəndə bu məzəmmətlərə haqq qazandırır və onları daha da kəskinləşdirirdi. Onun vicdanı ilə şəxsi fikirləri, düşüncələri arasında gedən bu döyüşdə təkcə bir ümidi qalmışdı ki, bu da nəsə bir bəhanə tapıb vəkili oğlanlarının birilə dueldə vuruşmaq idi. Onu güllə ilə, yaxud qılınc ilə öldürmək Orsonun fransız və korsikalıya xas fikirlərlə barışması demək idi. Çarəni tapıb onun həyata keçirməsi üsullarını düşünəndə sanki üstündən böyük bir dağın götürüldüyünü hiss etdi; ancaq başqa, daha şirin fikirlər, arzular onun döşətli həyəcanını sakitləşdirdi. Siseron, qızı Tüllianın ölümü münasibətilə ümitsizliyə qapılanda bu mövzuya aid deyə biləcəyi bütün gözəl sözləri, fikirləri xəyalından keçirərək təsəlli tapmışdı. M.Şəndi özü də oğlu vəfat edəndə ölüm və həyat haqqında bəlağətli danışqlarla özünə təskinlik vermişdi. Fikirləşəndə ki, vəziyyətini əks etdirə biləcək bir tablolu miss Nevilə verə biləcək, yaxud belə bir tablounun yaranmasında bu gözəl qız hansı rolu oynayacaq, Orso qəzəbini boğdu.

O özünün də artıq hiss etmədən xeyli uzaqlaşdığı kəndə yaxınlaşanda, makinin کنارındaki cığırda özündən başqa heç kimin olmadığına əmin olduğundan mahnı oxuyan kiçik bir qız uşağının səsinə eşitdi. Mahnının kədərli sözləri ağır-ağır səslənirdi. Qız uşağı oxuyurdu: "Ey, mənim oğluma, uzaq ölkədə olan oğluma, mənim saçımı və qanlı köynəyimi saxlayın..."

– Nə oxuyursan elə, qız? – cığırda birdən-birə qızın qarşısına çıxan Orso qəzəblə soruşdu.

– Bu sizsiniz, Ors Anton! – azacıq qorxmış qız uşağı ucadan dedi... – Bu, madmuazel Kolombanın mahnısıdır, o həmişə oxuyur bunu...

– Mən sənə bunu oxumağı qadağan edərim! – Orso qəzəblə dedi.

Qız uşağı başını gah sağa, gah da sola çevirərək, yəqin ki, hansı tərəfdən qaçıb qurtara biləcəyi haqqında fikirləşdi və heç şübhəsiz ki, onun ayaqlarının lap yanında, otun üstündə olan böyük boğcanın axıra kimi qoruyub saxlamaq qayğısı olmasaydı, o qaçıb aradan çıxıb bilərdi.

Orso coşduğuna görə xəcalət çəkdi.

– O boğçada nə aparırsan belə? – Orso səsinə bacardığı qədər mülayim ifadə verərək soruşdu.

Şilinanın cavab vermək üçün tərəddüd etdiyini görə Orso boğcanı qaldırdı və onun içərisindəkilərin çörək və başqa ərzaq məhsulları olduğunu gördü.

– Mənim əzizim, bax bu çörəyi kimə aparırsan?

– Siz bunu yaxşı bilirsiniz, müsyö, dayıma aparıram.

– Dayın quldur deyil?

– Sizi qorumaq naminə o quldurluq edir, müsyö Ors Anton.

– Əgər jandarmılar sənə qabağına çıxsalar, yəqin ki, hara gətdiyini soruşacaqlar...

– Mən onlara deyərəm ki, – uşaq tərəddüd etmədən cavab verdi, – makiyə odun doğrayan Lukkualara yemək aparıram.

– Əgər yolda sənə bir nəfər aç ovçu rast gəlsə və apardığın ərzağı sənə əlindən alıb yesə, onda necə?..

– Onun buna cürəti çatmaz. Deyərəm ki, bu, dayım üçündür.

– Doğrudan ha, sənə dayın çörəyini əlindən verən kişi deyildir... Səni çox sevir dayın?

– Oh! Bəs necə, Ors Anton. Atam öləndən bizim ailənin bütün qayğısını o çəkir: anamın, mənim və kiçik bacımın. Övvəllər, anam xəstə olmayan vaxtlarda, varlılar dayımın sözüylə ona iş verərdilər. Bələdiyyə rəisi hər il mənə paltar verir və dayımın tapşırığı gündən başlayaraq şəriət kitabını oxumağı keşib özü mənə öyrədir. Ancaq bizə hamıdan mehriban sizin bacınızdır.

Bu vaxt cığırda bir it göründü. Balaca qız uşağı iki barmağını ağzına apararaq bərkəndən fit çaldı: it həmin dəqiqə onun yanına gəldi, qız iti tumarladı, sonra it birdən-birə makiyə girərək gözəndən itdi. Çox keçmədi ki, cır-cındır içində, ancaq yaxşı silahlanmış iki nəfər kişi Orsonun bir neçə addımlığındakı kolluğun arxasından qalxdılar. Elə fikirləşmək olardı ki, onlar mərsin və buxur kollarının örtüyü yerlə suilanları kimi sürünə-sürünə gəlmişlər.

– Oh! Ors Anton, xoş gəlmişsən! – Bu iki nəfərdən daha yaşlı olanı dedi. – Necə! Siz mənə tanıyırsınız?

– Yox! – həmin adama zənlə baxan Orso dilləndi.

– Qəribədir, saqqal və ucu miz papaq adamı necə də dəyişərmiş?! Hə, mənim leytenantım, yaxşı-yaxşı baxın; doğrudanmı siz Vaterlonun keçmiş döyüşçülərini unutmuşsunuz? O bədbəxt, faciəli gündə sizin öz yanınızda güllələri yağış kimi yağdıran Brando Savelli daha yadınızdan çıxdı?

– Necə? Bu sonson?! – Orso dedi. – Deməli, sən 1816-cı ildə forariliyə qoşulduğun, hə?

– Siz deyəndir, mənim leytenantım. Etiraf edirəm, hərbi xidmət darıxdırıcıdır və həm də mənə bu yerlərdə bir nəfərlə olan haqq-hesabı çürütmək lazım idi. Şili, sən qoçaq qızsan, Bizə tez yemək ver, acıq. Leytenant, makido adamın necə iştahlı olduğunu siz təsəvvür edə bilməzsiz... Bunu bizə kim göndərib, madmuazel Kolomba, yoxsa, bələdiyyə rəisi?

– Yox, dayı, bunu dəyirmançı qadın sizə, anama isə yorğan veribdir.

– O mənə nə istəyir?

– Deyir ki, Lukualar yerində kol-kosları tomləmək üçün götür-düyü torpaq sahəsinə görə ondan indi otuz beş su, üstəlik şabalıd da tələb edirlər; və aşağıda, Pyetranerada qızdırma xəstəliyi ilə əlaqədar üstəlik şabalıd da istəyirlər.

– Müftəxorlar!.. Mən buna baxaram. – Naz etməyin leytenant, bizimlə birlikdə nahar etmək istəməzsizmi? Biz bir yerdə, ordudan tərxis olunan bədbəxt həmyerlimizin vaxtında bundan daha pis yeməklər yemişik.

– Çox sağ ol, – mənə də ordudan tərxis elədilər.

– Elədir, eşimşəm, camaat danışdı; ancaq siz buna çox heyifsi-lənməmişsiniz; mən buna əminəm. Axı siz də kiminləsə haqq-hesabı çürütməlisiniz. Hə, keşiş! – quldur öz yoldaşına müraciətlə dedi, – süfrə başına! Müsyö Orso, mən sizə cənab keşişi təqdim edirəm, yəni onun keşiş olduğunu bir o qədər yaxşı bilmirəm, ancaq bilirəm ki, keşişlik elmindən xəbəri vardır.

– İlahiyyat elminin bədbəxt tələbəsiyəm, müsyö, – ikinci quldur dedi, – öz istedadıma görə oxumağıma maneçilik törətdilər. Kim bilir? Brandolaççio, bəlkə də mən papa ola bilərdim.

– Səbəb nə oldu ki, kilsə sizi elminizdən məhrum etdi? – Orso soruşdu.

– Heç nə, dostum Brandolaççionun dediyi kimi, haqq-hesabı çürütmək məsələsi; mən Piz universitetində kitabları acgözlüklə oxuduğum müddətdə bacılarımdan biri axmaq bir iş gördü. Onu ərə vermək, olmuş əhvalatı ört-basdır etmək məqsədilə doğma yurda qayıtmalı oldum. Ancaq gələcək kürəkənimiz çox tələsdə, mənim gelişimdən üç gün əvvəl qızdırmadan öldü. Belə olduqda mən mərhumun qardaşına əhvalatı danışdım; yəqin siz də mənim yerimə olsaydınız belə edərdiniz. Mənə dedilər ki, o artıq evlidir. Nə etməli?

– Doğrudan da vəziyyət çıxılmaz imiş. Bəs siz nə etdiniz?

– Belə vəziyyətlərdə dəşə, silaha əl atmaqdan savayı başqa çarə qalmır.

– Yəni ki...

– Gülləni sıxdım kəlləsinə! – quldur soyuqqanlıqla dedi. Orso qorxudan diksindi. Bununla belə, hər şeyi bilmək həvəsimi, bəlkə də gedəcəyi vaxtı təxirə salmaq arzusumu onu yerində saxlamaq və hər birinin vicdanına bir qətl yazılmış bu iki nəfər adamla söhbəti davam etdirmək istədi.

Yoldaşı danışdıqca Brandolaççio onun qabağına çörək və ət qoyur, özü də yeyir, Orsoya Brusko adı ilə təqdim etdiyi itin də payını ayırırdı; o tərifləyərək deyirdi ki, voltijer necə geyinirsə-geyinsin, Bruskonun voltijeri tanımaqda çox qəribə qabiliyyəti vardır. Nəhayət, o, kəsdiyi bir tikə çörəyi və qaxac edilmiş əti bacısı qızına verdi.

– Quldurluq həyatı necə də gözəldir! – ilahiyyat elmlərinin tələbəsi bir neçə dişdəm yeyəndən sonra ucadan dedi. – Bəlkə, siz də, vaxt gələr, dadarsınız, bu günləri yaşayarsınız, müsyö Della Rebbia və onda görərsiniz ki, başınızın üstündə öz şıltaqlığından savayı başqa bir gücü tanımaq necə xoşdur.

Quldur bura qədər italyanca danışdı; bu yerdə isə o, söhbətinə fransızca davam etdi:

– Korsika cavan adam üçün çox maraqlı yer deyil; ancaq quldur üçün tamamilə ayrı aləmdir! Qadınlar bizə görə sino gedirlər – dəli olublar bizdən ötəri. Bax, mənə görürsünüz, ayrı-ayrı əyalətdə üç məşuqəm var! Onlardan biri elə jandarmin arvadıdır.

– Siz çox dilləri yaxşı bilirsiniz, müsyö, – Orso ciddi şəkildə dedi.

– Mən məhz elə ona görə də fransızca danışdım, bu isə o deməkdir ki, *maxima debetur pueris reverentia*.¹

Brandolaççio və mən, istəyirik ki, bu balaca qız təmiz böyüsün, özünü yaxşı aparsın və düz yolla getsin.

– On beş yaşı ki oldu, – Kilinonun dayısı dedi, – onu gərək özüm yaxşı bir ərə verəm. Birini artıq gələcək ər kimi indidən nəzərdə tutmuşam.

– Elçiliyi sən özün edəcəksən? – Orso soruşdu.

– Əlbəttə. İnanırsınızmı, əgər bu yerin hər hansı bir varlı-karlı adamına “Mən, Brando Saveli, Mişelina Savelini sizin oğlunuza ərə vermək istəyirəm!” desəm, o mənim bir sözümü iki cləmər?

¹ Uşaqların yanında özünü son dərəcə yaxşı aparmaq lazımdır (Müəllifin qeydi.)

– Mən isə ona belə məsləhət görməzdim, – o biri quldur dedi, – yoldaşımın əli bir az ağırdır.

– Mən haramzadayam, – Brandolaççio sözünə davam etdi, – yaramazam, əclafam, hər nəyəm, təkcə o qalır ki, pul kisəsinin ağzını açım, elə ki açdım, yüz suluq pullar yağış kimi yağacaqdır.

– Deməli, sizin pul kisənizdə bir şey var ki, onları colb edir, hə? – Orso dilləndi.

– Heç nə yoxdur; ancaq mən başqalarının etdiyi kimi etsəm, yeni bir nəfər varlı adama yazsam ki: “Mənə yüz frank lazımdır”, həmin dəqiqə göndərər. Axı mən vicdanı təmiz adamam, mənim leytenantım.

– Bilirsiniz, müsyö Della Rebbia, – yoldaşını “keşiş” adlandıran quldur dedi, – xəbəriniz varmı ki, adət-ənənəsi sadə, adamları açıq-ürəkli olan bu ölkədə elə əclafı da var ki, insana hörmətdən başqa məqsədlər üçün istifadə edirlər, biz belələrini öz pasportlarımızla (o, tüfəngini göstərdi) başa salırıq; bəs necə, bizim adımızdan qol çəkib saxta borc sənədi düzəltsinlər?

– Mən onu bilirəm, – Orso ciddi tərzdə dedi. – Ancaq siz hansı saxta pul sənədlərindən danışırırsınız?

– Altı ay bundan əvvəl mən Qrezza yaxınlığında gəzirdim; bir də baxdım ki, qanmazın birisi mənə tərəf gəlir; o, lap uzaqdan papağını başından götürdü və dedi: “Ah! Cənab keşiş (mənə həmişə hər yerdə belə deyirlər), üzr istəyirəm, məni bağışlayın, mənə möhlət verin, ancaq əlli beş frank tapa bilmişəm; vallah düz sözümdür, nə yığmışamsa elə budur”. Mən tamamilə təəccüblə: – Bu nə deməkdir, yaramaz! Necə yeni əlli beş frank? – Altmış beş frank demək istədim, – o mənə cavab verir, – indi ki siz yüz tələb edirsiniz, verə bilmərəm, mümkün deyil. – Necə, yaramaz! Mən sizdən yüz frank istəyirəm! Onu-bunu bilmirəm. Belə olduqda o mənə bir məktub verir, daha doğrusu, əzik-üzük bir kağız parçası uzadır; həmin kağızda yazılardan belə anlaşılır ki, o, göstərilmiş yərə gətirib yüz frank qoymalıdır, yoxsa evi yandırılacaq, inəklərini isə Yiokanto Kastriçoni (bu mənim adımdır) öldürəcəkdir. Kimso əclafıq edib mənim imzamı da qondarmışdır! Məni cin atma mindirən, yandırıb-yaxan bu idi ki, məktub yerli ləhcədə yazılmışdı və orfoqrafik səhvlərlə dolu idi... Orfoqrafik səhv mənə yaraşmır axı! Mən universitetdə bütün fənlərdən mükafat almışam! Qarşımda dayanan bu əclafa elə bir şapalaq ilişdirdim ki, iki dəfə yerindəcə fırlandı. – Ah! Sən məni oğru hesab edirsən, yaramazın biri yaramaz?! – ona deyirəm və üstündən də ona bir təpik vururam (özün bilirsən harasından).

Ürəyim bir az soyuyandan sonra soruşuram: “Sən bu pulu göstərilən yərə nə vaxt aparmalısan? – Günü bu gün. – Oldu! Pulu apar həmin yərə!” Yer düzgün göstərilmişdi – şam ağacının dibində onu basdırır və gəlir mənim dalımcı. Mən isə həmin yerdən bir az aralıda pusquda gizləndim. Gözləyirdim. Mən və yoldaşım həmin pusquda düz altı saat gözləməli olduq. Müsyö Della Rebbia, lazım olsaydı lap üç gün də orada qalardım. Altı saatdan sonra bastiaççio¹, bir nəfər əclaf sələmçi göründü. O, əyilib pulu götürmək istəyirdi ki, mən atəş açdım və elə sərrast nişan almışdım ki, onun başı qazdığı yerdəki pulların üstünə düşdü. İndi isə, yaramaz, – həmin kəndliyə deyirəm, – öz pullarını götür və Jiokanto Kastriçoninin alçaqlığı haqqında bundan sonra daha heç bir şübhə qalmasın. Yazıq kəndli əsə-əsə altmış beş frankını yığib götürür, hətta tənbəllik etməyib yerindəcə onları silib təmizləyir, mənə təşəkkür edir; mən isə son ayrılıq üçün ona yağlı bir təpik vururam və o hələ indi də qaçır.

– Ah! Keşiş, – Brandolaççio dedi, – sənə belə güllə atmağına qibtə edirəm. Təsəvvür edirəm necə gülmüşsən!

– Mən Bastiaccionun gicgahından vurmuşdum, – quldur, sözünə davam etdi, – və bu mənə Vergilinin aşağıdakı misralarını xatırlatdı:

...Liquefacto tempora plumbo

Diffidit, ac multa porrectum extendit arena²

Liquefacto! Siz inanırsınızmı, müsyö Orso, qurğuşun güllə havada sürətli uçuşu ilə əriyir? Siz ballistikanı öyrənmişsiniz, yəqin mənə deyə bilərsiniz: bu, həqiqətdir, yoxsa: səhv fikirdir?

Orso bu məlum alimlə mübahisə edib onun əxlaqi keyfiyyətini gətirəcəyi dəlillərlə sübut etməkdənsə, fizikaya aid bu sual ətrafında mübahisə etməyi üstün tuturdu. Bu elmi mübahisəyə qətiyyətlə maraqlı göstərməyən Brandolaççio günəşin tezliklə batacağını bildirərək onun söhbətini yarımcıq kəsdi:

– İndi ki siz bizimlə birlikdə nahar etmək istəmirsiniz, Ors Anton, – ona dedi – onda məsləhət görürəm ki, madmuazel Kolombanı evdə sizi çox gözləməyə vadar etməyəsiniz. Və bir də gün batandan sonra

¹ Dağlı korsikalılar Bastiyanın sakinlərinə nifrət edirlər və onlara Bastiese yox, Bastiaçço deyirlər; məlumdur ki, sözlərdə olan accio şəkilçisi nifrət mənasında işlənir. (Müəllifdən.)

² O, erimiş qurğuşunla onun gicgahından vurdu və qumun üstünə sərdi (lat.).

yollarda boş-boşuna dolaşmaq heç də həmişə təhlükəsiz olmur. Evdən çıxanda nə üçün silahsız çıxırsınız? Ətrafda o qədər axmaq adamlar var ki, özünüzlə onlardan gözləyin. Bu gün siz heç nədən qorxmaya bilərsiniz. Barriçinilər bələdiyyə rəisini öz evlərinə aparmışlar. Ona yolda rast gəlmişlər və prefekt bir gün Pyetranerada qalacaqdır, sabahısı isə onların dediklərinə görə, "birinci daşı qoymaq məqsədilə" Korta gedəcəkdir... Boş şeydir! O bu axşam Barriçinilər ailəsində gecələyəcəkdir; sabah onlar boş olacaqlar. Biri-Vinçentellodur ki, axmağın, avaranın biridir; o birisi isə Orlanduççiodur ki, heç də ondan geri qalan deyildir... Çalış onları tək-tək tut: birini bu gün, o birinisə sabah; ancaq, xəbərdar edirəm, özünüzlə gözləyin, bundan savayı mənim sizə daha heç bir başqa sözüm yoxdur.

– Məsləhət üçün sağ olun, – Orso dedi, – ancaq, bizim onlarla mübahisə etməyə elə bir əsasımız yoxdur, özləri yanıma gəlməyincə mənim onlara deməyə sözüm yoxdur.

Quldur dilini damağına vurub rişxəndlə nırçıldatdı, ancaq heç bir cavab vermədi. Orso getmək məqsədilə yerindən qalxdıqda:

– Yeri gəlmişkən, – Brandolaççio dedi, – göndərdiyiniz barıtı görə sizə təşəkkür etməyi unuttum; o lap vaxtında köməyimə çatdı. İndi lazım olan hər bir şeyim vardır... doğrudur, ayaqqabım yoxdur..., ancaq bu yaxın günlərin birində özümə vəhşi qoçların dərisindən ayaqqabı da tikəcəyəm.

Orso quldurun əlinə iki ədəd beş franklıq pul basdı və dedi:

– Barıtı sənə Kolomba göndərmişdi; bunlarla isə özünə ayaqqabı alarsan.

– Bu nə cür axmaqlıqdır, mənim leytenantım, – Brandolaççio hər iki pulu ona qaytararaq ucadan dedi. – Yoxsa siz məni dilənçi hesab edirsiniz? Mən çörəyi və barıtı qəbul edirəm, ancaq başqa heç bir şey istəmirəm.

– Köhnə əsgərlər arasında, elə bilirəm ki, biri-birinə kömək etmək qəbahət sayılır. Hə, di salamat qalın!

Ancaq yola düşməmişdən qabaq Orso pulları quldurun kisəsinə qoymuşdu; quldur isə bunu hiss etməmişdi.

– Əlvida, Ors Anton! – ilahiyyatçı dedi. – Bu yaxın günlərdə yəqin ki, makidə görüşəcəyik, onda Vergili haqqında söhbətimizi davam etdirərik.

Orso hörmətə layiq yoldaşlarından on beş dəqiqə olardı ayrılmışdı ki, tappıltı eşidib arxaya çevrildi və bir nəfər adamın ona tərəf var gücü ilə qaçdığını gördü. Bu, Brandolaççio idi.

– Bu bir az ağ oldu, mənim leytenantım, – tənəffüs halda o dedi, – lap ağ oldu! Budur sizin on frankınız. Başqası belə ələsəydi, mən onu elə-belə buraxmazdım. Mənim adımdan madmuazel Kolombaya ən səmimi salamlarımı çatdırın. Sizə görə lap tənəffüs oldum. Gecəniz xeyrə qalsın.

XII fəsil

Orso çox yubandığından Kolomba evdə bir az təşvişə düşmüşdü, ancaq indi onu görərkən yenə əvvəlki qəmli görkəmini aldı. Şam yeməyi üstündə onlar yalnız adi şeylərdən söhbət etdilər və bacısının sakit görkəmindən ürəklənən Orso ona quldurlarla görüşündən, hətta, dayısının və onun hörmətli məsləkdaşı senyor Kastrikoninin qayğısı sayəsində tərbiyə almış balaca Şilinanın dini və əxlaqi tərbiyəsi ilə əlaqədar azca zarafat etdiyini də danışdı.

– Brandolaççio təmiz, vicdanlı insandır, Kastrikoniyə gəldikdə isə, eşitmişəm, deyilənlərə görə, onun üçün heç bir əqido-filan yoxdur.

– Elə bilirəm ki, Brandolaççio ona, o isə Brandolaççioya layiqdirlər, onlar bir-birilə yaxşı tapışmışlar. O da, o birisi də cəmiyyətlə açıq mübarizə aparırlar. Tərətdikləri birinci cinayət onları başqa cinayətlərə sövq edib; bununla belə, bəlkə də onların günahı makidə yaşamayan bir çoxlarının günahından yüngüldür.

Bacısının sifətində sevinc qığılcımı parladı.

– Bəli, – Orso söhbətinə davam etdi, – bu bədbəxtlərin hərəkətlərində namus, şərəf deyilən şey vardır. Onları belə bir həyata alçaqlıq yox, amansız, qəddar mövhumat vadar etmişdir.

Araya bir anlıq sakitlik çökdü.

– Qardaş, – Kolomba ona qəhvə süzə-süzə dedi, – bu keçən gecə Şarl-Batist Pyetrinin öldüyündən yəqin xəbəriniz vardır, hə? O, bataqlıq qızdırmasından ölmüşdür.

– Bu Pyetri dediyin kimdir?

– Bu qəşəbədəndir, atamız öləndə onun qeyd kitabçasını götürən Madlenin əridir. O, adətə görə, meyitin yanında olmağını və ağı deməyi məndən xahiş etdi. Dedi ki, siz də gəlsiniz. Bizim qonşulardır və yaşadığımız bu kiçik yerdə belə bir nəzakətli adamlardan rədd etmək olmaz.

– Allah kəssin sən bu adətini, Kolomba! Mən öz bacımın belə tamaşa etməsini qətiyyənlə görmək istəmirdim!

– Orso, – Kolomba cavab verdi, – hər kəs öz ölüsünü bir cür yad edir. Ağı demək bizə ulu əcdadlarımızdan qalıbdır və biz ona qədim adət-onənə kimi hörmətlə yanaşmalıyıq. Madlənə ağı demək qabiliyyəti yoxdur, bu yerlərin ən yaxşı ağıcısı sayılan qoca Fiordistina isə xəstədir. Bir nəfər ağı deyən mütəqə lazımdır.

– Elə bilirsen ki, ta onun cənəzəsi üstündə iyrənc şeirləri oxumasalar Şarl-Batist o biri dünyada öz yolunu tapa bilməyəcəkdir? İstəyirsənsə, gət yas yerinə, Kolomba, indi ki sən bunu çox vacib hesab edirsən, mən də sənənlə gedərəm, ancaq orada ağı çəkib ağlama, bu sənənin yaşına bir o qədər də uyğun gəlmir... xahiş edirəm, bacım!

– Qardaş, mən söz vermişəm. Burada adət belədir, siz bunu bilmirsiniz, bir də ki, ağı demək üçün məndən başqa heç kim yoxdur.

– Səfeh adətdir!

– Belə şeyləri oxumaq mənə özümə də çox ağır gəlir. Bu mənə bizim bədbəxtliklərimizi xatırladır. Bu gün ağı desəm, sabah xəstələnəcəyəm; ancaq lazımdır, nə etmək olar? İcazə verin gedim, qardaş. Yadımdadır, Ajaççioda mənə deyirdin ki, qədim adət-onənələrimizə gülən ingilis qızını əyləndirmək xatirinə ağı çəkib oxuyum. Yaxşı, bu gün dərdlərini yüngülləşdirəcək və mənə minnətdar olacaq bədbəxt insanların xatirinə nə üçün ağı deməyim?

– Gedək, necə istəyirsənsə elə də et. Elə bilirəm ki, oxuyacağınız ağını artıq ürəyinizdə qoşmusunuz və indi istəmirsiniz ki, onu itirəsiniz.

– Yox, mən ağını əvvəlcədən qoşa bilmiəm, qardaş. Mən mərhumun cəsədi qarşısında dayanıb sağ qalanlar haqqında fikirləşirəm. Gözlərim yaşla dolur və bundan sonra ağıma nə gəlsə, onu da oxuyuram.

Bütün bunlara görə sinyorına Kolombanın həqiqi poetik istedadına zərər qədər şübhə etmək mümkün deyildi. Orso deyilənlərə müqavimət göstərə bilmədi və özü də bacısına qoşulub Pyetrilərin evinə yola düşdü. Mərhum, evin ən böyük otaqlarının birində, üzün açıq, stolun üstünə uzadılmışdı. Qapılar və pəncərələr açıq idi, stolun ətrafında çoxlu şam yanırdı. Mərhumun baş tərəfində onun dul arvadı ayaq üstə dayanmış, onun arxasında isə çoxlu arvad otağın bir tərəfini tamamilə tutmuşdular; otağın o biri tərəfində kişilər dayanmışdılar: hamısı ayaq üstə, başı açıq idilər; gözləri düz meyitə zillənmişdi, araya çökmüş böyük sükutu hamı gözləməyə çalışırdı.

Hər təzə gələn adam stola yaxınlaşır, mərhumu öpür¹, başının hərəkəti ilə onun dul qalmış arvadına və oğluna başsağlığı verir, sonra heç bir söz demədən keçib kişilərin arasında öz yerini tuturdu. Bununla belə, hərdən bir oradakılardan kimsə mərhumu bir neçə söz demək xatirinə bu qatı sükutu pozurdu:

“Sən nə üçün öz gözəl arvadını qoyub getdin? – arvadlardan biri – görünür, bu onların kirvəsi idi – deyirdi. – Məgər o sənənin qayğına qalmırdı? Nəyin çatırmırdı? Nə üçün heç olmasa bir ay da gözləmədin ki, gəlinin sənə bir oğul nəvəsi bəxş edəydi?”

Hündürboy cavan oğlan, Pyetrilərin oğlu atasının soyuq əlini sıxaraq qışqırdı: “Oh! Sən nə üçün mələmərdən² ölmədin? Heç olmasa sənənin intiqamını alardıq!”

İçəri daxil olan Orsonun eşitdiyi ilk sözlər bunlar oldu. Onun görünməsi ilə kişilərin dəstəsi aralandı və arada gəzən zəif pıçıltı ilə ağıcının gəldiyi elan olundu. Kolomba mərhumun dul qadını öpdü, onun əlindən yapışdı və gözlərini bir neçə dəqiqə yerə zilləyib fikirli halda donub qaldı. Sonra o, mezzarosunu arxaya atdı, düz meyitə tərəf baxdı, özü kimi rəngi-rufu qaçmış mərhumun üzünə əyildi və belə başladı:

“Şarl-Batist! Allah sənə rəhmət eləsin! Yaşamaq – əzab çəkmək deməkdir. Sən elə bir yerə gedirsen ki, orada nə günəş var, nə soyuq. Sənə nə əyri bağ bıçağın, nə də ağır belin daha gerek deyildir. Sənə işləmək də lazım deyil. Bundan sonra bütün günlər sənənin üçün istirahət günüdür. Şarl-Batist, Allah sənənin ruhunu şad eləsin! Sənənin evini indi oğlun idarə edir. Cənub küləyindən – Liberruodan quruyan palıd ağacının necə yıxıldığını mən gördüm. Fikirləşdim ki, o ölmüşdür. Yenə onun yanından keçdim və gördüm onun kökündən yeni pöhrə qalxıb. Həmin pöhrə palıd ağacı olub – böyük bir kölgəsi də var. Onun güclü budaqları altında, Maddölə, dincəl və yox olan, ölüb gedən palıd haqqında fikirleş”.

Ağıcının söhbəti bu yerə çatanda Madlən ucadan, hönkürtü ilə ağlamağa başladı və elə bu vaxt təsadüfən kəkliyi öldürdükleri kimi, bir nəfər xristianı soyuqqanlıqla güllə ilə vurub öldürən iki-üç nəfər kişi mis kimi qaralmış sifətlərində dıgırlanan iri göz yaşlarını silməyə başladılar.

¹ Bu adət Bakonanda hələ də davam edir. (*Qeyd müəllifindir.*)

² La mala morte – qəfil ölüm

Kolomba bozən mərhuma, gah onun arvadına müraciətlə, bozən isə ağda tez-tez istifadə olunan haşiyələrə müraciət edərək ölənin adamın dililə onun dostlarına məsləhət, yaxud təsəlli vermək məqsədilə “ölünü danışdıraraq” bir müddət bu qaydada davam etdi. O, ağ dedikcə sifəti heybətli şəklo düşür, yüngülcə allanan yanaqları onun dişlərini daha da ağ göstərir, iri gözləri daha da alovlanırdı. O, sacayaq üstündə oturmuş falabaxana oxşayırdı. Bozon ah-uf edib dərinə köks ötürənlərin nəfəsindən, boğuşuq hıçqırıqlardan başqa, onun əhatəsində olanların içərisində yüngül pıçıltı belə eşidilirdi. Baxmayaraq ki, ilk anlar Orsoya bu ibtidai poeziya qətiyyəni təsir etmədi, ancaq tezliklə o da ümumi həyəcana qaynayıb-qarıxdığını hiss etdi və otağın qaranlıq bir küncünə çəkilib Pyetrini öz oğlu kimi ağladı.

Salona yığışanlar birdən yüngülcə hərəkətə gəldilər: dəstə aralandı və bir neçə nəfər daxil oldu. Hörmət əlaməti olaraq tez-tələsik onlara yer ayırdılar: Görünür, təzə gələnlər sayılan adamlardan idilər ki, bu evdə onların gəlişi xüsusi hörmətlə qarşılanırdı. Bununla belə, ağuya hörmət əlaməti olaraq heç kim onlarla kəlmə kəsmədi. İçəri birinci giren adamın qırx yaşı olardı. Qara geyimli, döşündəki qırmızı nişanı ilə yanaşı vurulmuş çəhrayı lent, sifətinin özəməti ilk baxışdan onun bələdiyyə rəisi olduğunu xəbər verirdi. Onun arxasınca qorxaq və narahat baxışını taxdığı yaşıl cənəyin arxasında bir o qədər də məharətlə gizlədə bilməyən tündsifət, beli donqar bir qoca gəlirdi. Onun əynində bədənə görə gen qara frak vardı və geyimi başdan-ayağa qədər tamamilə təzə olmasına baxmayaraq, görünür, lap çoxdan, bir neçə il bundan əvvəl tikilmişdi. O, bələdiyyə rəisinin yanında dayandı, özünün onun kölgəsinə sığınan olduğunu ilk baxışdan bildirdi. Onlardan sonra qalın xətbəşlər altında gizlənmiş, məğrur, ancaq adamda ikrah hissi oyadan sırtıq baxışları olan iki nəfər cavan oğlan daxil oldu. Uzun müddət Vətəndən uzaq yaşaması Orsoya öz kəndlilərinin sifətini unutturmuşdu; o indi onları sifətdən tanıya bilmirdi; ancaq yaşıl əynəkli qoca onun xəyalında keçmiş xatirələri dərhal oyatdı. Həmişə bələdiyyə rəisinin yanında dayanması onu tanımaq üçün kifayət idi. Bu vəkil Barriçini idi, Pyetraneranın bələdiyyə rəisinə ağ mərasimini göstərmək məqsədilə hər iki oğlunu da yanına sahib gətirmişdi. Bu an Orsonun qəlbindən nələr keçdiyini demək çətindi; ancaq atasının düşmənlərinin öz ayaqları ilə gəlib göz qabağında dayanması onda dəhşət hissi oyatdı və daxilən uzun müddət mübarizə apardığı şübhələrə heç vaxt indiki kimi inana bilmədi.

Kolombaya gəldikdə isə həmin adamın üzünü görəndə kimi ona qarşı qatı nifrət hissi oyandı və onun titrəyən sifəti məşum bir görkəm aldı; sifəti sapsarı saraldı, səsi xırıldadı, başladığı şeir donub dodaqlarında qaldı... Ancaq tezliklə özünü ələ alıb ağını yeni coşqunluqla başladı:

“Qırğı boş qalmış yuvasında yanıqlı-yanıqlı qıy çəkəndə sığırçınlar onu ölə salaraq ətrafda uçururlar”.

Bu vaxt boğuşuq gülüş çşidildi – bunlar təzə gəlmiş cavan oğlanlar idi, görünür, deyilmiş bu təşbeh onlara həddindən artıq cəsarətli görünmüşdü.

“Qırğı qanadlanacaq, qanadlarını açacaq, dimdiyini qanla yuyacaq! – Sənə isə, Şarl Batist, qoy dostların sənə son, vida sözlərini desinlər. Onların göz yaşları çox axdı. Təkcə bədbəxt yetim qız səni ağlamayacaqdır. O, nə üçün səni ağlasın? Sən ömrünün çiçəklənən vaxtı əbədi uyudun, öz ailənin içində, hər şeyə qadir olan Allahın qarşısında təzə-təzə tanınmağa başlayırdın. Yetim qız, arxadan vurulmuş, qorxaq qatillərin qətlə yetirdikləri, yaşıl yarpaqların altında qanı al qırmızı atasını ağlayacaqdır; ancaq o, qanı yığıb saxlamışdır, bu qan ləyaqətli və günahsızdır; yetim qız həmin qanı Pyetraneranın üstünə çiləmişdir. Ona görə çiləmişdir ki, qoy bu qan öldürücü zəhərə çevrilsin. Və günahsız qan izi silinməyincə Pyetranera ləkəli qalacaqdır”.

Bu sözləri deyib qurtarandan sonra Kolomba özünü stullardan birinin üstünə saldı, mezzarosunu üzünə saldı və onun hönkürtü ilə ağladığı eşidildi. Ağlaşan qadınlar ağı deyənə ətrafına toplaşdılar; kişilərin çoxu sərt, vəhşi baxışla bələdiyyə rəisinə və onun oğlanlarına baxırdı. Kişilərdən bəzisi gəlişləriylə onları təhqir edən bu adamlar barəsində öz aralarında pıçıldaşırdılar. Mərhumun oğlu sıx dayanmış adamları itələyə-itələyə irəli çıxdı və buranı mümkün qədər tez tərk etməsini bələdiyyə rəisindən xahiş etdi; ancaq, bələdiyyə rəisi bu təklifi gözləmədi. O, qapıya tərəf gedəndə oğlanlarının hər ikisi artıq küçədə idilər. Bələdiyyə rəisi cavan Pyetriyə başsağlığı kimi bir neçə təsəlliverici söz dedi və dərhal da oğlanlarının ardınca çıxdı. Orsoya gəldikdə isə o, bacısına yaxınlaşdı, əlindən tutdu və otaqdan çıxartdı.

– Onları yola salın, – gənc Pyetri yanındakı dostlarına dedi. – Gözdə-qulaqda olun ki, onlara heç nə olmasın.

İki-üç nəfər cavan oğlan cəld stiletlərini çəkib gödəkçələrinin sol qolundan çıxartdılar və Orsonu bacısı ilə birlikdə evlərinin qapısına qədər yola saldılar.

XIII fəsil

Heydən düşmüş, əzgin Kolomba bir söz demək iqtidarında deyildi. O, başını qardaşının çiyinə söykəmiş, onun əlini öllərinin içinə alıb sıxmışdı. Ağının sonluğunda dedi ki, olduqca acı sözlərə görə bacısına daxilən hirsələnən Orso çox həyəcan keçirir, onu az da olmuş olsa məzəmmət etmək istəyirdi. O, bacısının bu vəziyyətinə səbəb olan əsəb gərginliyinin keçib getməsinə sakitcə dayanıb gözləyirdi ki, qapı birdən döyüldü və Saveriya daxil olub özünü itirmiş halda dedi: "Cənab bələdiyyə rəisi!" Bu sözləri eşidən Kolomba öz zəifliyindən xocalət çəkərək yerindən qalxdı və stula söykənərək ayaq üstə gözləməyə başladı; onun ağırlığı altında stulun titrədiyi açıq-aydın görünürdü.

Bələdiyyə rəisi vaxtında təşrif gətirmədiyinə görə əvvəlcə bir neçə bayağı sözlərlə üzr istədi, Kolombaya xoş gəlməyə çalışdı, bərk həyəcan keçirmə təhlükəsindən danışdı, dəfn mərasimlərində ağı demək adətini məzəmmətləyərək qeyd etdi ki, ağıçı oradakıların qəlbindəki qəm-qüssəni daha da artırır; sonra o, sonuncu dəfə eşitdiyi məlum ağının məzmununa qarşı öz gileyni bildirdi. Ən axırda isə səsinin tonunu dəyişərək:

– Müsyö Della Rebbia, – dedi, – mənə ingilis dostlarınızdan sizə çoxlu salam yetirmək tapşırılıb: miss Nevil, bacınıza, madmuazele səmimi salamlarını yetirir. Mən ondan sizə məktub gətirmişəm.

– Miss Nevildən məktub? – Orso ucadan dedi.

– Təəssüf ki, məktub yanımda deyil, siz onu beş dəqiqədən sonra alacaqsınız. Atası xəstədir. Bir anlığa qorxduq, dedik ki, görəsən o bizim dəhşətli qızdırma xəstəliyinə tutulmayıb ki? Xoşbəxtlikdən o bu təhlükədən sovuşub və buna özünüz əmin olacaqsınız, çünki əminəm ki, siz onunla tezliklə görüşəcəksiniz.

– Miss Nevil yəqin bərk narahat olub, eləmi?

– Xoşbəxtlik burasındadır ki, o, təhlükədən bütün hər şey keçib-gedəndən sonra xəbər tutmuşdur. Müsyö Della Rebbia, miss Nevil mənə sizdən və madmuazeldən çox danışdı.

Orso razılıq əlaməti olaraq təzim etdi.

– O sizin hər ikinizə böyük hüsn-rəğbət bəsləyir. Xarici görkəminə görə o, yüngül xasiyyətli görünür, ancaq füsunkar simasının arxasında olduqca sağlam fikir, ağıl gizlənmişdir.

– O, incə məxluqdur, – Orso dedi.

– Mən bura, demək olar ki, onun xahişi ilə gəlmişəm, müsyö. Əlbəttə, sizə öz xoşuma xatırlatmaq istəmədiyim o faciəli hadisəni

heç kim mənim kimi yaxşı, yerli-yataqlı bilmir. Necə ki, müsyö Barriçini hələ Pyetrancranın bələdiyyə rəisi və mən bu əyalətin prefektiyəm, məlum şübhələrə necə baxdığımı sizə deməyə ehtiyac hiss etmirəm, belə ki, əgər mənə deyilənlər həqiqətən doğrudursa, deməli, bəzi düşüncəsiz adamlar sizə təsir etmək niyyətində olmuşlar və siz də onları rədd etmişsiniz; bəli, rütbənizə və xasiyyətinizə bələd olanlar sizdən, şübhəsiz, elə bunu da gözləyirdilər.

– Kolomba, – stulda oturduğu yerdə narahat halda qurcalanan Orso dedi, – sən çox yorğunsan, gedib uzanmalısan.

Kolomba başının hərəkətilə "yox" işarəsi verdi. O həmişəki adi sakit vəziyyətini almış və odlu baxışlarını prefektə zilləmişdi.

– Müsyö Barriçini, – prefekt söhbətinə davam etdi – necə deyirlər, bu düşmənçiliyə tezliklə son qoyulması arzusundadır... yeni bir tərəfində sizin, o biri tərəfində isə onun özünün durduğu və üz-üzə dayandığınız ortadakı vəziyyəti nəzərdə tutur... Mənə qalsa, öz tərəfindən çox xoşbəxt, məmnun olardım ki, sizin hər ikinizin aranızda bir-birinə hörmət etmək əlaqələrinin bərpa olunmasını görüm...

– Müsyö, – Orso həyəcanlı səsle danışanın sözünü kəsdi, – mən vəkil Barriçinini atamın qatili olmaqda heç vaxt günahlandırmamışam, ancaq o elə hərəkət etmişdir ki, bu hərəkət mənim onunla hər hansı bir əlaqədə olmağıma həmişə maneçilik törədecekdir. O hansı quldunsa adından hədələyici bir məktub da qondarıbdır... özü də belə çıxır ki, guya həmin məktubu mənim atam yazmışdır; siz özünüz də bunu mənim atamın adı ilə bağlayırsınız, nəhayət, müsyö, haqqında danışdığım məktub birbaşa onun, yəni mənim atamın ölümünə səbəb olmuşdur.

Prefekt özünü bir anlığa toplayaraq dedi:

– Coşqun xasiyyətinə görə müsyö Barriçiniyə qarşı çəkişmə iddiasında olan atanızın buna inanması məsələsini hələ bağışlamaq olarsa, ancaq siz tərəfdən belə korluğa qəti bağışlamaq olmaz. Başa düşün ki, Barriçini belə bir məktubu qondarmağın, yazmağın fikrində heç vaxt olmamışdır... Mən sizə onun nə xasiyyətli adam olduğundan danışmıram... siz onu qətiyyənlə tanıyırsınız, siz onun haqqında yalnız eşitmişiniz və bu eşitdiklərinizə görə də onun haqqında mühakimə yürüdürsünüz, ancaq elə təsəvvür etməyin ki, qanunları yaxşı bilən adam...

– Ancaq, müsyö, – Orso yerindən qalxaraq dedi, – onda lütfən diqqət yetirin, bir tərəfdən deyirsiniz ki, məktubun yazılmasında Barriçininin əli yoxdur, bu onun işi deyildir, o biri tərəfdən isə siz

özünüz həmin məktubu mənim atamın adı ilə bağlayırsınız, guya onu yazan atamdır. Onun namusu, müsyö, mənim namusumdur.

– Polkovnik Della Rebbianın necə namuslu olduğunu hamıdan yaxşı mən biliyəm., ancaq bu məktubun müəllifi indi məlumdur.

– Kimdir? – Kolomba prefektə tərəf irəliləyərək bərkdən dedi.

– Bir çox cinayətlərdə müqəssir sayılan yaramazın birisi... Töretməyi cinayətləri siz korsikalılar da ona bağışlamazsınız, Tomazo Byanki adında oğrunun biridir, o hal-hazırda Bastiya həbsxanasında saxlanılır, həmin məktubun müəllifi olduğunu özü boynuna almışdır.

– Mən bu adamı tanımıram, – Orso dedi. – Onun məqsədi nə ola bilər?

– Yerli adamdır, – Kolomba dedi, – bizim keçmiş dəyirmançının qardaşıdır. Əclaf və yalançıdır, ona heç vaxt inanmaq olmaz.

– Siz onun, – prefekt sözünə davam etdi, – bu işdə nə kimi maraq güddüyünü görəcəksiniz. Bacınızın, madmuazelin dediyi dəyirmançı – elə bilirdim ki, onun adı Teodor idi – çayın üstündə yerləşən dəyirmanı polkovnikdən icarəyə götürmüşdü; Barriçini isə həmin çaya atanla bərabər sahib çıxmaq üçün atanla iddiaçılıq edirdi. Adətən alimcənab kimi tanınan polkovnik, demək olar ki, dəyirmandan heç bir gəlir götürmürdü. Belə olduqda, Tomazo öz-özlüyündə belə qərara gəlir ki, əgər çay Barriçininin ixtiyarına keçərsə o, Barriçiniyə daha çox icarə haqqı verməli olacaqdır, çünki Barriçininin pulu çox sevdiyini hamı bilirdi. Qısa, qardaşına xidmət göstərmək, minnət qoymaq məqsədilə Tomazo məktubu, hamımıza məlum olan quldurun adından yazır. Bax, bütün əhvalat belədir. Bilirsiniz, Korsikada ailə-qohumluq əlaqələri bir-birilə o qədər möhkəmdir ki, bu əlaqələr bəzən adamı cinayətə yuvarladır... Baş prokurorun mənə yazdığı və haqqında sizə indicə danışdığım məktubla lütfən, buyurun tanış olun.

Orso, Tomazonun etiraflarını kiçik təfəsilatı ilə özündə əks etdirən məktubu gözədən keçirir və eyni zamanda Kolomba onu qardaşının çiyininin üstündən oxuyurdu.

Qız məktubu oxuyub qurtarandan sonra ucadan dedi:

– Orlanduççio Barriçini bir ay bundan əvvəl Bastiyaya gedəndə mənim qardaşımın qayıdış gələcəyi məlum oldu. Ola bilsin ki, o Tomazonu görüb və bu yalan xəbəri də elə ondan alıbdır.

– Madmuazel, – prefekt çox təmkinlə dedi, – siz hər şeyi saxta mühakimələrlə izah edirsiniz; axı bu, həqiqəti üzə çıxarmaq üsulu deyil?! Siz, müsyö Della Rebbia, siz ağıllı adamsınız, mənə deyin görüm, nə fikirləşirsiniz, fikriniz nədir? Madmuazel kimi siz də inanır-

sınızmı ki, vaxtilə yüngül cəzaya məhkum olunmuş bir şəxs tanımadığı bir adama xidmət göstərmək xatirinə özünü cinayətə sövq etsin?

Orso hər bir sözə son dərəcə diqqət yetirərək baş prokurorun məktubunu təzodən oxudu; çünki vəkil Barriçinini gördüyü gündən hiss edirdi ki, bir neçə gün əvvəl nisbətən onu indi inandırmaq çətin olacaqdır. Nəhayət, o, izahatın onun üçün qənaətbəxş olduğunu etiraf etməli oldu. Ancaq Kolomba qəti olaraq dedi:

– Tomazo Byanki yalançıdır. O, cəzaya məhkum olunmayacaqdır, yaxud olursa da, həbsxanadan qaçaqcaqdır, mən buna əminəm.

Prefekt çiyinlərinin çəkdi.

– Aldığım məlumatları sizə verdim, müsyö, – o dedi. – Mən indi gedirəm, xahiş edirəm fikirləşəsiniz. Ağıllı mühakiməniz, sağlam, düşüncəniz sizə əsil həqiqəti başa düşməyə kömək edəndə qədər gözləyəcəyəm və inanıram ki, düşüncələriniz bacınızın fərziyyələrindən daha əsaslı, tutarlı olacaqdır.

Orso Kolomboya bəraət qazandırmaq xatirinə bir neçə söz dedi və yəqinə müqəssirin Tomazo olduğuna inandığını dönə-dönə bildirdi.

Prefekt getmək üçün artıq ayaq üstə idi.

– Əgər belə gec olmasaydı, – o dedi, – miss Nevinin məktubunu götürmək üçün mənimlə getməyi sizə təklif edərdim... Siz indicə mənə dediklərinizi müsyö Barriçiniyə də deyə bilərsiniz və hər şey də qurtarıb keçmiş olardı.

– Orso Della Rebbia Barriçinilərin evinə heç vaxt ayaq qoymayacaqdır! – Kolomba qozəblə ucadan dedi.

– Görünür, madmuazel ailənin *tintinayosudur*¹ prefekt istehza ilə dedi.

– Müsyö, – Kolomba ciddi tərzdə bildirdi. – Sizi aldadırlar. Siz vəkili yaxşı tanıyırsınız. O ən pis, hiyləgər və ən şərəfsiz adamdır. Sizə and veririrəm, Orsonu lənətlə damğalayacaq hərəkət etməyə vadar etməyin.

– Kolomba, – Orso bərkdən dedi, – sən ağıllı tamamilə itiribsen.

– Orso! Orso! Sənə verdim mücrünün xatirinə, yalvarıram sənə, mənə çit. Bizimlə Barriçinilər arasında qan olub; siz onlara ayaq qoymayacaqsınız!

– Bacı!

¹ Sürünün qabağında boynuna zınqırov asılmış keçi belə adlanır; sözün məcazi mənasında ailə üzvləri arasında mühüm məsələlərin həllinə rəhbərlik edənlərə də belə deyirlər (*Müslifin qeydi*).

– Yox, mənim qardaşım, siz ora heç vaxt getməyəcəksiniz, get-səniz, mən baş alıb bu evdən gedəcəm... və mənə bir daha görməyəcəksiniz... Orso, mənə yazığın gəlsin!

Və Kolomba Orsonun qarşısında diz çökdü.

– Madmuazel Della Rebbianın belə kəməğil olduğunu görəndə mən təəssüflənirəm. – Prefekt dedi. – Siz onu inandıracaq, yola gətirəcəksiniz, mən buna əminəm.

O, qapını yarıya qədər açdı və dayandı, görünür, Orsonun onu müşayiət edəcəyini gözləyirdi.

– Mən onu indi bu vəziyyətdə tək qoya bilmərəm, – Orso dedi... – Sabah, əgər...

– Mən səhər tezdən yola düşürəm, – prefekt bildirdi.

– Qardaş, heç olmazsa sabah səhərə qədər gözləyin, – əllərini qoynuna qoymuş Kolomba dedi. – Qoy mən atamın sənədlərinə bir də baxım... Siz mənə bundan məhrum etməsınız.

– Hə, yaxşı! Son bu gecə onlara baxacaqsan, ancaq bu mənasız kin-küdurətlə mənə əzab verməyəcəksən... Dönə-dönə üzr istəyirəm, cənab prefekt... Mən də özümü heç yaxşı hiss etmirəm... Yaxşı olar ki, iş sabah səhərə qalsın.

– Gecənin xeyrindənə gündüzün şəri yaxşıdır, – prefekt gedə-gedə dedi. – Ümidvaram ki, sabah sizin bütün şübhələrinizə son qoyulacaqdır.

– Saveriya, – Kolomba çağırdı, – fənəri götür və cənab prefekti yola sal. O sənə qardaşım üçün məktub verəcəkdir.

O bir neçə söz də dedi, ancaq həmin sözləri Saveriyadan başqa heç kim eşitmədi.

– Kolomba, – elə ki prefekt çıxıb getdi Orso dedi: – Sən mənə bərk məyus etdin. Belə çıxır ki, sən həqiqəti həmişə rədd edəcəksən?

– Siz mənə sabaha kimi vaxt vermişsiniz, – qız cavab verdi. – Vaxtım çox azdır, ancaq mən ümidimi hələ də itirmirəm.

Sonra o bir dəstə açar götürüb üst mərtəbədəki otaqlardan birinə tərəf qaçdı. Orada Kolombanın siyirmələri necə cəld açdığı və vaxt ilə polkovnik Della Rebbianın lazımı sənədlərini saxladığı yazı stolunda necə eşələndiyi açıq-aydın eşidilirdi.

XIV fəsil

Saveriya xeyli yubandı. Nəhayət o, əlində məktub, yuxudan kal durğuzduqlarından gözlerini ovan Şilinanın müşayiətilə görünəndə Orsonun səbri artıq tükənmişdi.

– Qız, bu vaxt buraya nə üçün gəlib-sən? – Orso dedi.

– Madmuazel çağırırdı, – Şilina cavab verdi.

“Axı bu şeytan onun nəyinə lazımdır?” – Orso fikirləşdi; ancaq, o miss Lidiyanın məktubunu uzaqdan alıb açmağa tələsdə... Orso məktubu oxuyanda Şilina onun bacısının yanına qalxırdı.

“Atam bir az nasazlamışdır, – miss Nevil yazırdı, – bundan başqa məktub yazmaq adı gələndə tənbəllik onu elə basır ki, mən ona katibə qız kimi xidmət etmək məcburiyyətində oluram. Bilirsiniz, bu yaxın günlərin birində dəniz sahilində gəzərkən o bizimlə bir yerdə mən-zərəyə baxıb əylənmək əvəzinə, ayağını suya salıb islatdı; bu işə sizin füsunkar adanızda, sən demo, qızdırma xəstəliyinə tutulmaq üçün kifayət itmiş. Qaşınızı necə çatdığınızı mən buradan görürəm. Siz, heç şübhəsiz, öz stiletinizi axtarırsınız, ancaq elə bilirəm ki, sizin başqa stiletiniz daha yoxdur. Deməli, atam bir az qızdırdı, mən isə bərk həyəcanlandım; mənim ələmdə olduğca lütfkar adam olan prefekt bizə çox yaxşı bir həkim göndərdi və bu həkim bizi iki günün içində bu narahatçılıqdan qurtardı. Xəstəliyin əlaməti yox olub və atam ov etmək xülyasına düşüb; ancaq mən bunu ona hələ ki qadağan edirəm. Dağdakı qəsrinizi necə tapdınız?”

Şimaldakı qalanız yenə öz yerindədirmi? Qarabasma yenə çox olur? Bütün bunları sizdən soruşuram, çünki atam sizin ona xallı maral, qaban, vohşi qoç... Bu qəribə heyvanların adlarını düz deyə bilirəmmi? Gəmiyə minmək üçün Bastiyaya yola düşəndə sizin qonaqpərvərliyinizə ümid bağlayırıq və elə bilirəm ki, sizin dediyiniz kimi, Della Rebbiaların bir bu qədər köhnə və ucuq-sökük qəsri bizim başımıza uçub töküləcəkdir. Prefekt o qədər sevimlidir ki, onunla birlikdə olanda istənilən mövzuda söhbət edə bilərsiniz, *bu the bye*¹, deyəsən, mən onun baş-beynini dəng eləmişəm. Biz sizdən, sizin lütfkarlığınızdan söhbət açdıq. Bastiyada qanun kəşiyində duran adamlar hal-hazırda qıfıl altında saxladıkları bir nəfər yalançının ifadəsini ona göndəriblər; həmin ifadə sizin şübhələrinizi dağda bilor; mənə hərdən bir narahat edən sizin bu düşmənçiliyə son qoyulmalıdır.

¹ Bu the bye – öz aramızdır (ing.).

Bilirsiniz bu mənim necə ürəyimdən olardı?! Siz bunu təsəvvür edə bilməzsiniz. Əlinizdə tufəng, gözəl ağac ilə siz yola düşəndə sifətinizdəki qəmgin ifadə ilə adi gündəkindən çox əsil korsikalıya oxşadınız... özü də korsikalıya həddindən çox oxşadınız. Basta¹.

Sizə ona görə belə çox uzun, yerli-yataqlı yazıram ki, çünki darıxıram. Prefekt indi gedəcəkdir, təəssüf! Biz sizin dağlara yola düşəndə sizə xəbər göndərəcəyik və madmuazel Kolombaya bizim üçün *bruçcio, ma solenne*² hazırlamasını çəkinmədən yazıb xahiş edəcəyəm. Hələlik ona mənim səmimi salamlarımı yetirin. Onun stileti mənim bork karıma gəldi; mən onunla özümə gətirdiyim romanın vərəqlərini kəsirəm; ancaq bu dəhşətli dəmir belə iş üsulundan hiddətlənib və mənim kitabımı rəhmsizcəsinə cırır. Əlvida, müsyö; atam sizə *his best love*³ göndərir. Prefekti eşidin; o, dəyərli məsləhətlərlə seçilən insandır və elə bilirdim ki, sizin xatirinizə görə yolunu uzaq salır. O, ilk daşı qoymaq məqsədilə Korta gedir, orada iştirak edə bilməyəcəyimə görə çox heyfəsilənirəm. Müsyö prefekt naxışlı geyimdə, ipək corabda, ağ şərfdə, əlində isə bənna malası! – çəmçək!.. və sonra nitq... Mərasim “Yaşasın kral!” sözlərinin min dəfə təkrar edilməsilə qurtaracaqdır! – Dörd səhifəni mənə yazdırdırıb doldurtdurduğunuz üçün fəxr edə bilərsiniz; ancaq müsyö sizə təkrarən deyirəm: mən darıxıram və buna görə də mənə çox uzun məktub yazmağınıza icazə verirəm. Yeri gəlmişkən, bunu deyim ki, Pyetranera – Kastla sağ-salamat gəlib çıxdığınızı bu günə kimi xəbər verməməyiniz məni son dərəcə təəccübləndirdi.

Lidiya

P.S. Sizdən xahiş edirəm, prefekti dinləyin və nə desə əməl edin. Biz ikimiz birlikdə qərara gəldik ki, siz məhz belə hərəkət etməlisiniz və bu məni məmnun edəcəkdir”.

Orso məktubu üç-dörd dəfə oxuduqca ona saysız-hesabsız mənə verdi; sonra uzun bir cavab yazdı və Saveriyaya tapşırı ki, onu bu gecə Ajaççiyoya yola düşəcək kənd adamlarından birinə versin. O artıq Barriçinilərin həqiqi və uydurma günahlarını bacısı ilə birlikdə oturub həll etmək barədə daha fikirləşmirdi; miss Lidiyanın məktubundan sonra hər şey onun gözlərində gözəl görünürdü; onun qəl-

¹ Basta – bəsdir! (ital.).

² Bruçcio, ma solenne – Korsikada hazırlanan pendir növləridir.

³ His best love – səmimi salamlarımı (ing.)

bində nə şübhə qalmışdı, nə kin-küdurət. Bacısının aşağı düşməsinə bir müddət gözlədikdən sonra onun gəlmədiyini gördükdə gedib elə rahatca yatdı ki, heç vaxt özünü belə rahat hiss etməmişdi. Orsodan xəlvəti Şilinanı öz gizli tapşırıqları ilə harasa göndərən Kolomba bütün gecəni köhnə kar-kağızları oxumaqla keçirdi. Səhər, səhə sükülməmişdən bir az qabaq onun pəncərəsinə bir neçə daş atdılar; bu işarəyə görə o bağa düşdü, gizli qapını açıb iki nəfər şübhəli görkəmli adamı evə gətirdi; onun birinci qayğısı həmin adamları mətbəxə aparmaq və onlara yemək vermək oldu. O adamların kim olduğunu biz indi biləcəyik.

XV fəsil

Səhər saat altıya yaxın prefektin qulluqçusu Orsonun evinin qapısını döydürdü. Qapını döyəni Kolomba qarşıladı və həmin adam prefektin tezliklə yola düşəcəyini, buna görə də onun qardaşını gözlədiyini dedi. Kolomba heç bir şeydən çəkinmədən cavab verdi ki, onun qardaşı elə bir az bundan qabaq pilləkəndən yığılıb ayağı burxulubdur və bir addım belə atmağa iqtidarı yoxdur; sonra Kolomba gələn adamdan xahiş etdi ki, Orsonun adından müsyö prefektdən üzr istəsin və bildirsin ki, əgər zəhmət çəkib onun yanına gəlsə çox məmnun olardı. Qasid gedəndən az sonra Orso aşağı düşdü və prefektin onun dalınca adam göndərüb-göndərmədiyini xəbər aldı.

– O sizdən xahiş edir ki, onu burada gözləyirsiniz, – qız inamla cavab verdi.

Yarım saat keçdi, ancaq Barriçinilərin evində heç bir cüzi hərəkət hiss olunmadı; bununla belə, Orso Kolombadan təzə bir izah tapıb-tapmadığını soruşdu; o cavab verdi ki, bu haqda o özü prefektə hər şeyi izah edəcəkdir. Belə baxanda Kolomba çox sakit görünürdü, ancaq sifətinin rəngi və gözləri onun daxilən bərk həyəcan keçirdiyini xəbər verirdi.

Nəhayət, Barriçinilərin qapısının açıldığını hamı gördü; birinci olaraq əynində yol paltarları olan prefekt, onun dalınca isə bələdiyyə rəisi və onun hər iki oğlu çıxdı. Bu əyalətdə birinci vəzifəli şəxsin çıxıb getməsinə təxminən üç gündən indiyə kimi gözləyən və indi onun, Barriçinilərin üçünün də müşayiətilə gətirdiyini öz gözlərilə görə Pyetranera sakinləri çox təəccübləndilər; o, meydanı düz xətt boyunca kəsdi və Della Rebbiaların evinə daxil oldu. “Onlar barışırlar!” – kəndin siyasətçiləri ucadan dedilər.

– Mən bunu sizə dönə-dönə deyirdim, yenə də deyirəm, – bir kişi əlavə etdi, – məsələləri həll etmək üçün Orso qitədə püxtələşmişdir.

– Bununla belə, – rebbiaçıların tərəfini saxlayanlardan biri dedi, – görürsünüz, birinci olaraq Barriçinilər onun ayağına gedirlər. Onlar rəhm diləyirlər.

– Prefekt onların hamısını axımaq yerinə qoyur, – qoca araya söz atdı, – adamlardan daha kişilik gözləmə, cavanlar özləri də atalarının nəhəng tökülmüş qanı haqqında qeyri-qanuni doğulmuş uşaqlar kimi düşünürlər.

Prefekt Orsonun ayaq üstə olduğunu və çox sərbəst gəzdiyini görəndə bərk təəccübləndi. Kolomba yalan danışdığını ikicə sözlə etiraf etdi və ondan üzr istəyərək:

– Əgər siz başqa yerdə qalacaqdınızsa, cənab prefekt, – dedi, – qardaşım elə həmin günün sabahısı gəlib öz hörmətini sizə bildirərdi.

Orso tez-tez üzr istəməli olur, hər dəfə də gülünc, qərribə görünən və onda son dərəcə təəssüf doğuran bu bəlikdə iştirak etmədiyini təkidlə bildirdi. Prefekt və qoca Barriçini Orsonun hiddət qarışıq məzəmmətlə bacısına bildirdiyi təəssüf hisslərinin səmimiyyətinə, görünür, inanırdılar; ancaq bu, bələdiyyə reisinin oğlanlarını razı salmırdı:

– Bizi ələ salırlar, – Orlanduçchio elə ucadan dedi ki, hamı eşitsin.

– Əgər mənim bacım mənimlə belə oynasaydı, – Vinçentello dedi, – onun sarsaqlığına həmin dəqiqə son qoyardım.

Bu sözlər və həmin sözlərin məlum tonda deyilməsi Orsonun xoşuna gəlmədi və onun xoş əhvalına sığan doğradı. Orso və cavan Barriçinilər baxışdılar; bu baxışlarda heç bir xeyirxahlıq hissləri nəzərə çarpmırdı.

Bununla belə, hamı oturandan sonra, – mətbəxin qapısının yanında ayaq üstə dayanan Kolomba istisna olmaqla – prefekt söz aldı; ölkədə kök salmış mövhumat bərsində ümumi cümlələri söylədikdən sonra, baş alıb getmiş düşmənçiliyin özünün əksər hallarda hansısa anlaşılmazlıqdan doğduğunu, xatırlatdı. Sonra üzünü bələdiyyə reisinə tərəf tutaraq ona dedi ki, müsyö Della Rebbia onu atasından məhrum edən bu ağlamalı, faciəli hadisədə istər birbaşa, istərsə də dolayısı yolla Barriçinilər ailəsinin iştirak etməsinə qəti inanmır; bu da həqiqətdir ki, o hər iki ailə arasında mövcud olan tək-cə bir xüsusiyyətə, nədənsə şübhə edir; bu şübhə isə müsyö Orsonun uzun müddət burada olmaması, hadisədən xəbər tutması və sonradan aldığı məlumatların mahiyyətlərindən, xüsusiyyətlərindən

dən doğur; bu da aydındır ki, indi ona aşkar olan məsələləri o tamamilə qənaətbəxş hesab edir, müsyö Barriçini və onun oğlanları ilə xeyirxah qonşuluq və dostluq əlaqələrinin bərpa olunmasını arzulayır.

Orso qeyri-təbii olaraq təzim etdi; müsyö Barriçininin pıçılda-dığı sözləri heç kim eşitmədi; onun oğlanları tavanın tirlərinə baxırdılar. Prefekt təntənəli çıxışına, Orsoya müraciətinə müsyö Barriçiniyə xitabən başladığı nitqin ardı kimi davam etmək istəyirdi ki, Kolomba birdən boynuna saldıq ləçəyin altından bir neçə kağız çıxaraq danışığa gəlmək istəyən tərəflər arasına tərəf cəsarətli addımlarla irəlilədi və dedi:

– Bizim hər iki ailəmiz arasındakı müharibənin qurtarmasını görseydim, çox şad olardım; ancaq barışığın səmimi olması xatirinə hər şeyi aydınlaşdırmaq lazımdır ki, sonradan heç bir kəsdə heç bir şübhə doğurmasın. Cənab prefekt, axmaq, şöhrətli bir adamın adından yazılan ifadə, yəni Tomazo Byanşinin ifadəsi mənə çox şübhəli görünür. Mən dedim ki, bəlkə sənin oğlanların onu Bastiya həbsxanasında görüblər!

– Bu yalandır, – Orlanduçchio Kolombanın sözünü kəsdi, – mən onu heç yerdə görməmişəm.

Kolomba nifrətlə ona baxdı və sifotinə daha sakit görkəm verərək sözünə davam etdi:

– Siz əsas məqsəd kimi bunu izah etdiniz: Şübhəli bir quldurun adından Tomazo müsyö Barriçinini ona görə hədələyə bilər ki, mənim atamın onun qardaşı Teodora ucuz qiymətə verdiyi dəyirmanı qardaşının adına saxlaya bilsin, belə deyilmi?

– Bu aydındır, – prefekt dedi.

– Byanşi kimi bir yaramazdan hər şey gözləmək olardı, – bacısının sakit görkəminə aldanmış Orso dedi.

– Məktubun əslisi isə, – gözləri daha da alovlanmağa başlayan Kolomba sözünə davam etdi, – iyul ayının 11-də qeyd edilib. Həmin gün Tomazo dəyirməndə, öz qardaşının yanında olubdur.

– Bəli, – bələdiyyə reisi narahatlığını az da olmuş olsa bildirərək dedi.

– Bəs belədirsə, onda Tomazo Byanşinin məqsədi, marağı nə ola bilərdi? – Kolomba qalib görkəm alaraq ucadan dedi. – Onun icarə müqaviləsinin müddəti, vaxtı qurtarıb və mənim atam da ona iyulun birində ezamiyyət veribdir. Bax, bu da mənim atamın qeydi, ezamiyyətin nə vaxtdan başladığını göstərən dəqiqə, ajakçeyolu işgüzar bir adamın bizə təqdim etdiyi təzə dəyirmançını göstərən məktubu.

Belə danışa-danışa o, əlində tutduğu kağızları – sənədləri prefektə təqdim etdi.

Hamını araya çökən ümidli təəccüb bürümüşdü. Bələdiyyə rəisinin rəngi-rufunun saraldığı açıq-aydın görünürdü; Orso, prefektin çox diqqətlə oxuduğu sənədləri götürüb onlarla tanış olmaq məqsədilə qasını çataraq irəlilədi.

– Bizi ələ salırlar! – qəzəblə yerindən qalxan Orlandiçcio ucadan dedi. – Gəlin çıxmaq gedək, ata, biz buraya gərək heç gəlməyəydik!

Müsyö Barriçini özünü bir anda ələ aldı. O, kağızlara diqqətlə baxmağı xahiş etdi, prefekt sənədləri ona verdi. Bundan sonra o, yaşıl eynəyini burnunun üstünə qaldıraraq diqqətini laqeyd halda onların üzərində gəzdirdikcə Kolomba da balalarının olduğu kahaya yaxınlaşan xallı marala baxan poləngin gözləri kimi od saçan gözlərilə onu başdan-ayağa diqqətlə süzürdü.

– Ancaq, – müsyö Barriçini eynəyini burnunun üstündən endirərək kağızları prefektə verdi və dedi: – Müsyö polkovnikin xeyirxahlığını başa düşdüyündən... Tomazo fikirləşmişdir... daha doğrusu, o belə düşünmüşdür ki... polkovnik axırda onun qardaşı ilə birdəfəlik üzülüşmək qərarına gələcəkdir... Doğrudan da, nəticədə isə o, dəyirmanın sahibliyini özündə saxlayır, deməli...

– Dəyirmanın sahibliyini mən özümdə saxlamışam, – Kolomba nifrətedici ifadə ilə bildirdi. – Atam ölmüşdür, mən isə indiki vəziyyətimdə ailənin müştərilərini qorumalıyam.

– Bununla belə, – prefekt dedi, – həmin məktubu özü yazdığını Tomazo etiraf etmişdir... Burası aydındır...

– Mənim üçün aydın olan budur ki, – Orso onun sözünü kəsdi, – bu işdə alçaqlıq tamamilə ört-basdır edilmişdir.

– Mənim bu cənabların fikirlərinə tamamilə zidd olan müddəam da vardır, – Kolomba bildirdi.

O, mətbəxin qapısını açdı və Brandolaçcio, ilahiyyat elmləri üzrə alim və Brusko adlı it dərhal içəri daxil oldular. Quldurların hər ikisi silahsız idi, hər halda xarici görünüşdən belə demək olardı... ancaq onların patrondaşları kəmərlərindən asılmış, bəd ayaqda onların hər bir işini tamamlayan tapançaları isə qoburlarında heç gözə dəymirdi. Salona girəndə onlar papaqlarını çıxartdılar.

Onların qəfildən görünməsinin necə təsir bağışladığını təəvvür etmək olar. Bələdiyyə rəisi az qaldı ki, arxası üstə yerə sərilsin; oğlanları əllərini ciblərinə aparıb stiletlərini axtara-axtara özlərini

cəld onun qabağına atdılar. Prefekt qapıya tərəf hərəkət etdikdə Orso Brandolaçcionun yaxasından tutaraq onun üstünə qışqırdı:

– Son burada nə edirsən, yaramaz?

– Bu, tələdir! – Bələdiyyə rəisi qapını açmağa cəhd edərək ucadan dedi; ancaq sonradan məlum oldu ki, qapını quldurların göstərişinə görə Savriya bayır tərəfdən bağlamışdır.

– Ey xeyirxah insanlar, məndən qorxmayın, – Brandolaçcio dedi, – paltarımı qara görüb mənə şeytan da adlandırmayın. Heç bir axmaq fikrimiz, niyyətimiz də yoxdur. Cənab prefekt, mən sizin müti qulunuzam. Mənim leytenantım, bir az rəhmli olun, az qalmışdı ki, mənə boğasınız. Biz bura şahid kimi gəlmişik. Hə, dillən görək, keşis, axı sən dilin sümüksüzdür, danış.

– Cənab prefekt, – ilahiyyat elmləri üzrə alim dedi, – sizinlə tanışlıq şərfi mənə qismət olmayıb. Mənim adım Jiokanto Kastrikonidir, mən keşis adı ilə daha məşhürəm... Hə, indi mənə xatırlayırırsınız! Yadıma düşürəm, deyəsiniz! Bu, tanımaq şərfinə nail olmadığım madmuazel mənə xəbər göndərmişdir ki, üç həftə bundan qabaq mənimlə birlikdə Bastiya həbsxanasında olan Tomazo Bianşi haqqında bildiklərimizi ona danışım. Mənim sizə deyəcəyim elə bunlardır...

– Zəhmət çəkməyin, – prefekt dedi, – mən sizin kimi adamı heç eşitmək istəmirəm... Müsyö Dello Rebbia, inanmaq istərdim ki, siz bu mənfur qətlə qətiyyətlə iştirakçısı olmamışsınız. Ancaq siz evinizin sahibisiniz, ya yox? Ömrü edin bu qapını açsınlar! Sizin bacınız quldurlarla qoribə şəkildə əlaqədə olduğuna görə, bəlkə də, cavab verməli olacaqdır.

– Müsyö prefekt, – Kolomba ucadan dedi, – bu adamın nə deyəcəyini lütfən dinləyin. Siz buraya ədaləti hamı üçün bərpa etmək xatirinə gəlmişsiniz və sizin ümdə vəzifəniz həqiqəti axtarıb tapmaqdır. Danışın, Jiokanto Kastrikoni!

– Ona qulaq asmayın! – Barriçinilərin üçü də xorla bildirdilər.

– Əgər hamı birdən danışsa, biz bir-birimizi başa düşə bilmərik, – quldur gülümsəyərək dedi. Haqqında söhbət gedən Tomazo, deməli, həbsxanada mənim yoldaşım olubdur, dostum yox. Müsyö Orlandiçcio ona orada tez-tez baş çəkərdi...

– Yalandır, – hər iki qardaş bir ağızdan qışqırdı.

– İki inkar bir təsdiqə bərabərdir, – Kastrikoni istər-istəməz bildirdi. – Tomazonun pulu var idi; o istədiyi kimi yeyirdi və içirdi. Mən yaxşı yeməyi homişə sevmişəm (mənim on pis cəhətim məhz elə budur) və bu yaramazın mənə nə qədər ikrah hissi doğurma-

sına baxmayaraq, dəfələrlə gedib onunla yemişəm. Təşəkkür etmək özünə bir dəfə ona mənimlə birlikdə qaçıb həbsxanadan qurtarmağı təklif etdim... Bir südəmər qız uşağı... nə vaxtsa mən ona qarşı iltifatlı olmuşam... bu imkanı mənə verdi. Mən heç kimi nüfuzdan salmaq istəmirəm. Tomazo təklifimi rədd etdi, mənə dedi ki, o özünə görə narahat deyildir. Vəkil Barriçini onu bütün hakimlərə məhkəmə sədrinə tapşırıbdır və o, həbsxanadan aydan arı, sudan duru çıxacaq, üstelik pulları da cibində qalacaqdır! Mənə gəldikdə isə mən təmiz hava udmağı qərara aldım. Dixi.¹

– Bu adamın dediklərinin birinci sözündən axırıncı sözünə kimi hamısı yalandır! – Orlanduçchio qətiyyətlə təkrar etdi. – Əgər biz silahımız əlimizdə onunla çölün düzündə olsaydıq, o belə danışmazdı.

– Bu, axmaqlıq oldu! – Brandolaçchio ucadan dedi. – Orlanduçchio, keşislə savaşmayın.

– Siz mənə buradan axırı buraxacaqsınız, yoxsa yox, müsyö Della Rebbia? – prefekt səbirsizliklə ayağını yerə vuraraq dedi.

– Saveriya! Saveriya! – Orso qışqırdı, – lənət şeytana, qapını açın!

– Bir dəqiqə, – Brandolaçchio dedi. – Getmək lazımdırsa, gərək əvvəlcə biz gedək. Cənab prefekt, adətdir, adamlar dostlar yanında görüşəndə, yarım saat vaxt verilir ki, onlar bir-birilərlə halallaşsınlar.

Prefekt onu nifrətlə süzdü.

– Bütün məclisi salamlamağı özüm üçün şərəf sayıram! – Brandolaçchio dedi və sonra qolunu üfüqi vəziyyətdə tutaraq itinə əmr etdi: – Hə, Brusko, cənab prefektin şərəfinə bir dəfə tullan görüm!

İt hüddü, quldurlar silahlarını mətbəxdən cəld götürdülər, bağdan keçib aradan çıxdılar və bərk fıştırıq səsi eşidildəndən sonra otağın qapısı sanki cadusu oxunubmuş kimi açıldı.

– Müsyö Barriçini, – içindəki qəzəbi güclə boğan Orso dedi, – mən sizi indi saxtakar hesab edə bilmərəm, Byanki ilə əlbir olduğuna və saxtakarlıq etdiyinə görə, elə günü bu gün sizə qarşı şikayət ərizəmi karl prokuroruna göndərəcəyəm, mən sizi başqa bir, daha ağır cinayətə görə mühakimə edəcəyəm.

– Mən isə müsyö Della Rebbia – bələdiyyə reisi bildirdi, qurduğunuz tələyə və quldurlarla əlaqədar olduğunuza görə sizdən şikayət ərizəsi verəcəyəm. Bundan sonra müsyö prefekt sizin həbs olunmağınız barədə jandarmeriya idarəsinə göstəriş verəcəkdir.

¹ Dixi – mən qurtardım (lat).

– Prefekt öz vəzifəsini yerinə yetirəcəkdir, – prefekt ciddi tərzdə bildirdi, – o, Pyetranerada qayda-qanunun pozulmasına nəzarət edəcək, haqq işin qalib gəlməsinə çalışacaqdır. Bunu mən sizə, sizin hamınıza deyirəm, ağalar.

Bələdiyyə reisi və Vinçentello otaqdan artıq çıxmışdılar; Orlanduçchio isə üzünü Orsoya və Kolombaya tərəf çevirib dəli-dəli onların ardınca qapıya tərəf irəliləyirdi ki, Orso pıçıltı ilə ona dedi:

– Atanız qocadır, onu bir zərbəyə əzərdim; ancaq mən həmin zərbəni sizə və sizin qardaşınıza saxlamışam.

Cavab vermək özünə Orlanduçchio stiletini siyirib çıxartdı və diqqətlə Orsonun üstünə tullandı; ancaq silahını işə salmağa macal tapmamış Kolomba onun qolunu tutub arxasında burdu və elə bu vaxt Orso onun sifətinə bir-iki yumruq vurdu; vurulan yumruqlar onu bir neçə addım kənara atdı və Orlanduçchio kobud şəkildə qapının çərçivəsinə çırpıldı. Stilet Orlanduçchiounun əlindən düşdü; ancaq Vinçentellonun öz stileti vardı və o, otağa qayıdanda Kolomba cəld atılıb tüfəngi qapdı və bununla ona tərəflərin qeyri-bərabər qüvvəyə malik olmadığını sübut etdi. Eyni zamanda prefekt özünü vuruşanların arasına atdı.

– Yaxın günlərdə görüşənədək, Orso Anton, – Orlanduçchio ucadan dedi və qapını möhkəm çəkişərək açarla bağladı ki, qapı içəridən açılana qədər çıxıb getməsi üçün vaxt qazansın.

Orso və prefekt hərəsi otağın bir küncünə tərəf çəkilərək on beş dəqiqəyə qədər lal-kar dayandılar.

Cəbhədən qalib çıxan məğrur bir görkəmlə Kolomba qələbəni həll edən əlindəki tüfəngə söykənərək növbə ilə onları diqqətlə süzdü.

– Bu nə cür ölkədir! Bu nə cür yerdir! – yerindən cəld qalxan prefekt nəhayət ucadan dedi. – Müsyö Della Rebbia, siz səhv etdiniz. Xahiş edirəm, vicdanınıza and içərək mənə söz verəsiniz ki, ədalət məhkəməsi bu lənətə gəlmiş işi həll edəne qədər gözləyəcəksiniz və hər bir güc işlətməyə qarşı bitərəf qalacaqsınız.

– Bəli, müsyö prefekt, mən bu yaramazı vurmaqda səhv etdim; ancaq mən onu vurdum; etdiyi tələbə görə mən onu rədd edə bilməzdim.

– Yox ey!.. O sizinlə vuruşmaq istəmir!.. Ancaq əgər o sizi qətlə yetirərsə... Siz bunun üçün ona lazım olan hər şeyi etdiniz.

– Biz özümüzü gözləyəcəyik! – Kolomba dedi.

– Orlanduçchio, – Orso bildirdi, – mənə igid oğlan təsiri bağışlayır. Onun haqqında mən sizdən də yaxşı fikirdəyəm, müsyö prefekt. O əl atıb stiletini çıxartmaqda tələddi, onun yerinə olsaydım mən də elə hərəkət edərdim; mən xoşbəxtəm ki, bacımın bilöyi güclüdür, nazlı xanımların bilöyinə oxşamır onun bilöyi.

– Siz vuruşmayacaqsınız! – prefekt ucadan dedi; – mən bunu sizə qadağan edirəm!

– İcazə verin sizə deyim ki, müsyö, namus məsələsində öz vicdanından savayı heç bir ali hörmətə qulaq asıram.

– Sizə deyirəm ki, vuruşmayacaqsınız!

– Siz mənə həbs edə bilərsiniz, müsyö... yəni əgər mən sizə mənə tutmağa imkan verərəmsə. Ancaq əgər belə bir şey baş versə, siz onu yalnız təxirə salarsınız; çünki belə bir iş bu gün labüddür. Siz namuslu adamsınız, müsyö prefekt və özünüz yaxşı bilirsiniz ki, başqa çıxış yolu yoxdur...

– Əgər mənim qardaşımı həbs etsəniz, – Kolomba əlavə etdi, – qəsəbə camaatının yarısı onun müdafiəsinə qalxacaq və biz yaxşı atışmanın şahidi olacağıq.

– Sizə əvvəlcədən deyirəm, müsyö, – Orso bildirdi, – yalvarıram, elə düşünməyin ki, bu elə-belə, boş-boşuna hədə-qorxudur; xəbərdar edirəm, əgər müsyö Barriçini bələdiyyə rəisliyinin nüfuzundan istifadə edib mənə tutdurarsa, mən özümü müdafiə edə-cəyəm.

– Bu gündən etibarən, – prefekt dedi, – müsyö Barriçini öz vəzi-fəsindən kənar edilmişdir... Ümid edirəm ki, o özünü təmizə çıxar-mağa çalışacaqdır... Eşidin, müsyö, mən sizin fikrinizlə şərikəm. Ancaq mən sizdən çox cüzi bir şeyi xahiş edirəm: mən Korteden qayıdana qədər evdən bayıra çıxmayın. Burada yalnız üç gün olmayaca-ğam. Kral prokuroru ilə birlikdə qayıdıb gələcəyəm və biz bu faciəli işi tamamilə araşdıracağıq. O vaxta qədər heç bir düşmən-çilik hərəkətinin olmayacağına söz verirsinizmi?

– Mən bunu sizə söz verə bilmərəm, müsyö, əgər Orlanduçchio mənə duelə çağırırsa...

– Neco! Siz, fransız zabiti, saxtakarlıqda şübhələndiyiniz bir adamla vuruşacaqsınız?

– Mən onu vurmuşam, müsyö.

– Yaxşı, əgər siz icbari əməkə olan bir adamı vurmuşsunuzsa və o, ədalətin bərpa olunmasını bizdən xahiş edərsə, siz beləsiylə doğrudanmı vuruşacaqsınız?

– Aqlınızı başınıza yığın, müsyö Orso! Hə, yaxşı! Mən sizdən daha kiçik bir şey xahiş edirəm: Orlanduçchio ilə görüşməyə can atma-yın. Əgər o sizi çağırırsa, onda hə, sizə vuruşmağa icazə verirəm.

– Məni çağıracağına qətiyyə, zərəcə şübhə etmirəm, ancaq mən sizə söz verirəm ki, savaşağa təhrik etmək məqsədilə ona başqa şapalaqlar vurmayaçağam.

– Bu nə cür ölkədir, ilahi?! – prefekt iri addımlarla var-gəl edərək təkrar-təkrar deyirdi. – Görəsən, Fransaya nə vaxt qayıdacağam.

– Müsyö prefekt, – Kolombo daha inco səslə dedi, – daha gec-dir, lütfən, bizimlə nahar etmək şərəfini əsirgəməzsiz ki?

Prefekt gülməyini saxlaya bilmədi.

– Artıq çoxdandır ki, burdayam... bu işə tərəfbazlığa oxşayır... Və lənətə gəlmiş “ilk daş” olmasaydı!.. Mən gərək gedim... Mad-muazel Della Rebbia.., siz bu gün gör nə qədər bədbəxtliklərə bais oldunuz!

– Müsyö prefekt, bacımın dəlillərinin əsaslı olduğunu etiraf edərək, siz heç olmazsa, gərək ona haqq qazandırarsınız. İndi əminəm ki, sizin hər bir addınızı güdürlər.

Prefekt çıxanda Kolomba dedi:

– Orso, siz burada qitədə deyilsiniz. Orlanduçchio sizin duel-ləriniz haqda qətiyyə fikirləşmir də... və bundan əlavə, bunu da bilin ki, bu əclaf şərəfsiz ölməlidir... onun ölümü şərəfsizlərin ölümü kimi olmalıdır.

– Kolomba, mənim əzizim, sən qoçaq qızsan! Məni bıçaq zər-bəsindən qurtardığına görə sənə borcluyam. Elə şeylər var ki, sən onları başa düşmürsən, başa düşə bilmirsən. Hə, səhər yeməyini gətir və elə ki prefekt yola düşdü, verilən tapşırıqları ləyaqətlə yerinə yetirən sevimli Şilinani çağırtdır gəlsin. O mənə lazımdır, məktubu aparacaq...

Kolomba səhər yeməyini hazırlayıb qurtarınca Orso öz otağına qalxdı və aşağıdakı kağızı yazdı:

“Siz yaqın ki, mənimlə görüşməyə tələsirsiniz, belə bir görüşə mən özüm də tələsirəm. Sabah səhər saat 6-da biz Akaviva vadi-sində görüşə bilərik. Mən tapança ilə yaxşı atıram və bu silahı sizə təklif etmirəm. Deyirlər ki, siz yaxşı tüfəng atırsınız: hər birimiz bir qoşalülə götürərik. Gələcəyim və yanımda bu kənddən bir nəfər də olacaqdır. Əgər qardaşınız sizi müşayiət etmək istəsə, xəbərdar edin. Belə olarsa, mənim də iki nəfər şahidim olacaqdır.

Orso Antonio Della Rebbia”

Prefekt bir saata qədər bələdiyyə rəisinin köməkçisinin evində, yəni Barriçinilərin ailəsində olandan bir neçə dəqiqə sonra Şilina bizim indicə oxuduğumuz məktubu aparıb Orlanduççionun öz əlinə verdi.

Cavab yubandı və yalnız gecə gəlib çıxdı. Məktubu müsyö Barriçini – ata imzalamışdı və Orsoya bildirdi ki, oğlunun ünvanına yazılmış hədələyici məktubu o, kral prokuroruna vermişdir. “Təmiz vicdanla gözləyirəm – məktubun sonunda o bildirdi, – görək ədalət məhkəməsi sizin böhtanlarınız barədə nə deyəcəkdir”.

Buna baxmayaraq, Kolombanın çağırdığı beş-altı nəfər çoban gəlib Della Rebbiaların qalasında məskən saldılar. Orsonun etirazlarına baxmayaraq, qalanın meydana baxan pəncərələrində *archerləri* qurdular; bütün gecəni səhərə kimi qəsəbənin adamları gəlib Della Rebbialara öz köməkliklərini təklif edirdilər.

Bir məktub da ilahiyyat elmləri üzrə alim-quldurdan gəlmişdi; əgər bələdiyyə rəisi jandarmcriyanı köməyə çağırırsa onların işə qarışacaqlarına o öz adından və Brandolaççionun adından söz verirdi. Alim-quldur məktubu belə bir *post-skriptumla* qurtarırdı: “Brusko adlı itə dostumun verdiyi ola tərbiyə haqqında müsyö prefektin nə düşündüyünü cürət edib soruşa bilərəmmi? Şilindən sonra ondan daha qabiliyyətli, daha üzüyola, sözbəxan şagird tanımıram”.

XVI fəsil

Sabahısı günü heç bir münaqişə baş vermədi. Hər iki tərəf müdafiə taktikasını gözləyirdi. Orso evdən çıxmırdı, Barriçinilərin də qapısı bütün günü bağlı qaldı. Pyetranerada qoşun hissəsi kimi milisin yeganə nümayəndəsi olan soyyar nəzarətçinin müşayiətilə kəndin ətrafında gəzişdiyini hamı görürdü. Bələdiyyə rəisinin köməkçisi də qolundakı bilərziyini açmamışdı; ancaq iki düşmən evin pəncərələrində qoyulmuş *archerlərdən* savayı müharibə haqqında heç bir əlamət yox idi. Həmin gün yaşıl palıd ağacının ətrafında yalnız korsikahların arvadları görünürdü.

Şam yeməyinə azca qalmış Kolomba miss Nevildən təzəcə aldığı aşağıdakı məktubu şən halda qardaşına göstərirdi:

“Əzizim madmuazel Kolomba, qardaşınızın məktubundan məmnuniyyətlə öyrəndim ki, qonşularla aranızda olan düşmənçilik ədavəti artıq sovuşmuşdur. Sizi qəlbən təbrik edirəm. Atam onunla ov və

müharibə haqqında söhbət etmək üçün qardaşınızın Ajaççioda olmasına daha dözə bilmir. Biz bu gün yola düşürük və gecəni bu məktubu sizə verən qohumumuzgildə keçirəcəyik. Sabah yox birisi gün, saat on birə yaxın sizdə olacağam və xahiş edəcəyəm ki, mənə, sizin sözlərinizlə desək, şəhər *brucciosundun* daha ləzzətli olan dağ *brucciosuna* qonaq edəsiniz.

Görüşənədək, istekli madmuazel Kolomba.

Rəfləniz Lidiya Nevil”.

– Deməli o mənim ikinci məktubumu almayıbdır? – Orso uca-dan dedi.

– Burada yazılmış tarixdən görə, görürsünüz ki, sizin məktubunuz Ajaççioya çatanda miss Lidiya artıq yolda olubdur. Yoxsa siz yazmışdınız ki, gəlməsin?

– Ona yazmışdım ki, biz mühasirə vəziyyətindəyik. Bu, qonaq qəbul etmək üçün bir o qədər də əlverişli şərait deyildir.

– Ah! Bu ingilislər çox qərribə məxluqlardır! Axırıncı gecəni mən onun otağında yatanda o mənə dedi ki, əsil vendettanın nə demək olduğunu görmədən Ajaççionu tərk etmək onu məhşərə kimi yandırır. Əgər istəsiniz, Orso, biz onları düşmənlərimizin evinə hücum etmək tamaşasına dəvət edərdik.

– Bilirsənmi, Kolomba, – Orso dedi, – təbiət səni qadın yaratmaqda səhv edibdir. Sən ala döyüşçü ola bilərdin.

– Ola bilər. Hər ehtimala qarşı mən gedim *bruççiomu* hazırlayram.

– Buna ehtiyac yoxdur.

– Adam göndərib onları xəbərdar etmək lazımdır ki, yola düşməsinlər, dayansınlar.

– Doğrudan? Belə havada adam göndərmək istəyirsiniz ki, tufan göndərdiyiniz adamı məktubqarışıq götürüb aparsın? Bu qasırğada quldurlara elə yazığım gəlir ki... Xoşbəxtlikdən onların yaxşı *riloniləri*¹ var. Orso, bilirsən nə etmək lazımdır? Əgər qasırğa indi dayansa sabah səhər tezdən yola düşün, özünü yetirin qohumumuzgilə və çalışın ki, dostlarımız yola düşməmişdən qabaq onları qaldıqları yerdə yaxalaya biləsiniz. Bu sizin üçün çətin olmaz, çünki, burası da

¹ Riloni – möhkəm mahud parçadan tikilmiş başlıqlı yağmurluq. (*Qeyd tərcüməçisindir.*)

var, miss Lidiya səhərlər yatağından gec qalxır; mənə elə gəlir ki, çata bilərsiniz. Siz onlara burada, bizdə nə kimi hadisə baş verdiyini danışarsınız və əgər onlar gəlmək fikrində olsalar, biz onları böyük məmnuniyyətlə qəbul edirik.

Orso bacısının söylədiyi bu fikrə razılığını bildirmək üçün fikirləşirdi ki, Kolomba araya çökən sakitlikdən istifadə edərək dedi:

– Orso, Barriçinilərin evinə hücum etmək haqqında mən danışanda, bəlkə elə fikirləşirsiniz ki, mən zarafat etdim? Bilirsinizmi ki, biz onlardan güclüyük – onların birinə qarşı bizdə iki nəfər var? Necə ki, prefekt belədiyyə rəisliyinə hələ heç kimi götürməyibdir, yerli camaatın hamısı bizim tərəfimizdədir. Biz onları balta ilə doğrayıb tikə-tikə edə bilirik. İşə başlamaq asandır, lap məqamdır. İstəyirsinizsə mən gedim çarhovuzun başına, onların arvadlarına söz atım, ələ salım, onlar çıxsınlar... Bəlkə... Axı onlar çox qorxaqlıdır! Bəlkə onlar mənə öz *archerelərindən* güllə atsınlar?! Onların gülləsi boş çıxacaqdır, mənə vura bilməyəcəklər. Belə olduqda hamı deyəcək: Hücum edən birinci onlar oldu. Məğlub olduqda hamı deyəcək: Məğlub olanlar üçün bu daha pis; qarmaqarışıqda kimin gülləsinin daha sərrast olduğunu necə biləsən? Bacınıza inanın, Orso. Qarapaltarlılar, məhkəmə işçiləri gələcək, kağızları yenə qaralayıb dolduraçaqlar, boş-boş, lazımsız sözlər deyəcəklər və bundan heç nə çıxmayacaqdır... Qoca tülkü ağı qara kimi göstərməyə yol tapacaqdır. Ah! Prefekt özünü Vinçentellonun qabağına verməsəydi, heç olmazsa bir nəfər az olardı.

O bütün bunları *bruccio* hazırlanması haqqında danışmağa başladığı anda dediyi kimi soyuqqanlıqla bildirdi.

Heyrətlənmiş Orso bacısına qorxuqarışıq məftunluqla baxırdı.

– Mənim şirin-şəkər Kolombam, – Orso oturduğu stolun arxasından qalxaraq dedi, – deməyə qorxuram, sənə qəlbində şeytan var; ancaq ürəyini buz kimi saxla, əgər Barriçiniləri dar ağacından ası bilməsəm, onda bu işin axırına çıxmaq üçün başqa üsul tapacağam. *Palla calda u farro freddi*¹.

– Görürsən ki, mən Korsika dilini hələ unutmamışam.

– Nə qədər tez olsa, bir o qədər yaxşı olar! – Kolomba gülüm-səyərək bildirdi. – Sabah hansı atı minəcəksən, Ors Anton?

– Qara atı. Nə üçün bunu soruşursan belə?

– Minəcəyin ata arpa vermək üçün soruşuram.

Orso öz otağına çəkildən sonra Kolomba, Saveriyanı və çobanları yatmağa göndərdi, özü isə *bruccionun* hazırlandığı mətbəxdə tək qaldı. O hərdən bir otrafa qulaq verir, görünür, gözleyirdi ki, qardaşı yatsın. Elə ki Orsonun yatdığına tam arxayın oldu, Kolomba bir bıçaq götürdü, onun iti olub-olmadığını yoxladı, iri, kobud məsləri ayağına alıb səssiz-səmirsiz bağa girdi.

Atları bağın aşağı tərəfində hər tərəfdən divarla ohatə olunmuş geniş ağılda saxlayırdılar; korsikalıların atları tövlə nə olduğunu bilməz. Adətən onları çölə buraxırlar və beləliklə, atlar soyuq və yağışlı havada özləri sığınacaq tapırlar.

Kolomba bağın qapısını eyni ehtiyatla açdı, ağla daxil oldu və astadan fışırıq çalaraq həmişə duz və çörək verdiyi atları yanına çağırdı. Qara at yaxına gələn kimi o, atın yalından tutdu və əlindəki bıçaqla onun qulağını kəsdi. At bərk ağrıdan kişnədi və dəhşətlə kənara sıçradı. İstədiyinə nail olan Kolomba mətbəxə qayıtdı; yalnız bu vaxt Orso öz otağının pəncərəsini açdı və qışqırdı: “Kim var orada?” Eyni zamanda Kolomba qardaşının tufəngə güllə qoyduğunu eşitdi. Xoşbəxtlikdən bağın kiçik qapısı tamamilə qaranlıq tərəfdə idi və onun bir hissəsi böyük əncir ağacının arxasına düşdüyündən görünmürdü. Qardaşının otağında dərhal yanan işıqdan Orsonun lampanı yandırmağa çalışdığını hiss etdi. Kolomba bağın qapısını tələsik örtüdü və divarın dibi ilə süründü; onun əynindəki qara paltar sıra ilə düzülmüş ağacların sıx yarpaqlarının rəngindən seçilmirdi; nəhayət, özünü mətbəxə Orsodan tez yetirdi.

– Orada nə olub? – Kolomba Orsodan soruşdu.

– Mənə elə gəldi ki, kimsə bağın qapısını açır, – Orso dedi.

– Ola bilməz. Elə olsaydı, it hürərdi. Bununla belə, gedək baxaq.

Orso bağda dövrə vurdu və bağın kiçik qapısını möhkəm bağlı olduğunu gördükdən sonra əbəs yerə höyəcan keçirdiyindən azacıq pərt olaraq otağına qayıtdı.

– Qardaş, ehtiyatlı olduğunuzu görəndə sevinirəm, sizin vəziyyətdə hər kim olsa, belə etməlidir.

– Sənə dərslərimdir, mənə öyrədirsən, – Orso cavab verdi. – Gecən xeyrə qalsın!

Səhəri, sübh söküləndə Orso artıq yerindən qalxmış, yola düşməyə hazırlaşdı. Onun əynindəki geyimindən gözəlliyə meyil edən, özünü xoşuna gəlidiyi qadının görüşünə çatdırmağa can atan bir cavanın cəhdini və eyni zamanda vendetta vəziyyətində olan bir korsikalının ehtiyatlılığını sezmək olardı. Bədəninə kip tutmuş uzunətəkli

¹ *Palla calda u farro freddi* – ya isti güllə ilə, ya da ki, soyuq.

yaşıl pencoyini, onun üstündən isə içərisi patronla dolu ağ dəmir qutunu göy ipək qaytanla çiyindən aşırmışdı; yandakı ciblərinin birinə sületini yerləşdirmiş, içərisinə güllə qoyduğu Manton tüfəngini isə əlində tutmuşdu. O, Kolombanın fincana süzdüyü qəhvəni tələm-tələsik içəndə çobanlardan biri onun atını cilovlamaq və yəhərləmək üçün çıxmışdı. Orso bacısı ilə bərabər dərhal onun ardınca getdi və hər ikisi ağıla girdilər. Çoban atı tutdu, ancaq cilovu və yəhəri əlindən saldı; gecə aldığı yaradan o biri qulağının da kəsiləcəyindən qorxan, tepik ataraq kişnəyən, şahə qalxan atın hərəkətlərindən dehşətə gəldi.

– Hə, tələs görək! – Orso onun üstünə qışqırdı.+

– Oh! Ors Anton! Ors Anton! – Məryəm ananın qanına and olsun! – çoban eyni tonda ona cavab verdi, saysız-hesabsız lənət, nifrət və tərcüməyə ehtiyacı olmayan söylüşləri atın ünvanına yağdırdı.

– Nə olub axı? – Kolomba soruşdu.

Hamı ata yaxınlaşdı və heyvanı qan içində, qulağının isə kəsik olduğunu gördükdə heyran və qəzəb hamını bürüdü. Bunu da bilmək lazımdır ki, korsikalılar üçün düşmənin atını eybəcər hala salmaq, ondan intiqam almaq, onu duələ çağırmaq və ölümə hədələmək deməkdir. “Bu cinayəti silahdan açılan atəşdən başqa heç nə yuya bilməz”. Orso uzun müddət adadan kənarda, qitədə yaşadığına görə bu qəribə təhqirin nə dərəcədə ağır olduğunu başqa təhqirlərdən bir o qədər də seçə bilmədi, daha doğrusu, hiss edə bilmədi; bununla belə, bu an barriçinilərdən birisi onun əlinə düşsəydi, etdiyi təhqirin əvəzini düşmənlərindən yaqın ki, dərhal çıxar və onlara göstərərdi.

– Əclaf qorxaqlar! – o, ucadan dedi. – Mənimlə üz-üzə gəlməyə cürət etmirlər, yazıq heyvandan intiqam alırlar!

– Nəyi gözləyirik? – Kolomba qızgınlıqla bağırırdı. – Onlar bizi təhqir edirlər, atlarımızı eybəcər hala salırlar, biz isə onlara cavab verməyəcəyik?! Siz kişisiniz, ya yox?

– İntiqam! – çobanlar bir ağızdan qışqırdılar. – Atı kənddə gəzdirək və onların evinə hücum edək.

– Onların qalalarının dibində küləslə dolu samanlıqları var, – qoca Polo Qriffio dedi, – əlimi bir dəfə yelləsəm, od tutub yanacaq.

Bir başqası gedib zəng qülləsindən nərdivanı götürüb gətirməyi təklif edirdi; üçüncüsü – meydançada tikinti üçün bir yerə yığılmış tirlərin köməyi ilə Barriçinilərin qapısını vurub sındırmaq, dabanasından çıxarıb atmağı təklif edirdi. Bu qəzəbli səslərin içərisindən

Kolombanın səsi eşidildi; o öz mühafizəçilərinə bildirdi ki, işə başlamamışdan qabaq onları hər biri ondan bir böyük badə cürə arayı alacaqdır.

Bədbəxtlikdən, bəlkə də xoşbəxtlikdən, yazıq ata qarşı edilən qəddarlıqdan Kolombanın gözlədiyi nəticə, demək olar ki, öz bəhrəsini vermədi; bu, Orso üçün tamamilə məğlubiyyət hesab olunurdu. Bu vəhşicəsinə şikəstliyin onun düşmənlərindən birinin əməli olduğuna o şübhə etmirdi və xüsusilə Orlanduççiodan şübhələnirdi; ancaq heç inana bilmirdi ki, onun döydüyü və duələ çağırdığı adam öz biabırçılığını yox etmək üçün atın qulağını kəsmək fikrinə düşər. Əksinə, bu alçaq və kiçik qisasçılıq hərəkəti düşmənlərinə qarşı onun nifrətini artırır və indi öz ələmində, prefektlə fikrən razılaşırdı ki, doğrudan da belə adamlar duələ vuruşmağa layiq deyildilər. Elə ki qəlbinin səsinə eşidə bildi, Orso dərhal qeyzlənmiş tərəfdarlarına bildirdi ki, düşmənçilik niyyətlərindən bir dəfəlik əl çəksinlər; çünki tezliklə işə başlayacaq ədalət məhkəməsi onun atının qulağını kəsəni layiqincə cəzalandıracaqdır.

– Buranın böyüyü mənim, – Orso kəskin tonla bildirdi, – və istəyirəm ki, hamı mənim dediyimə əməl eləsin. Yandırmaq və öldürmək fikrinə düşəni mən özüm yandıracağam! Hə, indisə mənim bu atımı yəhərləyin!

– Necə, Orso, – onu kənara çəkən Kolomba dedi, – bizi təhqir edirlər, sən dözsürsən?! Atamız sağ olsaydı, Barriçinilər cürət edib bizim bir heyvanımızı şikəst edə bilməzdilər.

– Sənə söz verirəm ki, onlar buna görə hələ peşiman olacaqlar; ancaq öz hünərlərini yalnız heyvanlara göstərən bu əclafı cəzalandırmaq jandarma idarəsinin və həbsxana işçilərinin işidir. Mən sənə dedim: mənim intiqamımı ədalət məhkəməsi özü onlardan alacaqdır... yox, əgər belə olmazsa... kimin oğlu olduğunmu mənə xatırlatmaq ehtiyacında olmayacaqsan.

– Döz görək, döz! – Kolomba köks ötürərək dedi.

– Yadında yaxşı saxla, mənim bacım, – Orso davam edərək bildirdi, – əgər qayıdan baş görsəm eşitsəm ki, Barriçinilərə qarşı bizim adamlardan biri nəzakətsizlik edibdir, bunu sənə bağışlamayacağam. Ola bilsin və çox güman ki, – Orso daha da mülayim tərzdə əlavə etdi, – mən bura polkovnik və onun qızı ilə qayıdım; çalış ki, onların otaqları qaydasınca yığılsın, hər şey öz yerində, yemək işə dadlı olsun, – bir sözlə, qonaqlarımız özlərini mümkün qədər yaxşı hiss

etsinlər. Cəsarətli olmaq yaxşıdır, Kolomba, ancaq gərək qadın evi də saxlaya bilsin. Hə, indi mənə öp, ağıllı ol; bax, boz atı yəhərloyiblər.

– Orso, – Kolomba dedi, – siz tək gətməyəcəksiniz.

– Heç kimə ehtiyacım yoxdur, – Orso cavab verdi, – arxayın ola bilərsiniz, elə etməyəcəm ki, mənim qulağımı kəsinlər.

– Mühəribə şəraitində sizi heç vaxt yola tək buraxmayacağam.

– Ey, Polo Qriffio! Jian Françe! Memmo! Silahlarınızı götürün, mənim qardaşımı müşayiət edəcəksiniz.

Möhkəm, qızgın mübahisədən sonra Orso mühafizə dəstəsinin onun yanında getməsi fikrilo razılaşdı. O, çobanların arasından ən cılıqları, mühəribəyə başlamağı bağıraraq inadla məsləhət görənləri seçdi; bacısına və yerdə qalan çobanlara tapşırıqlarını bir daha təkrar-təkrar bildirdi, xatırlatdı və yola düşdü; bu dəfə o, Barriçinilərin evinin yanından dövrə vurub keçdi.

Onlar artıq Pyetrancradan uzaqda idilər və çox sürətlə gedirdilər; qoca Polo Qriffio bu zaman bataqlığa tökülən çayın yaxınlığındakı keçiddə bir neçə donuzun palçıqın içərisində rahatca uzanıb suyun sərinliyindən, həmçinin günəşdən xoşhallandıqlarını gördü. Elə həmin dəqiqə o, donuzlardan ön böyüyünü nişan alıb başından vurdu və heyvan yerində qaldı. Ölənin donuzun yanındakılar qalxdılar və təəcüb ediləcək sürətlə qaçıb getdilər; ikinci çobanın da öz növbəsində atəş açmasına baxmayaraq, donuzlar tələfat vermədən qaçıb qalın cəngəlliyə girdilər və gözəndən itdilər.

Səfehlər! – Orso ucadan dedi, – siz ev donuzlarını vəhşi qaban hesab edirsiniz.

– Əsla yox, Ors Anton, – Polo Qriffio cavab verdi, – bu donuz sürüsü vəkildir, bizim atları şikəst etməyin nə demək olduğunu indi ona qandırmaq lazımdır.

– Nece? Yaramazlar! – qeyzələnmiş Orso bağırdı, – siz düşmənlərimizin əclaflığını təkrar edirsiniz! Rədd olun mənim yanımdan, əclaf! Mənə lazım deyilsiniz. Yalnız donuzlarla vuruşmaq əlinizdən gəlir. Allaha and olsun, dalmıca gəlsəniz başınızı əzərəm!

Hər iki çoban çəş-baş halda bir-birinə baxdı. Orso atını məhəz-lədi və çaparaq gözəndən itdi.

– Hə, belə! – Polo Qriffio dedi, – bu da yaxşıdır! İndi gəlin sizinlə belə rəftar edən adamları sevin görüm necə sevirsiniz?! Polkovnik, onun atası, bir dəfə sənə ona görə açıqlanmışdı ki, sən vəkili nişan almışdın... Burunlu-qulaqlı heyvan, atmadın!.. Oğlu isə... Onun üçün nə etdiyimi sən ki görürsən...

O mənim başımı deşilib daha sorab saxlamayan mehtərə kimi sindirmək istəyir. Bax, qitədə gör onlara nə öyrədirlər, Memmo?!

– Bəli, belədir, ancaq bilsələr ki, donuzu siz vurmuşsunuz, sənə cinayət işi qaldırırlar və Orso da məhkəmə işçilərlə sənə görə danışıq aparmaq, vəkili haqqını vermək istəmədi, onda necə olsun? Xoşbəxtlikdən sən heç kim görmədi və müqəddəs Neqa sənə bu bədbəxtlikdən qurtarar.

Qısa mübahisədən, götür-qoydan sonra çobanların ikisi də belə qərara goldilər ki, ən ağıllısı budur ki, vurulmuş donuzu bir yığana atsınlar; əlbəttə, Della Rebbia və Barriçinilər ailəsinin bu günahsız qurbanının yağlı yerindən hərəsi bir neçə tikə kəsib götürdükdən sonra bu planı yerinə yetirdilər.

XVII fəsil

Öz intizamsız mühafizə dəstəsindən yaxasını qurtaran Orso qəlbində düşmənlərlə qarşılaşmaq qorxusundan çox miss Nevili yəni-dən görəcəyi sevincilə yoluna davam edirdi. “Bu əclaf Barriçinilər ilə açacağım cinayəti işinə görə, – o öz-özünə deyirdi, – mən Bastiyaya gətməli olacağam. Miss Nevili nə üçün oraya müşayiət etməyim? Biz Bastiyadan Orzizza sularına nə üçün birlikdə gətməyək?” Uşaqlıq xatirələri onu birdən-birə bu füsunkar, şairənə yerə apardı. Ona elə goldi ki, yenə əsremiş şabalıd ağaclarının altında, yaşıl cəmənləkdir, ucları bir boyda vurulmuş cilalı otların üstündə, miss Lidiya da onun yanında oturub; dörd bir yanında baş qaldıran yaşıl çiçəklər təbəssümlə gülümseyən gözlər onu oxşayır. Qız papağını çıxartmışdı və onun ipəkdən yumşaq, ipəkdən zərif sarışın saçları yarpaqların arasından süzülüb axan günəşin şüaları altında qızıl kimi parlıyırdı. Onun son dərəcə mavi gözləri Orsoya göy qübbəsindən də artıq mavi görünürdü. Orsonun məhəbbət haqqında əsə-əsə ona müraciətlə dediği sözləri qız əlini yanağına dayayıb fikir-xəyal içində dinləyirdi. Geydiyi muslin parçadan tikilmiş donunu onun əynində Orso axırncı gün Ajaççioda ayrılarkən görmüşdü. Bu donunun qırıqları altında balaca, incə ayaqları, qar kimi ağ sətir ayaqqabıda səkirdi. Bu ayaqları öpsəydi Orso özünü xoşbəxt hiss edərdi; ancaq miss Lidiyanın əlinin birində əlcək yox idi; o həmin əlində qızçıqəyi tutmuşdu. Orso qızçıqəyini onun əlindən dərhal alır və Lidiyanın əli Orsonun əlini sıxır; Orso əvvəlcə qızçıqəyini, sonra isə onun əlini öpür və qız buna etiraz etmir... Bütün bu fikirlər ona gətirdiyi yola baxmağa mane

olur, bununla belə o atını həmişəki kimi löhrəm sürürdü. O, xəyalən miss Nevilin ağ əlini ikinci dəfə öpməyə hazırlaşdı ki, az qaldı ki, həqiqətən birdən-birə dayanan atının başını öpsün. Məsələ burasında idi ki, balaca Şilina onun yolunu kəsmiş və özü də atın cilo-vundan tutmuşdu.

– Hara gedərsiniz belə, Ors Anton? – qız deyirdi. Məgər bilmirsiniz ki, sizin düşməniniz lap bu yaxındadır?

– Mənim düşmənim! – Xəyalın ən şirin yerində onu ayıltıqlarından qeyzlənmiş Orso qışqırdı: – O, haradadır?

– Orlanduçchio yaxınlıqdadır. O sizi gözləyir. Qayıdın, geriye qayıdın!

– Ah! O məni gözləyir! Sən onu gördün?

– Bəli, Ors Anton, o keçib gedəndə mən ayıdöşəklərinin arasında uzanmışdım. Əlindəki durbinlə ətrafına baxa-baxa gedirdi.

– Hansı tərəfə gedirdi?

– O buradan aşağı endi, indi getdiyiniz tərəfdən.

– Sağ ol.

– Ors Anton, yaxşı olmazmı ki, dayımı da gözləyəsiniz? Bu saat dayım özünü yetirəcək, onunla birlikdə sizə heç nə olmaz.

– Qorxma, Şili, sənə dayıma ehtiyacım yoxdur.

– İstəsəniz, mən sizin qabağınızca gedərəm.

– Sağ ol, sağ ol.

Orso atını dəhmərləyərək cəld qızın ona göstərdiyi tərəfə hərəkət etdi.

Onun birinci hərəkəti qəzəbləndiyindən kortəbii ani hücum oldu və öz-özlüyündə belə qərar verdi ki, bir şapalağın intiqamının əvəzini almaq məqsədilə atını şikəst edən bir əclafın ağız-burnunu düzəltmək üçün tale özü ona bu imkanı yaratmışdır. Sonra o irəlilədikcə prefektə verdiyi vəd və xüsusilə miss Nevili evində qəbul etməsinin əldən çıxması qorxusu onun fikirlərini dəyişir və demək olar ki, onu Orlanduçchio ilə qarşılaşmamaq arzusuna gətirib çıxarırdı. Daha sonra isə atası haqqında xatirə, deyilənlər, atına qarşı edilmiş hərəkətlə təhqir olunması, Barriçinilərin hədələri onu daha da qızıqdırır, qəzəbini getdikcə artırır və Orsonu düşməni ilə görüşməyə, vuruşmağa məcbur edirdi. Bir-birinə əks olan qərarlardan qızıxmış, içi içini yeyən Orso irəliyə doğru hərəkətini davam etdirir və indi kol-kosları, çəpərləri, hasarları ehtiyatla gözdən keçirir, hətta bəzən dayanaraq çöldəki anlaşılmaz səslərə qulaq kəsilirdi. Balaca Şilinadan ayrıldıqdan on dəqiqə sonra (onda təxminən səhər saat doqquz olardı) o

gəlib son dərəcə sıldırım bir təpənin kənarına çıxdı. Yol, daha doğrusu, cığır təzəcə yandırılmış makidən keçirdi. Burada torpağa elə bil ağımtıl kül səpələnmişdi və adda-budda yerlərdə kolluqlar, bəzən isə böyük gövdəli ağaclar alovdan qarsalanıb qaralmışdı; yarpaqları tökülüb çılpaclanmış bu kollar və ağaclar ömürlərini başa vurduqlarına baxmayaraq, hələ də qamətlərini əyməmiş, dümdüz dayanmışdılar. Yanmış makini görəndə adamın gözünün qabağında qışın ortalarında şimal mənzərəsi gəlib dayanır və şimaldakı çılpac, göz işlədikcə uzanıb gedən mənzərə ilə alovun yandıraraq qurutduğu bu sahə arasındakı ziddiyyət, ətrafdakı gözəl, yaşıl yerlərə baxanda adama daha qəmgin və hüznü görünür. Ancaq Orso bu mənzərəyə tamaşa etdikcə, öz vəziyyətində, doğrudan da, əhəmiyyətli olan yalnız bir xüsusiyyəti görürdü: belə kol-kossuz, çılpac torpaq sahəsi heç bir pusqunu gizlədə bilməzdi və qalın kolluqdan çıxıb onun sinəsinə tuşlanmış tüfəngin lüləsini görərkən qorxuya düşən adam kimi indi də yaşillıq və sulu vahəni xatırladan hamar torpaq sahəsi onun gözləri qarşısında uzandığıca uzanıb gedirdi. Yandırılmış makidən sonra əkilmiş, becərilmiş torpaq sahələri, yerli adətə uyğun olaraq adamın sinəsinə kimi boy verən daş divarlar, çəpərlənmiş yerlər gəlirdi. Cığır həmin bu çəpərlənmiş yerlərin arasından keçirdi; orada-burada pərkəndə halda əkilmiş nəhəng şabalıd ağacları bir az uzaqda qalın meşənin olduğunu xəbər verirdi.

Enişin kələ-kötürlüyü Orsonu atdan düşməyə vadar etdi, buna görə də o, cilovu atının boynuna ataraq cəld yerə sıçradı və külün üstüylə süründü; Orso yolun sol tərəfində, bu çəpərlənmiş, daş hasarlara alınmış yerlərin birindən iyirmi beş addım aralıda olarkən üzboz təərəfdə, əvvəlcə onun üstünə tuşlanmış tüfəngin lüləsini, sonra isə divarın arxasında gizlənmiş bir baş gördü. Ona tuşlanmış tüfəng aşağı endi və o atəş açmağa hazır olan Orlanduçchionu o saat tanıdı. Orso dərhal uzanıb müdafiə vəziyyəti aldı və onların hər ikisi üzüstə uzanaraq bir neçə saniyə bir-birlərinə elə həyəcanla baxırdılar ki, belə anlarda ən cəsur adam da ölmək, yaxud öldürmək hissini keçirir.

– Əclaf qorxaq! – Orso bərkdən dedi...

O sözünü axıra kimi deməyə macal tapmamış Orlanduçchionun tüfənginin ağzından püskürən alovu gördü və demək olar ki, elə həmin anda soldan, cığırın o biri tərəfindən ikinci bir atəş açıldı; atəş açan adamın kim olduğunu o qətiyyənlə görməmişdi və həmin adam tamamilə ayrı bir divarın dalından atəş açmışdı; Güllələrin ikisi də döymüşdü: biri Orlanduçchionun atdığı güllə idi ki, Orso hələ nişan

almağa macal tapmamış onun sol qolunu dəlib keçmiş, o biri güllə isə Orsonun paltarını deşib sinəsinə doymuşdı; ancaq güllə xoşbəxtlikdən onun stiletinin tiyəsinə dəyib yuxarı hissəsini yastılatmış və Orsonu yüngülcə zədələmişdi. Orsonun sol qolu taqətsiz halda ombasına düşdü və tufənginin lüləsi bir anlığa aşağı endi; ancaq Orso lüləni dərhal, cəld qaldırdı və tufəngi sağ olınə götürdü, Orlanduççioya atəş açdı. Yalnız gözələrinə qədər görünən düşmənin başı divarın dalında yox oldu. Orso sola tərəfə çevrilərək ikinci gülləni tütstünün içində ancaq seçdiyi adama boşaltdı. Bu insan fiquru da yoxa çıxdı. Güllələrin dördü də bir-birinin ardınca gözəlilməz dərəcədə sürətlə açıldı, hətta məşq edən əsgərlər də belə qısa intervalla atəş açma bilməzdilər. Orsonun axırncı atəşindən sonra hər tərəf sakitliyə qorq oldu. Onun silahından çıxan tütstü yavaş-yavaş göyə qalxırdı; divarın arxasında heç bir hərəkət hiss olunmur, oradan heç bir hənirti gəlmirdi. Əgər Orsonun qolunda hiss etdiyi ağrı olmasaydı, o deyərki ki, elə indicə atəş açdığı adamlar onun xəyalında dolayan kabuslar idi.

Atışmanı ikinci dəfə gözəloyən Orso makidə yanib qarsalanmış ağaclardan birinin arxasına keçmək üçün bir neçə addım atdı. Bu sığınacağın arxasında o tufəngini dizlərinin arasında tutdu və yenidən cəld doldurdu. Bununla belə, sol qolu son dərəcə əziyyət verir və elə bil ki, qolundan böyük bir yük asılmışdı. Onun rəqiblərinə nə olmuşdu? O bunu hələ başa düşə bilmirdi. Qaçsaydılar, yaralansaydılar yəqin ki, bir səs eşidilər, heç olmazsa tərponerdilər və yarpaqlar tərponər, xışıltı eşidilərdi. Ölmüşdülərmə, yoxsa divarın arxasındakı sığınacaqda gözəloyirdilər ki, Orsoya yenidən atəş açsınlar? Belə bir anlaşılmazlıq içində qolunun gücünün getdikcə azaldığını hiss edən Orso sağ dizini yerə qoydu, daha doğrusu, dizini dayaq edib yaralı qolunu o biri qolunun üstünə, tufəngini isə hazır vəziyyətdə saxlamaq məqsədilə yanmış ağacın gövdəsindəki budaqlardan birinin üstünə qoydu. Barmağı tətikdə, gözünü divara zilləmiş, kiçik bir hənirtiye qulaq kəsilmiş Orso bir neçə dəqiqə səssiz-səmirsiz halda yerindən tərponmədi; bu bir neçə dəqiqə onun üçün sanki yüz il qədər uzun çəkdi. Nəhayət, arxa tərəfdən, lap uzaqdan bir haray eşidildi və çox çəkmədi ki, yaxınlıqdakı tərponin üstündən bir it ox sürətlə aşağı enib onun qarşısında quyruğunu bulayaraq dayandı. Bu quldurların yoldaşı və təlim keçdikləri Brusko idi və yəqin ki, sahibinin gəlişini xəbər vermək üçün götürülmüşdü; bunu da deyək ki, Orso bu gəlişi indiyə kimi heç vaxt belə səbirsizliklə gözəlməmişdi. İt burnunu havaya qaldırdı, yaxınlıqdakı hasara tərəf çevirdi və havanı

narahatlıqla iylədi. İt birdən sakitcə zingildədi, bir sıçrayışla divarın üstündən tullandı və demək olar ki, elə həmin dəqiqə də divarın üstünə qalxdı və dayandığı yerdən Orsoya diqqətlə baxıb təəccüblü gözələrilə elə ifadə etdi ki, belə təəccübü yalnız it edə bilər; sonra burnunu havaya tutub iylədi; o bu dəfə o biri tərəfə çevrilib iylədi və yenə divarın arxasına tullandı, quyruğunu ayaqları arasına sıxıb gözələrilə Orsodan çəkməyərək müəyyən məsafə qət edəne kimi yavaş addımlarla ondan aralandı; yalnız bu vaxt sürət götürərək, demək olar ki, bir az bundan əvvəl tərponən endiyi sürətlə də həmin tərponin üstünə qalxdı və orada, enişin kolə-kötür olmasına baxmayaraq sürətlə irəliləyən bir adamla qarşılaşdı.

– Gəl yanıma, Brando! – səsinin ona çatacağına əmin olan Orso qışqırdı.

– Ey! Ors Anton! Siz yaralısınız? – tənəffəs olan Brandolaççio ondan soruşdu. – Bədəninədən, yoxsa, ayaqlarından?

– Qolumdan.

– Qolundan? Bunun eybi yoxdur. Bəs, o birisi?

– Deyəsən onu vurmşam.

Brandolaççio, itin ardınca yaxındakı hasara tərəf qaçdı və hasarın dalına baxmaq üçün əyildi. Sonra papağını başından götürərək dedi:

– Senyor Orlanduççioya eşq olsun! – dedi və Orsoya tərəf çevrilərək onu tənənəli, ciddi surətdə salamladı:

– Bax, mən təmiz iş buna deyirəm!

– O hələ diridir? – çətinliklə nəfəs alan Orso soruşdu.

– Eh! Haradan! Onun gözüne vurduğun güllə ilə dərzi həddindən çox artıb; həmin güllə onun gözündə hələ çox qalacaqdır. Madonnanın qanına and olsun, amma nə deşik açmışan?! Əla silahdır, vallah! Neçə çaplıdır? Bu, adamın beynini dağıdır! Bilirsən, Ors Anton, mən “Part!-ı” eşidəndə öz-özümə dedim: – Lənət şeytana! Mənim leytenantımı o biri dünyaya göndərdilər. Sonra isə “Gup! Gup!”-u eşidim. Ah! – dedim, ingilis silahı öz sözünü dedi: o cavabını verdi... Hə Brusko, məndən daha nə istəyirsən?

İt onu o biri divarın yanına apardı.

– Daha buna sözüm yoxdur! – təəccüblənmiş Brandolaççio uca-dan dedi. İki gülləynən iki nəfər! Əla! O saat görünür ki, barıt baha-dır, siz onu nəhaq yerə sərf etməmişsiniz.

– Allah xatirinə, de görək orada nə var? – Orso soruşdu.

– Hə! Bu boyda zarafət etmə görək, mənim leytenantım! – Ov quş-larını vurub atırsınız yerə, istəyirsiniz ki, başqaları gəlib onları sizin

üçün yığsınlar... Bu gün vəkil Barriçininin çərəzi çox məzəli olacaqdır. Təzə ət istəmirsən, budur bax! Bəs indi vərəsəlik kimə çatacaqdır?

– Necə! Vinçello da ölüb?

– Güllə dəyən kimi! *Salute a noi!*¹ Yaxşı cəhətiniz burasındadır ki, siz onlara çox əzab vermirsiniz. Yaxın gəlin, baxın, Vinçentello: o hələ də dizi üstədir, başını isə divara dayayıb. Bu vəziyyətdə belə deyirlər: Daş kimi yatıb. Yazıq!

Orso başını dəhşətlə arxaya çevirdi.

– Əminsənmi ki o ölüb?

– Siz Sampyero Korso kimisiniz, özünüz də gülləni heç vaxt boş yerə atmırsınız. Görürsünüz, orada... sinədə... sol tərəfdə? Yadımdadırmı, Vaterloo döyüşündə Vinçilioneyə də güllə elə belə dəymişdi. İnanıram ki, güllə onun üreyindən çox aralı dəyməyib. İki nəfərə iki güllə! Ah! Daha bundan sonra mən əlimə silah alıb atmaram! Hər qar-daşa bir güllə!.. Əgər üçüncü gülləni atsaydın, atalarını da öldürərdin... o qalsın gələn dəfəyə... Amma nə vurmusan, Orso Anton!.. Düzünü desək, mənim kimi igid oğlan heç vaxt iki gülləyə iki nəfər jandarmı öldürə bilməz!

Quldur danışa-danışa Orsonun qoluna diqqət yedirir və öz stiletli ilə onun köynəyinin qolunun ağzını kəsirdi.

– Eybi yoxdur, – dedi. – Bax bu pencək madmuazel Kolombaya iş verəcəkdir... Aha! Mən nə görürəm? Yox, siz yəni bu qədər igidsiniz?! Barmaqlarınızı tərpəşdirin görüm... Çəçələ barmağınızı dişləyəndə mənim dişlərimi hiss edirsinizmi?.. Çox yox?.. Ola bilər, bunun eybi yoxdur. İcazə verin cib dəsmalınızı və qalstukunuzu götürüm... Bu pencəkdən sizə daha pencək olmaz... Təəssür edin ki, onu itirmişsiniz... Hansı şeytan sizi belə gözəl geyindirib? Toya gedirsiniz, nədir?.. Orada bir qurtum şərab için, heç olmazsa... Bəs özünüzlə nə üçün mehtərə götürməmişsiniz? Heç korsikalı da evdən mehtərəsiz çıxar?

Sonra sargını bir anlığa dayandırıb ucadan deyir: – İki güllə! İkisi də meyit düşüb!.. Baxarsınız, keşik buna ay gülecək ha... a... a..! İki güllə! Aha! Bu balaca tıbağa Şilina da buradadır ki?!

Orso susmuşdu. Sifoti ölü rəngində idi və bütün bədənini əsirdi.

– Şili, – Brandolaçcio bərkdən dedi, – get bu divarın dalına bax. Hə, nə oldu?

Uşaq bir ənivayla divarın üstünə dırmaşdı və Orlanduççionun cəsədini görən kimi xaç çekdi.

– Bu hələ hamısı deyil, – quldur, sözünə davam etdi, – indi də get ora, bir az uzağa bax.

Uşaq yenə xaç çekdi.

– Bunları siz qırıb tökmüşsünüz, dayı? – qız uşağı çəkinə-çəkinə soruşdu.

– Mən! Mən məgər belə xeyirxah bir iş üçün qocalmışam? Belə bir xeyirxah iş mənim haradan əlimdən gələr? Şili, bu, müsyö Orsonun işidir! Ona baş əy, təbrik elə onu!

– Madmuazel bunu görse, çox sevinəcək, – Şilina dedi, – və yaralandığınızı bilse, bərk diltor olacaqdır, Ors Anton.

– İndisə gedək, Ors Anton! – quldur sargını qurtarandan sonra dedi, – bax, Şilina atınızı tutubdur. Minin ata və birlikdə Stazzona makisinə gedək. Yaxşı məlumat nə varsa orada ala bilərsiniz. Sizi makidə üroyiniz istədiyi kimi müalicə edirik. Müqəddəs İsanın xacının yanına çatanda atdan düşərsiniz, atınızı Şilinaya verərsiniz, o da gedib madmuazel Kolombaya xəbər çatdırar; nə sözün varsa, nə tapşırıraqsansa yolda deyərsən. Siz bu balaca qıza hər şeyi deyə bilərsiniz, Ors “Anton”: onu balta ilə tikə-tikə doğrasalar da, yenə dostlarına xəyanət etməz. Və incə bir tonla: – Gət, yaramaz, – dedi, – səni görüm kilsə belindən vursun, lənətə gələsən, hiyləgər qız! – Quldurların çoxusu kimi mövhumatçı olan Brandolaçcio, uşaqlara xeyir-dua verəndə, yaxud tərif deyəndə onları nəzərləməkdən qorxardı, çünki hamının bildiyi kimi *annocchiatura*¹ – əsas məgzi olan sehrli sözlər bizim söylədiyimiz xoş niyyətlərin, müvəffəqiyyətlərin əvəzinə adətən əks mənada öz bəhrəsini verir.

– Sənə, mən indi hara gedim, Brando? – Orso zəif səslə soruşdu.

– Lənət şeytana! Siz seçməlisiniz: ya hobsxanaya, ya makiyə. Ancaq Della Rebbiaların nəslində hələ heç kim həbsxananın yolunu tanımır. Makiyə, Ors Anton!

– Deməli, əlvida, bütün ümidlərim! – yaralı kədərlə ucadan dedi.

– Ümidləriniz? Qoşalülə tufənglə hələ bundan da artıq iş görmək istəyirdiniz? Ah, bu şeytanlar sizi necə oldu ki, vura bildilər? Görünür, bu hiyləgərin canı itin canından da möhkəmmiş.

– Birinci onlar atəş açdılar. – Orso dedi.

¹ *Salute a noi* – “O ölmüşdür!” ifadəsinin yerinə işlənən adi nidadır və bu, ölümün dəqiq olduğunu bildirir. (Müəllifin qeydi.)

¹ *Annocchiatura* – qeyri-ixtiyari olaraq gözlə, yaxud sözlə edilən hipnoz. (Qeyd müəllifindir.)

– Doğrudur, yadımdan çıxmışdı... Part! Part! Gup! Gup!.. İki də dalbadal, bir əldən!¹

Bundan yaxşı edən olsa, gedib özümü asaram! Bax siz artıq yohərdəsiniz. Yola düşməzdən əvvəl heç olmasa öz işinizə bir az baxın. Dostlarınızla vidalaşmadan ayrılıb getmək nəzakətsizlik olar.

Orso atını mahmızladı; o, öldürdüyü bədbəxtlərə dünyasında baxmazdı.

– Bax, Orso Anton, – atın cilovunu qamarlayan quldur dedi, – istəyirsinizmi sizinlə açıq danışım? Hə, yaxşı: sizin xatirinizə dəymək istəmirəm, ancaq bunların, bu yazıq cavan uşaqların elə hər ikisi də məni yandırır... Üzr istəyirəm, gərək bağışlayasınız... Onlar necə gözəl... necə güclü... necə də cavan idilər!.. Orlanduçcio ilə birlikdə neçə dəfə ova çıxmışam... Elə dörd gün bundan əvvəl o özü mənə bir qutu siqar vermişdi... Lap elə Vinçentella, homişə şən, deyib-gülən görərdim onu!.. Doğrudur, siz nə etməliydinizsə onu etdiniz... ancaq, bundan başqa gözəl atmağın var, hayıf o güllələrə... sizin intiqam almağınızda mənim əlim olmayıb, atmağınıza adam qibto edir... Bilirom ki, haqlısınız; düşmənin ki oldu, gərək onunla haqq-hesabı çürüdəsən. Ancaq Barriçinilər də köhnənin qurdudurlar... Bax onlar da aradan çıxdılar!.. Özləri də ikicə güllə ilə! Bu – əla!

Beləliklə, Barriçinilərə dua oxuya-oxuya Brandolaçcio Orsonu, Şilinanı və it Bruskonu tələm-tələsik Stazzona makisinə tərəf apardı.

XVIII fəsil

Bununla belə, Orsonun yola düşməsindən azca sonra Kolomba öz kəşfiyyatçıları vasitəsilə öyrənəndə ki, Barriçinilər yolda pusqu düzəldiblər, elə həmin andan bərk narahat oldu. O, evi başına götürmüşdü: bir iş görmədən mətbəxdən qonaqlar üçün hazırlanmış otaqlara qaçır, nə iləsə qurdalanır, əli iş tutmur və tez-tez dayanaraq kənddə qeyri adi bir səs, xəbər olub-olmadığına qulaq kəsilirdi. Saat on birə yaxın Pyetrancraya bir atlı dəstəsi daxil oldu; bu, polkovnik, onun qızı, onların xidmətçi qızları və bələdçiləri idi. Onların qəbul edərkən Kolombanın ilk sözü bu oldu: “Qardaşımı gördünüz mü?”.

¹ Əgər Della Rebbiyanın vurduğu iki gülləyə şübhə edən bir nofor ovçu tapılsa, mən ona məsləhət görürəm ki, Sartene getsin, orada həmin bu şəhərin lütfkar və ləyaqətli sakinələrindən biri silahı birəlli, sol əl ilə tutub ataraq toxminən buna bənzər təhlükəli bir vəziyyətdən necə çıxdığını ona danışa bilər. (Qeyd müəllifindir.)

Sonra bələdçidən saat neçədə yola düşdüklerini soruşdu və bələdçinin cavablarından Kolomba başa düşə bilmirdi ki, necə olub ki, onlar Orsoya rast gəlməyiblər?..

– Bəlkə sizin qardaşınız yuxarı yol ilə keçib gedib? – Bələdçi dedi. Biz hamımız aşağı yolla gəlmişik.

Ancaq Kolomba başını fırladır və yeni suallar verirdi.

Təbiətən sərt olmasına baxmayaraq, zəif cəhətini əcnəbilərdən tamamilə gizlətmək xatirinə onun sərtliyi, məğrurluğu hesabına daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpırdı. Narahatlığını gizlətmək ona müvəffəq olmadı və az keçmədi ki, bu narahatlığını o, polkovniklə və xüsusilə, belə bir bədbəxt sonluqla noticələnən barışıqda cəhd göstərildiyini dediyi miss Lidiya ilə bölüşdü. Miss Nevil həyəcan keçirirdi, hər tərəfə çapar göndərmək istəyirdi, atası isə ata minib bələdçinin köməyi ilə Orsonu axtarmağı təklif edirdi. Qonaqların təşviş keçirməsi Kolombaya ev sahibəsi kimi nə edəcəyini xatırlatdı. O özünü zorlayıb gülümsədi, polkovnikə süfrəyə oturmağı təklif etdi və qardaşının yubanmasının səbəbini izah etmək üçün min cür ağılabağan bəhanələr gətirdi. Qadınları bu narahatçılıqdan qurtarmaq məqsədilə polkovnik özü də bir kişi kimi fikrini söylədi.

– Mərc gəlirəm, – o dedi, – yəqin Della Rebbiyanın qabağına ov çıxıbdır; o, nəfsini saxlaya bilməmişdir və biz onun indicə qayıdıb gəldiyini görəcəyik, baxarsınız, ov çantası da dolu olacaq. Lənət şeytana! – o, əlavə etdi, – biz yolda dörd güllə səsi eşitdik. Atılan güllələrdən ikisi o birilərdən daha bərkdən açıldı və mən qızıma dedim: “Səninlə mərc qoşuram ki, ov edən Della Rebbiadır; belə bərk səslənən ancaq mənim tüfəngim ola bilər”.

Kolombanın rəngi saraldı və ona diqqətlə baxan miss Lidiya polkovnikin fərziyyəindən sonra Kolombanın fikrinin hansı gümanlara gətirdiyini asanlıqla başa düşdü. Bir neçə dəqiqə sükutdan sonra Kolomba bərk səslənən güllələrin əvvəlcəmi, yoxsa, əvvəlkilərdən sonramı açıldığını cəld soruşdu. Ancaq nə polkovnik, nə onun qızı, nə bələdçi – bir sözlə, heç kim bu əsas nöqtəyə fikir verməmişdi.

Bir saat keçmişdi, ancaq Kolombanın göndərdiyi adamlardan hələ qayıdıb gələn yox idi; Kolomba bütün cürətini toplayıb qonaqları təkidlə süfrə başına səslədi; ancaq polkovnikdən başqa heç kimin boğazından tikə keçmədi. Meydançadan azacıq səs eşidilən kimi Kolomba pəncərəyə qaçır, sonra qəmli-qəmli qayıdıb əvvəlki yerində oturur və daha da qəmli halda özünü zorlayaraq uzun-uzadı araya

çökən sakitliyi pozan və heç kimin qətiyyəni diqqət yetirmədiyi mənə-
siz söhbətlərə başlayırdı.

Birdən-birə dördnala çapan at ayaqlarının səsi eşidildi.

– Ah! Bax, bu dəfə gələn qardaşımdır! – Kolomba yerindən qal-
xaraq dedi.

Ancaq Orsonun atının üstündə Şilinanı gören Kolomba ürəkpar-
çalayan, dəhşətli bir səsle qışqırdı:

– Qardaşım ölübdür!

Polkovnikin stəkanı əlindən düşdü, miss Nevil bağırdı, hamı
qapıya qaçdı. Şilina sıçrayıb atdan düşməyə macal tapmamış Kolomba
onu quş kimi qaldırıb yerə qoydu; o, qızçıqazı elə sıxmışdı ki, qızçı-
qaz az qalırdı ki, boğulsun. Uşaq onun dəhşətli baxışını dərhal başa
düşdü və elə o saat “Otello” operasından xorun ilk sözünü dedi: “O
diridir!” Kolomba onu daha boğmadı və Şilina pişik cəldliylə yerə
düşdü.

– Bəs o birilər? – Kolomba boğuc səsle soruşdu.

Şilina şəhadət və orta barmaqlarını cütleyib xaç çevirdi. Elə
həmin dəqiqə Kolombanın ölü rəngi çəkilmiş sifətinə qızartı gəldi.
O, alovlu baxışını Barriçinilərin evinə yönəltdi və gülümsəyərək
qonaqlara dedi:

– Gedəyin kofe içəyin!

Quldurların göndərdikləri qasidin deməyə sözü yox idi. Onun
yerli Korsika ləhcəsində danışdığı Kolombanın olduğu kimi italyan
dilinə tərcümə etməsi, sonra isə italyan dilindən miss Lidiyanın ingi-
lis dilinə tərcüməsi, polkovnikin dəfələrlə lənət söyləməsinə, miss
Lidiyanın isə dərindən köks ötürməsinə səbəb oldu; ancaq qızçıqaz
danışdıqca Kolomba könülsüz qulaq asır, əlindəki Dəməşq salfetini
az qalırdı ki, cırıb tikə-tikə etsin, çünki Şilinanın dediyinə görə,
Brandolaççio deyirmiş ki, yara qorxulu deyilməmiş, qızçıqaz isə yaranı
başqa cür görmüşdü. Şilina sözünün axırında Orsonun ona yazmaq
üçün kağız göndərməsini bərk-bərk tapşırıldığını söylədi və bacısına
evdəki xanımı – oğər o indi evdədirsə – ondan məktub almayınca
bir yana buraxmamağı təkidlə bildirdi; – Onu ən narahat edən, –
qızçıqaz əlavə etdi, – bu idi; – mən yola düşüb gəlirdim, ancaq o sə-
ləyib məni yoldan qaytardı və bu tapşırığı yadımdan çıxarmamağı
xatırlatdı. O, bunu düz üç dəfə təkrar elədi.

Qardaşının bu göstərişini eşidəndən sonra Kolomba yüngülcə
gülümsədi və gözələrinin yaşını sel kimi axıdan ingilis qızının əlini

bərk-bərk sıxdı və miss Lidiya söhbətin bu hissəsini atasına tərcümə
etməyi lazım bilmədi.

– Hə, deməli, siz mənimlə qalacaqsınız, mənim əzizim, – Kolom-
ba miss Nevili qucaqlayaraq ucadan dedi, – və mənə kömək edə-
cəksiniz.

Sonra o, şafədan bir yığın köhnə ağ parça çıxarıb ortaya tökdü,
sarğı və yaranın üstünə qoyulan tiftik hazırlamaq üçün onları kəsib
doğramağa başladı; onun par-par parıldayan gözələrini, od tutub
yanan qayğıkeş və soyuqqanlı sifətini görərək qardaşının yaralan-
masından narahat olduğunu, yoxsa düşmənlərinin ölümünə sevin-
diyini demək çətin idi. O gah polkovnikə çay süzür, qəhvə hazır-
lamaqda qeyri-adi istedadla malik olduğunu tərifləyir, gah miss
Nevilə və Şilınaya iş tapşırır, sarğıları tez-tez tikib qurtarmaq,
yumurlayıb hazır saxlamaq üçün onlara dil tökürdü. O, Orsonun
yarasının ona böyük əziyyət verib-verməməsinə iyirmi dəfədən artıq
soruşmuşdu. Əlindəki işini şirin yerində saxlayıb polkovnikə dedi:

– İki nəfər kişi, özləri də cəsur, necə dəhşətli!.. O isə tək, yaralı,
birəlli vuruşub... Hər ikisini də öldürüb. Necə igidlik, polkovnik!
Qəhrəmandır, elə deyilmi? Ah! Miss Nevil, sizin öləniz kimi sakit
bir ölkədə yaşamaq necə də xoşbəxtlikdir!.. Elə bilirəm ki, siz mənim
qardaşımı hələ yaxşı tanımırsınız!.. Mən axı ona demişdim: “Qırğı
qanadlarını hərəkətə gətirəcəkdir!” Onun sakit görkəmi sizi alda-
dı... Bu da ona görədir ki, o sizin yanınızdadır, miss Nevil... Ah!
Sizin onun üçün necə tikdiyinizi kaş görəydiniz!.. Yazıq Orso!

Miss Lidiya əlindəki işini tamamilə dayandırmış və deməyə söz
də tapmırdı. Atası indiyə kimi məhkəməyə nə üçün şikayət edilmə-
diyini soruşur, məhkəmə məmurundan, istintaq vərəqəsindən və
Korsikada hələ hüquqi yerini tapmamış başqa məsələlərdən danı-
şırdı. Nəhayət o, yaralıya sığınacaq kimi verilmiş bu xeyirxah müsyö
Brandolaççionun evinin Pyeteraneradan uzaq olub-olmadığını soruşdu
və dedi ki, onun özü oraya piyada gedib dostunu görə bilər, ya yox?

Kolomba xarakterinə xas olan sakitliklə cavab verdi ki, Orso
indi bu saat məkidədir və bir nəfər quldur da ona qulluq edir. Məh-
kəmə işçilərinin niyyətini bilməmiş onun görünməsi qorxuludur və
bu ona böyük xəter yetirə bilər.

– Xüsusilə, müsyö polkovnik, yadınızda yaxşı-yaxşı saxlayın ki,
– Kolomba deyirdi, – siz özünüz dörd güllə səsi eşitmişsiniz və siz
özünüz mənə dediniz ki, ikinci atan Orso olub.

Polkovnik nə edəcəyini bilmir, onun qızı derindən ah çəkərək tez-tez köksünü ötürür və gözlərinin yaşını silirdi.

Gün günortadan xeyli keçmiş qəmli, matəmli mərasim dəstəsi kəndə daxil oldu. Vəkil Barriçinin evinə onun uşaqlarının meyitlərini gətirdilər; meyitlərin hər birini ayrı-ayrı, qarnüstə qatırların üstünə atmışdılar və qatırların yüyənindən bir nəfər kəndli tutmuşdu. Bir dəstə avara isə tamaşaçı sifətilə bu qəmli, matəmli mərasimi müşayiət edirdi. Belə işlərdə, adətən, hamıdan gec gəlib çıxan jandarm işçiləri də onların arasında gözə dəyirdilər və bələdiyyə rəisinin köməkçisi əlini göyə qaldıraraq tez-tez təkrar edərək belə deyirdi: "Görəsən müsyö prefekt nə deyəcəkdir?" Bir neçə arvad – Orlanduçionun dayəsi də onların arasında idi – saçlarını yolur və səs-səse verib vəhşi kimi ulaşırdılar. Ümidini itirmiş, lal kimi donub yerində qalmış bir nəfər kişi hamının diqqətini yanıqlı-yanıqlı ağlasığışdıraraq qoparanlardan daha çox özünə cəlb edirdi. O özünü bir cəsəddən ayıraraq o biri cəsədin üstünə salan, onların toz-torpağa batmış başlarını qaldıraraq göyərmiş dodaqlarından öpən, artıq soyumuş bədənələrini qucaqlayan, sanki onları yoldakı kələ-kötürlükdə silklənməkdən saxlamağa çalışan bədbəxt ata idi. Bir də görürdün ki, o bir söz demək üçün ağzını açıb, ancaq onun açılmış ağzından nə qışqırtı çıxırdı, nə də bir səs. Gözlərini həmişə cəsədlərə zillədiyindən yoldakı daşlara, ağaclara və qabağına çıxan adamlara toxunur, səndirleyir, ayaqları bir-birinə dolaşırdı.

Mərasim Orsonun evinin qabağına çatanda arvadların acı oxşama və kişilərin lənət səsləri daha da gücləndi. Rebbiəçi çobanların bir neçəsi öz şadyanlıqlarını bildirmək istəyəndə onların rəqiblərinin qəzəbi coşdu və "İntiqam! İntiqam!" səsləri bir neçə yerdən yüksəldi. Evi daşa basdılar və Kolombanın, onun qonaqlarının olduqları otağın pəncərələrinə tərəf iki dəfə güllə atdılar, güllələr pəncərə tağlarını deşib taxta tilişkələrini qadınların arxasında oturdular stolun üstünə qədər uçurdu. Miss Lidiya qorxusundan dəhşətlə bağırırdı, polkovnik silahı qapdı və o, tüfəngi hazır vəziyyətdə tutana qədər Kolomba evin qapısına tərəf tullandı və onu cold açdı. Elə oradaca, hündür astanada ayaq üstə dayandı. Düşmənlərini lənətləmək üçün hər iki əlini qabağa uzadaraq dedi:

– Əclaf! Qadınların, əcnəbi qonaqların üstünə güllə atırsınız! Siz korsikalısınız? Siz kişisiniz? Siz adamı arxadan vuran əclafsınız, irəli gəlin görüm, mən sizdən qorxmuram. Özüm də təkəm, qardaşım uzaqdadır. Vurun mənə, vurun qonaqlarımı, siz belə alçaqlığı edə

bilərsiniz... Cürətiniz çatmaz, əclaf qorxaqlarsınız siz! Bilirsiniz ki, biz intiqam ala bilirik. Gedin, gedin arvad kimi ağlayın və bizə təşəkkür edin ki, hələ sizdən artıq qan tələb etmirik!

Kolombanın səsində və duruşunda nəso bir amirənəlik və dəhşət vardı; onu astanada görən kimi qorxuya düşmüş dəstə geri çəkildi; sanki onun qarşısında uzun qış gecələrində Korsikada hamıya haqqında danışdığı bir dəhşət cin, əcnəbi dayanmışdı. Bələdiyyə rəisinin köməkçisi, jandarma işçiləri və bir neçə arvad özlərini bu iki tərəfin arasına atmaq üçün yaranmış qarışıqlıqdan istifadə etdilər; çünki rebbiəçilərin çobanları silahlarını artıq hazır tutmuşdular və hamı qorxurdu ki, elə bu saat meydana qanlı vuruşma başlayacaqdır. Ancaq hər iki tərəf öz başcasından məhrum edilmişdi və burası da vardı ki, öz azğınlıqlarında da qayda-qanunu gözləyən korsikalılar əsas səbəbkarlar olmayan yerdə daxili müharibələrdə belə çox nadir hallarda əlbəyaxa döyüşə girirlər. Bununla belə, Kolomba öz kiçik dəstəsinin qarşısını saxladı və:

– Bədbəxt adamları qoyun ağlasınlar, – dedi, – qoy bu qoca öz ətinə aparsın. Bu qoca tülkünü nə üçün öldürürsən axı? Bunun dişləməyə heç dişi də yoxdur?! Jyudis Barriçini, avqustun ikisini yadına sal! Öz olinlə içərisində saxta şeylər yazdığın qanlı qeyd dəftərçəsini xatırla! Həmin dəftərçəyə mənim atam sonin borcunu yazmışdı; Həmin borcu sonin oğlanların ödədilər! İndi mən sənə qəbz verirəm, kaftar Barriçini!

Əllərini qoynunda çarpazlayan, nifrətli gülümsəyən Kolomba meyitlərin düşmənlərinin evinə aparıldığını, sonra isə dəstənin yavaş-yavaş dağıldığını gördü. O, qapını örtüdü və yemək otağına qayıdaraq polkovnikə dedi:

– Öz həmyerlilərimin hərəkətinə görə sizdən dönmə-dönə üzr istəyirəm, müsyö. Heç ağlıma gəlməzdi ki, korsikalılar içərisində əcnəbi olan evə güllə atsınlar və mən indi öz ölkəmə görə xəcalət çəkirəm.

Axşam miss Lidiya öz otağına girəndə polkovnik onun yanına keçdi və dedi:

– Yaxşı olmazmı ki, hər an satqınlıqdan və qətdən başqa heç nə görmədiyimiz bir ölkəni, hər dəqiqə başımıza güllə sıxılacağını gözlədiyimiz bir kəndi elə günü sabah tərk edək?

Miss Nevil bir müddət cavab vermədi və açıq-aşkar aydın idi ki, atasının təklifi onu çıxılmaz vəziyyətdə qoymuşdu. Nəhayət, qız dedi:

– Bu qədər köməyə, təsəlliyə möhtac olduğu bir anda bu bədbəxt cavan qızı biz necə tərk edə bilərik? Ata, hiss etmirsinizmi ki, belə olarsa biz insafsızlıq etmiş olarıq?!

– Mən sizə görə deyirəm qızım, – polkovnik bildirdi, – əgər – bir təhlükə gözləmir, inandırırım ki, igid Della Rebbianın əlini sıxmadan bu lənətə gəlmiş adanı tərk etmək mənim üçün ağır olardı.

– Hə, yaxşı, ata! Hələ gözləyək, gördük, onlara bizim heç bir köməyimiz lazım deyil, onda gedərik!

– Xeyrxah üroyin var! – deyərək polkovnik qızının alnından öpdü. – Başqasının dərdinə şərik çıxdığını görəndə səni daha da sevirəm. Qalaq, xeyrxah iş görməkdən heç kim heç vaxt peşmançılıq çəkməz.

Miss Lidiya çarpayısında xeyli qurcalandı, gözlorinə yuxu getmədi. Eşitdiyi anlaşılmaz sözlərdən gah elə fikirləşirdi ki, düşmən tərəf hazırlıq işləri aparır və elə indicə hücum edəcəklər, gah da bədbəxt yaralı haqqında düşünərək ona elə gəlirdi ki, o indi bu saat soyuq torpağın üstündə qalıb, bir nəfər quldurdan savayı heç kimdən mərhəmət gözləmir. Qız Orsonu dəhşətli ağrılar içərisində çapa-layan, qanına qəltan olmuş vəziyyətdə təsəvvür edirdi; və qəribəsi bu idi ki, hər dəfə Orsonu gözlorinin qabağına gətirəndə onu yola düşdük-ləri anda bağışladığı tilsimi dodaqlarına sıxıb öpdüyü vəziyyətdə görürdü... Sonra o, Orsonun igidliyi haqda düşünür, öz-özünə deyirdi ki, Orso məhz onu da tez görmək xatirinə özünü təzəcə sovuşan dəhşətli təhlükənin ağuşuna atmışdır. Bir az da fikirləşəndən sonra qız tamamilə əmin oldu ki, Orso məhz onu müdafiə etmək xatirinə öz qolunu güllənin qabağına vermişdir. Orsonun aldığı yaraya görə qız özünü məzəmmətleyir, ancaq bununla o, Orsoya daha da məftun olurdu; əgər o, iki sərrast güllə Kolombanın və Brandolaç-ionun gözlorində olduğu kimi onun gözlorində də bu qədər əhə-miyyətli olmasaydı, miss Nevil yəqin ki, deyərdi: – Nə olsun, məgər azmı romanların qəhrəmanları belə təhlükəli anlarda bu qədər soyuq-qanlılıq və igidlik göstərmişlər?

Miss Nevil Kolombanın otağında yerləşmişdi. Şam ağacından qayırılmış, ev adamlarının qarşısında dayanıb sitayiş etdikləri kiçik stolun yuxarısında, müqəddəs palma budağının yanında divardan Orsonun kiçik bir şəkli asılmışdı; Orso, şəkildə kiçik leytenant rütbəsində idi. Miss Nevil şəkli divardan götürdü, uzun müddət ona diqqətlə baxdı və qaytarıb yerindən asmaq əvəzinə yatdığı çarpa-yının yanına qoydu. Yalnız dan yeri söküləndə onu yuxu apardı, oya-

nanda isə gün artıq günorta yerinə qalxmışdı. Gözlorini açanda çarpa-yının yanında səssiz-səmişsiz dayanıb onun oyanmasını gözləyən Kolombanı gördü.

– Hə, madmuazel, yəqin özünü bizim kasıb evimizdə çox pis hiss etmirsiniz? – Kolomba ondan soruşdu. – Qorxdum ki, sizin gözü-nüzə heç yuxu gəlməyəcək.

– Ondən bir təzə xəbər varmı, mənim əzizim? – miss Nevil yatağında durub oturaraq soruşdu. O, Orsonun şəklini gördü və dər-hal dəsmalını onun üstünə atıb gizlətməyə çalışdı.

– Xəbər var, – Kolomba gülümsəyərək dedi və şəkli əlinə ala-raq olavo etdi:

– Hə, necə, ona oxşayırsınız? O bundan da gözəldir.

– İlahi! – miss Nevil utanmış halda dedi. – Divardan götürdüm... heç özüm də bilmədim necə oldu... bu şəkli... Məndə hər şeyə əl vurmaq... götürmək... ancaq yerinə qoymamaq adətdir... Qardaşınız necədir?

– Lap yaxşıdır. Jiokanto bu gün səhər gəlmişdi, saat dörd olmazdı... məktub gətirmişdi... Məktub sizədir, miss Lidiya. Orso mənə yazmayıbdır. Əlbəttə, ünvanda belə yazıb: “Kolombaya”. Ancaq aşağısında: “Miss Nevil üçün” qeydi var. Bacılar qısqanc olmurlar. Jiokanto dedi ki, o, məktubu çox əziyyətlə yazıbdır. Jiokantonun yaxşı xətti var, Orsoya təklif edib ki, o desin, Jiokanto da yazsın. Orso razı olmayıbdır. O, məktubu karandaşla yazıb, kürəyi üstə uzanmış halda. Kağızı Brandolaçcio tutub, Orso da yazıb. Qardaşım məktubu yazanda hər an ayağa qalxmağa çalışıb, ancaq hər dəfə də onun qolundan bərk ağrı qalxıbdır. Adamın yazdığı gəlirmiş... Jiokanto deyirdi. Buyurun, bu da məktub.

Miss Nevil, görünür hər bir ehtiyat ucundan ingiliscə yazılmış məktubu oxudu. Məzmunu belə idi:

“Madmuazel!

Uğursuz tələyə düşər olmuşam; düşmənlərimin nə deyəcəklərini, nə kimi böhtan, iftira qondaracaqlarını deyə bilmərəm. Bunun mənim üçün əhəmiyyəti yoxdur, heç olmasa siz deyilənlərə inanmayın. Sizi gördüyüm gündən ağılsız xüyalara qapılmışam. Öz ağılsızlığımı göstərmək üçün bu fəlakət baş verməli idi; mən indi özümü haqlı sayıram. Gələcəkdə mənə nə gözlədiyini bilirəm və mən öz tələyimi qarşılayacağam. Mənə bağışladığınız və xoşbəxtlik rəmzi olduğuna inandığım bu üzüyü daha saxlaya bilmirəm. Qorxuram ki, miss Nevil, həmin üzüyü sarsaq əllərə verdiyinizə görə təəssüf

edəsiniz, yaxud daha dəqiq desək, qorxuram ki, o mənə gələcəkdə həmişə ağılsız günlərimi xatırlatsın. Kolomba onu siza qaytaracaqdır... Əlvida, madmuazel, bu yaxınlarda siz Korsikanı tərk edəcəksiniz və mən sizi bir daha görməyəcəyəm; ancaq bacıma deyirəm ki, mənə sizə yenə də hörmətim var, bunu inanla deyirəm və buna həmişə layiq olmuşam.

O.D.R."

Miss Lidiya məktubu oxumaq üçün üzünü kənara çevirmişdi və onu diqqətlə süzən Kolomba baxışı ilə bunun nə demək olduğunu soruşaraq Misir üzünü qaytarıb ona verirdi. Ancaq miss Lidiya başını qaldırmağa cürət etmir, üzünü diqqətlə, qəmli-qəmli süzür, gah barmağına salır, gah da onu yenidən barmağından çıxarırdı.

– Əzizim miss Nevil, – Kolomba dedi, – qardaşımın sizə nə yazdığı – mən də bilərəmmi? Öz vəziyyətdən səhhətindən bir şey yazırmı?

– Xeyr... sifəti qızarıb pötrmüş miss Lidiya cavab verdi, – o haqda heç nə demir... Onun məktubu ingiliscə yazılıb... Xahiş edir ki, atama deyim ki... Ümid edir ki, prefekt işləri yoluna qoyacaqdır...

Kolomba bəz-bəz gülümsəyərək çarpayının üstündə oturdu, miss Lidiyanın hər iki əlini öz əlinə aldı və adamın qolbini oxuyan gözlərini onun gözlərinə zilləyərək dedi:

– Xeyrxah olacaqsınız mı? Qardaşıma cavab verəcəksiniz, elə deyilmi? Siz ona heç bir xoşbəxtliyi əsirgəməyəcəksiniz! Məktub gələndə bir anlığa mənə belə bir fikir yarandı ki, sizi oyadım, ancaq, cürət etmədim.

– Çox nahaq, səhv etmişsiniz, – Miss Nevil dedi, – əgər mənəmlə əlaqədar bir sözü varda, gerek deyəydiniz...

– Mən ona indi məktub göndərə bilmirəm. Prefekt gəlir və Pyetranera onun adamları ilə doludur. Sonrasına baxırıq. Ah! Əgər mənə qardaşıma tanısaydınız, miss Nevil, siz onu mənə kimi sevdiniz... O, necə də xeyrxahdır! Necə cəsurdur! Bircə onun nə etdiyini düşünün! Tək, iki nəfərə qarşı, özü də yaralı!

Prefekt qayıtmışdı. Belədiyyə rəisinin köməkçisinin verdiyi təcili məlumat əsasən voltijerlərin və jandarm nümayəndələrinin müşayiətilə gələn prefekt özü ilə kral prokurorunu, onun köməkçisini və təzəcə baş vermiş, daha doğrusu, əslən pyetraneralı olan iki ailə arasında qisas, intiqam alma ilə nəticələnən fəlakəti tədqiq etmək məqsədilə başqa nümayəndələri də özü ilə gətirmişdi. Gəlişindən azca sonra o, polkovnik Nevil və onun qızı ilə görüşmüş və baş vermiş fəlakətin başqa istiqamətə yönləndirilməsinə qorxdığını da onlardan gizlətməmişdi.

– Bilirsiniz ki, – o dedi, – döyüş yeri heç bir şahid olmamışdır və bir də bu iki bədbəxt cavanın igidliyi və məharəti haqqında o qədər söz-

söhbət gəzir ki, müsyo Della Rebbianın onları tək öldürdüyünə heç kim inanmır və hamı deyir ki, bu işdə ona sığınacaq verən quldurların da əli vardır.

– Bu ola bilməz! – polkovnik ucadan dedi. – Orso Della Rebbia olduqca alicənab adamdır, buna mən zəmin oluram.

– İnanıram, – prefekt bildirdi, – ancaq kral prokuroru (bu ağalar çox şübhələnirlər), görünür, onun tərəfini saxlamaq niyyətində deyildir. Onun əlinə bizim dostumuzun heç də xeyrinə olmayan bir sənəd vardır. Bu, Orlanduççoya xitabən yazılmış, onu duela çağıran, hədə-qorxu ilə dolu məktubdur... məktubda duelin yeri, vaxtı-saatı da göstərilir... və bu dueli prokuror əvvəlcədən qurulmuş pusqu kimi başa düşür.

– Dediğiniz Orlanduçchio, – polkovnik dedi, – belə bir nəzakətli adamla vuruşmağı rədd etmişdir.

– Bu burada adət deyildir. Burada pusqu qururlar, bir-birini arxadan vururlar; bax, bu ölkənin adəti belədir. Doğrudur, onun xeyrinə olan əsaslı bir ifadə vardır; bir nəfər qız uşağı təsdiq edir ki, o dörd güllə səsi eşitmişdir, həmin atılan güllələrin iki axıncısı əvvəlkilərdən daha bərk səslənmişdir, bu da onu sübut edir ki, axıncı güllələr müsyo Della Rebbianın tüfənginə oxşayan daha böyük çaplı tüfəngdən atılmışdır. Bədbəxtlikdən həmin qız uşağı qətlə iştirak etməsindən hamının şübhələndiyi quldurlardan birinin qohumudur və görünür, nə demək lazım olduğunu, necə danışmağı ona əvvəlcədən öyrədiblər.

– Müsyo, – burnunun ucuna kimi qızarmış miss Lidiya onun sözünü yarımcıq kəsdi, – güllələr açılanda biz yolda idik və biz özümüz də eyni şeyi eşitdik.

– Doğrudan? Bu, çox əhəmiyyətlidir. Bəs siz, pokovnik, siz də həmin şeyi müşahidə etdiniz mi?

– Bəli, – miss Nevil cəld cavab verdi; – mənə atam silah sərrafıdır, – o dedi: – Bax, müsyo Della Rebbia mənə tüfəngimdən atır.

– Sizin tanıdığınız güllə səsləri yəqin əminsiz ki, axıncı atılan güllələr idi?

– Hə, axıncı güllələr idi, elə deyilmi, ata?

Polkovnikin bir o qədər də yaxşı yaddaşı yox idi; ancaq hər ehtimala qarşı öz qızının fikrinin əksini demək istəmədi.

– Polkovnik, bu haqda kral prokuroruna təcili danışmaq lazımdır. Yerdə qalanı isə biz bu axşam gələcək cərrahdan gözləyirik; o, cəsədləri yaracaq və yaraların doğrudanmı haqqında danışdığımız silahdan atılıb-atılmadığını təyin edəcəkdir.

– Həmin silahı Orsoya mən özüm vermişəm, – pokovnik dedi, – və onu dənizin dibində atsalar yenə səsindən tanıyaram... Yəni... İgid

oğlan! Şadam ki, o silah onun əlində olubdur; çünki mənim "Mantonum" olmasaydı, onun bu hadisədən necə sağ çıxa biləcəyini heç cür ağılıma sığışdırı bilmirəm.

XIX fəsil

Cərrah bir az gec gəldi. Yolda onun başına hadisə gəlmişdi. O, Jio-kanto Kastrikoniyə rast gəlir, Jio-kanto çox böyük nəzakətlə ondan bir nəfər yaralıya kömək göstərməsini təkidlə tələb edir. Onu Orsonun yanına gətirdilər və Orsonun qoluna ilk sarğıni elə həkimin özü qoyur və bundan sonra quldur onu uzaq bir yerə yola salmalı olur; yolda, söhbət əsnasında o, çox əhəmiyyətli məsələlərə toxunur, Piz universitetinin ən görkəmli professorlarından birinin onun ən yaxın dostlarından olduğunu həkimə danışır.

– Həkim, – ilahiyyatçı həkimdən ayrılarkən demişdir, – siz mənə çox böyük köməklik göstərdiniz; bunun üçün də sizə xatırlatmağı zəruri sayıram ki, həkim özü də kahin kimi təvazökar olmalıdır. (O, yolda əlindəki tüfənglə hara gəldi atəş açmışdır). Siz harada görüşmək şərəfinə nail olduğumuz yeri unutmuşsunuz. Əlvida, sizinlə tanış olmağıma şadam.

Kolomba cəsədlər yarılarkən polkovnikdən orada iştirak etməsini xahiş etdi.

– Qardaşımın tüfəngini heç kim sizin kimi tanımır, – Kolomba dedi, – və sizin orada olmağınız çox lazımdır. Bundan başqa, burada o qədər yaramaz adamlar var ki, öz mənafeyimizi müdafiə edən olmasa, özümüzü böyük təhlükə qarşısında qoymuş olarıq.

Miss Lidiya ilə tək qalan Kolomba baş ağrısından bərk şikayətləndi və kəndin ətrafına gəzməyə çıxmağı ona təklif etdi.

– Təmiz hava mənə kömək edər, – dedi, – çoxdandır ki, təmiz hava ilə nəfəs almıram!

Yolda gəzə-gəzə o, ingilis qızına öz qardaşından danışdı; bu mövzu miss Lidiya üçün çox maraqlı olduğundan o, Pyetraneradan xeyli aralandıqlarına da fikir verməmişdi. Günün artıq batmaqda olduğunu görəndə miss Lidiya Kolombaya geri qayıtmağı təklif etdi. Kolomba kəsə yolu tanıyırdı, onun dediyinə görə, qayıdanda yolları çox qısa olacaqdı və buna görə də onlar gəldikləri yoldan çıxıb gediş-gəlişi çox az olan başqa bir yola düşdülər. Çox keçmədi ki, o elə bir sort yamaca dırmaşmağa başladı ki, ayaq üstə özünü güclə saxlayaraq bir əlilə həmişə ağacların budaqlarından yapışır, o biri əlilə miss Lidiyanı öz ardınca çəkirdi. On beş dəqiqə belə əzablı yoxuşla gətdikdən sonra onlar ətrafı mərsin və ayıqulağı kol-

ları ilə əhatə olunmuş kiçik bir meydançaya çıxdılar; iri qranit parçaları meydan-
çanın ortasında sanki yeri dəşib baş qaldırmışdı. Miss Lidiya bərk yorulmuşdu, kənd hələ görünmürdü və hava demək olar ki, tamamilə qaralmışdı.

– Bilirsinizmi, əzizim Kolomba, – o dedi, – qorxuram ki, yolu azaq. – Qorxmayın, Kolomba cavab verdi. – Həmişəki kimi irəli, irəli getmək lazımdır, arxamca gəlin.

– Ancaq sizi inandırırıam ki, səhv edirsiniz; kənd bu tərəfdə ola bilməz. Sizinlə mərc gəlirəm ki, biz gətdikcə kənddən uzaqlaşırıq, kənd bizdən arxada qaldı. Lap uzaqda görünən işıqlara bir baxın, Pyetranera elə ora özüdür ki var.

– Mənim əzizim, – Kolomba həyəcanla dedi, – siz haqlısınız, ancaq buradan iki yüz addımlıqda... bu məkədə...

– Hə, nə var ki orada?

– Mənim qardaşım oradadır; razı olsanız mən onu görə bilərəm, bağrıma basıb öpərəm.

Miss Nevil təəccüblə ona baxdı.

– Mən Pyetraneradan çıxanda, – Kolomba sözüne davam etdi, – heç özümə fikir verməmişəm, çünki sizinlə bir yerdə olmuşam... Yoxsa mənə qarabaqara izləyerdilər... Ona belə yaxın olasan, onu görməyəsən?.. Yaxşı, nə üçün mənimlə getməyəsınız və mənim bədbəxt qardaşımı görməyəsınız? Siz onu nə qədər məmnun etmiş olarsınız!

– Ancaq, Kolomba... bu mənim tərəfimdən heç də münasib olmaz.

– Başa düşürəm. Siz, şəhər qadınları həmişə nəyinə münasib olduğunu, nəyinə münasib olmadığını düşünürsünüz. Biz, kənd qadınları isə ancaq yaxşı şey haqqında düşünürük.

– Axı indi gecdir?! Bir də, qardaşınız mənim haqqımda nə fikirləşər?

– Fikirləşər ki, dostları onu heç də yaddan çıxarmamışlar və bizim bu hərəkətimiz ona yeni cəsarət verir.

– Bəs atam? Heç bilirsiniz necə narahat olacaq?!

– O bilir ki, mənim yanımdasınız... hə, yaxşı! Qərara gəlin ki... Siz bu gün şəhər onun şəklinə baxırdınız, – Kolomba bic-bic gülümseyərək əlavə etdi.

– Yox... doğrusu, Kolomba, bacarmıram... Bu quldurlar ki, orada var...

– Hə, nə olsun? Bu quldurlar sizi tanıyırlar, sizin onlarla nə alıb-verəcəyiniz? Siz ki onları görmək istəyirdiniz?!

– İlahi!

– Özünüz bilin, madmuazel, bir qərara gəlin. Sizi burada tək qoya bilmərəm; kim bilir, nə ola bilər. Ya gedək Orsonu görək, ya kəndə bir yerdə qayıdaq... Mən qardaşımı görəcəyəm... Allah bilir, bir də nə vaxt... Bəlkə də heç...

– Siz nə danışırırsınız, Kolomba?.. Hə, yaxşı! Gedək! Ancaq bir dəqiqəliyinə... o saat da geri qayıdacağıq! Kolomba onun əlini sıxdı və cavab vermədən qabağa düşüb elə sürətlə getməyə başladı ki, miss Lidiya ona ancaq çatırdı. Xoşbəxtlikdən Kolomba tez-tez ayaq saxlayır və yol-yoldaşına deyirdi:

– Daha getməyə, onlara xəbər göndərmək lazımdır, yoxsa allah cloməsin, qəfil gülləyə rast gələ bilərik.

Kolomba iki barmağını ağzına qoyaraq fit verməyə başladı; az keçmədi ki, haradasa it hürdü və quldurların gözetçisi onların qarşısında peyda oldu. Bu bizim köhnə tanışımız it – Brusko idi... O, Kolombanı dərhal tanıdı və ona bələdçilik etmək məqsədilə qabağa düşdü... Makinin içəri-sindəki dar çığırlarda, kim bilir, neçə dəfə sağa-sola burulandan sonra təpədən-dırnağa qədər silahlanmış iki nəfər adam onların qabağına çıxdı.

– Sizsizmi, Brandolaçcio? – Kolomba soruşdu. – Mənim qardaşım hardadır?

– Orada! – quldur cavab verdi. – Ancaq sakitcə gəlin, səs salmayın, o yatır; başına gələn əhvalatdan sonra birinci dəfədir ki, gözüne yuxu gedib. Doğrudan da düz deyiblər: şeytanın keçdiyi yerden arvad da keçər.

Qızlar ehtiyatla yaxınlaşdılar və ətrafına alçaq daş hasar çəkilib, ilk baxışda nəzərə çarpmayan tonqalın yanında, çır-çırının üstünə uzadılmış və üstünə yağmurluq örtülmüş Orsonu gördülər. Onun rəngi-rufu sapsarı idi və çətinliklə nəfəs aldığı hiss olunurdu. Kolomba onun yanında oturdu və diqqətlə tamaşa etməyə başladı, əllərini qoynuna qoydu, sanki duaya oturmuşdu. Üzünü yaylıq ilə örtən miss Lidiya sıxılıb onun yanında oturdu və hərənbir başını qaldırıb Kolombanın çiynlərinin üstündən yaralıya baxırdı. On beş dəqiqə heç kim kəlmə kəsmədi. İlahiyyətçinin işarəsilə Brandolaçcionun onunla birlikdə makinin içərisinə keçməsi miss Lidiyanın böyük təəccübünə səbəb oldu, çünki uzunsaqallılarla və quldurlarla yerli adətin nə demək olduğunu ömründə birinci dəfə öz gözəllə gördü.

Nəhayət, Orso tərəpendi. Kolomba dərhal Orsonun üstünə öyildi, yarası, ağrısı, nəyə ehtiyac olması haqqında sualları yağdıra-yağdıra onu öpməyə başladı. Üzünü çox yaxşı hiss etdiyini deyəndən sonra Orso miss Lidiyanın Pyetranerada olub-olmadığını və ona məktub yazıb-yazmadığını xəbər aldı. Qardaşının üstünə öyilmiş Kolomba yol yoldaşını ondan tamamilə gizlədirdi; bundan başqa bir də ki, qaranlıqda Orso baxsaydı da, onu çətin tanıyardı. Kolomba bir əlilə miss Nevilin əlini tutmuş, o biri əli ilə də yaralının başını azca qaldırmışdı.

– Yox, qardaş, o sənə gətirmək üçün mənə heç bir məktub vermədi... ancaq siz həmişə miss Nevil haqqında düşünürsünüz, deməli, onu çoxmu sevirsiniz?

– Əlbəttə onu sevirəm, Kolomba!.. Ancaq ola bilsin ki, o indi mənə nifrət edir!

Bu an miss Nevil əlini çəkib Kolombanın əlindən çıxartmaq üçün cəhd göstərdi, ancaq Kolombanın tutduğu ovu onun əlindən almaq bir o qədər də asan deyildi; onun balaca və zərif əli elə güclü idi ki, bunu biz özümüz dəfələrlə öz gözələrimizlə görmüşük.

– Sizə nifrət edir! – Kolomba ucadan dedi, – siz belə bir iş görəndən sonra... Əksinə, o sizin haqqınızda çox yaxşı fikirdədir... Ah! Orso, ondan sizə o qədər danışardım ki!..

Həmişəki kimi əl yenə dartılıb çıxmaq istədi, ancaq Kolomba onu getdikcə Orsonun lap yaxınlığına çəkirdi.

– Bəs axı, – yaralı dedi, – nə üçün o mənə cavab verməsin?

Təkcə birçə misra... və mənim bəsim idi, razı qalardım.

Miss Nevilin əlini həmişə özünə tərəf dartan Kolomba bu dəfə daha güclə dartıb onu qardaşının əlinin içinə qoydu. Bu vaxt, o qəhqəhə çəkib gülərək kənara çəkildi və ucadan dedi:

– Orso, indi miss Nevil haqqında pis danışmayın, çünki o, Korsika dilini çox yaxşı başa düşür.

Miss Nevil əlini dərhal geri çəkdi və aydın başa düşülməyən bir neçə sözü pıçıltı ilə dedi.

Orsoya elə gəldi ki, yuxu görür.

– Siz buradasınız, miss Nevil? İlahi! Necə cürət edib gəldiniz? Ah! Siz məni xoşbəxt etdiniz!

Və çətinliklə qalxaraq ona yaxınlaşmağa çalışdı.

– Mən sizin bacınızı müşayiət etmişəm... – miss Lidiya dedi, – ona görə ki, onun hara getməsindən heç kim şübhələnməsin... – və sonrası, mən özüm də... hər şeyi öz gözümle görmək istəyirdim... Heyif! Burada sizin yeriniz necə də pisdir!

Kolomba Orsonun arxasında oturmuşdu. O, qardaşının başını ehtiyatla qaldırıb ona dayaq vermək məqsədilə öz dizlərinin üstünə qoydu. Sonra əllərini Orsonun boynunun ardına keçirdi və miss Lidiyaya işarə etdi ki, yaxına gəlsin.

– Lap yaxına! Lap yaxına! – Kolomba deyirdi, – xəstəyə çox hündürdən danışmaq olmaz. Və miss Lidiya tərəddüd etdikcə, Kolomba onun əlindən tutub elə yaxın oturtdu ki, onun paltarları Orsoya toxundu və həmişəki kimi hələ də əlində tutub saxladığı əli isə bu dəfə yaralının çiyninin üstündə qorar tutmuşdu.

– Belə daha yaxşıdır, – Kolomba şən tərzdə dedi, – makidə, düşərgədə... belə gözəl bir gecədə, elə deyil, Orso?

– Bəs necə! Füsunkar gecədir! – Orso dedi, – mən bu gecəni heç vaxt unutmayacağam!

– Yaranız yəqin bərk ağrıyır, hə? – miss Nevil soruşdu.
– Mən daha ağrı hiss etməyirəm və buradaca ölmək istərdim. Və onun sağ əli hələ də Kolombanın əlində əsir kimi qalmış miss Lidiyanın əlinə yaxınlaşırdı.

– Sizi görək mütləq elə yerə aparsınlar ki, orada sizə lazımı qayğı göstərilə bilsin, müsyö Della Rebbia, – miss Lidiya dedi. – Görəndə ki, sizin yeriniz son dərəcə belə pisdir... burada, açıq havada belə mənim gözüme yuxu getməz...

– Sizinlə görüşməkdən qorxmasaydım, miss Nevil, mən Pyetraneraya qayıtmağa çalışır və özümü ədalət məhkəməsinə təslim edərdim.

– Bəs onunla görüşməkdən nə üçün qorxursunuz, Orso? – Kolomba soruşdu.

– Mən sizə qulaq asmadım, miss Nevil... indisə sizinlə görüşə bilməzdim.

– Bilirsinizmi, miss Nevil, siz mənim qardaşımı nəyə istəsəniz təhrik edə bilərsiniz! – Kolomba gülərək dedi. – Mən sizə görüşməyə imkan verməyəcəyəm.

– Ümid edirəm ki, – miss Nevil dedi, – bu bədbəxt hadisə tezliklə aydınlaşacaq və siz daha heç nədən qorxmaya bilərsiniz... Yola düşüb Vətənə qayıdanda bilsən ki, əfv olunmuşsunuz, qanun dairəsində hərəkət etdiyiniz igidlik kimi qiymətləndirilib, mən də çox razı qalardım.

– Siz gedirsiniz, miss Nevil? Bu sözü hələ dilinizə gətirməyin!

– Nə etmək olar?... Axı mənim atam həmişə ov edə bilməz?! O, yola düşmək fikrindədir.

Orso miss Nevilin əlinə toxunan əlini aşağı saldı və araya bir anlıq sükut çökdü.

– Bah! – Kolomba sözü başladı, – biz sizi qoyunmaq belə tez yola düşəsiniz. Hələ Pyetranerada sizə göstərməli o qədər şey var ki... Bundan olavə, siz mənim şəklimi çəkməyə söz vermişsiniz və hələ buna başlamamışsınız da... Daha sonra, mən sizə yetmiş beş bənddən ibarət serenada söyləməyə söz vermişəm... Və sonra... hə, bəs görəsən Brusko nəyə mırıldaıyır?... Bax, Brandolaççio da onun dalısınca qaçır... Baxaq görək, orada nə olubdur?

Kolomba yerindən cəld qalxdı və heç bir nəzakət qaydasını gözlemədən Orsonun başını miss Nevilin dizlərinin üstünə qoydu və quldurların yanına götürüldü.

Başını dizlərinin üstünə alıb makinin ortasında cavan bir oğlanla tək qaldığına görə heyrətlənən miss Nevil nə edəcəyini bilmirdi, çünki qəfildən geri çəkilib yaralıya əziyyət verməkdən ehtiyat edirdi. Ancaq Orso özü bacısının əli indicə ona təklif etdiyi yumşaq dayaqı qəbul etmədi və başını qaldıraraq sağ qolunun üstünə qoyaraq dedi:

– Deməli, siz tezliklə yola düşürsünüz, miss Lidiya? Mənim heç ağıma gəlməzdi ki, siz bu bəduğur yerdə bu qədər yubanasınız... Buna baxmayaraq... buraya gəldiyiniz andan sizinlə əbədi, həmişəlik ayrılacağımı düşünəndə mən dəfə əzab çəkmişəm... Mən bədbəxt bir leytenantam... gələcəyim yoxdur... sürgün olunmuş adamam... Miss Lidiya, sizi sevdiyimi deməyin yeri deyil... ancaq həmin sözü sizə deməyə, şübhəsiz, yeganə imkanım elə burada olub düşmüşdür və mənə elə gəlir ki, ürəyimi boşaltdım və özümü bir o qədər bədbəxt hesab etməyirəm.

Miss Lidiya başını arxaya çevirdi, sanki ətrafı bürümüş qaranlıq onun sifətinə çökmüş qızartını gizlətmək üçün kifayət etmirdi.

– Müsyö Della Rebbia, – qız titrək səsle dedi, – məgər mən bu yerə gələrdimmi, əgər... Və bu sözləri deyə-deyə o, Misir tilsimini Orsonun əlinə qoyurdu. Sonra bütün cürətini toplayaraq təbiətinə xas olan şon, zarafatyana bir tonla dedi:

– Sizin kimi bir adamın belə danışması bir o qədər də yaxşı deyildir... Makinin ortasında, quldurların arasında, yaxşı bilirsiniz ki, heç vaxt sizə açıqlanmağa cürət etməzdim.

Orso tilsimi ona qaytaran əli öpmək üçün hərəkət etdi, ancaq miss Lidiya əlini tez çəkdiyindən o, müvazinətini itirdi və yaralı qolunun üstünə düşdü. O dəhşətlə inildədi.

– Siz yaranıza toxundunuz, dostum? – qız onu qaldıraraq ucadan dedi; günah məndə oldu! Məni bağışlayın...

Onlar bir-birinə çox yaxın oturub bir müddət pıçıltı ilə danışdılar. İti sürətlə qaça-qaça gələn Kolomba onları qoyub getdiyi vəziyyətdə gördü.

– Voltijerlər! – Kolomba qışqırdı. – Orso, çalışın qalxıb gedəsiniz, mən sizə kömək edəcəyəm.

– Məni qoyun burada, – Orso dedi. – Quldurlara deyin ki, qaçıb özlərini qurtarsınlar..., qoy məni tutsunlar, mənim üçün fərqi yoxdur; ancaq, Allah xatirinə, miss Lidiyanı apar, qoy onu burada görməsinlər!

– Mən sizi burada qoyub getməyəcəm! – Kolombanın dalısınca qaçıb gələn Brandolaççio dedi. – Voltijerlərin serjantı vəkili xac oğulluğudur; sizi həbs etmək əvəzinə güllə ilə vuracaq və sonra da deyəcəkdir ki, gülləni öz qarasına, elə belə atırmış.

Orso ayağa qalxmaq üçün cəhd göstərdi, hətta bir neçə addım atdı da; ancaq tezliklə dayandı və dedi:

– Daha yeriye bilmirəm. Siz qaçın. Əlvida, miss Nevil; əlini mənə ver, əlvida!

– Biz sizi tərk etməyəcəyik! Qızların hər ikisi ucadan dedilər.

– Əgər özünüz gedə bilmərsəniz, – Brandolaççio dedi, – sizi mən aparmalı olacağam. Getdik, mənim leytenantım, bir az cəsarətli olun, bu

yaxınlıqdakı yarğanın arxasından keçib gedirik, vaxtımız var. Conab keşiş onların qabağını saxlayar.

– Yox, mənı buraxın, qoyun qalın burada, – Orso yero uzanaraq dedi, – Allah xatirinə, Kolomba, miss Nevili apar!

– Siz güclüsünüz, madmuazel Kolomba, – Brandolaçcio dedi, – siz çiyinlərinizdən yapışın, mən ayaqlarından tutmuşam; bax, belə! İndisə getdik, irəli!

Etiraz etməsinə baxmayaraq, onlar Orsonu cəld apardılar; miss Lidiya onların arxasınca son dərəcə qorxa-qorxa gedirdi ki, birdən haradasa güllə atıldı, güllə səsinə başqa yerdən beş-altısı dərhal birdən cavab verdi. Miss Lidiya qışqırdı. Brandolaçcio onu yamanladı, ancaq sürətini ikiqat artırdı və Kolomba da onun kimi makini dolanır, paltarını cıran, yaxud qəfildən qamçı kimi sifətinə çırpılan ağacların budaqlarına heç fikir vermirdi.

– Əyilin, əyilin, mənim əzizim, – Kolomba miss Nevilə deyirdi, – güllə başınıza dəyə bilər.

Bu minvalla onlar getdilər, daha doğrusu, beş yüz addım qaçmışdılar ki, Kolombanın ürək-dirək verməsinə və tənələrinə baxmayaraq Brandolaçcio daha gücdən düşdüyünü və ayaq üstə dura bilmədiyini bildirdi.

– Miss Nevil hamı? – Orso soruşdu.

Atılan güllələrdən qorxub özünü itirmiş miss Nevil özünü hər dəqiqə makinin sıx kolluqlarına verib dayandığından qabaqda qaçağa düşənlərin getdikləri səmti itirmiş və dəhşətli qorxu içində tək qalmışdı.

– O dalda qalıb, – Brandolaçcio dedi, – ancaq gəlir, yolu itirməyibdir, qız xeylağıdır, axırı gəlib bizi tapacaq. Eşidirsiniz, Ors Anton, görürsünüzmü keşiş sizin tüfənglə nə səs-küy qoparıb? Bədbəxtlikdən indi göz-gözü görmür, gecə vaxtı atışmanın bir o qədər əhəmiyyəti yoxdur.

Doğrudan da, güllə səslərindən qorxuya düşən və makidən keçən bir at onlara tərəf yaxınlaşırdı.

– Biz xilas olduq! – Brandolaçcio Kolombanın dediyini təkrar etdi.

Onun atın yanına qaçması, yalından tutmağı, cilov əvəzinə ipi ağzına keçirib alt çənəsində düynələməyi buruntaq vurmağı Kolombanın köməkliliyi ilə heç bir dəqiqə çəkmədi.

– İndisə keşişi xəbərdar edək, – dedi.

O iki dəfə fit çaldı; buna uzaqdan başqa bir fit səsi cavab verdi və “Manton” tüfəngi də susdu. Brandolaçcio atın üstünə sıçradı. Kolomba qardaşını quldurdan qabaqda yerləşdirdi, özü isə bir əlilə Orsodan yapışdı, o biri əli ilə atı idarə etməyə başladı. Yüku iki dəfə

ağır olduğuna baxmayaraq, qamının altına iki karlı təpik vurulduqdan sonra yerindən götürülən at cəld irəli cumdu və dördnala çaparaq sıldırım təpodon aşağı endi; bu Korsika atının yerinə başqa at olsaydı, yüz dəfə yıxılıb boynunu sındırardı.

Kolomba geri qayıtdı və var gücü ilə qışqıraraq miss Nevili harayladı, ancaq onun səsinə heç bir səs cavab vermədi... Gəldiyi yolu axtarıb tapmaq məqsədilə bir müddət hara gəldi getdikdən sonra Kolomba cığırda iki nəfər voltijero rast gəldi. Voltijerlər ona qışqırdılar:

– Gələn kimdir?

– Hə, nə olub, ağalar? – Kolomba gülcünc tonla dedi, – yəni bərk guppagup düşübdür. Neçə nəfər ölə var?

– Siz quldurla bir yerdə idiniz, – voltijerlərdən biri dedi, – bizimlə getməli olacaqsınız.

– Böyük məmnuniyyətlə, – Kolomba cavab verdi, – ancaq mənim burada bir nəfər rəfiqəm də var və biz gərək əvvəlcə onu tapaq sonra...

– Rəfiqəniz artıq həbs olunubdur və siz də onunla həbsxanada yatmağa gedəcəksiniz.

– Həbsxanada? – Biz buna hələ baxarıq; ancaq hələlik mənı onun – rəfiqəmin yanına aparın.

Kolombanı, voltijerlərin bu əməliyyatda iştirak etdikləri və ölə keçirdikləri qənimətləri bir yerdə topladıqları quldurların düşərgəsinə gətirdilər, orada Orsonun üstünə örtülən tiftikli örtük, bir köhnə qazanca və su ilə dolu bardaq qalmışdı. Əsgərlərə rast gələn, qorxusundan ölüb-dirilən, quldurların neçə nəfər olması, onların hansı tərəfə getdikləri haqqında verilən suallara göz yaşını axıda-axıda cavab verən miss Nevil də orada idi.

Kolomba özünü onun ağuşuna atdı və qulağına pıçıldadı:

– Onlar qaçıb qurtarıblar.

Sonra Kolomba, voltijerlərin serjantına müraciətə:

– Müsyö, – dedi, – özünüz yaxşı görürsünüz ki, madmuazel sizin ondan nə soruşduğunuzu yaxşı bilmir. Buraxın çıxmaq gedək kəndə, bizi orada səbirsizliklə gözləyirlər.

– Mənim əzizim, sizi ora istədiyinizdən də tez aparacaqlar, serjant dedi, ancaq əvvəlcə siz, bir az bundan qabaq buradan qaçıb yaxalarını qurtaran quldurlarla günün bu vaxtında, özü də makidə nə etdiyiniz izah etməli olacaqsınız. Bilmirəm, bu yaramazlar nə ovsun işlədirlərsə, qızların saqqızını dərhal oğurlayırlar, harada quldurlar varsa, orada gözəl qızlara da rast gəliрсən.

– Siz çox lütfkarsınız, müsyö serjant, – Kolomba dedi, – ancaq sözlərinizə diqqət yetirəsiniz pis olmazdı. Bu da madmuazel prefektin qohumlarındandır və onunla zarafat etmək olmaz.

– Prefektin qohumlarındandır! – voltijerlərdən biri pıçıltı ilə öz rəisinə dedi, – doğrudan ha, görmürsən, onun papağı da var.

– Papaq hələ heç nə demək deyil, – serjant dedi. – Onların hər ikisi keşiş ilə bir yerdə idilər; keşiş də ki, arvadları yoldan çıxaranların ön böyüyüdür, bu ölkədə mənim də vəzifəm onları tutub aparmaqdır. Bir də ki, axı bizim burada elə bir işimiz qalmayıbdır?! Lənəto gəlmiş kapral Topen... bu fransız-araq düşkünü mən makini mühasirəyə almamışdan qabaq onların gözüne görünməseydi, indi hamısını tutmuşduq, torun içində çapalayardılar.

– Siz yeddi nəfərsiniz? – Kolomba soruşdu. – Bilirsiniz, ağalar, əgər Tambini, Sarokki və Teodor Poli – bu üç qardaşların üçü də, müqəddəs İsayə and olsun, Brandolaççio və keşişlə bir yerdə olsalar, bunlar sizin aşınızın suyunu yaxşıca verərlər. Əgər çöllərin komehdantı¹ ilə söhbətiniz olarsa, mən o söhbətdə iştirak etməyə canfəşanlıq göstərməyəcəm.

Güllələr gecə vaxtı heç kəsi tanımaz.

Kolombanın indicə adlarını çəkdiyi bu təhlükəli quldurlarla görüşün mümkünlüyü, görünür, voltijerlərə öz təsirini göstərirdi. Bu fransız itinə – kapral Topenə öz qarasıca həmişəki kimi söyüş söyən serjant geri çəkilmək haqda əmr verdi; onun kiçik dəstəsi qazanı və tiftikli örtüyü də özü ilə götürüb Pyetraneraya tərəf yola düzəldi. Bardağı isə təpiklə vurub sındırdılar. Voltijerlərdən biri miss Lidiyanın əlinədən tutmaq istədi, lakin Kolomba onu dərhal kənara itələyərək dedi:

– Heç kim ona əl vurmasın! – Elə bilirsiniz ki, biz qaçıb qurtarmaq fikrindəyik? Getdik, Lidiya, mənim əzizim, yapış mənədən və özün də uşaq kimi gözünün qorasını tökmə. Bu da sənə macəran, ancaq bu macərə axırda yaxşı qurtaracaqdır; yarım saatdan sonra şam yeməyini yeyərik, acından mənim lap ürəyim gedir.

– Görəsən indi mənim haqqımda nə fikirləşirlər? – miss Nevil pıçıltı ilə deyirdi.

– Fikirləşirlər ki, siz makidə azmışsınız, vəssalam.

– Bəs prefekt nə deyəcək?.. Hələ atam?

– Prefekt?.. ona deyərsən ki, öz prefekturasının işləri ilə məşğul olsun. Atam?.. Bəhanə gətirərsiniz ki, Orso ilə söhbət edirdiniz, elə bilərəm ki, deməyə bir söz taparsınız.

Miss Nevil heç bir cavab vermədən onun əlini sıxdı.

– Düz demirəm? – Kolomba miss Nevilin qulağına pıçıldadı, – qardaşım sevilməyə layiqdir, eləmi? Axı siz onu bir az sevirsiniz?!

– Ah! Kolomba, siz məni ələ verdiniz, ancaq mən sizə o qədər inanırdım ki?! – miss Nevil, sıxıldığına baxmayaraq gülümsəyərək cavab verdi.

– Mənim sevimli bacım, – Kolomba güclə əsədiləcək pıçıltı ilə dedi, – məni bağışlayırsınız mı?

– Bağışlamaq lazım gələcəkdir, mənim dəhşətli bacım, – ona hava ilə öpüş göndərən miss Lidiya cavab verdi.

Prefekt və kral prokuroru Pyetranera bələdiyyə idarəsinin köməkçisinin yanında idilər və qızına görə bərk narahat olan polkovnik yəqin iyirminci dəfə idi, yenə bir xəbər öyrənməyə gəlmişdi ki, xəbər çatdırmaq üçün serjantın göndərdiyi voltijerlərdən biri özünü yetirdi və quldurlarla onlar arasında baş vermiş dəhşətli atışmanı yer-bəyer danışdı; doğrudur, həmin atışmada nə ölən vardı, nə də yaralanan, ancaq onların ələ keçirdikləri qazan və tiftikli örtüklə bərabər iki nəfər qız da vardı; həmin qızlar ya quldurların aşnalarıdır, ya da onların casusları.

Onun bu məlumatından sonra silahlı dəstənin müşayiətilə iki nəfər əsir alınmış qızı içəri gətirdilər. Kolombanın şən sifətini, onun rəfiqəsinin necə utandığını, prefektin təəccübünü, sevincini və polkovnikin heyranlığını hər kəs indi öz-özlüyündə təəvvür edə bilər. Kral prokuroru miss Lidiyanı özünəməxsus iblisənə sorğu-suala tutmağı və bundan hiyləgərliklə həzz almağı rəva bilmədi...

– Mənə elə gəlir ki, – prefekt dedi, – bunların ikisini də buraxa bilərik. Bu xanımlar gəzintiye çıxmışdılar, belə bir gözəl havada qeyri-təbii nə var ki? Onlar bir nəfər yaralıya, qəşəng bir oğlana təsadüfən rast gəliblər, burada təbii olmayan, daha nə ola bilər ki?

Sonra Kolombaya müraciət edərək:

– Madmuazel, – o dedi, – qardaşınıza deyə bilərsiniz ki, onun işləri mənim ümid etdiyimdən də yaxşı istiqamət götürübdür. Cəsədlərin yoxlamadan çıxması, polkovnikin izahatı sübut edir ki, qardaşınız özünü yalnız müdafiə məcburiyyətində müqavimət göstərmişdir. Hər şey araşdırılacaqdır, ancaq görək o mümkün qədər makini tez tərk etsin və özünü ədalət məhkəməsinin ixtiyarına versin.

Polkovnik, onun qızı və Kolomba soyumuş şam yeməyinə oturan saat on birə yaxın idi. Kolomba iştahla yeyir, prefekt, kral

¹ Teodor Polinin ləqəbidir (Qeyd müəllifindir).

prokururonunu və voltijerləri masqaraya qoyurdu. Polkovnik səssiz-səmirsiz yeyir, başını boşqabdan qaldıran qızına diqqətlə baxırdı.

Nəhayət sakit, ancaq ciddi tərzdə: – Lidiya, – ona ingiliscə dedi, – siz deməli Della Rebbiaya axırı söz verdiniz?

– Bəli, ata, bu gün... – yanağına qızartı çökmüş miss Lidiya ciddi halda bildirdi.

Sonra gözlərini qaldırdı, atasının sifətində heç bir acıqlı ifadə görmədiyindən özünü onun ağuşuna atdı və onu öpdü; bu vəziyyətdə gözəl tərbiyə görmüş bütün qızlar belə edirlər.

– Allah mübarək eləsin, – polkovnik dedi, – igid oğlandır; ancaq allah xatirinə, biz onun bu lənətə gəlmiş ölkəsində qalmaycağıq, buna heç mən özüm də razılıq verməyəcəm.

– Mən ingiliscə bilmirəm, – son dərəcə maraqla onlara baxan Kolomba dedi, – ancaq sizin nə haqda danışdığınızı başa düşdüm.

– Deyirik ki, – polkovnik cavab verdi, – bu yaxınlarda sizi İrlandiyaya səyahətə aparacağıq.

– Bəli, məmnuniyyətlə və mən Kolombanın surcillası¹ olacağam. Razılaşıq, polkovnik? Alqışlayaqmı?

XX fəsil

Peytranerana camaatını vəlvələyə salan (qəzetlər belə yazdılar) həmin o iki güllənin atılmasından bir neçə ay keçdikdən sonra sol qolu sarıqlı bir nəfər cavan oğlan günortadan xeyli keçmiş atın üstündə Bastiyadan çıxdı və yay vaxtı nəzakətli camaatını öz məşhur bulagının serin suyu ilə feyzyab edən Kardo kəndinə tərəf hərəkət etdi. Onu son dərəcə gözəl, hündürboylu, cavan bir qız alçaq, qara atın üstündə müşayiət edirdi; bu atın incəliyi və gücü hər hansı bir at sərrafını heyran edərdi, ancaq anlaşılmaz bir hadisəyə görə onun qulağının biri kəsilmişdi. Kənd içinə çatanda cavan qız quş kimi sıçrayıb atdan yerə endi və yol yoldaşına atdan düşməyə kömək etdikdən sonra mindiyi atın yəhərinin qaşına bərkidilmiş çox ağır yol çantalarını açıb endirdi; atlara baxmağı bir nəfər kəndliyə tapşırıqdan sonra cavan qız mezzarosunun altında gizlətdiyi ağır çantaları, cavan oğlan isə qoşalülə tufəngi götürərək çox sərt, dikinə qalxan, görünür, heç bir yaşayış yeri üçün salınmamış bir dağ çıxırına düş-

dülər. Onlar Kverçio dağının yamaclarının birinə çatdıqdan sonra ayaq saxladılar və hər ikisi otun üstündə oturdu. Kənardan baxana elə gəlirdi ki, yolçular kimisə gözləyirlər, çünki onlar tez-tez dağa tərəf boylanır, cavan qız isə yaraşlıq qızıl saatına baxırdı; onu, görünür, görüş vaxtının gəlib çatması deyil, bəlkə də lap bu yaxınlarda əlinə düşmüş qiymətli bir əşyaya baxmaq daha çox maraqlandırır. Onların gözləməsi çox çəkmədi. Makidən çıxan və cavan qızın “Brusko” çağırdığı bir it özünü cəld onlara yetirdi. Az keçmədi ki, böyürlərində tapança, kəmərlərinin üstündə patrondaş, əllərində tufəng tutan iki nəfər saqqallı kişi peyda oldu. Onların cırıq-cırıq və yamaqlı, tökülən üst-başları əllərindəki par-par parıldayan, gözəl Avropa markalı silahlarla bir ziddiyyət təşkil edirdi. Onların bir-birlərinə yaraşmayan görkəmlərinə baxmayaraq, bu səhnənin iştirakçılarının dördü də köhnə dostlar kimi çox səmimi görüşdülər.

– Hə, bu da belə! Ors Anton! – quldurlardan daha yaşlısı cavan oğlana dedi, – Bax sizin işiniz daha qurtardı. Cinayət tərkibi də yoxdur. İş xətmə verildi. Təbrik edirəm. Bir şeyə təəssüf edirəm ki, vəkil adada yoxdur, yoxsa onun necə qudurduğuna bir baxarıq; hə, qolun necədir?

– İki həftədən sonra, – cavan oğlan cavab verdi, – mənə dedilər ki, sargını açə bilərəm. – Brando, mənim igidim, sabah İtaliyaya yola düşəcəyəm, ona görə də sizə zəhmət verdim, xahiş etdim ki, gələsiniz görüşək.

– Çox tələsirsiniz, – Brandolaççio dedi, – dünən sizə bəraət veriblər, sabah isə gedirsiniz?

– İşimiz çoxdur, – cavan qız sevinçək dilləndi. – Ağalar, mən sizə şam yeməyi gətirmişəm, yeyin və mənim dostum Bruskonu da yaddan çıxartmayın.

– Madmuazel Kolomba, siz Brusko ilə zarafat edirsiniz; ancaq o, minnətdar olmağı bacarır. İndi görürsünüz. Hə, Brusko, – Brandolaççio tufəngini şaquli vəziyyətdə tutaraq dedi: – Brariçinilərin şərəfinə bir tullan görüm!

İt yerindən tərpənmədi, ağzını yaladı və matdım-matdım öz sahibinə baxdı.

– Hə, indi Della Rebbiaların şərəfinə tullan!

Və o, iki dəfə tələb olunan iki fut yuxarı tullandı.

– Eşidin, görün nə deyirəm, mənim dostlarım, – Orso dedi, – siz axmaq bir sənətlə məşğul olursunuz; əgər siz tutduğunuz bu peşənin

¹ Kolombanın bacısı!

yolunu buradan gördüyümüz o aşağıdakı meydanda¹ başa vurmasanız, sizi makidə jandarm gülləsindən ölməkdən savayı ayrı bir yaxşı şey gözləmir.

– Nə olsun? – Kastrikoni dedi, – belə ölmək vərəsələrinizin hönkürtləri içində, çarpayıda yaxalayıb öldürən qızdırma xəstəliyindən ölməkdən qat-qat yaxşıdır. Bizim kimi açıq havaya öyrənən adamlara gəldikdə isə bizim könd camaatının dediyi kimi, su çanağı suda sinsə daha yaxşıdır.

– İstərdim ki, – Orso sözünə davam etdi, – siz bu ölkəni tərk edəsiniz... və daha rahat, sakit ömür sürəsiniz. Məsələn, nə üçün Sardiniyaya gedib orada məskən salmayasınız, sizin ki, yoldaşlarınızdan çoxu belə ediblər?! Bu işdə mən sizə çox asanlıqla köməklik edə bilərəm.

– Sardinia! – Brandolaççio ucadan dedi, – Lstos Sardos². Cəhənnəm olsun onlar da, onların yerli danışqları da! Bu bizə uyğun yer deyildir.

– Sardiniyada yaşamaq üçün bir şeyimiz də yoxdur, – ilahiyyatçı əlavə etdi. – Mənim sardinialıları görməyə gözüüm yoxdur. Onların özlərinin atlı milisləri quldurları ovlayırlar; bu isə ölkə və quldurlar haqqında yaxşı rəy yaratmışdır³. Sardinia itilsin cəhənnəminə, goruna! Müsyö Della Rebbia, mənə şübhəyə salan budur ki, necə oldu ki, sizin kimi təhsilli və zövqlü, bizimlə birlikdə yaşayan bir adam makini, maki həyatını qəbul etmədi?..

– Axı, – Orso gülümsəyərək dedi, – sizin süfrə yoldaşınız olanda vəziyyətinizin gözlədiyini qiymətləndirmək üçün mən özüm çox yaxşı vəziyyətdə deyildim; dostum Brandolaççio, mənə bir düyünçə kimi yəhərsiz atın üstünə atıb çapa-çapa füsunkar bir gecədə bura necə gətirdiyini yadıma salanda böyürlərim hələ də ağrıyır.

– Bəs təqribən qaçıb qurtarmağın ləzzətini necə, – Kastrikoni yenidən sözə başladı, – siz bunu nə sayırsınız? Bizim iqlim kimi bir iqlimin əbədi azadlığına siz necə biganə qalırsınız? Əlində tutduğu bu etibarlı yoldaşın (o, silahını göstərir) gülləsi çatan yerə qədər adam özünü hər yerdə kral kimi hiss edir, əmr edirsən, günahkarları cəza-

landırırsan... Bu əsil mənəvi əyləncədir, müsyö, və özü də elə gözəldir ki, biz bunu heç də rədd edə bilmərik. Əgər Don Kixotdan ağılsansa və ondan yaxşı silahlanmışsansa, onda gəzib-dolaşan bir cəngavərin həyatından gözəl daha nə ola bilər? Eşidin, görün nə deyirəm: günlərin bir günü öyrəndim ki, balaca Lilla Luijinin dayısı, qoca xəsisin birisi, ona cəhiz vermək istəmir; mən götürüb ona hədəsiz – filansız bir məktub yazdım, yazdım ki, xoşuma gəlmir, heç bilirsən nə oldu? Qoca həmin dəqiqə ağıllandı və qızı ərə verdi. Mən iki nəfərə xoşbəxtlik əta etdim. Mənə inanın, müsyö Orso, heç bir şey quldur həyatı ilə müqayisə edilə bilməz və müqayisə edilməyə belə layiq deyildir! Bəs necə, Bastiyada hamının ağızdolusu, böyük heyranlıqla danışdığı bir nəfər ingilis qızı olmasaydı, siz belkə də bizim adam olardınız; həmin qızı bir dəfə mən ötəri görmüşəm.

– Mənim gələcək gəlinbacım makini sevmir, – Kolomba gülə-gülə dedi, – o orada bərk qorxub.

– Dəməli, – Orso dedi, – burada qalmaq istəyirsiniz? Olsun. Yaxşı, deyin görüm, sizin üçün mən bir şey edə bilərəmmi?

– Heç bir şey lazım deyil, – Brandolaççio bildirdi, – bizə həddindən artıq mehriban, xeyirxah olmuşsunuz. Bax indi Şilinanın cəhizi də var, və rahatca ərə gedə bilər; heç mənim dostum keşişin hədəsiz-filansız məktub yazmasına da ehtiyacı yoxdur. Biz bilirik ki, sizin icarədarınız ehtiyacımız olanda bizə barıt və çörək verəcəkdir; beləliklə, əlvida. Ümid edirəm ki, biz Korsikada yenə görüşəcəyik.

– Dar ayaqda, – Orso dedi, – bir neçə qızıl pul yaxşı kara gələr. Biz indi, axı demək olar ki, köhnə dostlarıq. Bu kiçik boğçanı yəqin ki, rədd etməzsınız, o sizə lazım olar.

– Bizim aramızda heç bir pul söhbəti ola bilməz, leytenant, – Brandolaççio qəti olaraq bildirdi.

– Pul dünyada hər şeyi həll edir, – Kastrikoni dedi, – makidə isə ancaq sərrast atılan gülləyə və bir də cəsur ürəyə qiymət verilir.

– Bir şey xatirə qoymadan sizdən ayrılmaq istəmirəm. Brando, baxın görün mən sizə nə verə bilərəm?

Quldur başını qaşdı və Orsonun tüfənginə çap-çap baxdı.

– Bilirsiniz, mənim leytenantım, ... cürət edib deyə bilmirəm... yox ey, siz onu daha çox qiymətləndirirsiniz.

– De görüm, ürəyindən nə keçir?

– Heç nə... istədiyim şey özü-özlüyündə axı heç nədir... ondan necə istifadə etməyi, onunla necə davranmağı da bilmək lazımdır. Mən hələ də o qoşalılardan atılan güllələr haqqında düşünürəm... özü

¹ Bastiyada edamların icra olunduğu meydan

² Lstos Sardos! – Ah, bu sardinialılar! (lat.)

³ Sardinia haqqında bu tənqidi qeyd keçmiş quldurlardan – mənim dostlarımdan birinə aiddir və bunun bütün məsuliyyətini o özü daşıyır. O demək istəyir ki, atlı milislərin olma keçməyə şərait yaradan quldurlar sarsaqdurlar və abn üstündə quldurların izinə düşüb izləyən milisin onları tutmağa heç bir şansı da yoxdur (Qeyd müəllifindir).

də bir ellə atılan güllələri... Oh! Belə şeylər həyatda ikinci dəfə təkrar olunmur.

– Bu silahı istəyirsən?.. Mən onu sənün üçün gətirmişəm, ancaq sənün tez-tez karına gəlsin.

– Onunla sizin kimi sərrast atacağıma söz vermərəm, ancaq əmin olun, əgər o başqa bir ələ keçərsə, bilin ki, Brando Savelli daha bu dünyada yoxdur.

– Bəs sizə nə verə bilərəm, Kastrikoni?

– Madam ki, mənə xatirə olaraq mütləq bir şey vermək istəyirsinizsə, onda xahiş edərdim ki, Horatsinin mümkün qədər kiçik formatlı bir kitabını göndərsiniz. Bu mənim başımı qatar və latın dilini unutmamağıma kömək edir. Bastiyada... limanda qəşəng bir qız var... siqaret satır... ona verərsiniz, o mənə çatdırar.

– Siz “Elzevir” nəşrini alacaqsınız, cənab alim; özümə aparmaq istədiyim kitabların arasında ələ siz dediyiniz formatda biri var. – Hə, mənim dostlarım, daha ayrılmaq vaxtıdır. Verin əlinizi sıxım. Əgər Sardiniyaya getmək fikriniz olarsa, mənə yazarsınız; vəkil N. mənim qitədəki ünvanımı sizə verir.

– Mənim leytenantım, – Brando dedi, – sabah siz limandan aralanıb açıq dənizə çıxanda həmin bu dağa tərəf, ələ indi olduğunuz yərə baxın; biz burada olacağıq və dəsmallarımızı sizə tərəf yellədəcəyik.

Beləliklə, onlar ayrıldılar: Orso və onun bacısı Kardoya gedən yola düşdülər, quldurlar isə dağa tərəf üz tutdular.

XXI fəsil

Gözəl bir aprel səhəri, polkovnik ser Thomas Nevil, bir neçə gün bundan əvvəl onun ərə getmiş qızı, Orso və Kolomba yenidən açılmış, bütün əcnəbilərin gedib baxdıqları yeraltı etrusk mağarasına baxmaq məqsədilə faytona minib Pizdən yola düşdülər. Abidənin içərisinə düşən Orso və onun arvadı karandaşlarını çıxartdılar və divarlardakı şəkilləri çəkməyə başladılar; polkovnik və Kolomba isə arxeologiyaya çox biganə olduqlarından onları tərk buraxıb mağaranın ətrafında gəzməyə yollandılar.

– Sevimli Kolomba, – polkovnik dedi, – biz özümüzü Piza, Luncheon¹ yeməyinə vaxtında çatdırma bilməyəcəyik. Mögər acmamış-

sınız? Orso arvadı ilə ehtiyatlı şeylərə ələ qurşanıblar ki, ikisi də başladılar bir yerdə şəkil çəkməyə, onlar qurtarmaq bilmirlər.

– Bəli, – Kolomba bildirdi, – və bununla belə, onlar hələ bir şəkli indiyə kimi axıra çatdırmayıblar.

– Mənim fikrim budur ki, – polkovnik, sözünə davam etdi, – gedək oradakı o kiçik fermaya. Biz orada çörək taparıq, bəlkə, aleatico¹ da tapdıq, kim bilir? Hələ deməsən, xama, çiyələk də oldu və onda rəssamlarımızı səbirsizliklə gözləyirik.

– Siz haqlısınız, polkovnik. Siz və mən – hər ikimiz indi ki ailənin dərrakəli adamlarıyıq, yalnız poeziya, romantika ilə nəfəs alan bu iki aşiq-məşuqə görə özümüzlə əzab verməməliyik. Əlinizi mənə verin. Mən mədəniləşirəm, ələ deyilmi? Mənim əlimdən tuturlar, şlyapa qoyuram, son dəbdə paltar geyinirəm; qaş-daşım var, yaxşı şeyləri öyrənirəm, daha tamamilə vəhşi deyiləm. Bir baxın, görün şalı necə incə zövqlə çalırım... toyda olan o qarabuğdayı cavan oğlan vardı ha... İlahi! Onun adını yadımda heç saxlaya bilmirəm; o hündürboy, bığburmanı bir yumruğa nə salardım yərə?!

– Çərvors? – polkovnik dedi.

– Özüdür ki, var! – ancaq o sözü mən heç vaxt tələffüz edə bilmirəm. Bəs necə! Dəli kimi mənə vurulubdur.

– Ah! Kolomba, siz şıltaqlığa başlayırsınız... Tezliklə biz deyərsən ikinci bir toy da görəcəyik.

– Mən? Ərə gedim? Bəs Orso mənə oğul bəxş edəndə... mənim qardaşımın oğlunu kim tərbiyə edəcəkdir? Ona Korsika dilində danışmağı kim öyrədəcək?.. Bəli, o, Korsika dilində danışacaqdır; sizin açığınıza ona ucu miz papaq tikəcəyəm.

– Əvvəlcə gözləyək ki, sizin qardaşınızın oğlu olsun və sonra istəsəniz ona stiletlə necə oynamağı öyrədərsiniz.

– Əlvida, stiletlər, – Kolomba sevinərək dedi, – indi yelpiyim vardır, mənim doğma Vətənim haqda nə vaxt ki pis danışdıq, onda onunla barmaqlarımıza vuracağam.

Belə danışa-danışa onlar gəlib fermaya çatdılar və orada şərab, çiyələk və xama tapdılar. Polkovnik aleatico içəndə Kolomba fermaçı qadına çiyələk yığmaqda kömək edirdi. Xiyabanın döngəsində Kolomba belimdən toxunmuş stulda oturub özünü günə verən bir nəfər qoca kişi gördü; görünür, o, xəstə idi, yanaqları batmış, gözləri çuxurlaşmışdı; o, son dərəcə ariqlənmişdi və onun bir yerdə sakit,

¹ Luncheon – günorta yeməyi (ing.)

¹ Aleatico – Korsikada şərab növü (Qeyd müəllifindir)

lal-dinməz dayanması, rəngi-rufunun saralması, gözlərini bir nöqtəyə zilləyib baxması onu diri məxluqdan çox cəsədə oxşadırdı. Kolomba bir neçə dəqiqə ona elə maraqla baxdı ki, nəhayət, fermaçı qadının diqqətini özünə cəlb etdi.

– Bu bədbəxt qoca, – fermaçı qadın dedi, – sizin yerdəndir, çünki danışığınızdan bildim ki, siz Korsikadansınız, madmuazel. Vətəninə ona böyük bədbəxtlik üz verib: oğlanları dəhşətli, faciəli surətdə ölüblər. Eşitdiyimə görə, sizdən üzr istəyirəm, madmuazel, sizin yerin adamları öz düşmənlərlə bir o qədər də nəzakətli olmur. Elə o vaxtdan bu gördüyün qoca tək qalıb, gəlib Pizə və uzaq qohumlarının yanında, həmin bu ferma sahibinin evində məskən salıbdır. Yazıq kişi heç özünü bilmir; dərd, ələm onu götürüb... O, evin xanımı üçün bir xəcalətdir, axı onun qonağı çox olur, ona görə də onu getirib bura qoyubdur – gözdən uzaq yerə. Çox sakitdir, heç kimə maneçiliyi yoxdur, bütün günü ağzını açıb heç bir söz də demir. Başı xarab olub. Hər həftə həkim gəlib bir dəfə baxır və deyir ki, onun ömrünə çox qalmayıbdır.

– Ah! Çarəsi yoxdur? – Kolomba dedi. – Onun vəziyyətində ölmək özü elə xoşbəxtlikdir.

– Yenə siz onunla Korsika dilində bir az danışın, madmuazel, doğma dili eşitsə, bəlkə könlü bir az açıla.

– Baxaq görək, – Kolomba rişxəndlə güldü və dedi.

Kolomba həmin qocaya o qədər yaxınlaşdı ki, günün qabağını kəsdi və öz kölgəsi onun üstünə düşdü. Belə olduqda ağıldankəm qoca başını yuxarı qaldırdı və gözlərini düz Kolombaya zillədi; Kolomba da gülümsəyərək gözlərini ona zilləmişdi. Bir an keçməmiş qoca, əlini apardı və gözlərini yumdu, sanki Kolombanın baxışından qaçıb canını qurtarmaq istəyirdi, sonra o gözlərini yenidən açdı, ancaq indi gözlər həddindən artıq böyümüşdü, dodaqları titrəyirdi, əsirdi; əllərini qabağa uzatmaq istədi, ancaq Kolombanın sehrli baxışı qarşısında mıxlanıb yerində – stulun üstündə qaldı, danışmaq üçün heyi qalmamışdı, özündə deyildi, donmuşdu, tərpənə bilmirdi. Nəhayət, iri göz yaşları gözlərindən axmağa başladı və sinəsindən hön-kürtü qopdu.

– Onu belə vəziyyətdə birinci dəfədir ki, görürəm, – bağban qadın dedi. – Bu madmuazel sizin yerlinizdir, gəlib sizi görsün, – o, qocaya dedi.

– Rəhm edin! – qoca, xırıltılı səslə bağırdı, – rəhm edin! Bəs deyil? Bu vərəq... axı onu mən yandırdım... Sən onu necə oxuya bil-

din?.. Nə üçün hər ikisini? Orlanduçchio... sən ki, onun adını orada heç oxuya bilmədin... heç olmasa birini qoyaydın mənə... təkəcə birini... Orlanduçchio... sən onun adını oxumadın...

– Onların ikisi də mənə lazım idi, – Kolomba Korsika ləhcəsində ona astadan dedi. – Budaqlar kəsildi və əgər gövdə çürüməyibdirsə, onu da kökündən çıxardaram. Get, səsinə də çıxarma, ah-uf da eləmə. Mən isə iki il dərd-qəm çəkmişəm, tam iki il.

Qoca qışqırdı və başı sinəsinə düşdü. Kolomba arxasını ona çevirdi və yavaş addımlarla, sözləri anlaşılmayan ağını oxuya-oxuya evə tərəf qayıtdı: “Mənə güllə ata bilən öl, nişan ala bilən göz, düşünə bilən baş lazımdır...”

Bağban qadın çalışıb-çapalayıb qocanı cana gətirmək üçün əlləşəndə gözləri sevincdən par-par parlayan, yanaqları allanan Kolomba stulun arxasına keçib polkovniklə üzbəüz oturdu.

– Sizə nə olub? – polkovnik soruşdu, – Pyetranerada sizdə oturub nahar etdiyimiz zaman bizi gülləyə basmışdılar ey... elo həmin o gündəki kimi görürəm sizi.

– Korsikanı xatırladım. Ancaq bu dəfə isə olub-keçən şeylər... hə, deməli, mən xaç anası olacağam, belə deyilmi? Oh! Ona elə qəşəng adlar qoyacağam ki: Jilfuçchio – Tomazo – Orso – Leone!

Bu vaxt bağban qadın qayıdıb gəldi.

– Hə, nə oldu? – Kolomba çox böyük soyuqqanlıqla soruşdu, – öldüyə yoxsa, hələ can verir?

– Hələ heç nə yoxdur, madmuazel; ancaq çox qəribədir, sizi görən kimi qoca yaman sarsıldı.

– Hələ həkim deyir ki, onun ömrünə çox qalmayıb, hə?

– İki ay çəkə, ya çəkməyə.

– Dünya dağılmaz, – Kolomba dedi.

– Kimin haqqında danışsınız? – polkovnik soruşdu.

– Bizim yerdə bir səfeh var, ondan danışaram... – Kolomba etinasız cavab verdi. – O burada, bu fermada yaşayır. Onun ölüm xəbərini eşidəndə mən bayram edəcəyəm. Ancaq polkovnik Nevil, çiyləklər qoy mənim qardaşımla Lidiya üçün qalsın.

Kolomba fermadan çıxıb faytona oturanda fermaçı qadın uzun-uzadı onun arxasınca baxdı.

Bu madmuazələ bir yaxşı-yaxşı bax, – o öz qızına dedi, – ömim ki, onun gözündə nəzər var.

İZAHLAR

¹ Kaporallar (Kapral – onbaşı) – feodal senyorlara qarşı əvvəllər üsyan etmiş Korsika kommunarlarının özlərinə seçdikləri başçılara deyirlər. Korsikalılar köhnə adət-ənənəyə görə beş təbəqəyə bölünür: zadəganlar (bunların bir qismi magnitgueslər, yəni dəbdəbəli həyat sürənlər, ikinci qismi isə stgmori – senyorlar adlanırlar), kaporallar, vətəndaşlar, plebeylər və ecnəbilər.

² Bu söz burada “sürgündən qaçmış” ifadəsinin sinonimi kimi anlaşılmalıdır.

³ Voltijerlər – Polise kömək məqsədi ilə dövlət tərəfindən təşkil edilmiş alıcı dəstəsində iştirak edənlərə deyirlər. Voltijerlərin qəhvəyi rəngli geyimlərinin yaxalığı sarı rəngdə idi, bunun üçün də onlara sarıxaxılar deyirdilər.

⁴ Merime rus kəndlərindən olan Şevardinonun adını təhrif olunmuş formada verir. Borodino vuruşunda (1812) Şevardino istəhkamı qızgın vuruşlarda gah bu, gah da digər tərəfin əlinə keçirdi, belə ki bu istəhkam rus ordularının bütün istiqamətlərdə möhkəmlənməsi üçün əsas mövqe olmuşdur.

⁵ Mürtece katolik ruhanilərin cəmiyyətinin üzvü, katolik rahibi.

⁶ Jüdit Pasta (1798–1865) – məşhur italyan müğənni qadını. 20–30-cu illərdə Parisin opera teatrında çıxış etmişdir.

⁷ Fransa təmsilçisi Ləfontenin (1621–1695) təmsili nəzərdə tutulur.

⁸ Corc Brümel (1778–1840) – ingilis modabazı, kübar cəmiyyətdə modalar qanunvericisi.

⁹ Hekayəti danışan şəxs öz dinləyicilərinin sadələşməliyindən istifadə edir. XIX əsrin əvvəllərində ərəb ədəbiyyatında belə bir şair olmamışdır.

¹⁰ Qədim yunan mifologiyasında deyilir: Kentavrlar üzdən və qarından adam, qalan üzvləri at olan əsəti varlıqlardır. Ləptiflər sülaləsinin hökmdarı Pirifoyun toyuna dəvət olunmuşlar. Şərabdan məst olan kentavr Evriton gəlinin namusuna təcavüz etmək istəyir. İki tayfa arasında müharibə başlayır. Qəzəblənmiş Pirifoy Evritonu cəzalandırır və toydan qovur. Larit ilə Santor da bu döyüşdə iştirak edən əsəti varlıqlardır.

¹¹ Su – metal pul

¹² İki dəstəyə bölünmüş oyunçular arasında ağaclarla oynanılan top oyunu.

¹³ Fut – 30,5 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsü.

¹⁴ Yan Qrüter (1560–1627) – hollandiyalı antik şeylər tədqiqatçısı, “Bütün Roma dövrünün qədim əlyazmaları” (1603) məşhur tədqiqat əsərinin müəllifi. İohann-Kaspar Orelli (1787–1849) isveçrəli filoloq, 1828-ci ildə “Latın seçmə kitabələrinin daha geniş şərh”i əsərini nəşr etdirmişdir.

¹⁵ Tərcüməçi: Göy zanbaqdan çələng qoyun başına. Vergilinin “Encida” əsərindən bir misradır.

¹⁶ Pye – 30,5 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsü.

¹⁷ Dəniz quldurluğu ilə məşğul olan gəmi.

¹⁸ Zənci alveri ilə məşğul olanlar özlərini belə adlandırırdılar.

¹⁹ İkidorlu yelkənli gəmi.

²⁰ Ümid

²¹ Katoliklərdə həftənin cümə günü “ağır gün”dür. İsa peyğəmbər həmin günü çarmıxa çəkilmişdir, ona görə də həmin günü xeyir iş görmək günah sayılır.

²² Mühafiz.

²³ Ekü – qədim fransız pul vahidi.

²⁴ Üçdörlü hərbi gəmi

²⁵ Giryö – gözbağlıcı

²⁶ Fəlqar (portuqalca) – öyləncə, şənlik

²⁷ Deyənəkli Marten – fransızlarda uşağı qorxutmaq üçün uydurulmuş ad. Biz azərbaycanlılarda – Xortdan (Ş.Z.)

²⁸ Hər zənci qəbilə başçısının öz mahnısı var.

²⁹ 4,5 km-ə bərabər qədim fransız uzunluq ölçüsü.

³⁰ İspaniyanın dövlət xadimi Hersoq Osuna (1579–1624) nadir kitabları, qədim əlyazmalarını və müasirləri olan bir çox müəlliflərin əsərlərini toplamışdır. Onun şəxsi kitabxanasının böyük bir hissəsi hal-hazırda Buenos-Ayresdə saxlanılır.

³¹ Yuli Sezarın özünün Roma hakimiyyətinə qarşı müharibədə, Qalliya müharibəsində və iştirak etdiyi yürüşlər zamanı qələmə aldığı “Şərhlər” qeyd kitabı.

³² İspanlar yumşaq “s” və “z” hərflərinin tələffüzünü ingilis dilində olan “th” hərflərinin tələffüzü ilə qarışdırıqları kimi, əndolisliylər də “th” hərflərinin tələffüzünü yumşaq “s” və “z” hərflərinin tələffüzü ilə qarışdırırlar. Əndolisliyi harada olursa olsun təkcə “senyor” sözünün tələffüzünə görə tanımaq olar.

³³ İmtiyazlı, başqalarına nisbətən xüsusi hüquqa malik əyalətlər, yəni Alava, Biskay, Qipizgoa və Navarranın bir hissəsi. Həmin əyalətlərdə bask dilində danışırırlar.

³⁴ Sorsiko – baskların milli rəqsi, adətən xor mahnılarının müşayiəti ilə ifa olunur.

³⁵ Böyük ingilis şairi Con Miltonun (1608–1674) “İtirilmiş cənnət” poemasında klassik obraz.

³⁶ Nizəli süvari oşqarlar

³⁷ Katoliklərin ibadəti, gündə üç dəfə icra edilir: səhər, günorta və gün batanda. İbadətin başlanmasından əvvəl zəng çalınır.

³⁸ Qədim yunan əsətinə görə, Aptemida (romalılarda Diana) meşə və ov allahıdır. Bir dəfə Akteon gənc yaşlarında ov edərkən Artemidanı öz pəriləri ilə çayda çimən görür. Bundan əsəbiləşmiş ilahə ovçunu marala döndərir, sonra onu öz itlərinin qabağına atır, itlər də onu tikə-tikə edirlər.

³⁹ Bu misra Pyer Korneyin “Sid” faciəsindəndir.

⁴⁰ Papiros

⁴¹ Buzxanası olan qəhvəxana, daha doğrusu, qar saxlanan anbar. İspaniyada elə kənd olmaz ki, orada neveriya olmasın.

⁴² İspaniyada özü ilə çit və ya ipek parça nümunələri gəzdirməyən səyyahları ingilis adlandırırlar – inqlesito. Şərqdə də bunun kimidir. Xalkida şəhərində mən “Milordos frantsezos” kimi təqdim olundum.

⁴³ Fransisko Sevilya – pikadordur, yəni öküz döyüşündə iştirak edən nizəli atlıdır. Merime onunla İspaniyada ilk səyahəti zamanı (1829–1830) tanış olmuşdur və “İspaniyadan məktublar” əsərində onun haqqında danışır.

⁴⁴ Merimenin tərcümeyi-halından məlum olur ki, yazıçı cavan vaxtlarında cadugərlik və okkultizm elmini öyrənməklə də məşğul olmuşdur.

⁴⁵ Jitana – ispanca qaraçı qızı deməkdir.

⁴⁶ Pyer Brantom (1540–1614) – fransız yazıçısıdır. Burada yazıçının vəfatından sonra nəşr olunmuş “İncə qadınların həyatı” əsərinin ikinci cildindəki epizodlardan biri nəzərdə tutulur.

⁴⁷ Kordova şəhəri VIII əsrdə ərəblər tərəfindən zəbt edilmişdir və dörd əsr ərzində İspaniyadakı ərəb xilafətinin mərkəzi olmuşdur.

⁴⁸ “Pater”, “Ave” (latınca) – “Müqəddəs ata”, “İnanıram”, “Məryəm ana, ruhun şad olsun!” – katoliklərin ibadət zamanı söylədikləri duaların ilk sözləri

⁴⁹ İdalqo – İspaniyada zadəgan.

⁵⁰ 1830-cu ildə zadəganlar bu üstünlükdən istifadə edirdilər. Bu gün konstitusiyalı monarxiya üsul-idarəsi dövründə sado camaat da bu hüquqa malikdir.

⁵¹ Vittoriya baskların Alava əyalətinin mühüm şəhəridir, İspaniyanın şimal-şərqində yerləşir.

⁵² Pampölün baskların Navarra əyalətinin mühüm şəhəridir, Alava şəhərindən bir qədər şimaldadır.

⁵³ “Köhnə xristian” ispan nəslində olub, ərəb istilasından dövründə xristian dinindən imtina etməyən və müsəlmanlara qız verməyən, onlardan qız almaqlara deyirlər.

⁵⁴ Makila baskların ucu dəmirli əl ağacları.

⁵⁵ Xüsusi atlı qoşun hissəsi.

⁵⁶ Bask əyalətlərində və Navarrada yaşayan qızların adı geyimləri.

⁵⁷ İspan dilində “sancaq”, “sümbe” və “sülü” – “mil” sözləri sinonim kimi işlənir. Müəllif burada söz oyunundan istifadə etmişdir.

⁵⁸ Birinci müqəddəs Andrey – İsa peyğəmbərin on iki apostolundan, həvarisindən, əslabəsindən biri, xəyanət etdiyinə görə onu Konstantinopolunda tutub çarmıxa çəkmişlər.

⁵⁹ Bəli, müsyö.

⁶⁰ Alkala de los Panderos – Seviliyadan iki lyə məsafədə bir qəsəbədir. Burada çox dadlı, ətirli çörək bişirirlər. Belə deyirlər ki, Alkala çörəyini dadlı, ətirli edən oranın suyudur. Bu çörəklərdən hər gün çoxlu miqdarda Seviliyaya gətirirlər.

⁶¹ Salam, yoldaş!

⁶² Seviliyadakı evlərin əksəriyyətində dörd tərəfi şüşəbəndlə əhatə olunmuş içəri həyət vardır. Yay vaxtı burada oturlar. Bu həyətin üstünə kətan pərdə çəkilir, pərdəni gündüzlər suda isladır, axşamlar isə yığıdırıb götürürlər. Küçəyə açılan qapı demək olar ki, həmişə açıq olar və həyətdə gedən keçid çox gözəl, sənətkarlıqla işlənmiş kiçik qapı ilə tutulur.

⁶³ Qaraçı zərb-məsəli.

⁶⁴ Ağ rəngli Əndəlis şərabı.

⁶⁵ Üstü şəkərlənmiş sarı yumurta.

⁶⁶ Şirimiyyat növü.

⁶⁷ Bizim zalım adlandırdığımız kraliça İzabella, katolikin isə ədalətli adlandırdığı kral don Pedrodur. Harun-ər-Rəşid kimi don Pedro da axşam olanda macəra axtarmaq məqsədi ilə Seviliya şəhərinin küçələrini gəzərmiş. Bir gün yenə gecə vaxtı gəzərkən, şəhərin ucqar küçələrinin birində öz məşuqəsinin pəncərəsi önündə gitaranın müşayiəti ilə nəğmə oxuyan bir nəfərlə savaşıb. Onlar bərk vuruşurlar və kral həmin sevən aşiqi öldürür. Bir qadın qılınc səsinə başını pəncərədən çıxarıb baxır və əlindəki kiçik şam – candleio ilə bu səhnəyə işıq salır. Bunu da deyək ki, ümumiyyətlə, çəvik və cəsur olan don Pedro qəribə bir qüsurlu idi: yeriyəndə diz qapaqlarının şaqqıltısı uzaqdan eşidilirdi. Bu şaqqıltıya görə qarşı vuruşan adamın kim olduğunu çox asanlıqla tanıyır. Sabahısı günü şəhərin mühafizə dəstəsinin rəisi gəlib krala məlumat verərək deyir: – Əlahəzrət, keçən axşam küçələrin birində vuruşma olmuş və dueldə bir nəfər ölmüşdür. – Qatilin kim olduğunu tapa bilmişsinizmi? – Bəli, əlahəzrət! – Bəs, nə üçün o, indiyə kimi cəzasını çatmamışdır? – Əlahəzrət, Sizin əmrinizi gözləyirəm. – Qanunu icra edin!” Məsələ burasında idi ki, bir az bundan qabaq kralın dərc olunmuş qanununda deyilirdi: – Dueldə iştirak edənlərin hamısının başı bədənindən ayrılmalı və kəsilmiş başlar döyüşün getdiyi yerdə nümayişkarənə surətdə hamıya göstərilərsin ki, başqalarına da ibrət dərsi olsun. Mühafizə dəstəsinin rəisi bu işin öhdəsindən məharətlə gəlir. O, kralın heykəllərindən birinin başını kəsib qoparır və onu həmin adamın öldüyü yerdə, küçənin ortasında bir taxtın üzərinə qoyur. Bu, kralın və bütün Siviliya camaatının çox xoşuna gəlir. O vaxtdan etibarən həmin küçə baş vermiş hadisənin yeganə şahidi olan qadının əlində tutduğu şamın adı ilə – Candleio adlandırılmışdır. Bu, xalq rəvayətidir. Zinuqa həmin bu əhvalatı bir az başqa formada danışır (Bax: “Seviliya tarixi”, II cild, səh 136). Hər halda fakt budur ki, indinin özündə də Seviliya şəhərində Kandelixo adlı bir küçə vardır və bu küçədə daşdan düzəldilmiş büst saxlanılır və həmin bu büstün don Pedronun büstü olduğunu indi də hamı deyir. Təəssüf ki, bu büst təzədir. Köhnə büst XVI əsrdə çox korlandığından şəhər bələdiyyə idarəsi onu bu gün hamının gördüyü büstlə əvəz etmişdir.

⁶⁸ Rom – ər

⁶⁹ Pomi – arvad

⁷⁰ Calo – qadın cinsində callı, cəmdə, cales. Sözbəz tərcümə etdikdə “qara” mənasını verir. Qaraçılar öz dillərində özlərini belə adlandırırlar.

⁷¹ İspaniya əsgərlərinin geyimi sarı rəngdə olub

⁷² Qaraçı zərb-məsəli.

⁷³ Maiari – müqəddəs, burada Müqəddəs Məryəm ananın şəkli.

⁷⁴ Hamıdan sonra asılan adamın dul qalmış arvadı sayılan dar ağacı.

⁷⁵ Beş peset dəyərində dəmir pul.

⁷⁶ Karmen burada söz oyunu işlədir. Bu sözün fransızcası belədir: dragon. Bu söz Azərbaycan dilinə həm "əjdaha", həm də "süvari əsgər" mənalarında tərcümə olunur. İfade bütövlükdə "yalançı göz yaşları" kimi başa düşülməlidir.

⁷⁷ Flamenco de Roma – Qaraçı qızlarını nəzərdə tutan arxaik ifadədir. Roma sözü burada həqiqətən Roma (Rim) şəhərinin mənasında işlənir, burada romi milləti və yaxud qaraçıların özlərinə verdikləri "evli adamlar" mənasında anlaşılar. İlk dəfə İspaniyada məskən salan qaraçılar Niderlanddan gəldiklərinə görə, onların adları da oradan götürülmüşdür: flamandlar.

⁷⁸ İspaniya əsgərlərinə verilən adi yemək.

⁷⁹ Ust lara pastes as – güclə yox, hiylə ilə oğurluq etmək.

⁸⁰ Muzdlı tutulan nəzarətçilər dəstəsi.

⁸¹ Dankayre ləqəbi qumarda özge puluna oynayan adama deyirlər.

⁸² Qausin, Ronda – Malaqa əyalətində şəhər adlarıdır.

⁸³ Səfehler məni doğrudan da ləyaqətli qadın hesab etmişlər.

⁸⁴ Geydikləri paltarın rənginə görə ispanların ingilislərə verdikləri ad.

⁸⁵ Gonbul

⁸⁶ Ya katorqaya göndərmişdilər, ya da ki cəhənnəmə vasil olmuşdu.

⁸⁷ Oynaşım, daha doğrusu, şıltağım.

⁸⁸ Qaraçı zərb-məsəli: Cırdanın vədi uzağa tüpürmək olar.

⁸⁹ Qədim İspaniyada öküz döyüşündə iştirak edən süvari nizeçi.

⁹⁰ Qaraçı zərb-məsəli.

⁹¹ Mariya Padillanı don Pedronun ovsunladığına görə cəzalandırırlar. Xalq arasındakı rəvayətə görə, onu kraliça Ağca burbonluya bağışladığı qızıl kəmərinə onun sehlənmiş gözələrinə diri ilan şəklində görsənmişdir. Kralın bəd xətt kraliçaya qarşı nifrəti həmişəlik olaraq bununla ölçülür.

⁹² Məne görə, Almaniya da yaşayan qaraçılar "kales" sözünün mənasını çox gözəl başa düşürlər, ancaq özlərinin belə çağırılmasını heç də xoşlamırlar. Onlar özlərini öz aralarında "Romanc çave" deyər çağırırlar.

⁹³ F.Rablenin "Qarqantua və Pantagruel" əsərindəki epizod nəzərdə tutulur.

⁹⁴ Heç kimin arzulamadığı bakirə (latınca). Ovidinin "Məhəbbət elegiyası"ndan.

⁹⁵ Dəmir pul

⁹⁶ Burada Prosper Merime fransız oğurlarını nəzərdə tutur.

⁹⁷ Antuan Udan (1653-cü ildə vəfat etmişdir) – roman dilləri üzrə alimdir, bir çox lüğət kitablarının müəllifidir.

Prosper Merime və onun novellaları3

Gözlə tərcümə, nəci təşəbbüs8

Tərcüməçidən11

Mateo Falkone23

İstəhkamın alınması36

Etrüsk vazası41

Məhəbbət ilahəsi64

Tamanço94

Karmen115

Kolomba171

İzahlar298

Texniki redaktor: *Rövşan Ağayev*

Kompyuter sahifələyicisi: *Yalçın Şükürov*

Korrektor: *Rəşid Cabbarlı*

Yığılmağa verilmişdir 14.08.2007. Çapa imzalanmışdır 29.02.2008.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 19. Ofset çap üsulu.

Tirajı 500.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.